॥ ૐ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણાય નમો નમઃ ॥

અખિલ ભુમંડલિય સાંપ્રદાયિક મુકિત વ્યવસ્થા

આ ગ્રંથમાં વિશ્વના તમામ મુખ્ય ધર્મોના મોક્ષ સ્થાનનું વર્ણન છે.

: લેખક :

પ્રગટ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણવલ્લભાચાર્યજી મહારાજ

M.A.,Ph.D., D.Phil., D.Litt.

: પ્રાપ્તિ સ્થાન :

પરમધામ સ્મૃતિ મંદિર-ગાદી સ્થાન, જુનાગઢધામ

: પ્રકાશક :

શ્રીકૃષ્ણપ્રકાશ સ્વામી (મો. ૯૯૭૪૩ ૬૨૧૦૮)

© આ ગ્રંથના સર્વહક પ્રકાશકને આધિન છે. - પ્રકાશન : ઈ.સ.૨૦૨૪

અનુક્રમણિકા

૧	મંગલમ્	૧
૨	અવતાર	૩
૩	પરમાત્મા	૫
૪	મોક્ષ	૭
૫	ઐશ્વર્ય	૯
૬	અવતાર પ્રયોજન	૧૧
૭	ચૌદ લોક	૧૩
૮	યુગ અને પ્રલય	૧૬
૯	જમ્બુદ્વીપ	૧૬
૧૦	ભૂલોકના સાત દ્વીપ	૧૮
૧૧	ભૂલોકના સાત લોક	૧૯
૧૨	આઠ આવરણ	૨૦
૧૩	પ્રથમ મુક્તિઃ પ્રકૃતિ આવરણાકાશ	૨૧
૧૪	દ્વિતીય મુક્તિઃ આલોકાકાશ	૨૨
૧૫	તૃતિય મુક્તિઃ નિરાકાર ચિન્મયાકાશ	૨૪
૧૬	ચોરાસી સિધ્ધો	૨૮
૧૭	ચતુર્થ મુક્તિઃ વિષ્ણુલોક	૨૯
૧૮	પંચમી મુક્તિઃ મહાવિષ્ણુલોક	૩૪
૧૯	હિરણ્યમય કોશ	૩૯
૨૦	ષષ્ઠી મુક્તિઃ નિરંજન બ્રહ્મલોક	૪૧
૨૧	વૃંદાવન આદિ વનો	૪૨
૨૨	સપ્તમી મુક્તિઃ શબલ બ્રહ્મલોક	૫૧
૨૩	અષ્ટમી મુક્તિઃ કેવલ બ્રહ્મલોક	૫૩
૨૪	નવમી મુક્તિઃ અક્ષર બ્રહ્મલોક	૫૫
૨૫	દશમી મુક્તિઃ અક્ષરધામ	૫૬
૨૬	મુક્તિવિવેક	૬૧
૨૭	ત્રણ ગુણ	૬૩
૨૮	ચાર શરીર	૬૬
૨૯	ત્રીસ સંતગુણો	૬૭
૩૦	તત્વપદાર્થો	૭૩
૩૧	શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય પરિચય	૭૫
૩૨	શ્રી સ્વામિનારાયણ પરિચય	૮૧
૩૩	ગુરુમાહાત્મ્ય : ભગવાન અને સંત	૮૭
૩૪	શ્રી સ્વામિનારાયણ : તિથિવૃતાંત	૧૮૫

॥ श्रीमदौपनिषदः परमपुरुषो विजते ॥

विद्वत्सम्मानपत्रम्

श्रीमद्वाराणसीविविधशास्त्रीयविद्यानिधानवि-
पश्चिद्वरेण्याय नव्यन्यायशास्त्राचार्याय सांख्ययोगवेदा-
न्तमीमांसादिदर्शनशास्त्र प्रविष्टपाण्डित्याय विद्याध्यय-
नोपयोगिन्यायसाङ् ख्योगादिशास्त्रीयविशदकिरणावल्या-
दिव्याख्याविरचयित्रे विद्वज्जनहार्दिकस्नेहपात्राय
श्रीस्वामिनारायणसम्प्रदायाश्रिताय पण्डितश्रीकृष्ण-
वल्लभाचार्याय श्रीवाराणसेयविद्वत्सभायां समुपस्थित-
पण्डितमण्डलेन **''वैष्णवविद्वत्सार्वभौम''**
इति सदुपाधिः सम्प्रदीयते ।

(दिनांक : ९-५-७०)

शुभाशंसक :
काशीस्थविद्वत्समाजस्य प्रतिनिधिः
वासुदेवद्विवेदी शास्त्री
वाराणसीस्थ-सार्वभौम-संस्कृत-प्रचार कार्यालय
संचालक :

કાશીના પણ્ડિતોએ શ્રી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના વિદ્વાન પણ્ડિત શ્રીકૃષ્ણવલ્લભાચાર્યજીને 'વૈષ્ણવવિદ્વત્સાર્વભૌમ' પદવી પ્રદાન કરી તેનું ભાષાંતર.

શ્રીમદ્ ઉપનિષદોમાં ગાયેલા પરમપુરૂષ વિજયકારી વર્તે છે.

विद्वत्सन्मानपत्रम्

શ્રીમદ્ વારાણસીના વિવિધ શાસ્ત્રીયવિદ્યાના નિધાન, બુદ્ધિશાલીઓમાં શ્રેષ્ઠ, નવ્યન્યાયશાસ્ત્રના આચાર્ય, સાંખ્યયોગ વેદાન્તમીમાંસા આદિ દર્શનશાસ્ત્રોમાં અંતઃ પ્રવેશ કરેલા, પાણ્ડિત્યવાળા વિદ્યા ભણવામાં ઉપયોગી ન્યાયસાંખ્યયોગ વગેરે શાસ્ત્રીયભાવ્યો અને સ્પષ્ટ કિરણાવલી વગેરે ટીકાઓ રચનારા, વિદ્વજજનોના હાર્દિક સ્નેહને પાત્ર. શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના આશ્રિત પાણ્ડિત શ્રીકૃષ્ણવલ્લભચાર્યાજીને શ્રીવારાણસીની વિદ્વત સભામાં ઉપસ્થિત થયેલા પણ્ડિતોનું મંડળ 'વૈષ્ણવોમાં અને વિદ્વાનોમાં સાર્વભૌમ' એવી શુભ ઉપાધિનું સંપ્રદાન કરે છે.

દિનાંક-તારીખ : ૯-૫-૭૦

શુભેચ્છક
કાશીના વિદ્વત્સમાજના પ્રતિનિધિ
વાસુદેવ દ્વિવેદી શાસ્ત્રી,
વારાણસીના સાર્વભૌમ સંસ્કૃતપ્રચાર કાર્યાલયના સંચાલક

ॐ

अखिलभूमण्डलीय साम्प्रदायकिमुक्तिव्यवस्था

● मंगलम् ●

अनेकविध्युवास्याऽनेकनामस्वरूपिणे ।
अनेकमुक्तिलभ्याय नमोऽस्तु परमात्मने ॥ १ ॥

પરબ્રહ્મ પરમાત્માએ રચેલા આ સંસારને શાસ્ત્રકારોએ સમુદ્રની ઉપમા આપી છે. દરેક મનુષ્યોને સંસારરૂપી મહાસાગર તરવાને અર્થે તથા લોકાન્તરમાં જવાને અર્થે બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિય પ્રાણ પ્રભુએ આપેલાં છે તેમાં જેને આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, તેઓ સંસારસાગરને તરી જાય છે. એવું જ્ઞાન સાધારણ રીતે પ્રાપ્ત થતું નથી; જેઓને શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદગુરુનો સમાગમ થાય છે, તેઓને તેવું જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ અને ભક્તિ ઉદય પામે છે, તે વડે ભગવાનના શરણને પામીને જન્મમરણ થકી રહિત થઈને પરમધામની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે પરમાત્માને-

अपारसंसारसमुद्रमध्ये, निमज्जतो में शरणं किमस्ति ।
गुरो कृपालो कृपया वदैतद्विश्वेशपादांबुजदिव्यनौकाम् ॥ २ ॥

આ અપાર સંસારસાગરમાં ગોથાં ખાનારાં જીવોને કિનારે પહોંચાડનાર ભગવાનના પવિત્ર ચરણકમલરૂપી વહાણનું શરણ જ માત્ર તરવાનો ઉપાય છે. શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદગુરુનું શરણ ગ્રહણ કરનારા વાલ્મીકિ, અજામિલ જેવા પાપીઓ પણ આ ભવસાગરને તરીને ભગવાનના ચરણની સેવાના અધિકારી થઈ ગયા છે. પરંતુ સંસારી મનુષ્યો માયાના મોહવાળા હોવાથી અનંત જન્મો ધારણ કરીને ત્રિવિધ તાપના દુઃખોને ભોગવ્યા કરે છે. તે દુઃખથી મુક્ત થવાની દરેક મનુષ્યોને ઈચ્છા હોય છે પરંતુ અજ્ઞાની એવા પામર જીવો માયીક પંચવિષયો ભોગવીને મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવે છે. તેમાં જો વિષયી પામર અને મુમુક્ષ જીવોને સદ્‌ગુરુઓના સમાગમથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તો તેઓ સંસારના દુઃખોથી મુક્ત થાય છે. મનુષ્યોને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનામાં સત્ય, અસત્યનો વિવેક થાય છે, એ જ્ઞાન પણ ગુરુથી પ્રાપ્ત થાય તો તે સબી જ ગણાય. ગુરુઓ પણ જ્ઞાનની તારમ્યતાએ કરીને શ્રેષ્ઠ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ ભેદવાળા હોય છે, અનંતકોટિ બ્રહ્માણ્ડોના નિયન્તા પરમાત્મા અનાદિ નારાયણ એક જ છતાં ભિન્ન મતવાલા ગુરુઓના ઉપદેશથી ભિન્ન ભિન્ન ભગવાન, ભિન્ન ભિન્ન ધામ, ભિન્ન ભિન્ન વિભૂતિઓ, ભિન્ન મોક્ષ, ભિન્ન ભિન્ન તિલક, ભિન્ન ભિન્ન નામનું ભજન આદિક અગણિત મતભેદો થયા છે.

આ મતભેદો સર્વ દેશોમાં થયા છે. અને તે પ્રમાણે અનેક સંપ્રદાયો ચાલી રહ્યા છે. તેમાં કેટલાંક સંપ્રદાયના આશ્રિત શિષ્યો પોતાના ગુરુના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને ગુરુજીએ સમજાવેલું જ્ઞાન તે સત્ય અને બીજા બધાઓનું અસત્ય માનીને રાગદ્વેષમાં ઊતરનારાઓ મોટામાં મોટી ભૂલ કરે છે, કારણકે બીજાઓનો દ્વેષ કરવાથી **સ્વયં ભગવાનનો તેઓને અપરાધ લાગે છે,** એથી તેવા જીવો અનિષ્ઠ ફળના ભોગવનારા થાય છે અને જેઓ ગુરુના વચનમાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ રાખીને ભજે છે; બીજાની સાથે રાગદ્વેષમાં ઊતરતા નથી. સત્યતત્વ જોવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે એવા જિજ્ઞાસુઓને અનેક સંપ્રદાયના મોક્ષસ્થાનો કેવી રીતે વ્યવસ્થિત છે ? તે બાબતો જાણવાની ઈચ્છા થાય છે તે સહેલાઈથી જાણી શકાય તે માટે અમોએ મતમતાન્તરનાં શાસ્ત્રો વાંચીને અનુભવ કર્યા બાદ તે સંપ્રદાયના મત એકત્રિત કરીને રચેલું મુક્તિવ્યવસ્થા નામક આ પુસ્તક જનતાની સમક્ષ મૂકવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

એ ઉપરાંત પંજાબી ભાષામાં **ભારતવર્ષદા ઉપાસક સંપ્રદાય** નામના ગ્રંથમાંથી તથા **રીલીજિયન્સ ઓફ ધી વર્લ્ડ** નામના ઈંગ્લીશ ભાષાના પુસ્તકમાંથી તથા **સર્વ દર્શન સંગ્રહ** સંસ્કૃત ગ્રંથમાંથી ઘણાં સંપ્રદાયોનું મંતવ્ય આ પુસ્તકમાં એકત્રિત કરેલ છે છતાં જેઓ વિશેષ જિજ્ઞાસાવાળા હોય તેમણે તે ગ્રંથો જોઈ લેવા. આ પુસ્તકમાં લખેલી બાબતો હોય અને અન્ય શાસ્ત્રોનો જેમણે અનુભવ ન કર્યો હોય તેઓને આ પુસ્તક વાંચવાથી સત્ય વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થશે. આ પુસ્તક કોઈ એક સંપ્રદાયનું પક્ષપાતી નથી. આમાં ભિન્ન ભિન્ન મતો પ્રમાણે લખાણ છે તેથી **અમારો મત ખોટો થઈ ગયો કે, બીજાનો મત સાબિત થઈ ગયો.** એવી મતિ નહિ ઉપજવા પર લક્ષ રાખીને આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો. **જે સંપ્રદાયના મતોની જેવી રીતિ હોય તેવું લખવું જ પડે.** કેટલાંક મતવાદીઓ અક્ષરને અનેક માને છે અને વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદીઓ અક્ષરના બે સ્વરૂપો માને છે. એ જ પ્રમાણે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય પણ અક્ષરનાં બે સ્વરુપો માને છે. ઉપનિષદોમાં પણ **અક્ષર, બ્રહ્મ, પરમ,** ઈત્યાદિક શબ્દો મળી આવે તેને આધારે તેટલી ઉપાસનામાં જ તૃપ્તિ માની લે છે, તેથી પરબ્રહ્મ નથી એવું તો ન જ જાણવું. વળી બ્રહ્મને જ **શબળબ્રહ્મ** શબ્દથી કહે છે, **કેવળબ્રહ્મ** શબ્દથી કહે છે, **અવ્યાકૃતબ્રહ્મ** શબ્દથી કહે છે **અક્ષરબ્રહ્મ** શબ્દથી કહે છે તે તે શબ્દોના આધાર પર ઉપદેષ્ટા ગુરુઓના ઉપદેશને અનુસારે તેના સ્વરૂપના વર્ણનમાં ભેદ પડેલ છે અને તેના અનુસારે મુક્તિમાં પણ ભેદ પડેલા છે તે દિગ્દર્શન કરાવેલ છે.

આ પુસ્તકમાં દસ મુક્તિ જણાવી છે. કોઈ દસ ભિસ્ત, અને દસ ગતિઓ કહે છે તે બધાના **ધારક, પ્રેરક, રક્ષક, દર્શક,** એક જ પરમાત્મા છે તે પોતે અનેક રૂપ દ્વારા તે દસ મુક્તિઓમાં અનેક સ્વરૂપે બિરાજમાન છે અને તે ભગવાન અનેક ઐશ્વર્યાદિકના ભેદથી ભક્તોને ઉપાસના કરાવે છે. આ સંસારમાં પોતાના ભક્તોને અસુરો તરફથી સંકટ આવે છે ત્યારે એ ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે.

यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिर्भवति भारत ! ।
अभ्युत्यानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ।।

જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે હે અર્જુન ! હું ધર્મના સ્થાપનાર્થે અવતાર ધારણ કરું છું. એ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપ તે સદા દ્વિભુજ જ છે ને પોતાની ઈચ્છાએ કરીને ક્યારેક ચતુર્ભુજપણું, અષ્ટભુજપણું તથા સહસ્રભુજપણું જણાવે છે. અને તે જ ભગવાન મતસ્ય, કચ્છ, વરાહાદિક રૂપને તથા રામકૃષ્ણાદિક રૂપને કોઈક કાર્યને અર્થે ધારણ કરે છે પણ જે એ પોતાનું મૂળ રૂપ છે તેને તજીને એ અવતારનું ધારણ કરતા નથી, તે જ ભગવાન પોતાના અનંત ઐશ્વર્ય અનંત શક્તિ સહિત જ મત્સ્યકચ્છાદિક રૂપને ધારણ કરે છે અને જે કાર્ય નિમિત્તે જે દેહને ધારણ કર્યું હોય તે કાર્ય થઈ રહે છે ત્યારે તે દેહનો ત્યાગ કરે છે. એવી રીતે એ ભગવાન કાર્યવશાત્ અનન્ત અવતારો ધારણ કરે છે. શાસ્ત્રકારોએ પ્રસિદ્ધ ૬ છ રૂપે પરમાત્માનું વર્ણન કરેલ છે.

(૧) **પર,** (૨) **વિભવ,** (૩) **વ્યૂહ,** (૪) **અર્ચા,** (૫) **અન્તર્યામી,** (૬) સ્વરૂપ.

(૧) **પરસ્વરૂપ** પોતે **પરબ્રહ્મ પરમાત્મા** કહેવાય છે.

(૨) **વિભવ** અવતારોના છ છેદ છે (૧) **અંશ,** (૨) **અવેશ,** (૩) **વિભૂતિ** (૪) **કલા,** (૫) **પૂર્ણ,** (૬) **પરિપૂર્ણ.**

(૧) **અંશાવતાર** (અંશ-થોડે થોડે સ્વરૂપે) **મરીચ્યાદિક** કહેવાય છે.

(૨) **આવેશાવતાર** (પ્રવેશથી) **પરશુરામ** કહેવાય છે.

(૩) **વિભૂતિઅવતાર** (ભારે ઐશ્વર્યો વડે) **વ્યાસાદિક** કહેવાય છે.

(૪) **કલાવતાર** (વિશેષ વૃત્તિ વડે) **નૃંસિહાદિક** કહેવાય છે.

(૫) **પૂર્ણઅવતાર** (અતિ જાજે રૂપે) **રામચંદ્રાદિક** કહેવાય છે.

(૬) **પરિપૂર્ણઅવતાર** (બધેય રૂપે) **શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા** કહેવાય છે.

(૩) **વ્યૂહ** અવતારો (૪) છે. (૧) **વાસુદેવ** (૨) **સંકર્ષણ** (સંહારક) (૩) **અનિરુદ્ધ** (ઉત્પાદક) (૪) **પ્રદ્યુમ્ન** (પોષક)

(૪) અર્ચાઅવતાર અનેક પ્રકારની પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાઓને કહેવાય છે. એ પ્રતિમાઓ આઠ પ્રકારની છે. તેની વિગત અત્રે નીચે જણાવી છે.

૧. **ધાતુની** - પંચધાતુ તાંબુ, પિત્તલ, કાંસુ, ચાંદી અને સોનું ૨.પાષાણની સફેદ અથવા કાલા આરસ પત્થરની. ૩ **કાષ્ઠ**ની લાકડાની ૪ **ચિત્ર**ની કાપડ અથવા કાગળ ઉપર રંગથી બનાવેલી. ૫. **લીપેલી**- ચંદનની તથા ગારાની. ૬ **વેલુ**ની-રેતીની. ૭. **મણિ**ની-સ્પર્શમણિ, ચંદ્રકાન્તમણિ, નીલમણિ, રક્તમણિ, શ્વેતમણિ, ૮ **મનોમયી** પોતાના મનની કલ્પનાથી ભગવાનની મૂર્તિ ધારવી તે.

(૫) **અન્તર્યામી** જડચેતન સર્વમાં અણુઅણુ પ્રતિ વ્યાપીને રહેલા નિયામક એવા ભગવાનને કહેવાય છે.

(૬) **સ્વરૂપ** સંત સદ્‌ગુરુ ગુરુરૂપ હરિ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાં ભગવાનના અવતારોને સંક્ષેપમાં વર્ણવેલા છે. સૃષ્ટિમાં પરમાત્માનાં અગણિત સ્વરૂપો પ્રકટ થઈ ગયા છે, એથી કરીને સંપ્રદાયો પણ અનેક થયા છે. એ બધા સંપ્રદાયોમાના પરબ્રહ્મ ભગવાનના અવતારો તથા વિભવ અવતારો તથા પૂર્ણ અવતારો તથા પરિપૂર્ણ અવતારો તથા અંશ અવતારો તથા આવેશ અવતારો તથા વિભૂતિ અવતારો, તથા ભગવાનના ધામના સ્થાનો, આ પુસ્તકમાં દસ મુક્તિમાં ગણાવેલાં છે. દસમી મુક્તિ પરમધામ અને નવમી મુક્તિ અક્ષરધામ,તે બાબત જેને જેને યોગ્ય લાગે તેમ માનતા હોય તેના મતો લખેલા છે, તેથી ઉપાસનાનો આક્ષેપ વ્યક્તિ પરત્વે શક્તિ કરવાનો નથી. કેટલાક અક્ષરની સભા નોખી છે એમ માને છે અને કેટલાક એમ નથી માનતા, તેનો મત પ્રદર્શન કરેલો છે. તેમણે આ પુસ્તકમાંથી જોઈ લેવું. શાસ્ત્રમાં નિત્યગોલોક અને આદિગોલોક તે બે વસ્તુઓ કેમ કલ્પી ! એવી શંકા કરવી નહીં. કારણકે તે સંપ્રદાયના પ્રવર્તકોનો માનેલો મત જ પ્રદર્શિત કરેલ છે.

એ નિત્યગોલોકનું પ્રતિબિંબ આદિ ગોલોકમાં છે. આદિ ગોલોકનો લય થાય છે પરંતુ નિત્યગોલોકનો લય થતો નથી. આદિ શબ્દનો અર્થ એ છે કે, કોઈક દિવસે પ્રગટ થયેલું, જેની આદિ શરૂઆત મળે છે. અનાદિ શબ્દનો અર્થ એ છે કે, જેની શરૂઆત, આદિ, આરંભ મળતો જ નથી માટે અનાદિ છે, નિત્ય છે આદિ ગોલોક ઈશ્વરના લોકમાં છે તેનો મહાપ્રલયમાં, આત્યંતિક પ્રલયમાં લય થાય છે, અર્થાત્ મહાવિષ્ણુ પોતાનો ઉપસંહાર કરી લે છે, તેથી દરેક ધામો જ પ્રતિબિંબરૂપે રહેલા છે. તેનો ઉપસંહાર થઈ જાય છે. જેમ વાદળનું પ્રતિબિંબ જળમાં પડે છે; તેમ આદિગોલોકમાં નિત્યગોલોકનું પ્રતિબિંબ પડેલું છે માટે એ મૂળબિંબ જે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર તેમનું પ્રતિબિંબ પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જ કહેવાય માટે તેમનું નામ પણ તે જ કહેવાય તે બાબતમાં વિરોધ નથી.

એ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને કોઈ **મહાપુરુષ** કહે, કોઈ **પ્રકૃતિપુરુષ** નામથી કે મૂળપુરુષ નામથી કહે તો તે **ઉપાસકની તેટલી ગતિ હોવાથી** તે રૂપે વર્ણવ્યા તેથી તેવા

નામમાં પણ વિરોધ નથી. મહાભારતમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અને બળદેવજીની નરનારાયણ, તથા મહાપુરુષ તથા વિષ્ણુ તથા બ્રહ્મનાં બે રોમ કહ્યા છે, વળી વાલ્મીકિ રામાયણમાં શ્રીરામચંદ્રજીને વિષ્ણુનું સ્વરૂપ કહ્યા છે, માટે શાસ્ત્રોમાં જેની જેટલી ઉપાસના એટલું તેનું વર્ણન કરેલ હોય તેથી નામ સ્થાનમાં વિરોધ આપણે આપણી દૃષ્ટિથી જોઈએ તે આપણી ભૂલ ગણાય છે. તેના ઉપાસકોએ તે સ્વરૂપને જેવું વર્ણવ્યું તેનું જ દિગ્દર્શન આ ગ્રંથમાં હોવાથી તે દૃષ્ટિએ વાંચવું.

ભગવાનોનાં સ્વરૂપોમાં મતભેદો દર્શાવતા મહાભારત, પુરાણો વગેરેના શ્લોકો આ ગ્રંથમાં છેવટે આપ્યા છે તે વાંચવાથી ઘણું યથાર્થ જ્ઞાન થશે.

આ સંસારમાં કેટલાક મુમુક્ષુઓ ગુરુને ભગવાન માને છે એથી ગુરુ ભગવાન છે એમ નહીં પણ ગુરુમાં ભગવાન છે, ગુરુદેવ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તે દ્વારા મોક્ષ થાય છે. **એ ગુરુઓ જેવું સમજ્યા હોય તેવું તેમના શિષ્યોને સમજાવે છે.** જેથી ઉપદેષ્ટા ગુરુઓના ઉપદેશને અનુસારે ભગવાનના સ્વરૂપના વર્ણનમાં ભેદ પડે છે અને તેને અનુસારે **મુક્તિમાં પણ ભેદ પડે.** તે ભેદો આ પુસ્તકમાં દિગ્દર્શન કરાવ્યા છે.

કોઈપણ પુરુષાર્થને ઈચ્છનારાઓ ઉપનિષત્ વાળાઓ પરમાત્માને **શુદ્ધ બુદ્ધ સ્વભાવ** કહે છે. કપિલમત વાળાઓ, સાંખ્યવાદીઓ **આદિ વિદ્વાન સિદ્ધ** કહે છે. પાતંજલયોગ વાળાઓ શરીરધારી યોગમાર્ગ દર્શક કલેશાદિરહિત **હિરણ્યગર્ભ** કહે છે. મહાપાશુપતો **નિર્લેપ સ્વતંત્ર** કહે છે, શૈવો **શિવ** કહે છે, વૈષ્ણવો **પુરુષોત્તમ** કહે છે. પૌરાણિક લોકો **પિતામહ** કહે છે, યાજ્ઞિકો **યજ્ઞપુરુષ** કહે છે, બૌદ્ધો સર્વજ્ઞ કહે છે. દિગમ્બરો **નિરાવરણ** કહે છે, મીમાંસકો **ઉપાસ્યકર્મ** કહે છે, ચાર્વાકો **લોકસિદ્ધરાજા** કહે છે, નૈયાયિકો યુક્તિસિદ્ધ સૃષ્ટિવાળા નારાયણ કહે છે. ખાખીઓ દૈત્યનાશક નરસિંહ કહે છે, સ્મરણ કરનારાઓ ત્રિયુગ કહે છે, દેવો મોહિની કહે છે, તપસ્વીઓ આકાશવાણી કહે છે, તેજસ્વીઓ હિરણ્યપુરુષ કહે છે. ગાયત્રી ઉપસાકો સવિતાતેજ કહે છે, વિઘ્ન દૂર કરવા ઈચ્છનારાઓ ગણેશ કહે છે. સૂર્યોપસાકો સૂર્ય કહે છે, વૈદ્યો ધન્વન્તરિ કહે છે, શરીરધારીઓ અવતાર કહે છે, સર્વોપરિવાળા અવતારી કહે છે, રસેષ્ટો પારદ કહે છે, સ્થૂલબુદ્ધિઓ વિરાટ કહે છે, કામિનીઓ કામદેવ કહે છે, ગોપીઓ ગોપાળ કહે છે, રાજાઓ શાસક કહે છે, દ્વેષીઓ મૃત્યુ કહે છે. યોગીઓ પરતત્વ કહે છે, શીલવ્રતીઓ બ્રહ્મચર્ય કહે છે, ભાગ્યાવલમ્બીઓ પરદૈવત કહે છે, સારગ્રાહકો વિભૂતિરૂપ કહે છે, નિરાકારીઓ તેજધામ કહે છે, મોટા વૈષ્ણવો મહાવિષ્ણુ કહે છે, યમપુરીવાળા યમરાજ કહે છે, દેવતાઓ વિષ્ણુ કહે છે, જ્ઞાનીઓ ગુરુરૂપ કહે છે,પંડિતો વેદવક્તા કહે છે,કર્મકો અદૃષ્ટ કહે છે. સૂત્રવાળાઓ ભૂમા કહે છે,પુરાણીઓ વાસુદેવ કહે છે. વિશ્વાસીઓ પ્રત્યક્ષસંતરૂપ કહે છે, પતિવ્રતાઓ પતિરૂપ

કહે છે, પારસીઓ અગ્નિરૂપ કહે છે, મલેચ્છો અલ્લા કહે છે, ગોરાઓ ઈશાનદેવ કહે છે, બૌધ્ધો બુધ્ધ કહે છે, તાર્કિકો કર્તા કહે છે. પ્રામાણિકો પ્રમાણસિદ્ધ કહે છે, શાસ્ત્રીઓ સર્વોત્તમતત્ત્વ કહે છે, શિષ્યો આચાર્ય કહે છે. વાંકપાત્રો દંડધર કહે છે, વ્યાસો વ્યષ્ટિસમષ્ટિરૂપ કહે છે, ભય પામેલાઓ મહાકાલ કહે છે, નાણાવટીઓ લક્ષ્મીપતિ કહે છે, વ્રત્તવાળા ઈષ્ટપૂરક કહે છે. નિયમવાળાઓ સર્વપ્રદ કહે છે, શું વિસ્તારથી કહેવું, જે પરમાત્માને વૃંદલો પણ બહુચરી માતારૂપ કહે છે અને જ્યોતિષીઓ ભાગ્યરૂપ પ્રારબ્ધ કહે છે. તેઓને તે તે પ્રકારે મળે છે, શું બહું કહેવું ? કારીગર લોકો પણ જેને વિશ્વકર્મા કહે છે. તેવા પર-પરમાત્માના સ્વરૂપનો અંત જ નથી માટે દરેક સંપ્રદાયના આચાર્યોની સમજણ પ્રમાણે પરમાત્માને ઉંચામાં ઊંચા સ્વરૂપે માનેલા હોય છે તે સર્વેનો એક જ માર્ગ છે પણ અજ્ઞાનથી ભિન્ન માને છે, તે દરેક મતમતાન્તરોના ધર્મ, નિયમ પદ્ધતિઓ અને ઉપાસનાઓ તથા પરમાત્માનાં ઐશ્વર્યો આદિ જોઈને અમો શ્રીસ્વામિનારાયણ પરમાત્માને વિષે વિશેષતાને પ્રાપ્ત કરી શક્યા છીએ, બીજા અવતારો કરતાં શ્રી સ્વામીનારાયણ ભગવાને અનંત ઐશ્વર્ય પ્રતાપ જણાવ્યો છે એની વિગત. પોતે અષ્ટ પ્રકારનું નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળીને પોતાના હજારો હજાર એવા ત્યાગીઓને બ્રહ્મચર્ય પળાવ્યું તથા અનંત જીવોને અષ્ટાંગ યોગના સાધન વિના પણ સમાધિઓ કરાવીને બ્રહ્મપુર ગોલોક, વૈકુંઠ શ્વેતદ્વીપ બદ્રિકાશ્રમ આદિક ધામોનાં દર્શન કરાવ્યાં તથા રામકૃષ્ણાદિ અનેક અવતારોને પોતાના સ્વરૂપમાંથી પ્રગટ કરીને પોતાના સ્વરૂપમાં લીન કરી દેખાડ્યા. આવા ચમત્કારો સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોમાં તેમની હાજરીમાં જ લખાયા છે.

એ સ્વામિનારાયણ ભગવાનનાં દર્શનમાત્રે કરીને ખેંચાઈ ગયા છે નાડીપ્રાણ જેમના એવા થકા ઘણાં ભક્તજનો પોતપોતાના હૃદયને વિષે સમાધિમાં પોતપોતાના ઈષ્ટદેવરૂપે શ્રીસ્વામિનારાયમ ભગવાનને દેખતા હતા. એવા તો હજારો મનુષ્યો પોતાના મતનો તથા ગુરુઓને તથા પોતાની જ્ઞાતિઓનો પણ ત્યાગ કરીને શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનો અનન્ય આશ્રય કરીને તેમનું ભજન કરવા લાગ્યા. મનુષ્યો પોતાના ઈષ્ટદેવ તથા ગુરુનો ત્યાગ કરે છે ? તો જ્યારે બીજામાં અનંત ઐશ્વર્ય, પ્રતાપને જુએ છે ત્યારે તેઓ પોતાના સંપ્રદાયના ધર્મગુરુનો ત્યાગ કરે છે.

એ સ્વામિનારાયણ ભગવાનની હયાતિમાં બે હજાર પરમહંસ-સાધુ ત્યાગીઓ તથા પાંચસો બ્રહ્મચારીઓ તથા પાંચસો પાર્ષદો આદિક કુલ ત્રણ હજાર માણસો; સંસારથી વિરક્ત થયેલા ત્યાગીઓ તેમના આશ્રિત હતા. તથા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા અન્ય સંપ્રદાયોના આશ્રિતો પોતપોતાના ઈષ્ટદેવ ભગવાન તથા ધર્મગુરુ આચાર્યનો તથા ત્યાગાશ્રમમાં રહેલા મહંત ત્યાગી ગુરુઓનો ત્યાગ કરીને સ્વામિનારાયણ

ભગવાનના આશ્રિત થયેલા બે લાખ મનુષ્યો દારૂ, માટી, ચોરી, અવેરી (વ્યભિચાર) વટાળ ન કરવાના નિયમો લઈ સત્સંગી થયા હતા. એ વિષેની જેઓને ખાત્રી કરવી હોય તો તેમણે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના ગ્રંથો વાંચી જોવા. એ સ્વામિનારાયણ ભગવાનની હયાતિમાં તેમના આશ્રિત થયેલા ભક્તો, બ્રાહ્મણો, નાના મોટા રાજાઓ, રાજ્યના અમલદારો, દિવાનો, રાજ્યના પુરોહિત વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓ, પુરાણીઓ તથા નવાબો, કાજીઓ, પારસીઓ, ખોજાઓ, ઢુંઢીયા, જૈનો, મર્યાદીચુસ્ત વૈષ્ણવો તથા અન્ય સંપ્રદાયોના ત્યાગી મહંતો, મંત્રસિદ્ધ યોગીઓ, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, ચોથાવર્ણના સેવકો વગેરે પોતાના ઈષ્ટદેવ તથા ગુરુનો ત્યાગ કરીને તેમના આશ્રિત ભક્તો થયા હતા.

મોક્ષ એ શાશ્વત પુરુષાર્થ છે, તે શાસ્ત્રશ્રવણ પછી આત્મા પરમાત્માની ઓળખાણ કરીને ઉપાસના વડે મળે છે, નિત્યાનન્દાસ્થિતિની સંપત્તિ તે પરમ પ્રયોજન છે. બીજા સુખ આનંદ તે અલ્પ સંપત્તિ છે. શ્રુતિઓ નિત્ય આનંદવાળા બ્રહ્મની સંપત્તિ વર્ણવે છે, કર્મઠો નિત્ય સુખસંપત્તિ કહે છે, ક્ષણિકવાદીઓ નિત્યવિમળ વિજ્ઞાનોદય કહે છે, દેહાત્મવાદીઓ જે જે સુખ તે તે કહે છે, ઈન્દ્રિય આત્મવાદીઓ આકર્ષણ આસ્વાદ સુખને કહે છે, અંતઃકરણવાદીઓ પ્રતિબિંબ સુખને કહે છે, સમાધિવાળાઓ પ્રતિબિંબિત આત્મીયસુખને કહે છે, નિરપેક્ષો તૃષ્ણા રહિતપણાને કહે છે, બ્રહ્મવાદીઓ બ્રહ્મસાક્ષાત્કારને કહે છે, ધર્મ પુણ્યવાલા નિત્યસ્વર્ગને કહે છે, ભક્તો પ્રેમને કહે છે, દાસો કામનાપ્રાપ્તિને કહે છે, મૂર્તિ માનનારાઓ બ્રહ્મસ્વરૂપપણાને કહે છે, સૂત્રકારો પરમાત્મા સાક્ષાત્કારને કહે છે, તાર્કિકો આત્મસત્તાને કહે છે, શાબ્દિકો સુખ માત્રને કહે છે, ભયવાળા દુઃખ ન હો તેમ કહે છે, પ્રભાકરો દુઃખ ન આવે એમ કહે છે, વ્યાપકજનો સર્વબુદ્ધિવ્યાપકતાને કહે છે, ચિંતાવાળા દુઃખનો અભાવ કહે છે, વિરામવાળા પાપમાત્રના નાશને કહે છે, ભોગવાળા વાસનાનાશને કહે છે, સંસારીઓ મિથ્યાજ્ઞાનનાશને કહે છે, દણ્ડીઓ અવિદ્યાનાશને કહે છે, પ્રત્યભિજ્ઞાવાળાઓ સ્વસ્ફૂર્તિને કહે છે. અભેદવાળાઓ સ્વપરસ્ફૂર્તિને કહે છે, ત્રિકાણ્ડીઓ લિંગશરીર નાશને કહે છે, સાંખ્યજ્ઞાનીઓ બુદ્ધિસંસર્ગલયને કહે છે. વિવેકીઓ અલિપ્તાત્માને કહે છે, ઉપાસકો ધામમાં પોતાના સુખઆવિર્ભાવને કહે છે, સ્નેહીઓ પ્રિયપ્રભુને કહે છે, સ્વાવલમ્બીઓ જીવાત્મ દેખાવને કહે છે. જૂના ગૌતમો એકવિશ દુઃખનાશને કહે છે, પુરાણીઓ ચાર પ્રકારની મુક્તિને કહે છે, નવીનતાર્કિકો છેવટના દુઃખના નાશને કહે છે, વૈદિકો આવરણ અજ્ઞાનનાશને કહે છે, ત્રિદણ્ડીઓ આત્માના પરમાત્મામાં લયને કહે છે, પ્રત્યક્ષવાદીઓ દહેનાશને કહે છે માધ્યમિકો આત્મધારાને કહે છે, જ્ઞાનવાદીઓ જ્ઞાનધારોદયને કહે છે, આર્હતો આવરણકર્મનાશને કહે છે, શ્રીસંપ્રદાયવાળા ભાગવતપણાને કહે છે, દ્વૈતીઓ ભગવદાન્દને કહે છે, પુષ્ટિમાર્ગીઓ ભગવત્લીલાલાભને કહે છે, રસિકો સખીભાવને કહે છે, કાપાલિકો શિવાઽર્ધાંગનાને કહે છે, સ્ફુર્તિવાળાઓ

પૂર્ણાત્માને કહે છે, પારાવાળા દૃઢયુવાપણાને કહે છે, આરાધકો ફિરસ્તા ઓલિયાપણાને કહેછે, વાક્યજ્ઞો પરાવાણી કહે છે. નાસ્તિકો શૂન્યને કહે છે, અમો વિશિષ્ટ મારામાં પરબ્રહ્માન્દાનુભવ સંપતિ કહીએ છીએ.

અલ્પબુદ્ધિવાળાઓ ઉંદરની અંજલિની પેઠે સ્વલ્પમાં તૃપ્તિની રીતે ભૂપાલમાં સ્વરક્ષકમાં બ્રહ્માંમાં, ઈન્દ્રમાં વૈરાટમાં પ્રધાનપુરુષમાં મહાવિષ્ણુમાં, પ્રકૃતિપુરુષમાં ભૂમાપુરુષમાં, વાસુદેવમાં, અક્ષરમાં મુક્તમાં મોક્ષસંપત્તિ માનીને વિરમે છે, કોઈ સાકારમાં, કોઈ નિરાકારમાં, તેજમાં, તેજવાળામાં, ભોગીમાં, ભોગરહિતમાં, શેષ નારાયણમાં, લીલાવાળા અવતારમાં, લીલાશૂન્યમાં, શરીરવાળામાં વ્યાપકમાં, નાનામાં, મોટામાં, સમષ્ટિમાં, જુદામાં, એકરસમાં, રસશૂન્યમાં, બધાયમાં, એકલામાં, પોતામાં, બીજામાં, કર્મફળદાતામાં, કર્મફળ અપ્રદાતામાં, સર્જનહાર, સર્જનશૂન્યમાં, અંતર્યામિમાં, નિયામક રહિતમાં, સર્વાનન્દમાં, નિરાનન્દમાં અન્વિયમાં, વ્યતિરેકમાં, તત્વગતમાં અતત્વમાં, વિરામ પામીને લખે છે. ગુરુ-ઉપદેશ પ્રમાણે ઉપાસે છે, તેને તે પ્રમાણે પ્રાપ્તિ થાય છે. તેને અનુસારે મુક્તિસ્થાનો નિર્માયા હોય છે, તે પ્રમાણે વર્ણવાય છે.

જ્ઞાનઘન જીવ છે, ઐશ્વર્યઘન ઈશ્વર છે, છાયા અજ્ઞાનઘન માયા છે, પ્રકાશઘન બ્રહ્મ છે. આનંદઘન પરબ્રહ્મ છે.

શરીર એ જ આત્મા, મદઘન આત્મા, તૈજરાઓજ આત્મા, પ્રાણ આત્મા, ચિદાકાશ આત્મા, ઈન્દ્રિયો આત્માન, જીવશક્તિ આત્મા, સંજ્ઞાચૈતન્ય આત્મા, ક્ષણિકજ્ઞાન આત્મા, નિત્યજ્ઞાન આત્મા, અંતઃકરણ આત્મા, મન આત્મા, અહંકાર આત્મા, રસ આત્મા, બીજ આત્મા, સત્તા આત્મા, પ્રતિબિંબ આત્મા, આવરણચિત્ત, આત્મા, અવિદ્યા પ્રતિરૂપ આત્મા, સુખમાત્રા આત્મા, પ્રતિભાસ આત્મા, કર્મપુદગલ આત્મા, પુંણ્ય આત્મા, સ્વપ્નસૃષ્ટિ આત્મા, સ્ફુર્તિ આત્મા, નાદ આત્મા, જ્ઞાતૃત્વશક્તિ આત્મા, પોલીચિત્ત, આત્મા, અણુજ્ઞપ્તિ આત્મા, વ્યાપકજ્ઞપ્તિ આત્મા, પરિચ્છિન્ન જ્ઞાપ્તિયું આત્મ, અપરિચ્છિન્ન એકજ્ઞપ્તિ આત્મા, જ્ઞાનવિવર્ત અજ્ઞાન આત્મા, બ્રહ્મ પરિણામ આત્મા, મલિનસત્વ વાળીચિત્ત, આત્મા, અંતકરણવાળી ચિત્ત, આત્મા, બ્રહ્મો આભાસ અવિદ્યામાં આત્મા, અવિદ્યા સંસર્ગી, બ્રહ્મ આત્મા. અવિદ્યાંશ આત્મા, માયાવિકાર આત્મા, વૈખરી આત્મા, બ્રહ્મની અજ્ઞાનાવ્સથા આત્મા, બ્રહ્મની અજ્ઞાનાવસ્થા આત્મા, સગુણબ્રહ્મનું સ્વપ્નું આત્મા, ઈશ્વરાંશ આત્મા, ઈશ્વરગુણ આત્મા, બ્રહ્મનાં અણુઓ આત્મા. વિકૃતિનાં વિકારો આત્મા, ચમત્કાર રૂપાન્તર આત્મા, નિર્માણચિત્ત આત્મા, પરમાત્મવાસના આત્મા, પરમાત્મેચ્છાપરિણામ આત્મા, પરમાત્મશક્તિ આત્મા. પરમાત્માગુણાંગ આત્મા. પરમાત્માવિકાર આત્મા. સચ્ચિદાનંદ દ્રવ્ય આત્મા. ઈત્યાદિ અનેક મંતવ્યો છે. આત્માં અંતકરણાદિ અનેક તત્વોનાં ભિન્ન

ભિન્ન યોગનું નામ જીવત્વમ્, તેમજ વિભિન્ન કલ્પના માયા, વિભિન્ન ઐશ્વર્ય ચમત્કાર ચેતનરૂપ ઈશ્વર, તેમજ ધામપ્રકાશ લોકસ્થાન આકાશ અવકાશ તેજ આધારપ્રેરક ભૂમિ બ્રહ્મ, પરમ પદ, મોક્ષતત્વ, પૂર્ણ તત્વ, ચિત્સ્તર આદિ અનેકરૂપે બ્રહ્મા માનિનતા છે. તેમજ પરમેશ્વરમાં પણ છે તેથી મોક્ષ ઉપાસના પ્રાપ્તિ જાનાર ભોગ વગેરે ભેદ પડેલા છે તે આ ગ્રંથમાં દર્શાવ્યા છે.

આ સમગ્ર સૃષ્ટિના નિયંતા ભગવાન એક જ છેઃ એ ભગવાન આ બ્રહ્માંડમાં જ્યાં જેવું કાર્ય હોય તેવા દેહો ધારણ કરે છે. એવી જ રીતે આ વખતે એકાન્તિક ધર્મનું સ્થાપન કરવા પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણરૂપે પ્રકટ થયા છે. આમાં શાસ્ત્રોમાનાં પ્રમાણો છેવટમાં આપ્યાં છે.

જેનામાં અસાધારણ છ ઐશ્વર્ય હોય તે ભગવાનની ઉપાસના કરવી

આ જીવને જ્યારે ભરતખંડમાં મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ભગવાનના અવતાર તથા તેમના સંત પૃથ્વી ઉપર જરૂર વિચરતા હોય તેની જો એને ઓળખાણ થાય તો એ જીવ ભગવાનનો ભક્ત થઈને તરી જાય છે.

''ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः'' । तमेव विदित्वाति-
मृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाथ ॥

ભગવાનના જ્ઞાન વિના મુક્તિ થતી નથી. ભગવાનનું સાક્ષાત જ્ઞાન જેને થાય તે મૃત્યુરહિત થાય છે. એ ભગવાન તારત્મ્યતાઓ સર્વેમાં અંતર્યામિરૂપે રહ્યા છે. જે મનુષ્યો ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણથી પર જે **જીવ સત્તા તદાશ્રિત અનુભવ જ્ઞાને કરીને છ ઐશ્વર્ય સહિત ભગવાનને જાણે છે ત્યારે તેમની આત્યંતકી મુક્તિ થાય છે.**

ભગવાનના અસાધારણ છ ઐશ્વર્યો -

૧. **સર્વજ્ઞતા** :- ત્રિકાળ પ્રત્યક્ષદર્શિપણું તેમને સર્વ જડચેતનનું એક કાળાવચ્છિન્ન પ્રત્યક્ષફણે પોતાની મેળે જાણવાપણું છે.

૨. **તૃપ્તિ** :- નિરંતર પોતાના આનંદ વડે સર્વ પ્રકારનું સંતોષપણું છે.

૩. **અનાદિબોધ** :- નિત્ય શાશ્વતજ્ઞાન જેને છે.

૪. **સ્વતંત્રતા** :- દેશકાળાદિકનાં બંધન રહિત સ્વતંત્ર શક્તિ જેમનામાં છે.

૫. **નિત્યમલુપ્તદૃષ્ટિ** :- પ્રત્યક્ષદૃષ્ટિ ક્યારેય લુપ્ત થતી નથી.

૬. **અનંતશક્તિ** :- જગત સૃષ્ટિ એ બ્રહ્મલોકની ધારક રક્ષક પ્રેરક સંચાલક આદિ અનંત શક્તિઓવાળા છે.

અનેક કોટિ બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ કરવી તથા તે બ્રહ્માંડોનો વિનાશ કરવો. દરેક પ્રાણીના ભૂતકાળની ગતિ, તથા ભવિષ્યકાળની ગતિને જાણનારા. વિદ્યા-બ્રહ્મવિદ્યા આદિક અનંત પ્રકારની વિદ્યાદિકને નિરન્તર જાણનારા, અવિદ્યા-માયાના સર્વ રીતે જાણનારા, આવા નિત્યપ્રત્યક્ષ જ્ઞાનવાળા તે ભગવાન કહેવાય છે. પરાવિદ્યાથી મુક્તિ થાય છે.

विद्ययाऽमृतमंन्नुते-

विद्याऽऽदर्शो यस्य हस्ते तस्य भाति जगत्त्रयम् ।
विद्याऽऽदर्शविहोनैस्तु करस्थमपि नेक्ष्यते ॥ १ ॥
विद्या' दुर्मो 'विशिष्टानां दूरस्थं सन्निधि व्रजेत् ।
विद्या' दुर्मीविहोनानां निकटं दवोयान्भवेतु ॥ २ ॥
विद्या चिन्तामणिलोके कामदुधाऽपि सा खलु ॥
नेकशाखासमायुक्तो विद्या कल्पतरुस्तथा ॥ ३ ॥
वस्तुतो नोपमा लोके यया (येन) विद्योपमीयते ।
अद्वितीयं यथा ब्रह्म तथा विद्या बिबुध्यताम् ॥ ४ ॥
जगन्माता हि सद्विद्या श्रीहरिश्च जगत्पिता ॥
तयोः सेवा मनुष्यस्य जन्मनो लाभ उच्यते ॥ ५ ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां विद्या हि साधनं यतः ॥
बुधाः संसेव्यता शीघ्रं विद्यापीयूषमुत्तमम् ॥ ६ ॥
ग्राह्याऽग्राह्यविवेकॉऽपि विद्यया खलु लभ्यते ॥
यत्प्रभावं समाश्रित्य मर्त्योऽव्यमृतभाग्भवेत् ॥ ७ ॥
विद्यासूर्येण संच्छिद्य तिमिरं गाढमान्तरम् ।
शोकमोहजराशून्यं परं पदमावाध्नुत ॥ ८ ॥

ભાવાર્થ

(૧) જેના હાથમાં વિદ્યારૂપી દર્પણ છે તેને ત્રિલોકીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે અને વિદ્યારૂપી દર્પણ રહતિ પુરુષોને હાથમાં રહેલી વસ્તુ પણ જોવામાં આવતી નથી. (૨) વિદ્યારૂપી દુરબીનવાળા પુરૂષોને દૂર રહેલી વસ્તુ સમીપમાં આવે છે અને વિદ્યારૂપી દુરબીન રહિત પુરૂષોને સમીપમાં રહેલી વસ્તુ અત્યંત દુર જણાય છે. (૩) આ લોકમાં વિદ્યા ચિંતામણી રૂપ છે. વિદ્યા કામધેનુ સમાન પણ છે. તેવી રીતે વિદ્યા કલ્પતરું સમાન અનેક શાખાએ યુક્ત છે. (૪) ખરી રીતે આલોકમાં એવી કોઈ ઉપમા નથી કે જે વડે કરીને વિદ્યાની તુલના કરી શકાય! જેમ બ્રહ્મ અદ્વિતીય છે તેમ વિદ્યા પણ અદ્વિતીય છે. (૫) બ્રહ્મવિદ્યા ખરેખર જગતની માતા છે અને શ્રીહરિ એવો ભગવાન તે જગતના પિતા છે. બન્નેની સેવા તે મનુષ્યજન્મનું સાર્થક પણ છે. (૬) જે

હેતુ માટે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચાર પુરુષાર્થ કહેવાય છે તે પુરુષાર્થનું સાધન વિદ્યા છે માટે ડાહ્યા પુરૂષો ! તત્કાળ એમનું સેવન કરો. કારણકે, વિદ્યા ઉત્તમ અમૃત જ છે. (૭) આ વસ્તુગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, અને આ વસ્તુ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી એવું જ જ્ઞાન તે પણ વિદ્યા વડે કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. જેનો પ્રભાવ પામીને મનુષ્ય પણ દેવ બને છે. (૮) વિદ્યારૂપી સૂર્ય વડે અંતઃકરણનો ગાઢ અંધકાર છેદીને શોક, મોહ જરાથી રહિત થઈને પરમપદને પમાય છે.

"ભગવાનને અવતાર ધારણ કરવાનું પ્રયોજન"

આ જગત્ જેમણે ઉત્પન્ન કર્યું છે, જેના વડે તે ધારણ થઈ રહ્યું છે એવા એ ભગવાન આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય કરે છે, તે જીવના કલ્યાણર્થે કરે છે, જીવને વિષયભોગને અર્થે તથા લોકાન્તરને અર્થે તથા જીવના મોક્ષને અર્થે જગતની ઉત્પત્તિ તથા સ્થિતિ કરે છે, અને નાના પ્રકારની સંસૃતિએ કરીને થાક્યા જે જીવ તેના વિશ્રામને અર્થે આ જગતનો પ્રલય કરે છે એ ભગવાન પણ આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર શા માટે ધારણ કરે છે ? તો ભગવાન ધર્મ, અર્થ, કામને વિષે પ્રવર્તે છે; તે ધર્મ, અર્થ, કામ સારું ભગવાને જે જે ચરિત્ર કર્યા હોય, તેનું જ ગાન કરે અથવા શ્રવણ કરે તે સર્વે જીવ સર્વે પાપ થકી મુકાઈને પરમપદને પામે છે. એવા પોતાનાં લીલાચરિત્ર વિસ્તારવા માટે ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે. **જો કે ભગવાન અવાતર ધર્યા વિના પોતાના ધામમાં રહ્યા થકા પણ કલ્યાણ કરવાને સમર્થ છે, તેથી લીલાચરિત્રની કોઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી તો અવતાર ધર્યાનું શું પ્રયોજન છે ?** તો ભગવાનને અવાતર ધર્યાનું મુખ્ય પ્રયોજન એ છે જે ભગવાનને વિષે અતિશય પ્રીતવાળા જે ભક્ત મનુષ્યરૂપે હોય તેની ભક્તિને આધીન થઈને તે ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે ભગવાન તેના સજાતીય અવતાર ધારણ કરે છે, તે તેને લાડ લડાવે છે. તે ભેળું અસંખ્ય જીવોનું કલ્યાણ પણ કરે છે અને ધર્મનું સ્થાપન પણ કરે છે, એ વિષે શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં કહ્યું છે કે,

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानंधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थानपार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

"આ પૃથ્વીમાં જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે અને અધર્મ વ્યાપી જાય છે ત્યારે હે અર્જુન ! સંતજનોના રક્ષણાર્થે તથા દુષ્કર્મીઓના વિનાશને અર્થે હું યુગ યુગમાં અવતાર ધારણ કરું છું" આવા હેતુથી ભગવાન અનેક અવતારો ધારણ કરે છે.

એ ભગવાન અનાદિ શ્રીહરિકૃષ્ણ પુરૂષોત્તમ નારાયણ છે તે તો રાજાધિરાજ છે અને અખંડ મૂર્તિ છે અને પોતાનું અક્ષરધામરૂપી જે તખત તેને વિષે બિરાજમાન છે અને તે અક્ષરધામના ચોથાભાગમાં અક્ષરધામને આશ્રિત અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ સૃષ્ટિઓ રહી છે એ ભગવાનનું જે અક્ષરધામ છે તે વ્યતિરેકપણે પ્રકૃતિ પુરૂષ થકી પર છે અને મૂર્તિમાન એવું થંકું પુરુષોત્તમની સેવામાં છે, અન્વયપણે કરીને તો સર્વે ઠેકાણે છે. એવા પોતાના ધામને વિષે શ્રીપુરૂષોત્તમ નારાયણ સદા બિરાજમાન છે. તે ધામમાં રહ્યા થકા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડમાં જે જીવને જેમ દર્શન દેવું ઘટે ત્યાં તેને દર્શન આપે છે અને જે સાથે બોલવું ઘટે તે સાથે બોલે છે. જેમ કોઈ સિદ્ધ પુરૂષ હોય તે એક ઠેકાણે બેઠો થકો હજારો ગાઉ ઉપર દેખાય છે તથા ત્યાં બોલે છે તેમ ભગવાન પોતાના અક્ષરધામમાં રહ્યા થકા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોને વિષે જ્યાં જણાવવું ઘટે ત્યાં તેમ જણાય છે અને પોતે તો સદા પોતાના અક્ષરધામમાં છે અને એક ઠેકાણે રહ્યા થકા જે અનંત ઠેકાણે જણાય છે તે પોતાની યોગકળા છે એવા એ ભગવાન તો અક્ષરાતીત છે અને મનવાણી થકી પર છે અને સર્વેને અગોચર છે, તે સર્વેને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તે તો 'સર્વ જીવ મને જાણો ને દેખો' એવા પોતાના સંકલ્પથી પ્રાકૃત જીવો ભગવાનને જાણે અને દેખે એવા થાય છે.

અર્થાત્ અક્ષરાતીત અને મનવાણી થકી પર અને અગોચર એવા જે ભગવાન તેજ પોતે કૃપા કરીને એમ ધારે છે કે 'જ્ઞાની અજ્ઞાની એવા જે મૃત્યુલોકનાં મનુષ્ય તે મને દેખો' એમ ધારીને સત્યસંકલ્પ એવા ભગવાન કૃપાએ કરીને મૃત્ર્ય લોકનાં સર્વે મનુષ્ય દેખે એવા મનુષ્ય જેવા સજાતીય થાય છે. જેમ સજાતિ સજાતિમાં હેત થાય છે **તેમ એ ભગવાન પોતાના દિવ્ય ભાવનો સંકોચ કરીને પોતાના ભક્તોને પોતામાં હેત થાય તે સારું માણસ જેવા થાય છે પણ દિવ્યભાવ જણાવતા નથી** અને દિવ્યભાવ જણાવે તો વિજાતિપણું થાય તેથી ભક્તિને પોતામાં રમણ હેત તથા સુવાણ્ય થાય નહિ, તે સારુ એ ભગવાન મનુષ્યરૂપે થાય છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને દિવ્યભાવ દેખાડ્યો. દિવ્યભાવે કરીને અર્જુનને સુખ ન થયું અને બહુ વ્યાકુળપણું થઈ ગયું, પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાનું મનુષ્યપણે દર્શન આપ્યું ત્યારે અર્જુનને સુખ થયુંમાટે મનુષ્યપણે કરીને ભગવાન વર્તે તો જ મનુષ્યને સાનુકુળ પડે; નહિ તો ન પડે; તે સારુ ભગવાન મનુષ્યપણે વર્તે છે એ મનુષ્યરૂપ ભગવાનના સ્વરૂપનું સાક્ષાત્ દિવ્ય જ્ઞાન થાય ત્યારે જીવનું કલ્યાણ થાય છે. આ બ્રહ્માંડમાંના અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા આ સંસારમાં અજ્ઞાની જીવો વિવિધ તાપથી બળ્યા કરે છે. **એવા જીવોને ભગવાન ને ભગવાનથી સંતની ઓળખાણ થાય ત્યારે એ જીવ માયાના બંધન રહિત થઈને ભગવાનના અક્ષરધામને પામે છે.** આ જીવને જ્યારે ભરતખંડમાં મનુષ્યદેહ આવે છે. ત્યારે ભગવાનના અવતાર અને ભગવાનના સાધુ એ જરૂર પૃથ્વી ઉપર વિચરતા હોય તેની

જો એ જીવને ઓળખાણ થાય તો એ જીવ ભગવાનનો ભક્ત થાય છે એવા ભગવાનને શરણે જનારા મુમુક્ષ જીવોને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવીને મોક્ષપદમાં લઈ જવા માટે **પરમકૃપાળુ પરમાત્મા દયા કરીને પવિત્ર દેશોમાં અવતાર ધારણ કરે છે.** આ પૃથ્વીના સાત દ્વીપ છે અને તેમાં સર્વથી મોટો જમ્બુ દ્વીપ છે. એ જંબુદ્વીપના નવ ખંડ છે. તેમાં ભરતખંડ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે અને બીજા બધા દેશો ભોગ ભૂમિ જેવા છે, અને આર્યાવર્ત એટલે ભરતખંડ એ તો કર્મભૂમિ અને ધર્મક્ષેત્ર છે, આપણે જે પૃથ્વી ઉપર રહ્યા છીએ તે ભરતખંડ કહેવાય છે. **આ પવિત્ર દેશ એવા જ ભરતખંડ, તેમાં ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે માટે સર્વોત્તમ છે એવા હેતુથી દેવો પણ આ ભરતખંડમાં મનુષ્યદેહને ઈચ્છે છે** કારણકે આ કર્મભૂમિ હોવાથી મોક્ષનું સાધન થઈ શકે છે, માટે ભરતખંડ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. મુમુક્ષુઓ માટે આ ભરતખંડમાં ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે. એ ભગવાન અનેક અવતારો ધારણ કરીને જે જે પ્રદેશોમાં વિચરતા હોય તે તે પ્રદેશોમાં જે જિજ્ઞાસુ જીવોને તે તે ભગવાનના અવતારની ઓળખાણ થાય તો એ જીવ જન્મમરણ થકી રહીત થઈ નિર્ગુણધામને પામે છે. એ ભગવાનનાં નિર્ગુણ-ધામ આ બ્રહ્માંડથી પર ચિદાકાશમાં છે. આવા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડો આઠ આવરણે યુક્ત પ્રાકૃત આકાશમાં રહેલા છે. અને ચિદાકાશમાં પરબ્રહ્મનાં નિર્ગુણધામ રહેલા છે, એવા તે તે સ્થળોરૂપી મુક્તિનાં સ્થાનો સંક્ષેપમાં આ પુસ્તકમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે તેમાં પ્રથમઆઠ આવરણે યુક્ત ચૌદ લોકનું એક બ્રહ્માંડનું વર્ણન આ પ્રમાણે છેઃ-

''જીવલોક-આવાગમન''

ચૌદ લોકના બ્રહ્માંડનું વર્ણન

ब्राह्मस्त्रिमू मिको लोकः प्राजापत्यस्ततो महान् ।
माहेन्द्रश्च स्वरित्युक्तो दिवि तारा भुवि प्रजाः ॥

સત્યલોક, તપોલોક, જનલોક, એ ત્રણ બ્રહ્માના લોક કહેવાય છે, મહર્લોક પ્રજાપતિનો લોક કહેવાય છે, સ્વર્ગલોક તે ઈન્દ્રનો લોક કહેવાય છે, તારાઓ સ્વર્ગમાં છે તેથી નીચે ભુવર્લોક અંતરિક્ષ લોક વાયવીય દેવોનો કહેવાય છે, અને ભૂલોક મનુષ્ય આદિનો લોક કહેવાય છે.

(પાતંજબ યોગદર્શનના વ્યાસભાષ્યમાંથી)

(૧) **સત્યલોક** :- જે મેરુ પર્વતના મસ્તકર ઉપર કલ્પેલો છે. તેમાં ચાર પ્રકારની દેવ જાતિ રહે છે. (૧) **અચ્યુત દેવો** (૨) **શુદ્ધનિવાસદેવો** (૩) **સત્યાભદેવો** (૪) **સંજ્ઞાસંજ્ઞીદેવો** એ દેવોની બ્રહ્માનાં સૌ વર્ષો પર્યન્ત બ્રહ્માંડના સર્ગ પર્યન્ત આયુષ્ય છે.

આપણાં વર્ષ ૮,૬૪,૦૦૦૦૦૦ આઠ અબજ ને ચોસઠ કોટિ થાય ત્યારે બ્રહ્માની અહોરાત્રિ થઈને એક દિવસ થાય છે એવા ત્રીસ દિવસનો એક માસ અને બાર માસનું એક વર્ષ . એવા (૧૦૦) એકસો વર્ષ બ્રહ્મા દેહ રાખે છે. એ સત્યલોકના દેવોની તે બ્રહ્માના જેટલી આયુષ્ય છે.

(૨) **તપલોક** :- સત્યલોકની નીચે ''બ્રહ્માનો તપલોર્ક'' છે જેમ ત્રણ પ્રકારનો દેવો રહે છે (૧) **આભાસ્વરા** (૨) **મહાભાસ્વરા** (૩) **સત્યમહાભાસ્વરા.** તેમાં સત્ય મહાભાસ્વરોનું બ્રહ્માનાં સો વર્ષ પર્યન્ત આયુષ્ય છે; અને તેથી અર્ધુ મહાભાસ્વરો આયુષ્ય છે; અને તેથી અર્ધું આભાસ્વરોનું આયુષ્ય છે; તે ત્રણ પ્રકારના દેવો મહાતપેશ્વરી કહેવાય છે તેવા ઉર્ધ્વરેતસો કહેવાય છે.

(૩) **જનલોક** :- તપલોકથી નીચે બ્રહ્માનો **''જનલોક''** છે તેમાં ચાર પ્રકારની દેવયોનિ છે. (૧) **બ્રહ્મપુરોહિત** (૨) **બ્રહ્મકાયિક** (૩) **બ્રહ્મમહાકાયિક** (૪) અમરા. તેમાં અમરાનું બ્રહ્મ એકસો વર્ષ પર્યન્તનું આયુષ્ય છે, તેથી અર્ધુ બ્રહ્મમહાકાયિકોનું આયુષ્ય છે, અને તેથી અર્ધુ બ્રહ્મકાયિકોનું આયુષ્ય છે, અને તેથી અર્ધું બ્રહ્મપુરોહિતનું આયુષ્ય છે, ''જનલોક તથા તપલોક તથા સત્યલોક'' આ ત્રણે બ્રહ્માની માનસિક સૃષ્ટિ છે. તે ત્રણ લોકમાં ''સ્વયંપ્રકાશ'' છે દિવ્ય વિભૂતિઓ છે.

(૪) **મહર્લોક** : જનલોકથી નીચે ''**મહર્લોક**'' છે. જેને પ્રજાપતિનો લોક કહેવાય છે, તેમાં પાંચ જાતિના દેવો છે. (૧) **કુમુદ** (૨) **ઋભુ** (૩) **પ્રતર્દન** (૪) **અજનાભ** (૫) **પ્રચિતાભ** આ દેવોનું બ્રહ્માનાં પોણા ત્રણ વર્ષ એટલે સહસ્ત્રકલ્પનું આયુષ્ય છે. તેઓ સ્વેચ્છાધારી છે, તથા તેમના ભોગવિલાસ દિવ્ય છે. મહર, જન, તપ, સત્ય આ ચારે લોકોમાં સૂર્યકિરણનો પ્રકાશ નથી. તે ચારે લોક સ્વયંપ્રકાશિત છે.

(૫) **સ્વર્ગલોક** :- મહર્લોકથી નીચે ''સ્વર્ગલોક છે તેમાં ઈન્દ્ર રાજા રહે છે, તેમાં છ પ્રકારની દેવયોનિ છે (૧) **ત્રિદશા** (૨) **અગ્નિશ્વાત્તા** (૩) **યામ્યા** (૪) **તુષિતા** (૫) **અપરાનિર્મિતવશવતિવ** (૬) પરિમિતવશવતિ તે છ પ્રકારના દેવો સંકલ્પસિદ્ધ છે. અણિમાદિક આઠ ઐશ્વર્ય સિદ્ધિ તથા નવનિધિવાળા છે, તેમની સર્વ ભોગ્ય વસ્તુ દિવ્ય છે, સ્ત્રી પુરુષનો રમણભાવ છે. અપ્સરા આદિકના સુખનો ભોગવિલાસ છે, તેઓનું સર્વસાધારણ બ્રહ્માના એક દિવસ પર્યન્ત એક કલ્પનું આયુષ્ય છે.

(૬) **ભુવર્લોક** :- સ્વર્ગલોકથી નીચે ''**ભુવર્લોક**'' છે જેને અંતરિક્ષ લોક કહે છે, તેમાં ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાદિક ધ્રુવને આધારે શિશુમાર પર રહે છે, વાયુવેગથી અંતરિક્ષ ગતિવાળા છે. તેમના ભોગવિલાસ દિવ્ય છે, સૂર્ય ચંદ્રાદિક તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓનાં સ્થાન છે. એ લોકમાં સૂર્યનો પ્રકાશ છે, સ્ત્રીપુરુષનો રમણભાવ છે જેટલું પુણ્ય તેટલા

આયુષ્વાળા છે અર્થાત પુણ્ય ખુટે એટલે મર્ત્યલોકમાં તેમનું પતન થાય છે. આ છ લોકમાંના દેવોની ઉત્પત્તિ યોનિથી ઉત્પન્ન થતા શરીરો નથી. તેમની યૌવન અવસ્થા નિરન્તર રહે છે. આ છ લોકમાં મુખ્ય તેજતત્વોનાં દિવ્ય શરીરો છે યોગ પ્રકરણમાં જેટલી વિભૂતિઓ જણાવેલી છે તે આ છ લોકમાં સ્વાભાવિક રહેલી છે, તથા તે છ લોકના વાસીઓ યુજાન યોગી કહેવાય છે, અને તે દેવતાઓમાં સત્ત્વગુણ પ્રધાન છે. અર્થાત્ તેમનામાં "પુણ્યત્તત્વ" મુખ્ય છે.

(૭) **ભૂલોક** :- ભુવર્લોકથી નીચે "**પૃથ્વીલોક**" છે. તેમાં પૃથ્વી તત્ત્વ પ્રધાન શરીર છે, પાપ પુણ્ય સમાન છે. રજ, તમ, સત્ત્વ એ ત્રણ ગુણ સમાન છે. યોનિજન્ય તથા અયોનિજન્ય એ બે પ્રકારે તથા જરાયૂજ, અણ્ડજ, સ્વદેજ, ઉદ્ભિજ્જ એ ચાર પ્રકારની શરીરની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેમાં (૮૪) ચોરાસી લાખ યોનિઓ છે.

जलजन्तुनवलक्षं दशलक्षं तु पक्षिणाम् ।

त्रिशलक्षं पशनां च, स्थावरा लक्षवितिः ॥

स्वेदादेकादशलक्षं चतुर्लक्षं तु मानवम् ॥

(૧) જળજંતુના નવ લાખ જાતના દેહ છે.

(૨) પક્ષી આદિકના દસ લાખ જાતના દેહ છે.

(૩) પશુ આદિકના ત્રીસ લાખ જાતના દેહ છે.

(૪) સ્થાવરવૃક્ષ આદિકના વીસ લાખ જાતના દેહ છે.

(૫) પરસેવાથી ઉત્પન્ન થતા અગ્યાર લાખ જાતના દેહ છે.

(૬) મનુષ્યોના ચાર લાખ જાતના દેહ છે.

આ લોકમાં સ્ત્રીપુરુષના રમણથી પ્રજાની ઉત્પત્તિથી થાય છે આ લોકના મનુષ્યોનું આયુષ્ય ચાર યુગને અનુસારે હોય છે.

(૧) સત્યયુગમાં એક લાખ વર્ષોનું આયુષ્ય હોય છે.

(૨) ત્રેતાયુગમાં દસ હજાર વર્ષોનું આયુષ્ય હોય છે.

(૩) દ્વાપરયુગમાં એક હજાર વર્ષોનું આયુષ્ય હોય છે.

(૪) કલિયુગમાં એકસો વર્ષનું આયુષ્ય છે.

युग अने प्रलय

આપણાં વર્ષ ૬૬૩, છસો અને ત્રેસઠ, ૮ આઠ માસ, થાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક લવ થાય, એવા સાઠ લવનું એક નિમિષ, તે આપણાં વર્ષો ૪૦૦૦૦ ચાલીસ હજાર જાય ત્યારે બ્રહ્માનું એ નિમિષ થાય છે, એવા સાઠ નિમિષનું એક પળ, તે આપણાં વર્ષ ૨૪૦૦૦૦૦ ચોવીસ લાખ જાય ત્યારે બ્રહ્માનું એક પળ થાય છે. એવા સાઠ પળની એક ઘડી, તે આપણાં વર્ષો ૧૪૪૦૦૦૦૦૦ ચૌદ કરોડ અને ચાલીસ લાખ જાય ત્યારે બ્રહ્માની એક ઘડી થાય છે, એવી ૩૦ ત્રીસ ઘડીનો એક દિવસ, તે આપણાં વર્ષો ૪૩૨૦૦૦૦૦૦૦ ચાર અબજ અને બત્રીસ કરોડ થાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય છે, તે ચાર જુગની એક ચોકડી ગણાય છે, તેમાં સત્યયુગના વર્ષો ૧૭૨૮૦૦૦ સત્તર લાખને અઠ્ઠાવીસ હજાર, ત્રેતાયુગનાં વરૂ,ો ૧૨૯૬૦૦૦ બાર લાખ છન્નુ હજાર દ્વાપરયુગના વર્ષો ૮૬૪૦૦૦ આઠ લાખ ચોસઠ હજાર અને કલિનાં વર્ષો ૪૩૨૦૦૦ ચાર લાખ બત્રીશ હજાર ગણેલાં છે તે મળીને ૪૩૨૦૦૦ તેતાળીસલાખ અને વીસ હજાર વર્ષો એક ચોકડીનાં થાય (મનૂસ્મૃતિમાં અને પુરાણોમાં) द्वादशवर्षसहस्त्राणि चात्र्युग विदुर्जना: । બાર હજાર દિવ્ય વર્ષ ચાર યુગના છે એમ કહ્યું છે. બાર હજારને ત્રણસો સાઠે ગુણે તો તેતાળીશ લાખને વીશ હજાર થાય છે. બ્રહ્માનો એક દિવસમાં એક હજાર ચોકડી જાયછે, એક હજાર ચોકડીમાં ૧૪ મનુઓ અને ૧૪ ઈન્દ્રો સમાઈ જાય છે, એક મનુનાવર્ષ ૩૦૮૫૭૧૪૨૮ ત્રીશ કરોડ પંચાશી લાખ એકોતેર હજાર ચારસો અઠ્ઠાવીસ અને ઉપરાંત માસ છ, દિવસ પચીસ, ઘડી બેતાલીશ, પળ એકાવન, નિમિષ પચીસ, લવ બેતાળીશ અને બાર લવનો ચૌદમો ભાગ થાય છે, તેટલો જ બ્રહ્માની રાત્રિનો ભોગ થાય છે તે નિત્યપ્રલય કહેવાય છે. બ્રહ્મા રાત્રિમાં સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ એવા દસ લોકનો નાશ થાયછે. સવારે પાછાં નવા થાય છે, આપણાં વર્ષો ૮૬૪૦૦૦૦૦૦૦ આઠ અબજ ચોસઠ કરોડ થાય ત્યારે બ્રહ્માની અહોરાત્રિ એક દિવસ થાય છે. બ્રહ્માનો લવ પળ ક્ષણ ઘડી પ્રહર ટંક વગેરે બ્રહ્માની સાંજ ત્રિલોકી નાશને નિમિત્ત પ્રલય કહેવાય છે, બ્રહ્માની સૃષ્ટિ સહિત બ્રહ્માના નાશ નૈમિત્તિક પ્રલય કહેવાય છે. વૈરાજપુરુષ, ભૂમાપુરષ, પ્રધાનપુરુષ વગેરે ઈશ્વરોના નાશને પ્રાકૃત પ્રલય કહેવાય છે, પ્રકૃતિની સૂક્ષ્માવસ્થા થઈને ધામમાં લીન થવા પણાને પ્રાકૃતિક આત્યન્તિક પ્રલય કહેવાય છે, અને મોક્ષમાં જાય તેમને માટે મોક્ષાર્થ આત્યન્તિક પ્રલય કહેવાય છે.

जम्बूद्वीप

આ "ભૂ" લોક એટલે પૃથ્વીલોક મેરુ પર્વતની પીઠ ભાગમાં કેડના ભાગમાંરહેલો છે. ભૂલોકનું પીઠ (૫૦) પચાસ કરોડ યોજન વિસ્તીર્ણ છે, તેમાં સાત દ્વીપ તથા સાત સમુદ્રો છે અને (૯૯૯) નવસો નવાણું નદીઓ છે. મેરુપર્વત પૃથ્વીનો મધ્યપ્રદેશ તે

મેરુપર્વતની ચારે તરફ "જંબુદ્વીપ" છે તે એક લાખ યોજનમાં ગોળાકાર વિસ્તારવાળો છે. તે "જંબુદ્વીપના" મધ્ય ભાગમાં સોળ હજાર યોજનમાં મેરુપવર્તના પ્રદેશ છે તેની ચારે તરફ નવ ખંડ છે. તે મેરુપર્વત નાભિને ઠેકાણે છે. તેની ચારે તરફ "ઈલાવર્ત" ખંડ છે.

(૧) **ઈલાવર્ત :-** ખંડ ફરતી દિશામાં છે. એ ખંડમાં ભગવાન સંકર્ષણની ઉપાસના છે અને તેમના મુખ્ય ભક્ત રુદ્ર ભવાની સહિત શંકર છે.

(૨) **કેતુમાળખંડ :-** આ ખંડ પશ્ચિમ દિશામાં છે, ખંડમાં પ્રદ્યુમ્ન ભગવાનની ઉપાસના છે ત્યાં લક્ષ્મીજી મુખ્ય ભક્ત છે.

(૩) **રમ્યક ખંડ :-** ઉત્તર દિશામાં છે, તેમાં મત્સ્ય ભગવાનની ઉપાસના છે, ત્યાં સાવર્ણિમનું મુખ્ય ભક્ત છે.

(૪) **હિરણ્યમ્ય ખંડ :-** ઉત્તર દિશામાં છે, તેમાં કુર્મી ભગવાનની ઉપાસના છે, ત્યાં અર્યમાં મુખ્ય ભક્ત છે.

(૫) **કુરુખંડ :-** ઉત્તર દિશામાં છે, તેમાં વરાહ ભગવાનની ઉપાસના છે, ત્યાં પૃથ્વી મુખ્ય ભક્ત છે.

(૬) **ભદ્રાશ્વખંડ :-** પૂર્વ દિશામાં છે, તેમાં હયગ્રીવની ઉપાસના છે, ત્યાં ભદ્રશ્રવા નામે મુખ્ય ભક્ત છે.

(૭) **હરિવર્ષખંડ :-** દક્ષિણ દિશામાં છે, તેમાં નૃસિંહજીની ઉપાસના છે, ત્યાં પ્રહલાદજી મુખ્ય ભક્ત છે.

(૮) **કિંપુરુષખંડ :-** દક્ષિણ દિશામાં છે, તેમાં રામ લક્ષ્મણજીની ઉપાસના છે, ત્યાં હનુમાનજી મુખ્ય ભક્ત છે.

(૯) **ભરતખંડ :-** દક્ષિણ દિશામાં છે, તેમાં નરનારાયણની ઉપાસના છે, ત્યાં નારદજી મુખ્ય ભક્ત છે.

ઉપર જણાવેલા નવખંડોની વચ્ચે "મેરુ પર્વત" છે તે આખો સુવર્ણ (સોના)નો છે, તેની ઉંચાઈ સત્યલોક સુધી છે, મેરુની ચારે દિશાઓમાં મર્યાદાના બે હજાર યોજનના બીજા (૮) આઠ પર્વતો છે.

(૧) ઉત્તર દિશામાં રમ્યક ખંડમાં નીલગિરિ નામનો પર્વત છે.
(૨) " " હિરણમયખંડમાં શ્વેતગિરિ " "
(૩) " " કુરુખંડમાં શ્રંગવન્ત" "
(૪) પશ્ચિમ " કેતુમાલખંડમાં માલ્યવાન " "
(૫) પૂર્વ " ભદ્રાશ્વખંડમાં ગંધમાદન " "
(૬)દક્ષિણ " હરિવર્ષખંડમાં નિષધ " "
(૭)" " કિંપુરુષખંડમાં હેમકૂટ " "
(૮)" " ભરતખંડમાં હિમાલય " "

આ (૯) નવખંડયુક્ત "જંબુદ્વીપ" એક લાખ યોજનનો વિશાળ છે, તની ચારે તરફ એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો સ્થિર ખારો સમુદ્ર છે. આ ખારો સમુદ્ર જે પ્રદેશમાં છે તે બધા દેશો "જંબુદ્વીપ" ના નવ ખંડોમાં છે. "જંબુદ્વીપ" સિવાયના (૯) છ દ્વીપનું વર્ણન નીચે જણાવ્યું છે.

આ નવખંડ જણાવ્યા તેમાંના આઠ ખંડોમાં ભોગવિલાસનાં સુખ તો ઘણાં અધિક છે પણ મોક્ષનું સાધન ત્યાં થતુ નથી. મોક્ષનું સાધન તે તો એક ભરતખંડમાં જ થાય છે એ હેતુ માટે આ ભરતખંડ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

આ ભરતખંડમાં દેવો પણ મનુષ્ય દેહને ઈચ્છે છે. એ વિષે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે,

अहा अमीषां किमकारि शोभनं प्रसन्न एषां स्विदुत स्वयं हरिः ।
यैर्जन्म लब्धं नृष भरताजिरे, मुकुंदसवौपायिकं स्पृहाहिनः ॥

જેમાં જન્મ લેવા અમો (દેવતાઓ) પણ ઈચ્છીએ છીએ તે ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગી લાગે એવા મનુષ્ય જન્મ ભરતખંડ જેવા આર્ય પ્રદેશમાં જેમણે મેળવેલો છે, તેઓના એવાં શાં પુણ્ય હશે ? કે શું સાક્ષાત પરમાત્મા જ તેના પર પ્રસન્ન થયા હશે?

ભૂલોકના સાત દ્વીપ સાત સમુદ્રના વિસ્તારનું વર્ણન

૧ જમ્બુદ્વીપનો એક લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે, તે ચારે તરફ ફરતો એક લાખ યોજનને ખારો સમુદ્ર છે. તેનું જળ ખારું છે. જંબુદ્વીપમાં નરનારાયણ ભગવાનની ઉપાસના છે.

૨ પ્લક્ષદ્વીપનો બે લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે, તેની ચારે તરફ ફરતો બે લાખ યોજનનો સમુદ્ર છે, તેનું પાણી શેરડીના રસ જેવું છે. પ્લક્ષદ્વીપમા સૂર્યની ઉપાસના છે.

૩ શાલ્મલીદ્વીપનો ચાર લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે તેની ચારે તરફ ચાર લાખ યોજનો "સુરોદક" નામનો સમુદ્ર છે તેનું પાણી સુરા (મદિરા) જેવું છે, શાલ્મલીદીપમાં ચંદ્રની ઉપાસના છે.

૪ કુશદ્વીપનો આઠ લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે, તેની ચારે તરફ ફરતો આઠ લાખ યોજનનો "પૃતોદક" સમુદ્ર છે, તેનું પાણી ઘી જેવું છે, કુશદ્વીપમાં જાતવેદા અગ્નિની ઉપાસના છે.

૫ ક્રૌંચદ્વીપનો સોળ લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે, તેની ચારે તરફ ફરતો સોળ લાખ યોજનનો ક્ષીરોદ નામનો સમુદ્ર છે તેનું પાણી દૂધ જેવું છે, ક્રૌચદ્વીપમાં વરુણની ઉપાસના છે.

૬ **શાકદ્વીપનો** બત્રીસ લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે, તેની ચારે તરફ ફરતો બત્રીસ લાખ યોજનનો "દધ્યુદક" નામનો સમુદ્ર છે, તેનું પાણી દહીંના ધોળવા જેવું છે, તેમાં વાયુદેવની ઉપાસના છે.

૭ **પુષ્કરદ્વીપનો** ચોસઠ લાખ યોજનનો વિસ્તાર છે, તેની ચારે તરફ ફરતો ચોસઠ લાખ યોજનનો "સુધોદક" નામનો સમુદ્ર છે તેનું પાણી અમૃતમય છે, પુષ્કરદ્વીપમાં બ્રહ્માની ઉપાસના છે.

આ સાત દ્વીપોની ફરતો લોકાલોક પર્વત છે, જેને પૃથ્વીનું પીઠ હદનો છેડો "ગઢ" કહેવાય છે, "ભૂ" ભુવઃ, સ્વર્ગ, આ ત્રણે લોકોમાં સુર્યનાં કિરણો પ્રકાશે છે.

'ભૂલોક' પૃથ્વીનાં નીચેનાં સાત લોકોનાં નામ

૧ **અતલલોક :** આ લોકમાં સુર્યનો પ્રકાશ નથી, મણિઓનો પ્રકાશ છે, તેમાં રાક્ષસો રહે છે. તેમાં 'મય' નામના રાક્ષસનો પુત્ર બળ નામનો રાક્ષસ મુખ્ય રાજા છે, તે રાક્ષસે (૯૬) પ્રકારની માયા ઉત્પન્ન કરેલી છે, અને તે લોકમાં ભોગ કરતો થકો પોતે જ ત્યાંનો ઈશ્વર પરમાત્મા કહેવાય છે.

૨ **વિતલલોક :** જેમાં "હર હાટકેશ્વર મહાદેવ" ભવાની સહિત ભવ તથા ભૂતના ગણો રહે છે, તેમાં ભૂત તથા ગણોની વસ્તી છે, "ભવ" મુખ્ય ઈશ્વર છે, તેમાં મણિઓનો મુખ્ય પ્રકાશ છે.

૩ **સુતલલોક :** જેમાં 'બળિરાજા' રહે છે, તથા દૈત્યો, દાનવો, આદિકની વસ્તી છે, તે બલિરાજા ત્યાનો ઈશ્વર છે, તેના લોકમાં ઔષધિઓ તથા હીરામણિઓનો પ્રકાશ છે, એ 'બલિરાજા' પાસે બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ આ ત્રણે દેવો ચાર ચાર માસ સુધી રહે છે.

૪ **તલાતલલોક :** જેમાં 'મય' નામનો રાક્ષસ દાનવેન્દ્ર છે તે જ ત્યાંનો ઈશ્વર છે, ત્યાં માયાવી રાક્ષસો તથા નિશાચરોની તથા દાનવોની વસ્તી છે, અને ઔષધિ તથા મણિઓનો પ્રકાશ છે.

૫ **મહાતલલોક :** જેમાં નિશાચરો રાક્ષસો વગેરેની વસ્તી રહે છે, તેમાં મણિનો મુખ્ય પ્રકાશ છે.

૬ **રસાતલલોક :** જેમાં નિશાચરો, કુષ્માણ્ડો, વૈનાયકો, વેતાલો, પિશાચો, ડાકણી, શાકણી, વેતાલણીની વસ્તી છે, તેમાં મણિઓનો પ્રકાશ છે.

૭ **પાતાલલોક :** તેમાં કુહક, તક્ષક, કાલીય, સુષેણ, વાસુકિ, શંખ, કુલિક,

મહાશંખ આદિ મહાસર્પો રહે છે. આ પાતાળ લોકના પરમાત્મા અનંત નામના શેષનારાયણ ભગવાનછે. મણિઓનો પ્રકાશ છે.

આ પ્રમાણે ચૌદ લોકનું એક બ્રહ્માંડ થયું, તે આ બ્રહ્માંડની ચારે તરફ દશ દિશાઓમાં ''આઠ આવરણ'' છે.

આઠ આવરણનું વર્ણન (આવરણ લોક)

૧ પૃથ્વી : આ બ્રહ્માંડ પૃથ્વીનું તેથી પ્રથમ આવરણ ૫,૦૦૦૦૦૦૦૦ પચાસ કરોડ યોજન પૃથ્વીનું પીઠ છે, તે ચૌદ ભુવનને વીંટીને રહ્યું છે, તેના દેવતા બ્રહ્મા છે, પૃથ્વીના આવરણમાં (૧) **શુકલ** (૨) **નીલ** (૩) **પીત** (૪) **રક્ત** (૫) **હરિત** (૬) **કપીશ** (૭) **ચિત્ર** આ સાત રંગો છે, તથા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ એ પાંચ ગુણો છે, આ પૃથ્વીનો ગોળો ચંદ્રની માફક પ્રકાશે છે.

૨ જળ : પૃથ્વીના આવરણ ઉપર બીજું મહાજળનું આવરણ છે તે પૃથ્વીના ચારે તરફ વીંટાયેલું છે, તે પૃથ્વીથી દસગણું અધિક પાંચ અબજ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનનું વિશાળ છે, તેમાં ''શુકલરંગ તથા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, આ ચાર ગુણો છે, તેના વિષ્ણુદેવતા છે.

૩ તેજ : ત્રીજું તેજનું આવરણ છે. તે જળના આવરણથી દસગણું અધિકપચાસ અબજ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળું છે. તેમાં ભાસ્વર શુકલ રંગ છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ આ ત્રણ ગુણો છે, તેમાં રુદ્ર દેવતા છે.

૪ વાયુ : તે તેજના આવરણથી દસગણું અધિક પાંચ વૃંદ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળું, તેમાં શબ્દ, સ્પર્શ આ બે ગુણો છે.

૫ આકાશ : વાયુના આવરણથી દશગણું અધિક પચાસ વૃંદ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળું છે, તેમાં ''શબ્દ'' આ એક જ ગુણ છે.

૬ અહંકાર : આકાશના આવરણથી દસગણું અધિક પાંચ ખર્વ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનાનું વિસ્તારવાળું છે, તે અહંકારના આવરણને મનનું આવરણ પણ કહેવાય છે, તથા મહા ''તમ'' રૂપ પ્રાકૃત કહેવાય છે, તે મહામાયાના મહાવિકરાળ સંસર્ગો છે, તથા અનેક માયાના વિસ્ફુલ્લિંગો દેખાય છે, તેનો અભિમાન ગુણ છે, તથા સત્ત્વ, રજ, તમ આ ત્રણ ગુણો છે, તેમાં તમોગુણ વિશેષ હોવાથી મૂઢતારૂપ છે.

૭ બુદ્ધિ : અહંકારના આવરણથી દસગણુ પચાસ ખર્વ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળું છે.તે અહંકારના આવરણને મહતતત્વ નામથી કહેવાય છે,

તેમાં મહામાયાના અનેક નાદ વિકરાળ પડછંદાઓ થાય છે, તથા ભયંકર દશ્યો દેખાય છે, તેમાં અધ્યવસાય નિશ્ચય ગુણ છે, તથા સત્ત્વ, રજ, તમ એ ત્રણે ગુણ છે. સત્ત્વગુણ વિશેષ હોવાથી સત્ત્વગુણથી પ્રકાશમાન છે.

૮ પ્રકૃતિ : બુદ્ધિ મહત્ત્વની આવરણથી દસગણું પાંચ નિખર્વ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજના વિસ્તારવાળું છે, આ આવરણનું બીજું નામ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ કહેવાય છે. તથા ગાઢત્તમ કહેવાય છે, તથા મહાઅંધકારમય કહેવાય છે તેનું સ્વરૂપ ધુમાડા જેવું મહાઘોર અંધકારમય છે. કાચોપોચો સમાધિવાળો આ આવરણમાં માયાના મહાવિકરાળ દેખાવોથી જો ડરી જાય છે તો તે પાછો શરીરમાં આવી શકતો નથી, તેમ આગળ પણ જઈશકતો નથી. પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્માની ઉપાસના હોય તેવા યોગીને ધ્યાન કરેલી ભગવાનની મૂર્તિનું જ્યારે દર્શન થાય છે, તે મૂર્તિના પ્રકાશના આધારે આઠ આવરણ ભેદીને તેની પાર પડેલા ચિદાકાશમાં પહોંચે છે.ત્યાર પછી તેને પાછો પાડવાનો ભય રહેતો નથી. આ પ્રકૃતિનાં આવરણોને **'પ્રકૃતિ'**નો લોક કહેવાય છે.

પ્રથમ મુક્તિવ્યવસ્થા

પ્રથમમુક્તિ - પ્રકૃતિ આવરણાકાશ

પ્રકૃતિના આઠમા આવરણને માયાનું ધામ કહેવાય છે. પ્રથમ પહેલું મોક્ષનું સ્થાન છે. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ પાંચ ભૂતમય શરીરને આત્મા માનીને પાંચ ભૂતોની ઉપાસના કરનારા **મહાનાસ્તિકો** વિરોચનઋષિના ચેલાઓ, બૃહસ્પતિના શિષ્યો ચાર્વાક સંપ્રદાયવાલા **લોકાયતિકો** તથા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધએ પાંચ તન્માત્રાને આત્મા માનનારા ચાર્વાક મતવાલા **અધમ નાસ્તિકો** તથા પ્રાણ, અપાન, સમાન, વ્યાન, ઉદાન એ પાચં પ્રાણને જ આત્મા માનીને પ્રાણની ઉપાસના કરનારા હિરણ્યગર્ભના ઉપાસક મૂઢ **નાસ્તિકો** તથા દશ ઈન્દ્રિયાને આત્મા માનીને તેની ઉપાસના કરનારા ઘોર નાસ્તિકો તથા મનને આત્મા પરમાત્મારૂપ માનીને મનની ઉપાસના કરનારા **'બેહદ નાસ્તિકો'** તથા અહંકારને તથા બુદ્ધિને આલય વિજ્ઞાન તથા પ્રવૃત્તિ વિજ્ઞાનને આત્મા પરમાત્મારૂપ માનીને અહંકાર બુદ્ધિની અને ક્ષણિકવિજ્ઞાનની ઉપાસના કરનારા (૧) **વૈભાવિક** (૨) **સોત્રાન્તિક** (૩) **યોગાચાર** (૪) **માધ્યમિક** આ ચાર પ્રકારના બૌદ્ધો તેમાં સર્વ શૂન્યવાદી **માધ્યમિક બોદ્ધો,** તથા બ્રાહ્ય શૂન્યવાદી, **યોગાચાર બૌદ્ધો** તથા બાહ્યાર્થનુમેયવાદી **સૌત્રાન્તિક બૌદ્ધો** તથા બાહ્યાર્થ પ્રત્યક્ષવાદી **વૈભાષિક બૌદ્ધો,** તે સર્વ **ગૌતમબુદ્ધના** શિષ્યો જેઓ **'બોધીન્દ્ર' બોધીલોક' આમલોક** કહેવાય છે, તેઓ તથા **'પારશી** સંપ્રદાયવાળા **'અગ્યારી'** ઉપાસક, જળ, સૂર્ય, અગ્નિની ઉપાસના કરનારાઓ તથા **જાતપથીઆ જાતપાંતતોડક' અજાતસાગર** ગ્રંથને માનનારા **નાસ્તિકો,**

એ સર્વે જેટલા ગણાવ્યા તે બધાય **આઠમા આવરણ રૂપ' પ્રકૃતિના** આવરણના લય પામે છે, આ ઉપર ગણાવ્યા તેઓ મહામાયામાં અનેક સર્ગ પર્યન્ત લય પામે છે.

પ્રકૃતિલય એટલે ઈશ્વરકોટીના એક દેશી પ્રાણીઓ, મુલ પ્રકૃતિ અથવા મહત્તત્વ અહંકાર પંચતન્માત્રા તેમાંથી કોઈ એકને આત્મા માનીને તેની ઉપાસનાથી તથા માયિક સુખોની વાસનાથી વાસિત અંતઃકરણવાળાઓ ષાટકૌશિક શરીરનો ત્યાગ કર્યા પછી બ્રહ્માંડ ભેદીને બાહેર મૂલ પ્રકૃતિમાં અથવા મહત્તત્વમાં અહંકારમાં પંચતન્માત્રામાં જેમાં જેમાં ઉપાસના તેમાં તેમાં લીન થયા થકી ચિત્તમાં વૈવલ્યપટ્ટની સમાન અસમ્પ્રજ્ઞાત સમાધિને અનુભવ કરે છે. તેનો અવધિ વાયુપુરાણમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યો છે. દેહને આત્મા માનનારાઓ સો મનુ સુધી, તન્માત્રાઓને આત્મા માનનારાઓ બસો મનુ સુધી, પ્રાણોને આત્મા માનનારાઓ પાંચસો મનુઓ સુધી, મનને આત્મા માનનારાઓ આઠસો મનુ સુધી,ચિત્તને આત્મા માનનારાઓ નવસો મનુઓ સુધી, અહંકારને આત્મા માનીને ઉપાસના કરનારા સહસ્ત્ર મન્વન્તર સુધી અભિમાનમાં લય પામે છે. બુદ્ધિને આત્મા માનીને બુદ્ધિની ઉપાસના કરનારા દશ હજાર મન્વન્તર સુધી બુદ્ધેમાં લય પામે છે. અવ્યક્ત પ્રકૃતિની ઉપાસના કરનારઓ એક લક્ષ મન્વન્તર સુધી પ્રકૃતિમાં લય પામે છે અને નિર્ગુણ એવા પરમાત્મા પુરૂષોત્તમની ઉપાસના કરનારાઓ કાળની સંખ્યા રહિત પરમાનન્દરૂપ મોક્ષને ભોગવે છે. બ્રહ્મા વિદેહીઓ તથા પ્રકૃતિલય વાળાઓને અસમ્પ્રજ્ઞાત સમાધિ થાય છે. પરન્તુ ભવપ્રત્યક્ષ-સંસારનું ભ્રમણ તેમને રહે છે વળી આકાશને જ નિરાકાર સ્વરૂપ માનીને ઉપાસના કરનારા ''આકાશ મુખિયા સંપ્રદાયવાળા''નો પાંચ ભૂતમાં લય થાય છે.

દ્વિતીય મુક્તિવ્યવસ્થા

''આલોકાકાશ''

આઠમાં આવરણની ચારે તરફ વિંટાએલો **'ચિદાકાશ'** તેને **'આલોકાકાશ'** તથા વિરાટ પુરૂષનો લોક કહેવાય છે. વિરાટ પુરૂષનો ચિદાકાશલોક, આઠમા આવરણથી દશગણો અધિક વિસ્તારમાં પચાસ નિખર્વ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનનો છે. વિરાટ પુરૂષના લોકને આ આલોકાકાશનું એ જ તત્ત્વ કહેવાય છે. વિરાટ સ્વરૂપથી વિંટાએલા અષ્ટ આવરણ સહિત ગોળાને બ્રહ્માંડ કહેવાય છે, તે બ્રહ્માંડ વિરાટ સ્વરૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. માટે વિરાટ સ્વરૂપ બ્રહ્માંડનું કારણ છે તથા વ્યાપક છે તેથી આ બ્રહ્માંડ વિરાટ સ્વરૂપ અંશરૂપ છે, વિરાટ સ્વરૂપનો લોક તે જ ચિદાકાશ તથા આલોકાકાશ કહેવાય છે, તેમાં મૂર્તિમાન વિરાટ સ્વરૂપ છે, તેમની નાભિમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા થકા બ્રહ્માંડની રક્ષા કરે છે. વિરાટ સ્વરૂપનાં વર્ણન વિષે પુરૂષ સૂક્તમાં કહ્યુ છે કે,

''सहस्त्रशीर्षा पुरुषः सहस्त्राक्षः सहस्त्रपात्''
''ततो विराऽजायत विराजो अधिपुरुषः''

હજાર મસ્તકવાળા તથા હજાર નેત્રવાળા તથા હજાર ચરણોવાળા એવા જે મહાવિષ્ણુ તે થકી વિરાટ પુરૂષ ઉત્પન્ન થાય છે. **મહાવિષ્ણુનું સ્થુલ શરીર (વિરાટ સ્વરૂપ) કહેવાય છે.** કોઈ દસ ઈન્દ્રિયો તથા દેવતા, ચાર અંતઃકરણ તથા દેવતા, પંચતન્માત્રા એ સર્વે મળીને વિરાટસ્વરૂપ થયેલું છે એમ પણ માને છે, સંસાર પ્રાણીને જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ તુર્યા એ ચાર અવસ્થાઓ છે, તે વિરાટ સ્વરૂપની વિશ્વ, તૈજસ, પ્રાજ્ઞ, પરા આવી ચાર અવસ્થાઓનું કાર્ય છે એ મહા વિષ્ણુના (૧) **વિરાટ** (૨) **સૂત્રાત્મા** (૩) **અવ્યાકૃત** (૪) **મહાકારણ** એ ચાર શરીરો છે, જેને આ લોકમાં ક્રમથી સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ, મહાકારણ શરીર કહેવાય છે. તે **મહાવિષ્ણુનું સ્થૂલ શરીર વિરાટ સ્વરૂપ છે.** તે વિરાટ સ્વરૂપનાં અનેક નામ છે. વિગત-વિરાટ-નારાયણ, સ્વર્ણવર્ણ પુરૂષ, સહસ્ત્રશીર્ષા પુરૂષ, સહસ્ત્રાક્ષ પુરૂષ, હિરણ્ય પુરૂષ, સુર્વણવર્ણ પુરૂષ, વિરાટ નારાયણ, બ્રહ્મભૂતિ, અનંત ભગવાન અલક્ષ્ય પુરૂષ, અનામય સ્વરૂપ ઈત્યાદિ નામથી વિરાટ નારાયણની ઉપાસના કરનારા બ્રહ્મા આદિક દેવતાઓ તથા **'બ્રહ્મભૂતિ'** સંપ્રદાયવાળાઓ, તથા અનંત ભગવાનની ઉપાસના કરનારા **'અનંત'** સંપ્રદાયવાળાઓ તથા અલક્ષ પુરૂષની ઉપાસના કરનારા **'અલેખી'** સંપ્રદાયવાળાઓ તથા અનામય નામથી અનામય પુરૂષની ઉપાસના કરનારા **'અનામયપંથી'** સંપ્રદાયવાળાઓ આ વિરાટ સ્વરૂપને તે તે ઈષ્ટદેવ સ્વરૂપે દેખતા થકા ચિદાકાશમાં જાય છે. તથા જૈન સંપ્રદાયવાળા **'આદિનાથી'** છે. ઉત્પત્તિ જેમની એવા **જૈનો** અર્હત્ દેવતાને માનનારાઓ તથા તીર્થકરોને માનનારાઓ વિરાટ પુરૂષનો જે **'આલોકાકાશ'** રૂપી લોક, તેમાં જાય છે અને તેઓ વિરાટ સ્વરૂપને અહંત્ દેવતાસ્વરૂપ દેખે છે. તેથી તે તેમનું મોક્ષસ્થાન છે તથા ચોવીસ તીર્થકરોને ભગવાનના પાર્ષદરૂપે માને છે તે વિરાટ સ્વરૂપ છે તે જૈન સંપ્રદાયવાળા ભક્તોને તીર્થકર રૂપે દર્શન આપે છે એ (૨૪)ચોવીસ તીર્થકરોના નામ અત્રે જણાવ્યાં છે.

(૧) **ઋષભનાથજી અથવા આદિનાથ** (૨) **આજિતનાથજી** (૩) **સંભવનાથઝજી** (૪) **અભિનંદજી** (૫) **સુમતિનાથજી** (૬) **પદ્મપ્રભુજી** (૭) **સુપારસનાથજી** (૮) **ચંદ્રપ્રભુજી** (૯) **સુવિદાનાથજી** (૧૦) **શીતલનાથજી** (૧૧) **શ્રેયાંસનાથજી** (૧૨) **વાસુપૂજજી** (૧૩) **વિમલનાથજી** (૧૪) **અનંતનાથજી** (૧૫) **ધર્મનાથજી** (૧૬) **શાંતિનાથજી** (૧૭) **કંથુનાથજી** (૧૮) **અર્હન્નાથજી** (૧૯) **મલ્લિનાથજી** (૨૦) **મુનિસુવ્રતજી** (૨૧) **નેમીનાથજી** (૨૨) **નેમનાથજી** (૨૩) **પારસનાથજી** (૨૪) **મહાવીરસ્વામી** આ ચોવીસ તીર્થકરો પૂજનારા તથા અર્હત્દેવતાને માનનારા વિરાટ લોકમાં જાય છે.

શ્વેતામ્બરી તથા **દિગમ્બરી** તથા ધરમદાસના ચેલા **ઢુંઢિયાપંથી તેરાપંથી, વીસાપંથીઓ** તેજ તીર્થકરોને પૂંજી માનીને અર્હત્ દેવતાની ઉપાસના કરતા થકા **'આલોકાકાશ'** માં જાય છે તથા વેદને અને વેદના વકતા ઈશ્વરને નારાયણરૂપે ભજન કરીને વેદનારાયણની ઉપાસના કરનારા **'વેદનારાયણી'** સંપ્રદાયવાળા વિરાટ પુરૂષના લોકમાં જાય છે.

તૃતીય મુક્તિવ્યવસ્થા

(નિરાકાર ચિન્મયાકાશ)

'આલોકાકાશ' લોકથી દશગણું અધિક ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ પાંચ શંખ યોજનનું વિસ્તૃત છે. તેને **'નિરાકાર ચિન્મયાકાશ'** કહેવાય છે. તે 'આલોકકાશને વ્યાપક વીંટીને ચોતરફ રહેલું છે **તેને જ મહાવિષ્ણુનું સૂત્રાત્મા સૂક્ષ્મશરીર કહેવાય છે.** તે મહાવિષ્ણુથી ઉત્પન્ન થયેલા નાદથી વ્યાપ્ત છે, તથા તેમના અહંકારાત્મક નાદરૂપ ધ્વનિથી ગર્જાયમાન, શબ્દાયમાન, મધુરા સ્વરાયમાન વિશાળ શિવલિંગાકાર જ્યોતિ છે. તે પાસે અહંકાર પુરુષ તથા પંચમુખી સ્ત્રી મૂર્તિમાન છે, તે પુરુષ તથા સ્ત્રીની સેવામાં અનેક ઐશ્વર્ય, પરાક્રમ તથા શક્તિઓ રહેલી છે, તથા ગાયત્રી તથા ચાર વેદ મૂર્તિમાન 'લિંગ'ની વંદના કરે છે, તે અહંકાર પુરુષથી સેવાયેલા શિવલિંગને વોયાકરણીલોક વાક્યપદીય દર્શનવાદી શબ્દબ્રહ્મને બ્રહ્મ કહે છે. તથા તેની ઉપાસના કરે છે, તથા પ્રણવ બ્રહ્મવાદી 'આર્ય સમાજ' દયાનંદના ચેલા વેદવાદી, જેને પ્રણવબ્રહ્મ કહે છે તથા ओंकार રૂપ કહે છે, પ્રણવ કહે છે, ને તેજ કહે છે. તેથી તે **આર્યસમાજી** તથા **વૈયાકરણીઓનું** મોક્ષસ્થાન છે, તથા તે **"લિંગ"**ને મૃત્યુંજય શિવ કહે છે. તેને જ મહાશિવ કહે છે તથા બ્રહ્મશિવ, સદાસિવ, ભોળાનાથ, મહાદેવ, ઉમાપતિ, ઈશાનેશ્વર, શંભુ, પિનાકી, ત્રિલોચન, શિવ, વિરૂપાક્ષા, ધ્રૂર્જટિ, ગિરીશ, અનન્ત, એકનેત્ર, એકરુદ્ર, મહારુદ્ર, આદિક ધણાજ નામથી તેની ઉપાસના કરે છે, તેથીતેજ, શિવ, બહ્માંડ, બ્રહ્માંડવાસી, નન્દીશ્વર મહાદેવ કહેવાય છે, તેને જ 'શેવમતવાદી' વ્યાપક બ્રહ્મ કહે છે, તથા પશુપતિ કહે છે, તથા 'નિકુલીશ' કહે છે, 'મહશ્વર' કહે છે તથા સિદ્ધેશ્વર, સોમનાથ, વિશ્વનાથ, ત્ર્યમ્બકેશ્વર, ત્રિશૂલપતિ તથા ભૈરવેશ્વર કહે છે તથા 'પ્રત્યભિજ્ઞા' દર્શનવાદી શિવ તથા આભજીવ કહે છે, તથા 'રસેશ્વર દર્શનવાદી' માહેશ્વર લોકો શિવને 'રસેશ્વર' રૂપે ભજે છે, તથા તેને ચિન્મયપુરુષ તથા મહદ્ બ્રહ્મ કહે છે તથા મહાનાદ કહે છે તથા નિરંજન નિર્ગુણબ્રહ્મ કહે છે. તેને કોઈ નિરાકારબ્રહ્મ કહે છે તથા શૂન્યમયબ્રહ્મ કહે છે, તથા તે શિવત્રિગુણનું મૂળ સ્થાન છે. શ્રી શંકરાચાર્યના અનુયાયી દશનામી સંન્યાસીઓ શંકરાચાર્યને શંકરનો અવતાર માને છે

અને શંકરજી **સ્વયં "બ્રહ્મ"** છે માટે શંકરજીની બ્રહ્મરૂપે ઉપાસના કરનારા એવા **દશનામી (૧) સુરેશ્વરાચાર્ય (૨) સર્વજ્ઞાત્મા (૩) અસોવમાં (૪) વિમલાદિત્ય** એ ચાર આચાર્યના સરસ્વતી, ભારતી, પુરી, તીર્થ, આશ્રમ, ગિરિ, પર્વત, સાગર, વન, અરણ્ય, એવાં છે નામ અંતે જેના એવા દરેક **(૧) નિર્વાણી (૨) નિરંજની (૩) અટલ (૪) અભોરી (૫) જૂના (૬) આનંદ (૭) અગન (૮) ભૂતનાથ** આદિક અખાડાઓમાં રહેનારા સંન્યાસીઓનું વ્યાપક નિર્ગુણ બ્રહ્મ શિવની ઉપાસના કરનારાઓ વેદ પૂજનારા, **બહુદક સંન્યાસીઓ**નું તથા પ્રણવ જપનારા **પરમહંસ સંન્યાસીઓ**નું તથા ઓમ્ શિવોઽહમ્ એ જાપ જપનારા **અદ્વૈતવાદી વેદાન્તીઓ**નું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા ગૌણ દશનામીમાંથી ફાંટા પડેલા એવા **પરમાનંદી,** ઓંકારો, રામચૂલા, **ગંગાચકી, નિરંજનચોક, યમુનાકડાઈ, ગોકૃણગુરુ** આદિકોને માનનારા **નિરંજનીઆ** સંપ્રદાયવાળા જીહાકુપર્વત પર **'કાલાનલ'** ના ચેલા શિવના પૂજકનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા વિષ્ણુને શિવનો અવતાર માનીને ભજનારા **લક્ષ્મ્યાચાર્ય, હસ્તામલક**નું તે મોક્ષસ્થાન છે થતા સૂર્યને શિવનું સ્વરૂપ માનીને ભજનારા **'દિવાકરાચાર્ય'** સૂર્યમતવાદીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા કર્ણાટક દેશમાં **'જંગમમત'** સંપ્રદાયવાળા પોતાના સંપ્રદાયના આચાર્ય **'લિંગાયત જંગમ'**ને તથા **'અનંત જંગમ્'** ને શિવજીનો અવતાર માનીને તેને પૂજનારા ચાર સંપ્રદાયો જે-

(૧) શીલ જંગમ (૨) મૂલ જંગમ (૩) ડેરુ જંગમ (૪) લિંગાયત જંગમ તે ચાર, શિવ તથા હિંગલાજદેવીને તથા દત્તાત્રેયને માનનારા એવા **જંગમવાડી** વાળાઓની મુક્તિનું આ સ્થાન છે, તથા લિંગાયત સંપ્રદાયવાળા લિંગપૂજક શિવમતવાદીઓનું આ મોક્ષસ્થાન છે, તથા **દશનામી ભાંટમત** સંપ્રદાયવાળા શિવસરસ્વતીને પૂજનારા ઉપાસકોનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા નકુલીશ પાશુપત દર્શનવાળા પશુપતિ શિવના ઉપાસકોનું તે મોક્ષસ્થાન છે. **પ્રત્યભિજ્ઞા** દર્શનવાળા શિવઉપાસકોનું તે મોક્ષસ્થાન છે. **રસેશ્વર દર્શનવાદી** 'પારા'ને રસ માનીને તેના સેવનથી શરીરને તેજસ્વી રાખીને 'પારા'ને શિવરૂપ માનીને શિવની ઉપાસના કરનારાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા નારાયણ ભગવાનને શિવનો અવતાર માનીને નારાયણરૂપ શિવની ઉપાસના કરનારા **શિવનારાયણી** સંપ્રદાયવાળાનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા **મલ્લિકાર્જુન શિવના** શૈવમતવાદી સંપ્રદાયવાળાઓનું આ મોક્ષસ્થાન છે, તથા અહં **બ્રહ્માડસ્મિ** આપોઆપ પોતાને ભગવાન નિર્ગુણ બ્રહ્મ માનનારા **બાવે બાબાનામદેવ** સંપ્રદાયવાળાઓનું આ મોક્ષસ્થાન છે. નિર્ગુણ ભગવાનની ઉપાસના કરનારા **ભાભારામ** સંપ્રદાયના અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા ગુજરાતમાં નિરાકાર ભગવાન માનનારા **નિરાંત પાટીદાર**ના શિષ્યોનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

નિરાકાર ભગવાનને માનીને સૂર્યને પૂજનારા **કૂંભિપંથીઆ** સંપ્રદાયના

અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા **નિર્ગુણ મોહનના** ઉપાસક ગુરુને સત્ય માનનારા **જગમોહનીમત** સંપ્રદાયવાળાઓ તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા વેદને માનીને નિર્ગુણ પરમાત્માની ઉપાસના કરનારા **સત્યસમાજ** સંપ્રદાયવાળાનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા ઓમ નિર્ગુણ બ્રહ્મની ઉપાસના કરનારા **ખસાપંથીઆ** સંપ્રદાયવાળાનું મોક્ષસ્થાન છે, આ ધામમાં **અવધૂત નાગા** સંન્યાસીઓ શિવની ઉપાસના કરીને શિવને પામેછે તે અવધૂતોના ભેદ **(૧) બ્રહ્મઅવધૂત (૨) શિવઅવધૂત (૩) ભગવત અવધૂત (૪) હંસઅવધૂત (૫) દંગલી ગોંસાઈ, સુખડ, રૂખડ, ઉખડ, ઊધડ, ભૂખડ, કુકડ, ધુકડ** આદિક અવધૂતો અવધૂત શિવની ઉપાસના કરવાથી તેઓ શિવને અવધૂતરૂપે મોક્ષદશામાં પામે છે, તથા **તપસી. ઊર્ધ્વબાહુ, આકાશમુખી, ડાંડીશ્વરી, પંચધુનીઆ, મૌની, જલસેજી, ધરધારા, કડાલિંગી, ફલભોજ, અલુણીઆ,** આદિક તપસ્વી અવધૂત સંન્યાસીઓ અવધૂત શિવની ઉપાસનાથી આ મોક્ષસ્થાનમાં અવધૂત શિવને પામે છે.

આ નિરાકાર ચિન્મયાપ્રકાશનો ચોથો ભાગ એક **'યમદ્વીપ'** છે, જેને શાસ્ત્રોમાં **યમપુરી** કહે છે. આ ચૈતન્યલોક હોવા છતાં પણ પંચમુખી સ્ત્રી તથા કાળ પુરુષના પ્રભાવથી ચૈતન્યાંશ આચ્છાદિત રહીને પાપીઓને દંડ દેવાનું **યમપુરસ્થાન** કહેવાય છે. એ શંકર શિવલિંગની સેવામાં રહેલી પંચમુખી સ્ત્રીને અનેક સ્વરૂપથી શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી છે, તેને **પાર્વતી** કહે છે પોતે સ્વયંશાંત છે તથા સત્ત્વગુણમય સ્વભાવ ઉજ્જવલ સ્વરૂપથી શિવસ્વરૂપને ધારી રહેલ છે. તે પાર્વતી હજારો શક્તિઓથી સેવાયેલાં છે. ઘણા મતપંથિયો તે તે શક્તિઓને પાર્વતીનું સ્વરૂપ માનીને તે તે દેવીની ઉપાસના કરે છે. આ પંચમુખી સ્ત્રી જે તે **ભૈરવી, ચંડી, અન્નપૂર્ણા, દુર્ગા, યોગિની, બ્રહ્મચારિણી, સરસ્વતી, ભદ્રેશ્વરી, શાકતેશ્વરી, વીરેશ્વરી, યોગીશ્વરી, ઉમા પાર્વતી, ગૌરી, અંબાજી, હિંગલાજ, વિન્ધ્યેશ્વરી, ભૂતેશ્વરી ભુવનેશ્વરી** આદિક અનેક નામથી સંસારમાં પ્રસિધ્ધ છે. તે દેવી તમોગુણી સ્વરૂપોથી માંસ-માદ્યદિકના ભોગ ગ્રહણ કરે છે. તથા અહંકાર પુરૂષ છે. તે પણ **યમપુરૂષ** તથા **કાળપુરૂષ** કહેવાય છે. તે તમોગુણના સ્વરૂપોથી પોતાના સેવક તથા શિવના ગણ એવા ભૂત ભૈરવાદિક દ્વારા માંસમદિરાનો ભોગ કરે છે, અને રજોગુણના સ્વરૂપથી પોતાના ગુણો દ્વારા યમપુરામાં માંસદિક પંચમકારના સેવનારાઓને કર્મફળ આપે છે, તે દૈવી અને કાળપુરૂષને ઈષ્ટદેવ માનીને શિવલિંગની ઉપાસના કરતા થકા માંસ મદિરાદિકના સેવન કરનારા એવા **વામમારગમાં** રહેલા પંચ **મકારીઓ ૧ મદ્ય (દારૂ) ૨ માંસ ૩ મચ્છ ૪ મૈથુન ૫ મુદ્રા** એટલે ભગલિંગાકારના મિષ્ઠાન્ન એ પાંચ મકારને ભોગવનારાઓ તથા **શિવોઽહમ્, ભૈરવોઽહમ્, પાર્વત્યહમ્** ઈત્યાદિક મન્તવ્ય રાખનારા **આદિ બીજમારગી** તથા **મધ્ય બીજમારગી** તથા **ભૈરવી-ચક્ર** કરીને શિવને ભોગ ચડાવનારાઓ, તથા વીર્યનું પાન કરનાર **ચેલીપંથી** વામાચારો,

તથા **શક્તિપંથીઓ** શક્તિ ઈશાના શિવદેવી, **કાલિ, તારા, ઉમા, દુર્ગા ભવાની સતી અન્નપૂર્ણા ભગવતી, ભુવનેશ્વરી, વાઘેશ્વરી** આદિકને શક્તિ માનીને તેને માંસ, મદ્ય (દારૂ) આદિકના ધરાવનારા એવા **પદ્મમાચાર, વીરાચાર, વેદાચાર, વૈષ્ણવાચાર, શિવાચાર, દશનાચારા, વામાચાર, સિદ્ધાન્તાચાર, કોલાચાર, દેવીપૂજામત** એટલા ભેદના જે શક્તિપંથીઓ તેઓ સર્વે મરણ પામ્યા પછી **કાળપુરૂષ** તથા **યમપુરૂષથી** દૂતો દ્વારા દોરાયા થકી તે લોકમાં કર્મફળને ભોગવે છે, તથા **શક્તવરીકરીમત** પંથના શક્તિ ઉપાસકો, ઈન્દુ સંપ્રદાયવાળા, ઈન્દુ તથ મહાકાલીના ઉપાસકો, તથા કર્ણાટક દેશમાં ભૈરવમત પંથના મંત્ર તંત્રવાળા **ઓઘડ અઘોરી** ભૂતપ્રેતના માનનારા અને શિવની ઉપાસના કરનારાઓ, તથા **ઉન્મત્ત ભૈરવમત્ત-વા-કિનારામીયા** પંથના ભૈરવના ઉપાસકો, તથા ખપડીયા ખપરીયા, કપડીયા, કપરીયા આદિક શિવભૈરવના ઉપાસકો, તથા **કુંડાપંથી** મહાઅધમો, મરણ પામ્યા પછી તે લોકમાં જાય છે, અને ત્યાં કર્મફળ ભોગવે છે. વાંદરા, રીંછ નચાવીને ભિક્ષા માંગનારા **કાલીના ઉપાસક ચંદુભાટમત** સંપ્રદાયવાળાઓ તે કાળીદેવીની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષસ્થાનમાં જાય છે, તથા શિવજી યોગીશ્વર છે તથા 'સિદ્ધેશ્વર' છે તે કાળપુરુષ રૂપે. સેવામાં રહેલા એવા યોગીઓ તથા સિદ્ધોને યોગાભ્યાસ તથા સિદ્ધોને યોગાભ્યાસનું ફળ આપે છે. **યોગીનાથમત** સંપ્રદાયમાં થયેલા નાથ **૧ નાથ પરમહંસ યોગી, ૨ આદિનાથ, ૩ સંભરનાથ ૪ મત્સ્યેન્દ્રનાથ, ૫ ગોરખનાથ, ૬ નાથ કનીયાયોગી ૭ ગોખરૂનાથ ૮ નાથ અઘોરનાથ યોગી ૯ નાથ સિદ્ધાથકર યોગી** આ બધાઓ શિવજી કાળી તથા તેના ગણો તથા હનુમાન તથા દત્તાત્રેય ભગવાનને પૂજે છે અને તેની ઉપાસના કરે છે. નેપાલમાં શંભુનાથ તથા પશુપતિનાથની ઉપાસના કરે છે. ગોરખપુરમાં ગોરખનાથ ઉપાસના કરે છે. તેના મહંત **પીરલોકો** શિવ ભૈરવ હનુમાનની ઉપાસના કરે છે. તેઓને મહાદેવજી પોતાના લોક કૈલાસમાં મોક્ષસ્થાન આપે છે.

યોગીનાથમત સંપ્રદાયમાં (૧૨) ભેદ છે **૧ આયીપંથી ૨ પાવપંથી ૩ હેતપંથી ૪ ગમ્યપંથી, ૫ પાગલપંથી ૬ ગોપાલપંથી ૭ કંથડપંથી ૮ વનપંથી ૯ વૃજપંથી ૧૦ ચેલીપંથી ૧૧ રાવલપંથી ૧૨ દાસપંથી** તે સર્વ ભૈરવ તથાકાળી તથા મહાદેવની મુખ્ય ઉપાસના કરે છે, ને તેમનું મોક્ષસ્થાન શિવલોક છે. **ગોખરૂનાથ યોગીના** અનુયાયીઓ શિવલિંગને પામે છે. **મત્સ્યેન્દ્રનાથ ભોગીહારયોગી** શિવભૈરવને માને છે. **કનીયાયોગી ભર્તૂહરિનો મત** છે. તે યોગીશ્વર મહાદેવને માને છે તથા **અઘોરપંથી, ઘોરપંથી રામપંથી, અલેખીયા, માની, ઠારેશ્વરી, ફીરાદી, દુધાધારી** તે સર્વે યોગીશ્વર મહાદેવ તથા કાળીની ઉપાસના કરે છે તથા જોગણીઓ કાળીભૈરવની ઉપાસના કરે છે, તેમનું મોક્ષસ્થાન પણ તે જ છે.

૮૪ ચોરાસી સિદ્ધોનાં નામો

૧ ભંગસિદ્ધ ૨ સંગર ૩ સંઘર ૪ મંઘર ૫ લંઘર ૬ દંગર ૭ ઉર્મ ૮ ધૂર્મ ૯ કનીફા ૧૦ હનિફા ૧૧ લહુરૂપા ૧૨ હાજીરતન ૧૩ પુરણી ૧૪ નાસન ૧૫ બાબા બિલકા ૧૬ જાલકા ૧૭ ખિથંડા ૧૮ સુરત ૧૯ નૃત્ય ૨૦ કેવલકર્મ ૨૧ સમર્થ ૨૨ ગોંગલ ૨૩ અમરનિધ ૨૪ તહરબૈની ૨૫ રાઈએની ૨૬ સેવલકરન ૨૭ ઓઘડ ૨૮ પર્વત પીસર ૨૯ ભર્તૂહરિ ૩૦ ભતવૈ ૩૧ કનકા ૩૨ સંતુ ૩૩ અછાદૈત ૩૪ ખલકનિધ ૩૫ પિપલકા ૩૬ સરજ ૩૭ ગિરબોધ ૩૮ સાબિસ ૩૯ કોસકરન ૪૦ ગૈલસા ૪૧ ગૈલધાર ૪૨ મુરલીસર ૪૩ ચલનિલ ૪૪ ચુનબો ૪૫ સુરએન ૪૬ સંઘસૈન ૪૭ગિરવર ૪૮ જોતલગન ૪૯ જોતમગન ૫૦ વિમલજ્યોતિ ૫૧ શીતલજલ ૫૩ અધરધન ૫૩ તુલસીયોગી ૫૪ પૃતપૂન ૫૫ અકાળ ૫૬ ભોલસર ૫૭ રામકુંવર ૫૮ કિશનકુંવર ૫૯ બિસનપત ૬૦ શંકરયોગ ૬૧ બ્રહ્મયોગ ૬૨ મીર હુસૈની ૬૩ મીરજંબાલ ૬૪ કંધારી ૬૫ કબવનૈન ૬૬ નવલનૈન ૬૭ સુરસતી ૬૮ ગુર્ધનસૈન ૬૯ ગુફાવાસી ૭૦ અબનાશી ૭૧ કલક સંગી ૭૨ એકસંગી ૭૩ સંભાલકા ૭૪ કર્મનાસી ૭૫ કલવિલાસી ૭૬ મૂલયંત્રી ૭૭ યોગવંતી ૭૮ યોગીરહરમ ૭૯ દીસપરંગી ૮૦ કલેસધુંખી ૮૧ બહરીમયોગી ૮૨ કંદરયોગી ૮૩ યોગવિચિત્ર ૮૪ યોગીસિદ્ધય.

આ **ચોરાસી સિદ્ધો** સિદ્ધેશ્વર મહાદેવ તથા સતી પાર્વતીની ઉપાસના કરે છે. તેઓના આશ્રિતોને કૈલાસની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કૈલાસસ્થાનમાં નિરાકાર ચિન્મયાકાશ ચિદાકાશમાં જેવું મહાદેવનું સ્થાન છે તેવા જ સ્થાનોમાં મહાદેવના ગણ, તથા ભૈરવનાથ તે તે દેવતાઓ પણ પોતપોતાના ઐશ્વર્યસહિત પોતાની સ્થાનોની ઝૂંડ બાંધીને રહેલા છે. તેમાં ગણપતિનું સ્થાન છે. રિદ્ધિ-સિદ્ધિ સહિત લક્ષ-લાભથી સેવાયેલાં ગણપિતની ઉપાસના કરનારા ગણેશ **પૂજામત** સંપ્રદાયવાળાઓ ગણપતિના લોકને પામે છે. કૈલાસવાસી રાજભૈરવ, પીર રૂપે આ સંસારમાં પ્રગટ થાય છે, તે **પીર**ની ઉપાસના કરનારા એવા **પિરાણામત, નવાકાકા, મતીયા પિરાણાપંથ** આદિક **પીર**ની ઉપાસના કરનારા **પીરાણાઓનું** તે મોસ્થાન છે, તથા ભૈરવનો અવતાર એવા **મામદેપીરની** ઉપાસના કરનારાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે.તથા **મહુવાપીરનાં** સ્વરૂપ બનાવીને તેને પૂજનારા મહુવામતી સમ્પ્રદાયવાલાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તે સર્વે ભૈરવના લોકને પામે છે.

ખંડોવા નામના શંકરના ગણને ખંડોવા મૂર્તિરૂપે ઉપાસના કરનારા **ખંડોવા** ઉપાસક **જોજરીના** મંદિરવાળા સંપ્રદાયના અનુયાયીઓનું તે **ખંડોવા** દેવસ્થલ કૈલાસ

મોક્ષસ્થાન છે, તથા ભૈરવનો અવતાર એવા **મામદેપીર રસુલ અલ્લાની** ઉપાસના કરનારા **સાંયી સંપ્રદાયવાળાઓ લાયિલાહા મુહમદ રસુલ અલ્લાના** સ્વરૂપને ભૈરવના સ્થામાં મોક્ષ અવસ્થામાં પ્રાપ્ત કરે છે, તથા **ખુશી વિશ્વાસીમતના** ખુશી વિશ્વાસી નામના અનુયાયીઓ પીરના ઉપાસના કરીને તે ભૈરવસ્વરૂપને મોક્ષઅવસ્થામાં પ્રાપ્ત કરે છે, તથા **ગુલાબ દાસિયા** સંપ્રદાયવાળાઓ ગુલાબદાસને પીરનો અવાતર માનીને ગુલાબદાસની કબરની પૂજા સેવા કરનારા છે, તેઓને ભૈરવ પીરની મોક્ષાવસ્થામાં પ્રાપ્તિ થાય છે તથા **સુલતાનિયા** સંપ્રદાયવાળાઓ સુલતાનને પીરનો અવતાર માને છે. તે સુલતાન પીરનું નિરાકાર ચિદાકાશમાં **સખીસરોવર** નામનું સ્થાન છે. તેને જ ધામ કહે છે. તેથી તે સુલતાનની પીર રૂપે સખીસરોવરમાં ઉપાસના કરનારાઓનું તે **સુલતાન પીરની** પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષસ્થાન છે.

કાળપુરૂષ તથા પંચમુખી સ્ત્રીને જડચેતનની ગંથી (ગાંઠ) કહેવાય છે તથા તે પંચમુખી સ્ત્રીને શિવશક્તિ કહેવાય છે, તે શક્તિની સાથે રહેલી જે ગાયત્રી તે અથાહ શ્વેત શીતલ પ્રકાશવાલી છે. અનેક વિભૂતિઓથી યુક્ત છે તથા જ્ઞાનશક્તિને આપવા માટે આ સંસારમાં **ગાયત્રી** રૂપે રહેલી છે તથા ચોવીસ હજાર શક્તિઓથી સેવાયેલી છે અને બ્રહ્મવિદ્યાથી ભરપૂર છે તથા દશ મહાવિદ્યાના વાસરૂપ છે. તે ચાર વેદને પોષણ કરી રહી છે તે ગાયત્રી મૂર્તિમાન છે તેના મંદિર, છત્રસિંહાસન તથા આભૂષણાદિક અતિ તેજોમય દિવ્ય સ્ફટિક વર્ણના છે.

પંચમુખી સ્ત્રીના (૧) પહેલાં મુખમાંથી **બ્રહ્મવિદ્યા** પ્રગટે છે. જે ઉપનિષદ્ રૂપે સંસારમાં પ્રગટ થઈ છે. (૨) બીજા મુખમાંથી **કર્મ** (વ્યવહાર) વિદ્યા પ્રગટે છે, જે સંસારમાં વ્યવાહર **જ્ઞાનરૂપે** પ્રગટી છે. (૩) ત્રીજા મુખમાંથી **અજ્ઞાન** વિદ્યા પ્રગટે છે. જે સંસારમાં અજ્ઞાનરૂપે ફેલાણી છે. (૪) ચોથા મુખમાંથી **ઘોર નિંદ્રા** પ્રગટે છે. જે દરેક પ્રાણીમાં વ્યામ થઈ ગઈ છે. (૫) પાંચમું મુખ **સ્વતંત્ર** શિવજ્યોતિનું નિરન્તર ધ્યાન કરે છે. તે પંચમુખી સ્ત્રીના ચાર મુખમાંથી નીકળતી તે તે વિદ્યાઓમાં રાજસ, તામસ, સાત્ત્વિક એ ત્રણ ગુણવાળા પોતાના ગુણોને અનુસારે તે તે વિદ્યાઓને ગ્રહણ કરી લે છે અને તે પ્રમાણે ઉપાસના કરીને તે **પંચમુખી સ્ત્રી**ના સ્થાનમાં મોક્ષ મેળવે છે.

चतुर्थ मुक्तिव्यवस्था

विष्णुलोक (सत्त्वस्वभावाकाश)

આ લોક 'મહાવિષ્ણનું (અવ્યાકૃત) કારણ શરીર કહેવાય છે. તે નિરાકાર ચિન્મયાકાશ' ને ચારે તરફ વ્યાપીને રહેલું છે 'નિરાકાર ચિન્મ્યાકાશ' થી દસગણું

અધિક પચાસ શંખ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનનું વિસ્તારવાળું છે તેમાં વિષ્ણુ ભગવાનનું સૌમ્ય સ્વરૂપ બિરાજમાન છે, તે લક્ષ્મીથી સેવાયેલું છે, તે વિષ્ણુને **અવ્યાકૃતપુરૂષ** કહેવાય છે તથા **આનંદકાળ** કહેવાય છે તથા **પ્રત્યભિમાની** કહેવાય છે તથા તે **નિજનારાયણ** કહેવાય છે તથા **વિષ્ણુબ્રહ્મ** કહેવાય છે તથા **અનીહબ્રહ્મ** કહેવાય તથા **'ખુદામાસુસ'** કહેવાય છે. તે આ વિષ્ણુલોકમાં સાત ચૈતન્યના સરોવરો છે, એક એક સરોવર સાત સાત શંખ યોજનના વિસ્તારવાળાં છે **તે સાત સરોવરમાં સાત રંગના મહાવિષ્ણુના અમૃત લોકના સાત પ્રતિબંબો પડે છે.** તેમાં આનંદમય અનંતરંગી બેરંગી તેજોમય શીતલ તરંગો ઊઠે છે તથા અનંત અમૃતમય મીઠી તાનો ઊછળે છે તથા મીઠા સ્વરોની રાગરાગિણીઓ થાય છે. આ વિષ્ણુની સેવામાં સાત શક્તિઓ રહેલી છે.

૧. લક્ષ્મી ૨ સુમંગલા ૩ વાસ્તવિની ૪ અનિર્વચનીયા ૫ તુષ્ટિ ૬ શિવકલ્યાણી ૭ ઉનમુની (હાદા) આ એક એક શક્તિ સહિત એક એક ચૈતન્યમાં રહેલા વિષ્ણુ ભગવાન સાત સ્વરૂપે સાતે ચૈતન્યમાં રહેલા છે, તે સાત શક્તિઓ મહાપ્રબલ તથા સર્વ સંસારના પોષણરૂપ પ્રપંચરૂપ પ્રપંચના મૂળરૂપ છે તે શક્તિઓની સેવામાં બીજી કરોડો શક્તિઓ રહેલી છે.

૧ લક્ષ્મી :- પ્રથમ ચૈતન્યમાં લક્ષ્મીજી સહિત વિષ્ણુ ભગવાન મૂર્તિમાન સૌમ્યમૂર્તિ, ચતુર્ભુજ, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, મુકુટ, કૌસ્તુભમાળા આદિક આયુધ આભૂષણોથી રમણીય છે, તથા દિવ્ય હીરામણિના સિંહાસનમાં બિરાજમાન છે. તેનો અનંતગણો ઝળઝળાયમાન શીતલ પ્રકાશ પડે છે. તેવા વિષ્ણુ ભગવાનના ઉપાસક **વિષ્ણુપંથી** સંપ્રદાયવાળાઓને તે ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા પંઢરપુરમાં **વિઠ્ઠલમત** અથવા **'વૈષ્ણવવીર'** સંપ્રદાયવાળા વિષ્ણુથી પ્રગટ થયા એવા **પાંડુરંગ-વિઠ્ઠલ** ભગવાનની ઉપાસના કરનારાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા વૈષ્ણવ સંપ્રદાયવાળા **વિષ્ણુસ્વામી મત**ના અનુયાયીઓ વિષ્ણુ ભગવાનની મૂર્તિ પૂજનારાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા **હરિઘેલામત** સંપ્રદાયના વિષ્ણુઉપાસકોનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા વિષ્ણુ ભગવાનની સમીપે સ્ત્રી-પુરૂષે મળીને નૃત્ય કરીને વણુ ભગવાનની ભક્તિ કરનારા **'સંપસંદદાયક'** સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા 'સેણુભગત' ને વિષ્ણનો અવતાર માનનારા **સેણપંથી** સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા શાલગ્રામની પૂજાઉપાસના કરતા તથઆ **'સોહવિષ્ણુ'** આ પ્રકારના જાપ જપનારા તથા વિષ્ણુને પરબ્રહ્મ માનીને ઉપાસના કરતા એવા **મહાવૈષ્ણોનું** તે મોક્ષસ્થાન છે. ત્યાંના મહોલમંદિર ભોગ્ય, સર્વે સામગ્રી ચૈતન્ય હિરામાણેક વગેરેની છે.

૨ બીજા ચૈતન્યમાં **સુમંગલશક્તિએ** સહિત વિષ્ણુ ભગવાન રહેતા થકા **'પ્રધાન**

પુરૂષ' કહેવાય છે. તે પ્રધાનપુરૂષ બ્રહ્માંડ સમવેત વિષ્ણુલોક સહિત ચાર મુક્તિના રાજા છે. તે પ્રધાનપુરૂષને **પ્રધાન નારાયણ** નામથી ઉપાસના કરનારાઓને તે લોકમાં પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેમાં પણ ભોગવિલાસ, મહેલ, મંદિર, આદિક દિવ્ય છે.

૩. **ત્રીજા** ચૈતન્યમાં **વાસ્તવિનીશક્તિ** સહિત વિષ્ણુભગવાનને **ભૂમીપુરૂષ** કહેવાય છે. તેના બાગબગીચા વિભૂતિ દિવ્ય છે દિવ્ય વન છે. એ વિષ્ણુ ભગવાનની **વાસ્તવિની** શક્તિ યુક્ત એવા થકા ભૂમાપુરૂષરૂપે વિહાર રે છે. આ ત્રીજી ચૈતન્યપ્રભા વિષ્ણુ ભગવાનને ખેલ ખેલવાનો બગીચો છે તેને **વિષ્ણુની વિહારભૂમિ** કહેવાય છે.

૪ ચોથ ચેતન્યમાં **અનિર્વચનીયાશક્તિ** સહિત વિષ્ણુ ભગવાન શુદ્ધ સત્વમયરૂપે બિરાજમાન થકી અષ્ટભુજ, ચારમુખ, અષ્ટ ચરણવાળી આકૃતિને ધારી રહ્યા છે. ચાર હાથમાંથી ચાર આયુધને ધારી રહ્યા છે. અને પોતાના મૂળકારણ એવા જે મહાવિષ્ણુની તેની ચાર હાથથી સેવા, પૂજા તથા વંદના કરે છે. આ ચોથી ચેતન્યપ્રભા મહાવિષ્ણુનું મંદિર કહેવાય છે. તેમાં મહાવિષ્ણુની ઉપાસના કરે છે તથા ચાર મુખથી વંદના કરે છે પણ તેના વર્ણનના પારને નહિ પામતા થકા યથાર્થ વર્ણન કરી શકતા નથી તેથી આ શક્તિનું નામ અનિર્વચનીયા કહેવાય છે. આ ચોથી ચેતન્યપ્રભા મહાવિષ્ણુના પૂજનને માટે ઉપયોગી એવા ચંદન, પુષ્પ, ફલફુલાદિકના વનથી ભરપૂર છે.

૫ પાંચમાં ચૈતન્યમાં **તુષ્ટિશક્તિ** યુક્ત વિષ્ણુ ભગવાન નિરાકાર સ્વભાવથી બિરાજમાન છેતથા તુષ્ટાશક્તિથી નિરંતર સંતોષી એવા થકા ભોગોને ભોગ્યરૂપ ગ્રહણ કરતા નથી. તે વિષ્ણુ ભગવાનને નિરાકાર વ્યાપક સ્વરૂપે ઉપાસના કરનારાઓ નિરાકારી વેષ્ણવોનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તે લોકમાં વિષ્ણુ ભગવાનના ચૈતન્યમાં આનંદને પ્રાપ્ત કરનારા તે **નિરાકારી** ભક્તજનો વિષ્ણુના સ્વરૂપના દર્શનનો લાભ લઈ શકતા નથી તેથી તેને વિષ્ણુલોકની એકત્વ મુક્તિ પણ કહેવાય છે તે લોકમાં નિરાકાર ઝળઝળાયમાન શીતલ તેજના આનંદનો આનદ માત્ર જ છે.

૬ છઠ્ઠા ચૈતન્યમાં **શિવકલ્યાણીશક્તિએ** સહિત વિષ્ણુ ભગવાન સાકાર સ્વરૂપે બિરાજમાન છે, તે વિષ્ણુ ભગવાન શિવકલ્યાણી શક્તિને આધારે અનેક રૂપે ધારે છે. શિવકલ્યાણી શક્તિ કુમારિકા છે. તેની સેવામાં હજારો કુમારિકાઓ રહેલી છે ત્યાંની સર્વે વસ્તુઓ દિવ્ય છે. તે સ્થળમાં વિષ્ણુ ભગવાન **ઈશાનદેવ** નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેના ઈશાનદેવરૂપે પ્રાર્થના કરી ઉપાસના કનારા અંગ્રેજ જાતિના સંપ્રદાયના અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા વિષ્ણુભગવાનને **ઈસામસીહ** પેગમ્બરરૂપે તથા **ઈશુખ્રિસ્ત** (ક્રિશ્ચિયન) રૂપે **ઈસાઈ** સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. વિષ્ણુ ભગવાન **ઈશુખ્રિસ્ત** રૂપે તેઓને દર્શન આપે છે તથા **એદન, આદમ, અબ્રામ, અબ્રાહીમ, ઈશમાલ.**

ઈસાસઈસ્યુ. જેકોબ એ પેગમ્બરો તે વિષ્ણુ ભગવાનની સ્તૃતિ કરે છે, તે પેગમ્બરોની ઉપાસના કરનાર તે અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તે પેગમ્બરો તેને દર્શન આપે છે. તે ઉપર જણાવેલા પેગમ્બરો વિષ્ણુ ભગવાનને ખુદારૂપે ભજે છે. તથા **કરનલ હૈનરી ઐસઅલકાટ** નામથી તે વિષ્ણુ દેવતાને ભજનારા એવા **થિઓસોફિકલ** મતવાળાની તે મોક્ષપુરી છે. તેમાં તેઓ વિષ્ણુ ભગવાનને **કરલન હૈનરી** દેવતારૂપે સાક્ષાત્કાર કરે છે.

ચહુદીયા સંપ્રદાયમાં ઉત્પન્ન થયેલા મુસા પેગમ્બરને હિબ્રુજ ઈબ્રાહીમ તથા મુસામુસેસ નામથી ભજનારા યહુદીયાના અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તેઓને મુસારૂપ વિષ્ણુરૂપે દર્શન થાય છે. તથા 'પોપ'ના અવતાર રૂપ **ઈસાને** માનીને **ઈસાથી** અભિન્નરૂપે પોપને ભજનારા તથા 'પોપ'ના અનુયાયી એવા (૧) **પ્રોસ્ટેસ્ટેન્ટલ્યુઅર** મત (૨) રોમન કૈથલિક મત (૩) ગ્રીક મત, એ મતવાળા પોપસ્વરૂપે ઈસાને માનનારાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા ઈસાને ભજનારા વિશ્વાસી અથવા મુક્તિફોજ સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા આ છઠ્ઠા ચૈતન્યને દયાળુદેશ કહેવાય છે. તે શિવકલ્યાણી શક્તિને સત્તા રાધા વિષ્ણુને શિવદયાળુરૂપે માનનારા રાધાસ્વામી સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

૭ સાતમાં ચૈતન્યમાં **ઉનમુની (હાદા) શક્તિસહતિ વિષ્ણુ ભગવાન ખુદારૂપે** બિરાજમાન છે. તે લોકને સાતમો આસમાન કહેવાય છે. તેમાં પણ કરોડો પેગમ્બર વિણુની સેવામાં રહેલા છે તથા કરોડો શક્તિઓ વિદ્યમાન છે તે **ઉનમુનાશક્તિનું** બીજું નામ **'હાદાશક્તિ'** છે તથા મુખ્ય મહંમદ પેગમ્બર છે. મહંમદ પેગમ્બરને વિષ્ણુ સ્વરૂપે માનીને ભજનારા (૧) **અસરાફિલ ફિરસ્તે** (૨) **અજરાહિલ ફિરસ્તે** (૩) **જવરાહિલ ફિરસ્તે** (૪) **મેકાઈલ ફિરસ્તે** આ ચાર મુખ્ય ફિરસ્તેનું તથા તેના અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા **મોમેનનો અક્સ**નું મોક્ષસ્થાન છે. તેને સાતમો આસમાન કુરાનમાં કહેલો છે. તથા તેને મક્કા, મદીના, આરબની ભિસ્ત તથા મહંમદ પેગમ્બરની ભિસ્ત તથા મલકૂતિની ભિસ્ત કહેલી છે.

એવા એ સાતમાં આસમાનમાં **એક લાખ એંસી હજાર (૧,૮૦,૦૦૦) પેગમ્બરો** પેગમ દેનારા તથા હુકમ બજાવનારાઓ ચૈતન્યમય નુરાના શરીરને ધારણ કરીને નૂરના મંદિરોમાં અદ્‌ભૂત અગણિત દિવ્ય વિભૂતિઓ વડે તેના **માસુમ (ખુદા)**ની ઉપાસના કરે છે. તે **અસમાનમાં સાતમો મોક્ષ કહેવાય છે.** તેમાં આરબના મક્કામદીના હુકમ ફરમાવ્યા પ્રમાણે ચાલનારાઓની પ્રાપ્તિ કહી છે. તેને જ **રસુલ અલ્લાની અક્સ તથા તમામહુરમોની અક્સ** તથા **ખાતુનજીન્ન બીબી ફાતમાની અક્સ** તથા **હસનહુસૈન આદિકના નુરની અક્સ** કહે છે તે સર્વે વિષ્ણુ તથા ઉનમુની શક્તિને **ખુદા મહમદ** તથા

હાદા રૂપે ભજે છે, તેથી તેઓને સાતમાં આસમાનની પ્રાપ્તિ થયા છે તથા **મદીના** શહેરમાં **'અબદુલ અલ્લા' ખુદા પ્રગટ થયા, 'દ્દીન ઈસલામ'** નામના પેગમ્બરે આપેલા ઉપદેશને ગ્રહણ કરીને **અબદુલ** અલ્લારૂપે ભજનારા એવા અનેક મુસલમાની દેશો **અરબસ્તાન, અફગાનિસ્તાન,તુર્કસ્તાન, બલુચિસ્તાન, સિંધ, ઈરાન, તેરાણ, કાબુલ** અદિક દેશના મુસલમાનોમાં (૧૬૪) એકસો ચોસઠ સંપ્રદાયોના અનુયાયીઓનું **સાતમું અસમાન** મોક્ષસ્થાન છે.

તે સંપ્રદાયોના નામ :- ૧ અલબીયા, ૨ અબદીયા, ૩ સમીયા, ૪ અસહાકીધા ૫ જબદીયા ૬ અમામીયા ૮ નાદશીયા, ૯ મતનાસખીયા, ૧૦ લાઈતીયા ૧૧ રાજીવા, ૧૨ મસ્તફીયા, ૧૩ અરજફીયા ૧૪ રિઆસીઆ, ૧૫ તાલબીયા, ૧૬ ખાજમીયા, ૧૭ ખલીફીયા ૧૮ કોજીયા, ૧૯ કનજીયા ૨૦ મોતજીયા ૨૧ મૈમુનીયા, ૨૨ મહુકમીયા, ૨૩ સરાજીયા ૨૪ રખનીયા ૨૫ મુજતરીયા, ૨૬ ઈસઆઈયા, ૨૭ માઅઈયા, ૨૮ તારકીયા, ૨૯ બખતીયા ૩૦ મહીમતીયા, ૩૧ કિનાઈનીયા, ૩૨ જેનીયા ૩૩ ખોકીયા, ૩૪ ફિફરીઆ ૩૫ જીસમીયા ૩૬ હુજનીયા ૩૭ કદરિયા ૩૮ અહદીયા ૩૯ કિઆનીયા ૪૦ સતોબીયા ૪૧ સહતાનીયા, ૪૨સરકીયા ૪૩ મુબહમીયા ૪૪ રોઈદીયા ૪૫ નાકસીયા ૪૬૬ મુતબરીયા, ૪૭ કાસતીયા, ૪૮ નિજામીયા ૪૯ મતુલકીયા, ૫૦ જહેમીયા ૫૧ મુયતબીયા ૫૨ મતસબસીયા ૫૩ મતરાકબીયા ૫૪ બારદીવા, ૫૫ હરકીયા, ૫૬ મખલુકીયા, ૫૭ અબરીયા ૫૮ ફાનીયા ૫૯ જનાદકીયા ૬૦ ઈબરીયા, ૬૧ દાકદીયા, ૬૨ નકતીયા, ૬૩ મરજીયા, ૬૪ તાજકીયા ૬૫ સાઈલીયા, ૬૬ રાજીયા, ૬૭ માકીયા, ૬૮ નહમીયા, ૬૯ અમલીયા ૭૦ મનકુસીયા, ૭૧ મુસતુસીયા ૭૨ અસુરીયા ૭૩ સબદીયા, ૭૪ મુસતબીયા ૭૫ હસબીયા ૭૬ મનસુરીયા ૭૭ નિઆમીયા ૭૮ નિયારીયા ૭૯ સાલમીયા, ૮૦ ખતાબીયા, ૮૧ મગમરીયા ૮૨ કાસમીયા ૮૩ ક્લાબીયા ૮૪ સિસતનીયા, ૮૫ખોરજીયા ૮૬ અસહીજલીયા ૮૭ તરફીયા, ૮૮ નિસારીયા ૮૯ તમીમીયા, ૯૦ હાજમીયા ૯૧ અજાબીયા ૯૨ જજલીયા, ૯૩ જારોબીયા ૯૪ મજલીયા ૯૫ સાલીયા ૯૬ જીરસીયા, ૯૭ હજલીયા, ૯૮ ટેરીયા, ૯૯ સુફીયા ૧૦૦ બહાબીયા ૧૦૧ કરાસીયા, ૧૦૨ હાલીયા, ૧૦૩ બાતનીયા, ૧૦૪ અબાહીયા, ૧૦૫ બરાહમીયા, ૧૦૬ અસઅરીયા, ૧૦૭ સફીસતનીયા ૧૦૮ ફીલાસફીયા, ૧૦૯ સમીનાયા, ૧૧૦ મહબસીયા, ૧૧૧ મદારિયા ૧૧૨ સહરબરદીયા, ૧૧૩ કાદરીયા, ૧૧૪ ચિસતીયા ૧૧૫ નકુસબંદિયા, ૧૧૬ કલંદરીયા ૧૧૭ ગલીપેગમ્બર ૧૧૮ સદાસુહાગ, ૧૧૯ બેનવા ૧૨૦ પાકરહમાની, ૧૨૧ કરીનીયા, ૧૨૨ અજીજીયા, ૧૨૩ જલાલીયા, ૧૨૪ આલીયા, ૧૨૫ ફરનાલીયા, ૧૨૬ હસીનીયા, ૧૨૭ કરાબતીયા, ૧૨૮ મુબારકીયા, ૧૨૯

સતમતીયા, ૧૩૦ ઈમારીયા ૧૩૧ મખતુરીયા ૧૩૨ મોસીયા, ૧૩૩ સિલેમાનીયા, ૧૩૪ તિબરીયા ૧૩૫ નિપામીયા, ૧૩૬ યાકુબીયા ૧૩૭ સમરીયા ૧૩૮ યુનાનીયા, ૧૩૯ બુખારીયા, ૧૪૦ ગીલાનીયા, ૧૪૧ સબીયા, ૧૪૨ હનીફીયા ૧૪૩ મુઆબીયા ૧૪૪ મુરાસીયા, ૧૪૫ જબાનીયા, ૧૪૬ રાસમીયા, ૧૪૭ સાફીયા, ૧૪૮ માલકીયા, ૧૪૯ જબેલીયા, ૧૫૦ હિંદીયા ૧૫૧ દાઉદી બહોરા ૧૫૨ ઈમલીપંથ, ૧૫૩ મેઘાદીયા ૧૫૪ મોરેસલામ ૧૫૫ ખોજીયા ૧૫૬ ઈસમાઈલીયા, ૧૫૭ ગોખા, ૧૫૭ પિરાણાપંથીયા, ૧૫૭ ખોજીયા ૧૫૯ મેમનીયા, ૧૬૦ ઘાંચીયા ૧૬૧ પીંજારીયા, ૧૬૨ સીપાઈયા, ૧૬૩ હોરિયા ૧૬૪ સંધીયા.

એકસો ચોસઠ સંપ્રદાયોનો ખુદા એક છે પણ પેગમ્બરો અનેક છે તેથી તે સંપ્રદાયને ચલાવનારાઓને તે પેગમ્બરોને પૂજ્યતા પૂર્વક ખુદાને માનનારા તે સંપ્રદાયવાળાઓનો આ સાતમો મોક્ષ છે, તેવી જ રીતે અન્ય તેથી ભિન્ન એવા કેવળ ખુદાને માનનારાઓનું પણ તે જ મોક્ષસ્થાન છે. તેવા તે ધામમાં 'હાદાશક્તિ' તથા વિષ્ણુખુદાના શરીરમાંથી શીતલ તેજ લીલા રંગની રોશની (તેજ) નીકળે છે. ખુદા તખ્ત ઉપર બિરાજમાન છે તે લોકને કુરાનમાં અનંતરૂપે કહેલા છે, તેવા સાતે ચૈતન્યમાં (અસમાનમાં) જનારા મુક્તો તેતે અસમાનના અંતને લેવા સમર્થ થતા નથી વિષ્ણુ ભગવાન તથા તેમની સાત શક્તિઓના પ્રભાવથી તે તે લોકને અનંત તથા અમાપરૂપે જ જાણવામાં આવે છે.

પંચમી મુક્તિવ્યવસ્થા

महाविष्णु लोक (अमृत महाकाश)

આ લોક 'સત્વરસ્વભાવાકાશ' લોકનું વ્યાપક છે તેની ચારે તરફ વિંટીને રહેલું છે અને તેનાથી દશગણું અધિક પાંચ પદ્મ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળું છે તેને મહાવિષ્ણુનું ચોથું મહાકારણ શરીર કહેવાય છે. તેમાં મહાવિષ્ણુ ભગવાન મૂર્તિમાન બિરાજમાન છે, તથા લક્ષ્મીજીથી સેવાયેલા છે ત્યાંની લક્ષ્મીજીને મહાકારામાયા કહેવાય છે. તે માયા અનંતકોટિ ઐશ્વર્ય તથા શક્તિઓથી સેવાયેલી છે. મહાવિષ્ણુ ભગવાન પોતાની લક્ષ્મીજીને સહિત સંસારમાં ભગવાનના અવતારરૂપે પ્રગટ થાય છે. તે મહાવિષ્ણુસોળ કળાથી સંપૂર્ણ છે. ત્યાંના લોકના સર્વ વિભૂતિઓ તથા સિંહાસનો, મહેલ, મંદિરો દિવ્ય છે. જેમ બીલોરી કાચની પૃથ્વી, વૃક્ષ, સમુદ્રાદિક હોય અને તેમાં સ્વર્ગવાસી તારા જેટલાં સૂર્યચંદ્ર હોય, તેનો જ પ્રકાશ ઝળહળે તેવ ઝળઝળાયમાન પ્રકાશ તે 'અમૃત મહાકાશ' ભૂમિનો તેજ તેજનો પુંજ છે

તથા સુધારસ નિર્ઝરાયમાન છે, તેવા દિવ્ય સ્થાનમાં દિવ્ય હીરામોતીથી જડાવ, વિભૂતિઓથી વિભૂષિત રમણીય મહામંડપ છે. તેમાં તેવું જ દિવ્ય સિંહાસન છે, તેમાં ભગવાન બિરાજમાન છે, ત્યાંના મુક્ત પુરૂષોના તેજોમય શરીરો છે. તેમની કિશોર અવસ્તા સદાય રહે છે તે લોકને 'સત્યસ્વરૂપ અમૃતમયાકાશ' તથા અમૃતલોક કહેવાય છે તેમાં (૨૫) પચીસ દ્વીપછે એકએક દ્વીપ (૨૦) વીસ વીસ શંખ ૨૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનનો વિસ્તારવાળો છે. ચોવીસ દ્વીપમાં મહાવિષ્ણુ ભગવાનના (૨૪) ચોવીસ અવતારો સ્વરૂપે પોતપોતાની શક્તિએ સહિત બિરાજમાન છે. ભગવાનના ચોવીસ અવતારનાં નામ તથા ધામ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ પ્રથમ દ્વિપ ધામ **'આદિગોલોક'** નામથી કહેવાય છે. આદિગોલોકમધ્યે દિવ્ય સિંહાસનમાં મહાવિષ્ણુ લક્ષ્મીજી સહિત બિરાજમાન છે તેને **આદિપુરૂષ આદિનારાયણ પ્રકૃતિપુરૂષ** કહેવાય છે. તેમજ એ જ સ્વરૂપને કેટલાક શ્રીકૃષ્ણરૂપે કહે છે. **ગોડસંપ્રદાય** મતાનુયાયીઓ કૃષ્ણ **ચેતન** નામના ભક્તને કૃષ્ણ ભગવાનનો અવતાર માને છે બંગાળના કૃષ્ણ **ચેતન** ભક્તે ચલાવેલા સંપ્રદાયમાં ઉત્પન્ન થયેલા **(૧) વિશ્વરૂપ (૨) વિશ્વંભર (૩) ગૌરાંગહરિ (૪) શંકરિન** આલોકો **ગૌરાંગને** શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર માને છે તેની ઉપાસના કરનારોઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

(૧) રૂપ (૨) સનાતન (૩) જીવ (૪) રઘુનાથભટ્ટ (૫) રઘુરામદાસ (૬) ગોપાલભટ્ટ એ છ ગૌસાંઈઓ તથા **શ્રીનિવાસ, શ્રીસ્વરૂપ, ગદાધર, હરિદાસએ** અનુયાયીઓ **ગોવિંદ** ભગવાનને તથા **મદનમોહન** ભગવાનને તથા **દામોદર** ભગવાનને તથા **રાધારમણ** ભગવાનને ઉપાસ્યપણે ભજે છે, તથા **મહાપ્રભુ** નામના ભક્તને કૃષ્ણરૂપે ભજે છે, તથા **ચેતનસમ્પ્રદાય, બાઉલમત્ત, ક્ષાત્રા, સહેજી, ગુરૂવાદી, દરવેશસાંઈ** એ સંત્પ્રદાય શાખાના અનુયાયીઓ મહાવિષ્ણુરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને માનીને ભજે છે, તથા જે **'મહાપુરૂષમત' કૃષ્ણચેતન** તથા **દેવલીયા** ભક્તે ચલાવેલો છે, તેના અનુયાયીઓ પણ તે સ્વરૂપને માને છે. **રામકૃષ્ણમિશનના** અનુયાયીઓ રામકૃષ્ણ પરમહંસને કૃષ્ણનો અવતાર માને છે તથા **સઘના પંથિયા** સંપ્રદાયવાળાઓ **'સંઘના'** નામના ભક્તને કૃષ્ણનો અવતાર માને છે તથા **'ગુરવાદિયા'** સંપ્રદાયવાળાઓ ચેતન ભક્તને કૃષ્ણાવતાર રૂપે ભજે છે. ઉપર જણાવ્યા તે બધા સંપ્રદાયવાળાનું તે મોક્ષસ્થાન છે. ઉદાદેશમાં **ઉકિયા સંપ્રદાય** વાળાઓ શાલિગ્રામથી ઉત્પન્ન એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને તથા જગન્નાથની મૂર્તિને ભજે છે. તેઓ વિષ્ણુને માને છે. માટે તેમનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તેની ચાર શાખાઓ **(૧) બિન્દુધારી (૨) કવિરાજ (૩) નિરહંગ (૪) કલંદી** આ ચારે શાલિગ્રામ સ્વરૂપ કૃષ્ણવિષ્ણુને એકરૂપે ભજે છે, તેથી તેઓનું તે મોક્ષધામ છે, તથા

'ચૂહડપંથી' સંપ્રદાયવાળાઓ લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણને **'શ્રીનાથ'** સ્વરૂપે ભજે છે, તેથી તેઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા લક્ષ્મીપતિ **શ્રી હરિ** નામે ઉપાસના કરનારા **હરિશ્ચંદ્ર પાડુમ** સંપ્રદાયના અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા તે જ કૃષ્ણનું **શ્રી હરિ** નામથી ભજન ઉપાસના કરનારા **'શીખજીસાધુ'** મતવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. જેઓ કૃષ્ણ ભગવાનને સજારૂપે ભજે છે તે સર્વે ભક્તજનોને રાજારૂપે વિષ્ણુભગવાન લક્ષ્મી સહિત દર્શન આપે છે, તેઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. જે પરબ્રહ્મ અનાદ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ ભગવાન તે સ્વયં અક્ષરાતીત એવા થકા આ સંસારમાં વારંવાર અવતાર લેતા નથી, પણ **મહાવિષ્ણુ લક્ષ્મીસહિત** (૨૪) ચોવીશ અવતારો ધારણ કરે છે. કોઈ સમયે **મહાભક્તને** પોતાના ઐશ્વર્ય આપીને મોકલે છે, તે મહાવિષ્ણુની સુરતા કહેવાય છે. તે સુરતવાલા ભક્તોને **ભગવાનના અવતાર** કહેવામાં આવે છે, તેથીતે ભક્તરૂપ ભગવાનને ઉપાસના કરી ભજનારા ઉપર જણાવેલા દરેક સંપ્રદાયવાળાઓનું તે જ મોક્ષસ્થાન છે, તેમાં જેવી જેની ઉપાસના તેવા ભગવાનના સ્વરૂપને દેખે છે, અને ભગવાનના સુખે સુખિયા રહે છે અને તેને ભોગ વિલાસ સર્વે દિવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાં દિવ્ય યમુનાજી નદીરૂપે વહે છે. બાગબગીચા, ફળનાં વન આદિક અનેક પ્રકારની વિભૂતિઓને ભક્તજનો ભોગવે છે.

૨ **બીજા દ્વિપમાં મહાવિષ્ણુ તથા લક્ષ્મીજી** સીતારામ ચંદ્ર સ્વરૂપે બિરાજમાન છે. તેને **વૈકુંઠલોક** કહેવાય છે. તે રામચન્દ્ર ભગવાનની સેવામાં હનુમાનજી તથા કપિશ્વરો આદિક કરોડો ભક્તજનો નિરન્તર હાજર રહે છે. અનંત કોટિ ઐશ્વર્યોથી સેવાયેલા ભગવા દિવ્ય મહેલમાં દિવ્ય સિંહાસનમાં બિરાજમાન થકા ભક્તનાં મંડલોથી ઘેરાયા થકા સૌમ્યસ્વરૂપનાં દર્શન આપે છે, તેમની મૂર્તિમાંથી અમૃતની શીતલ ધારાઓ ઝરે છે. પુખરાજનાં મોટા મોટા પહાડ તથા વનસ્થલીઓમાં દિવ્ય **સરયૂનદી** વહે છે. તેના કિનારામાં દિવ્ય રામ ચંદ્ર ભગવાનની અયોધ્યા નગરી છે. તેની શોભાના વર્ણનનો પાર પામતો નથી. તે રામચંદ્ર ભગવાનને ભજન ઉપાસના કરનારા **રામસનેહી** સંપ્રદાયવાળાની શાખાના (૧) **દરિયાઈ** (૨) **રામદાસશાખ** (૩) **રામદ્વારા** એ ત્રણેના અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા **રામનિવાજી**આ મતના રામચંદ્રના ઉપાસકોનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા રામાનંદ સ્વામીના શિષ્ય હરદાસ બ્રહ્મચારી રામાનંદસ્વામીના શાપથી ચમારને ઘેર જન્મ પામીને **રોહીદાસ** નામે પ્રગટ થઈને તેણે સંપ્રદાય ચલાવ્યો. **સ્વદાસિયા** સંપ્રદાયના અનુયાયીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા સીતારામના ઉપાસક એવા **'રામવલ્લભ'** સંપ્રદાય વાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા શ્રીરામની ઉપાસના કરનારા **'રામ પ્રસાદિયા'** સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષથાન છેતથા રામચંદ્રજીની મૂર્તિના પૂજક એવા **'નિરાકારિયા' 'સતનિરાકાર'** સંપ્રદાય વાળાઓનું તે જ મોક્ષસ્થાન છે. તથા જલારામિયા મતવાળાઓનું, સતધારિયાનું તથા ભગતિયાઓનું 'રામબોધ' નામના

ભક્તને રામચંદ્ર ભગવાનનો અવતાર માનીને રામરૂપે ઉપાસના કરનારા **સમરથ સંપ્રદાય**વાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા **'સતરામ'** નામના મહાત્માને રામચંદ્રજીનો અવતાર માનીને રાજરૂપે ઉપાસના કરનારા **સંતરામમત** સંપ્રદાયવાળાઓનું પણ તે વૈકુંઠ મોક્ષસ્થાન છે. તેઓ ત્યાં સંતરામરૂપે રામચંદ્ર ભગવાનનું દર્શન કરે છે તથા દુધેરજીયા આણંદીયા મતનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તથા **રામ રામ** ઈત્યાકારક જાપ જપનારા રામચંદ્રજી તથા સીતાશક્તિની ઉપાસના કરનારા એવા **'દાદુપંથીયા'** તથા તેના અનુયાયી એવા **૧ કબીર, ૨ કમાલ, ૩ જમાલ ૪, વમલ, ૫ બધન, ૬ દાદુ** એ છ શાખાઓના અનુયાયી એવા રામભક્તોનું તે વૈકુંટ મોક્ષસ્થાન છે. **કબીર પંથમાં (૧૮) અઢાર શાખાના (૧૮) પંથ છે તે તેના નામ નીચે પ્રમાણે છે.**

૧ કબીરપંથી ૨ યોગીપંથી ૩ મૂળપંથી ૪ જીવનપંથી ૫ તકસરીપંથી ૬ શ્રીગોપાળપંથી, ૭ નામકબીરપંથી ૮ જ્ઞાનીપંથી ૯ દવનપથી ૧૦ સમયપથી ૧૧ નારાયણપંથી ૧૨ વંશધરાણાપંથી ૧૩ કમાલપંથી ૧૪ હંસકબીરપંથી ૧૫ દાનપંથી ૧૬ મંગલ કબીરપંથી ૧૭ ઉદામત કબીરપંથી ૧૯ ગરીબદાસિયા તથા સત સાહેબિયાકબીર આ સર્વે રામચંદ્રભગવાનની પરબ્રહ્મરૂપે ઉપાસના કરે છે, માટે તેમનું **વૈકુંઠરૂપ** મોક્ષસ્થાનછે. વૈકુંઠમાં **ચાર ચૈતન્ય** છે. એક એક ચૈતન્યમાં સૌ સૌ કરોડો સખીયો (કબીરમતમાં) હંસરૂપે રહેલી છે, કબીરપંથમાં તે સખીયોને હંસ કહેવાય છે, તેહંસરૂપે રામચંદ્ર ભગવાનની ઉપાસના કરે છે, અને તે વૈકુંઠમાં **'દશ સુરત'** છે. તેમાં **સાત સુરત**માં સાત પ્રકારના ભક્તો રહે છે. **આઠમી** અને **નવમી સુરતમાં લક્ષ્મીનાં ધામ છે.** લક્ષ્મીના ઉપાસકો સખીઓ થઈ ત્યાં મોક્ષને પામે છે.દશમી સુરત મહાવિષ્ણુની તથા **વૈરાગી** સંપ્રદાયવાળા 'રામાનંદ સ્વામીના શિષ્યવર્ગ અયોધ્યાવાસી એવા **૧ રામાનંદી ૨ દેવાનંદી,૩ હરિઆનંદી, ૪ રાઘવનંદી ૫ સંતોષી ૬ બળભદ્રીએ, ૭ ટાટમ્બરી ૮ દિગમ્બરી ૯ બંદગીદાર, ૧૦ કુરદંગી ૧૧ અખાડમલા ૧૨ અતીતબાવા ૧૩ સિદ્ધબાવા ૧૪ લરાકરીસંપ્રદાયી,** આદિક શાખાવાળાઓ, તે સર્વે રામાનંદ સ્વામીના રામરૂપે માને છે તથા સીતારામની ઉપાસના કરે છે, તેઓનું વૈકઠું મોક્ષસ્થાન છે. તે સર્વે શાલીગ્રામ તથા વિષ્ણુ ભગવાનને રાધાકૃષ્ણને તથા સીતારામને પૂજે છે. તે સર્વે સ્વરૂપોને એક જ સમજે છે પરંતુ **રામચંદ્રજીને** મુખ્ય માને છે. તેથી તેઓને વૈકુંઠ ધામમાં ઉપાસના અનુસાર શ્રીરામચંદ્ર ભગવાન **શાલિગ્રામ** તથા **'વિષ્ણુ'** તથા 'કૃષ્ણરૂપે' દર્શન આપે છે તથા વૈકુંઠધામમાં **'રામાનંદાચાર્ય'** તથા **રાજપીપા, રવદાસ, સુખાનંદ, સુરેશ્વરાનંદ, ભુવાનંદ, ધના, સૈન, મહાનંદ, પરમાનંદ, સિરાયાનંદ, રામસખે વેરાગી** આદિક રામાનંદ સંપ્રદાયના આચાર્યો ત્યાં રામ ભગવાનની સેવામાં રહેલા છે.

'મલુકદાસ' ભક્તન રામનો અવતાર માની તેને ભજનારા તથા રામની ઉપાસના કરનારા **મલુકદાસિયાપંથ**વાળાઓને આ વૈકુંઠ મળે છે. તથા રામચંદ્ર ભગવાનની ઉપાસના કરનારા **રવિભાણમત** પંથવાળાઓનું તે જ મોક્ષસ્થાન છે તથા **બાવા લાલાગુરૂ** મતના અનુયાયી રામચંદ્રજીની ઉપાસના કરે છે તેઓનું તથા રામજીના ઉપાસક એવા **પાપદાસિયા** પંથના વેરાગીઓનું તથા રામજીને નિર્ગુણ બ્રહ્મરૂપે ભજનારા **પલટુદાસિયા** પંથવાળાઓનું તથા રામકૃષ્ણના ઉપાસક એવા **જાનકીદાસિયા** પંથવાળાઓનું તથા રામ, હનુમાન, જાનકીના ઉપાસક એવા **ગોદડપંથિયા** મતવાલાઓનું તથા ગરૂડજીની મૂર્તિને પૂજતા અને રામજીના નિર્ગુણ ભજનને કરતા એવા **રામ ગરૂડ** મતવાળાઓનું તથા રામજીને બ્રહ્મરૂપે ભજનારા એવા આપાપંથી સંપ્રદાયવાળાઓનું તથા સગુણ રામચંદ્રજીની ઉપાસના કરનારા એવા **આનંદસભા** પંથવાળાઓનું આ વૈકુંટ મોક્ષસ્થાન છે. તથા ગુજરાતમાં **ગોપીનાથ** નામના નાગરને રામચંદ્રજીનો અવતાર માનીને ભજનારાઓ **ગોપીનાથ સંપ્રદાયવાળાઓનું** આ મોક્ષ સ્થાન છે. તેઓને રામની મુખ્ય ઉપાસના હોવાથી રામચંદ્રજી ભગવાનનું સ્વરૂપ **ગોપીનાથ નાગરરૂપે** દેખે છે. આ પ્રમાણે સંપ્રદાયના ભક્તોને પોતપોતાની ઉપાસનાને અનુસારે તે તે આભૂષણ દિવ્ય વિભૂતિઓ સહિત અખંડ દર્શન આપે છે.

૩ **શ્વેતદ્વીપ :** આ ત્રીજા દ્વીપમાં શ્વેત એવા શેષનારાયણ ભગવાન તે જે તે શેષજીના શરીર ઉપર લક્ષ્મીજી વડે સેવાયેલા થકા બિરાજમાન છે. પોતાના શરીર ઉપર શેષજીની સહસ્ત્ર ફેણો છત્રરૂપે છે. તે શ્વેતદ્વીપમાં ચૈતન્યમય સુધાના પાણીનો સમુદ્ર ભર્યો છે, ત્યાં સર્વ વસ્તુ દિવ્ય છે, શેષનારાયણ ભગવાનની ઉપાસના કરનારા (૧૮) અઢાર કરોડ નાગનાગણીઓ દિવ્ય રૂપે તે લોકમાં ભગવાનની સેવા કરે છે, તથા નિરન્નમુક્તોના મંડળથી વિંટાયેલા ભગવાન નિરન્નમુક્તોને તપેશ્વર રૂપે દર્શન આપે છે.

૪ **બદ્રિકાશ્રમ :** આ ચોથા દ્વીપમાં બોરડીઓના વૃક્ષનાં વન છે તેમાં હરિનામે ભગવાનના અવતારની ઉપાસના કરનારા ભક્તજનો પહોંચે છે. તે બદ્રિકાશ્રમમાં બોરડીના વન વચ્ચે પુષ્પોની કુંજોમાં શ્રીનરનારાયણ ભગવાન બિરાજમાન છે. તેમાં દિવ્ય ઔષધિઓ તથા ફુલફુલો છે. તે જમીને ઉપવાસ તથા તપશ્ચર્યા કરતા એવા અનેક ઉપવાસી તપેશ્વરો સેવામાં રહેલા છે.

આ સિવાયના **બીજા દ્વીપોમાં** વામન, પરશુરામ, વ્યાસ, કપિલજી, ઋષભદેવ, દત્તાત્રેય, બુદ્ધ, કલ્કિ, યજ્ઞાવતાર, નૃસિંહ, હયગ્રીવ, હંસાવતાર, ધનવંતરિ, મત્સ્ય, કૂર્મ, વારાહ, વામન, નારદ, હરિ, સનકાદિક એ આદિક ભગવાનના અવતારોના વીશ દ્વીપોમાં સ્થાનો છે તે બધા અવતાર મહાવિષ્ણુમાંથી થાય છે. તે તે અવતારોના

ભક્તોને જેવી જેને ઉપાસના હોય છે તેને તેવા સ્વરૂપનું પ્રથમ દર્શન થાય છે, એ ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપ છે. એતો કોટિ કામદેવો પણ લજ્જા પમાડે એવું છે. તે સ્વરૂપ સદા દ્વિભુજ જ છે. સાકાર ઉપાસકોને સાકાર દિવ્ય દર્શન થાય છે. ભગવાનને નિરાકાર સ્વરૂપ માનનારાને નિરાકારરૂપે દર્શન થાય છે.

આ ઉપર જણાવ્યા અવતારો, તે અંશ વિભૂતિ, કળા એ આદિક રૂપે ધારણ કરેલા છે, અને તે જ ભગવાન અવતાર ધારણ કરે છે પણ જે એ પોતાનું મૂળરૂપ છે તેને તજીને એ અવતારનું ધારણ કરતા નથી. તે જ ભગવાન પોતે અનંત ઐશ્વર્ય, અનંત શક્તિ સહિત મચ્છકચ્છાદિક રૂપોને ધારણ કરેછે. પોતાના નિરાકારવાદી ભક્તને પોતાના મૂળસ્વરૂપ સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મરૂપનું નિરાકાર તે જ સ્વરૂપે દર્શન આપે છે. (૨૫) પચીસમાં દ્વીપમાં વિષ્ણુ ભગવાનને નિરાકાર સ્વરૂપે ઉપાસના કરનારાઓને કેવળ શીતલ શ્વેતવર્ણનો પ્રકાશ ઝળહળાયમાન દેખાય છે. તેમાં કોઈઆકાર ભાસતો નથી. તે પ્રકાશને જે ભગવાનનું સ્વરૂપ માનીને ત્યાંના ભક્તજનો આનંદ માને છે.,

આ ઉપર પ્રમાણે ૨,૩, ૪,૫ મુક્તિઓ રૂપી શરીરો તે મહાવિષ્ણુના અન્વયભાવે કરીને વર્ણવેલા છે, તે મહાવિષ્ણુ વ્યતિરેક ભાવે કરીને ચારથી ઉપરવટ વર્તે છે.

''મૂલપ્રકૃતિ વ્યષ્ટિ'' ''મહાવિષ્ણુ નૌ વ્યતિરેક સ્થિતિ' ''હિરણ્યમયકોશ'

મહામાયા મૂળ પ્રક-તિ ''અજામેકાં લોહિતશુક્લકૃષ્ણાં ઈત્યાદિ વાકયોથી વર્ણન કરેલી નિત્યમાયા તે નિત્ય ગૌલોકધામના એક દેશમાં મૂર્તિમાન રહેલી છે. સૃષ્ટિના સમયમાં ''સ ઐક્ષત'' બહુસ્યાં પ્રજામેય'' ભગવાને અક્ષરબ્રહ્મ સામે જોયું ત્યારે અક્ષરધામમાંથી એક પુરૂષ ઊભો થયો તે પ્રકૃતિ સાથે જોડાયો ત્યારે પ્રકૃતિએ ભગવાનની ઈચ્છા, સૃષ્ટિ રચવાની જાણીને પોતામાંથી એક મહાતમરૂપ (૫૦) પચાશ પદ્મ ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજનનો વિસ્તૃત ગોળો ઉત્પન્ન કર્યો. તે ગોળાને મહામોહમય મહાશૂન્ય કહેવાય છે. તથા અજા ત્રિવરણી ઘોર નિંદ્રાનું મંડળ કહેવાય છે તથા **બ્રહ્મરુપિણી માયા** કહેવાય છે. તે ગોળાનું ઋગ્વેદ સૂક્ત ૧૨૯ મંત્ર ૧૦માં તમ આસીતસમ્ ગઢમગ્રં સૃષ્ટિના આદિ સમયમાં ગાઢતમરૂપે વર્ણન કરેલ છે, તે માયા ગોળામાં મહાવિષ્ણુને ગર્ભરૂપે ધારણ કરતી હતી. ઋગ્વેદ સુક્ત ૧૨૯ મંત્ર ૩ માં હિરણ્યગર્ભ સમવતંતાગ્રે ભૂતસ્યજાતઃ પતિરેક આસીત, ભૂતપ્રાણીમાત્રના પતિરૂપ એવા **હિરણ્યગર્ભ** મહાવિષ્ણુ માયાવેષ્ટિત અંડમાં ઉત્પન્ન થતા હતા. ત્યારે તે ગોળાને **''હિરણ્યમયકોશ''** કહેવાયો છે તથા તે **સમષ્ટિ-વ્યષ્ટિ** પણ કહેવાય છે. તે ગોળારૂપ માયા આસપાસ દશેદિશ વિષ્ણુને વ્યાપીને રહેલી છે. તેવી જરીતે પચાસ પદ્મ

યોજનના વિસ્તારવાળા અનંતકોટિ ગોળાઓને ઉત્પન્ન કરતી થકી અનંતકોટિ મહાવિષ્ણુઓને ગર્ભમાં ધરાતી થકી અનંત બ્રહ્માંડોની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરે છે. તે નાળિયેરના ટોપરાના ગોટાને જેમ કાચલી વીંટાએલી છે. તેમ માયા મહાવિષ્ણુને વિંટાયેલી છે. પ્રાકૃત પ્રલય સામે તે તે હિરણ્યમયકોશનો સંકોચ કરી લ્યે છે, ત્યારે પાંચે મુક્તિના લોકોનો લય થાય છે. ત્યારે મહાવિષ્ણુ વ્યાતિરેકસ્વરૂપે વર્તે છે.

એ વ્યાતિરેકસ્વરૂપી મહાવિષ્ણુ માયાના પ્રભાવથી માયાના પારને પામતા નથી પરંતુ આત્યન્તિતક પ્રલય સમયે તે **''પાંચમુક્તિ''** માં રહેલા ભગવાનના અવતાર તથા જીવપ્રાણીમાત્રને સંકોચીને **મહાવિષ્ણુ ભવગાન વૈરાટ તથા બ્રહ્મા, શિવ, વિષ્ણુ** વગેરેને લઈને **નિત્ય ગોલોકમાં જઈને બિરાજમાન થાય છે.** એ વિષ્ણુ ભગવાનનાં ચાર સ્વરૂપો રૂપાન્તરથી પણ શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે-

प्रथमो महुतः सृष्टिः, द्वितीयस्त्वडस स्थितः ।
तृतीयः सर्वभूतस्यो वैकुण्ठस्वस्तवाऽपरः ॥

પ્રધાનાત્મક મહત્ત્વ મહામાયાના સૃષ્ટિરૂપ મહાવિષ્ણુ તે વિરાટ સૂત્રાત્મા અવ્યાકૃત મહાકારણ સમષ્ટિરૂપે **પ્રથમ મહાવિષ્ણુ** છે. આ બ્રહ્માંડરૂપી ગોળામાં વસતા વિષ્ણુ તે **બીજા મહાવિષ્ણુ** છે. સર્વ જીવપ્રાણીના હૃદયમાં રહ્યા છે તે **ત્રીજા મહિવિષ્ણુ** છે. મહાવૈકુંઠવાસી રામચંદ્રજી ભગવાન તે **ચોથા મહાવિષ્ણુ** છે.

તે ચાર વિષ્ણુથી મોટા **હિરણ્યમય કોશવાસી મહાવિષ્ણુ** (પ્રધાનપુરૂષ) મોટા છે. કારણકે તેમને આધીન પાંચ મુક્તિ છે. આ પાંચ મુક્તિના લોકમાં જે જે અવતારનાં સ્થાનો આવ્યાં તે આત્યંતિક મુક્તિનાં સ્થાનો નથી તેથી તે અત્યંતિક મુક્તિ નથી કારણકે તે પાંચ સ્થાનો સુધી માયાની હદ છે. તે પાંચ મુક્તિની ઉપર માયાની હદ નથી. તે છઠ્ઠી મુક્તિમાં જણાવવામાં આવશે. એ છઠ્ઠી મુક્તિ નિરંજન બ્રહ્મલોકમાં આરંભીને શાશ્વતી મુક્તિ છેઃ-

यद्वत्वा न नवतन्ते तद्धाम परमं मम ।

જે ધામમાં મુક્તિને પામીને પુનરાવૃત્તિને (પાછા) પામતા નથી, જે ધામને સૂર્ય, ચંદ્ર અને અગ્નિ પ્રકાશિત કરી શકતા નથી. એવું મારું ધામ છે. (આ માયાના કોશથી ઉપરથી બ્રહ્મલોકમાં પણ પ્રદેશ, સંખ્યા તથા પરિમાણ અમારા મતથી તો અસંભવિત છે પરંતુ તે તે ઈષ્ટદેવના ઉપાસકો તથા તત્ તત્ સાંપ્રદાયિક આચાર્યોએ તે તે ધામ તથા બ્રહ્મલોકને પોતાના મતમાં પરિચ્છિત માનેલ છે માટે તેને અનુસારે ચાર શરીર તથા તત્પરિમાણ તતા સંખ્યા આગળ પ્રદર્શિત કરેલ છે.

षष्ठी मुक्तिव्यवस्था

નિત્યગોલોકઃ નિરૂજન બ્રહ્મલોક (બ્રહ્મલોક)

હિરણ્યમય કોશની ચારે તરફ દશે દિશાઓમાં વ્યાપ્ત વીંટીને રહેલો, ચૈતન્યમય, અખંડ અવિનાશી તથા સત્ ચિત્ આનંદ એ ત્રણ અંશથી યુક્ત લોક છે. તેને નિત્યલોક કહેવાય છે. તેને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની રંગભૂમિ કહેવાય છે. તેમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની (૧૧) અગિયાર વર્ષ (૫૨) બાવન દિવસના સ્વરૂપની વ્રજલીલા અખંડ વર્તમાન છે તથા રાસલીલા વર્તમાન છે. આ નિત્યગોલોક હિરણ્યમય કોશથી દશગણો અધિક (૫) પાંચ સાગર ૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ યોજન વિસ્તૃત છે, તેમાં અનંત કરોડ સૂર્યચંદ્રની સમાન શીતલ પ્રકાશ છે તથા સર્વ સામગ્રીઓ, વિભૂતિઓ દિવ્ય છે. અનેક શક્તિઓ તથા અનેક ઐશ્વર્યા નિત્ય તથા દિવ્ય છે. ત્યાં કાળની ગતિ નથી. તેથી તેનો લય થતો નથી અને **નિત્યગોલોક છે તે અક્ષરધામનું સ્થુલ શરીર છે તેને નિરંજન બ્રહ્મ કહેવાય છે.**

એ ગોલોક પરમશ્રેષ્ઠ ધામ છે. આ ગોલોક વૈકુંઠલોક થકી (૫૦) પચાસ કરોડ યોજન ઊંચો છે અને કૈલાસ થકી પણ (૫૦) પચાસ કરોડ યોજન ઊંચો છે એ ગોલોક **ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રે** પોતાની ઈચ્છાયે કરીને દર્શાવ્યો છે. એમાં સ્ફાટિકમણિ, મરકતમણિ કૌસ્તુભમણિ, રૂચકમણિ તથા મોતી, માણેક, હિરા આદિક રત્નોની અનંત ખાણો છે. અને તે ખાણો શ્યામમણિ, શુકલમણિ, નીલમણિ, રક્તમણિઓની પંક્તિએ કરીને શોભે છે. એ ગોલોકને વિષે **શતશ્રૃંગ** સુંદર પર્વત છે. તે પર્વતની ઉંચાઈ (૧) એક કરોડ યોજનની છે. અને તેની લંબાઈ (૪૦) કરોડ યોજનની છે, તે પર્વતના શિખરો (૪૦) ચાલીસ કરોડ યોજનમાં વિસ્તારવાન છે. તે પર્વતની ઉપર ગઢને આકારે (૧૦૦૦) એક હજાર યોજનમાં રાસમંડળને ફરતાં ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ યોજનના બગીચા છે. તેની ચારે તરફ બેવડી હારમાં (૧) એક કરોડ મંડપો છે, તેમાં કરોડો ગોપકન્યાઓ રહે છે, તે કન્યાઓ, રાસમંડળમાં વિચરે છે તે કન્યાઓએ રાસમંડળને ચંદન અગર, કસ્તૂરી, કુમકુમ તેના રસે કરીને છાંટેલ છે. અને તે ગોપકન્યાના સમૂહો તે રાધિકાજીની આજ્ઞાએ કરીને તે રાસમંડળની રક્ષા કરે છે. અને તે રાસમંડળને ફરતા જળક્રીડાના જે લાખ બગીચાઓ તે લાખ જળહોજ તેણે યુક્ત છે, તે હોજની ફરતા બગીચાઓમાં કોટનકોટિ કુંજોની કુટીઓ છે, અને કુંજકુટીઓમાં પુષ્પની શય્યાઓ અને રત્નના દીવા છે, રત્ને જડિત ચમ્મર છે. અરીસા છે. આ સામગ્રીએ યુક્ત **'શતશ્રૃંગ'** પવર્તને વિષે રાસમંડળ છે. આ નિત્યગોલોકમા **વિરજા નદી** ગોળાકારે પાાંચ સાગર યોજન ફરતી છે. તે નદી એક લાખ યોજન પહોળી છેને એક હજાર યોજન ઊંડી છે અને પાંચ સાગર યોજન

લાંબી છે. તે વિરજાનદીને ગોળાકારે અંદર ગાળે ફરતાં આઠ (૮) વનો છે, તે એક એક પચાસ પચાસ પદમ્ યોજનનાં લંબાઈવાળાં છે. બાકીની સીમાભૂમિઓ છે.

(૧) **વૃંદાવન** (૨) **ચમ્પકકુસુમવન** (૩) **અશોકવન** (૪) **કલ્પલતાવન** (૫) **ચિંતામણિવન** (૬) **પારિજાતવન** (૭) **મધુવન** (૮) **ચંદન વન** આ આઠે વનોમાં દિવ્ય મહાપ્રતાપી આઠ શક્તિઓ છે. **આઠ પટ્ટરાણીઓ** સાથે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં એક એક કરોડ યોજનના વિસ્તારવાળા અખંડ ચૈતન્યના હીરામાણેકથી જડાવ **રંગમહોલો** (આઠ વનમાં) આઠ છે, તેમાં હીરામણિઓનાં શીતલ પ્રકાશ છે તથાા ભગવાન કૃષ્ણચંદ્રની મૂર્તિમાંથી શીતલ તેજની તરંગો તથા મીઠારાગના સ્વરોની ધારાઓ ઉપજે છે. તે કિરણોનું પાન કરતાં કરોડો મુક્તજનો, સખીઓ ગોપગોપિકાઓ તે રંગમહેલોમાં મંડળો ભરાઈને બેઠેલાં છે. શ્રીકૃષ્ણ મહોલની પડખે એક-એક વનનમાં શહેરમાં બબ્બે પટરાણીઓનાં સ્વતંત્ર બબ્બે રંગમહોલો લાખ લાખ યોજનમાં છે તેને સ્વતંત્ર સોળ સોળ ગઢ, ફરતા બગીચાવાળા અને ગોપગોવાળોની વસ્તીવાળા છે.

૧. વૃંદાવન

આ વૃંદાવનમાં રંગમહોલમાં રાધિકાજી તથા સત્યા પટરાણી સહિત ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર બિરાજમાન છે. આ વૃંદાવનમાં ગાયો તથા વાછરડાં છે. પુષ્પના એક હજાર બગીચાઓ છે. આ વૃંદાવનનું કૃષ્ણ શહેર એક અબજ યોજનના વિસ્તારવાળું છે અને રત્નના **ગઢે** કરીને યુક્ત છે. તે શહેરને (૧૦૦) સો દરવાજાઓ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની સેવામાં શ્રીકૃષ્ણ સરખું છે રૂપ જેમનું એવા પચાસ કરોડ ગોવાળિયાઓ છે અને રાધિકાજીની તથા સત્યાની સેવામાં પચાસ પચાસ કરોડની દાસીઓ છે. શહેરમાં તેમના ઘર સ્ફાટિક મણિએ યુક્ત છે. એ શહેરની બહાર પૂર્વમાં મનોહર એવા એક **અક્ષયવડ** છે તે વડ પાંચ હજાર યોજનમાં તો વિસ્તારવન છે ને તેની ઉંચાઈ (૧૦) દસ હજાર યોજન છે ને તે વડને એક હજાર થડ છે ને અસંખ્ય ડાળીઓ છે ને તે વડની નીચે ફરતા ઘેરાવામાં રત્નની બેઠક છે તેવડ નીચે શ્રીકૃષ્ણ સમાન રૂપે જેનામાં એવા બાળક ગોવળિયાઓ રમે છે અને તે કૃષ્ણમહોલની બાજુમાં રાધામહોલ અને સત્યામહોલો લાખ લાખ યોજનમાં છે તેને સોળ સોળ અતિશય મનોહર દરવાજાઓ છે તથા ચારે તરફ કલ્પવૃક્ષો એ પુષ્પોના સો સો બગીચાઓ છે. રાધા મહોલ અને સત્યામહોલને વીંટાએલો મણિઓનો ગઢ છે તે આઠ દરવાજાવાળો છે તેની બાહેર ક્રમથી બીજા પંદર ગઢો છે, તે સર્વે આઠ આઠ દરવાજાના છે, તેમાં મુખ્ય રાજપથના સોળ દરવાાજાઓ ક્રમથી આવે છે, તેના સોળમાં બાહેરેલા ગઢના દરવાજાથી વર્ણન કરેલ છે.

૧ એ ગઢોમાંથી પહેલા ગઢના રાજપથના પહેલા ગોપુરને વિષે વીરભાનું નામે ગોપ પાર્ષદ દ્વારપાળ છે. તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રની આજ્ઞાએ કરીને તે રત્નના સિંહાસન ઉપર બેઠો છે, તેણે રત્નનાં આભૂષણો (દાગીના) પહેર્યોછે, પીતાંબર વસ્ત્ર પહેર્યા છે, મસ્તક ઉપર રત્નનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે. એ **વીરભાનુ**ની વસ્તી પચાસ અબજ ગોપે યુક્ત છે.

૨. બીજા ગઢના ગોપુરને વિષે **ચંદ્રભાનુ** નામે ગોપ પાર્ષદ દ્વારપાળ છે, તે રત્નના સિંહાસન ઉપર બેઠો છે. તેની વય પન્નર વર્ષની છે. અને શ્યામ છે. એના હાથમાં સુવર્ણની છડી છે. તેણે રત્નના આભૂષણો પહેર્યા છે તથા પીતાંબર વસ્ત્રો પહેર્યા છે. મસ્તક ઉપર રત્નનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે. એ ચંદ્રભાનુની વસ્તી પીસ્તાળીસ અબજ ગોપે યુક્ત છે.

૩ ત્રીજા ગઢના ગોપુરને વિષે **સૂર્યચંદ્ર** નામે ગોપ પાર્ષદ દ્વારપાળ છે, તેણે એક હાથમાં મોરલી ધારણકરી છે. અને બીજા હાથમાં રત્નજડિત સુવર્ણની છડી ધારણ કરેલી છે. એ સૂર્યચંદ્રની વસ્તી ચાળીસ અબજ ગોપે યુક્ત છે. તેણે રત્નમાં આભૂષણો પહેર્યા છે તથા પીતામ્બર વસ્ત્રો પહેર્યા છે, મસ્તક ઉપર રત્નનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે.

૪ ચોથા ગઢના ગોપુરને વિષે **વસુધાન** નામે ગોપ પાર્ષદ દ્વારપાળ છે, તે રત્નના સિંહાસન ઉપર બેઠો છે. તે કિશોર અવસ્થાએ યુક્ત છે. તેણે રત્નનાં આભૂષણ પહેર્યા છે અને મસ્તક ઉપર મોરમુકુટ ધારણ કર્યો છે એ વસુધાન પાત્રીશ અવાજ ગોપે યુક્ત છે.

૫ પાચમાં ગોપુરને વિષે **દેવભાનું** નામે ગોપ પાર્ષદ દ્વારપાળ છે. તે રત્નના સિંહાસન ઉપર બેઠો છે. તેણે રત્નનાં આભૂષણો પહેર્યા છે. તથા પીતાંબર વસ્ત્રો પહેર્યા છે. અને મસ્તક ઉપર મોર મુગટ ધારણ કર્યો છે. અને કંઠમાં રત્નની માળાઓ પહેરી છે ને કાન ઉપર કદમનાં ફુલ ધારણ કર્યા છે અને ચંદન, કસ્તૂરી તેણે કરીને સર્વે અંગ ચર્ચ્યા છે, એ દેવભાનું વીસ અબજ ગોપે કરીને વિંટાણો થકો બેઠો છે.

૬ છઠ્ઠા ગઢના ગોપુરને વિષે **શક્રભાનુ** નામે ગોપપાર્ષદ દ્વારપાળ છે. તે દ્વાર પાંચેથી અધક સુંદર છે. તેને હીરાની ભીંતો છે. અનેક પ્રકારની તેમાં રચનાઓ છે દસ અબજ ગોપયુક્ત છે.

૭ સાતમા ગઢના ગોપુરને વિષે **રત્નભાનું** નામે ગોપપાર્ષદ દ્વારપાળ છે. તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને અતિશય વહાલો છે. ને તે રત્નભાનું પાંચ અબજ ગોપે યુક્ત થકો રાજાની પેઠે સિંહાસન ઉપર બેઠો છે અને તે મંદ મંદ હાસ્ય કરે છે અને હાથમાં સુર્વણની છડી લઈને બેઠો છે.

૮ આઠમા ગઢના ગોપુરને વિષે **રવિભાનું** નામે ગોપપાર્ષદ દ્વાર પાળ છે. તે ચાર અબજન ગોપેયુક્ત થકો બેઠો છે.

૯ નવમા ગઢના ગોપુરને વિષે **સુબલ** નામે ગોપપાર્ષદ દ્વારપાળ છે. તે ત્રણ અબજ ગોપે યુક્ત થકો બેઠો છે.

૧૦ દસમા ગઢના ગોપુરને વિષે **સુદામા** નામે ગોપપાર્ષદ દ્વારપાળછે તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તુલ્ય છે તે બે અબજ ગોપે યુક્ત થકો બેઠો છે.

૧૧ અગિયારમાં ગઢના ગોપુરને વિષે **શ્રીદામા** નામે ગોપ પાર્ષદ દ્વારપાળ છે. તે એક અબજ ગોપે કરીને યુક્ત થકો મોટા રાનીજા પેઠે રત્નના સિંહાસનને વિષે બેઠો છે ને તે રાધિકાજીના પુત્ર તુલ્ય છે. તેણે રત્નનાં આભૂષણો પહેર્યાં છે તથા પીતામ્બર વસ્ત્રો પહેર્યાં છે. કાને કુંડલ ધારણ કર્યા છે. ને મસ્તક ઉપર રૂડા રત્નનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે.

૧૨ બારમા ગઢના ગોપુરને વિષે એક અબજ ગોપીની ચોકી છે.

૧૩ તેરમા ગઢના ગોપુરને વિષે એક અબજ ચોકી છે.

૧૪ ચૌદમા ગઢના ગોપુરને વિષે એક અબજ ગોપીની ચોકી છે.

૧૫ પંદરમાં ગઢના ગોપુરને વિષે એક અબજ ગોપીની ચોકી છે.

૧૬ સોલમાં ગઢના ગોપુરને વિષે રાધિકાજી વગેરે બત્રીસ સખીઓ રહે છે તે સખીઓની એક એક કરોડ દાસીઓ તથા પચાસ પચાસ કરોડ બીજી ગોપી છે. એ બત્રીસ સખીઓના નામ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. સુશીલા, ૨ શશીકલા, ૩ યુમના ૪ માધવી ૫ રતિ ૬ કદંબ માલા, ૭ કૃંતિ ૮ જાહ્નવી ૯ સ્વયંપ્રભા ૧૦ ચંદ્રમુખી ૧૧ પદ્મમુખી ૧૨ સાવિત્રી ૧૩ સુધામુખી, ૧૪ શુભા ૧૫ પદ્મા ૧૬ પારિજાતા ૧૭ ગૌરી ૧૮ સર્વમંગલા, ૧૯ કલિકા, ૨૦ દુર્ગા ૨૧ ભારતી ૨૨ સરસ્વતી ૨૩ ગંગા ૨૪ અંબિકા ૨૫ મધુમતી ૨૬ પંચવર્ણા ૨૭ સુંદરી ૨૮ કૃષ્ણપ્રિયા ૨૯ સતિ, ૩૦ નદિની ૩૧ નદના ૩૨ આનંદા, રાધિકાજીની બત્રીસ દાસિઓ આ સાતમા દ્વારને વિષે રહે છે.

એથી આગળ રાધિકાજી અને સત્યાજીના મહેલો છે, તે ઘણાંક મંદિરની મધ્યે છે એ મહેલોની ભીતો સ્ફટિક મણિની છે અને મણિઓના થાંભલા છે અને મહેલોની અંદર એક સિંહાસન છે, તે ત્યાંના એકસો ધનુષ્ય પ્રમાણ યુક્ત છે. તે સિંહાસનને વિષે

કોટાનકોટિ સુર્ય સરખો તેજનો સમૂહ છે, તે સિંહાસન ઉપર સાત તાડ જેટલો ઊંચો છે અને સાત તાડ પ્રમાણ ચારે પાસ વિસ્તારવાન છે, એ જ તેજમાં ભગવાનની કાળભૈરવસ્વરૂપ શક્તિ છે તથા રાધિકાજીની ભૈરવી દાસી છે. એ બન્નને બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયને અર્થે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રાખ્યા છે. અને તે મહોલમાં બીજે રૂપે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર રહે છે, તે અતિશય મનોહર છે, સજળ મેઘ સરખા શ્યામ છે, મંદમંદ હાસ્યુક્ત તેમનું મુખારવિન્દ છે. મકરાકર કુંડલ પહેર્યાં છે, રૂડા રત્નનાં બે નૂપુર ધારણ કર્યા છે અને હાથમાં મોરલી છે. લાલ એવા હોઠ છે. અને પ્રસન્ન નેત્રે કરીને ભક્તોને અનુગ્રહ કરવા માટે પોતાના ભક્તો સામું જુએ છે. તે સિંહાસનમાં રાધિકાજી પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની સેવામાં હાજર રહ્યા છે.

એ રાધાજી, પોતાને હાસ્યથી જોતા એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર તેમને વાંકે નેત્રે કરીને જુએ છે. એ રાધાજી કેવા છે ? મોતીની પંક્તિ જેવા જેમના દાંત છે અને થોડાક હસવાએ કરીને પ્રસન્ન એવા શરદ ઋતુની પૂર્ણિમાના ઘણાક ચંદ્રમાની શોભાને લજ્જા પમાડે એવું જેમનું મુખારવિન્દ છે. પગમાં મંજીર તથા ઝાંઝર પહેર્યાં છે. મહારિતની કટિમેખલા પહેરી છે. રૂડા રત્નના ભુજબંદ બાંધ્યા છે. રુડા રત્નનાં કંકણ પહેર્યા છે. કંઠમાં કૌસ્તુભમણિઓની માળાઓ પહેરી છે પરિજાતિના ફુલોની માલાઓ ધારણ કરેલી છે. આંગળીઓમાં રત્નની વીંટીઓ પહેરી છે ને હાથને વિષે હિરારત્નજડિત કંકણ પહેર્યા છે એ રાધિકાજી જ્યારે રથમાં બેસીને બહાર જાય છે ત્યારે બત્રીશ કરોડ ગોપીઓ સહિત રથમાં બેસે છે તે રથ કેવો છે ? તો રત્નમાં સાર એવાં જે રત્નો તેણે જડેલ છે અને તેનું કોટિ સૂર્ય સરખું તેજ છે. ને રત્નનાં ત્રણ કરોડ કળશે યુક્ત છે, ને તે રત્નની નીચે એક લાખ ચક્કરો છે. અને તેના સોળ હજાર સ્તંભ છે. તે રથનો મનનો સરખો વેગ છે તે કેટલાંક સ્થંભમાં રત્નના કરેલા સિંહ છે. ને સિંહ ચાર લાખ છે ને તે રથમાં રત્ને કરીને નિર્મિત એવા અનેક મંદિરો છે. અને તે મંદિરના દરવાજા રત્નમણિઓથી જડિત છે, અને તે મંદિરોમાં રત્નની શય્યાઓ છે, તેમાં રત્નના પાત્રો છે, તે રથ દોઢસો યોજન ઊંચો છે, અને એક્સો યોજન પહોળો છે.

આ લોકના રાજાઓને રહેવાના મહેલોને એકથી બીજા સ્થાનમાં જઈ શકે તેવી યંત્રકળાઓ ગોઠવેલી હોય છે તથા બાગબગીચાઓ વગેરેના સ્થાનો પાંચ-પચ્ચીસ માઈલના વિસ્તારમાં હોય છે તો પછી આ જગતનિયંતા પરમાત્માને ત્યાં આ લોક કરતાં તો અનંત દિવ્ય વૈભવો હોય એમાં નવાઈ ન જ ગણાય ?

આ રથમાં પારિજાત, મોગરો, કણિયેર, ચંપો, નાગચંપા, ચમેલી જાઈ, જુઈ, ગુલદાવદી, કદંબ અને હજાર પાંખડીવાલા કમળ એ સર્વેની કોટાનકોટિ જે માળાઓ,

તેણે કરીને યુક્ત છ. અને તે રથને વિષે નાના પ્રકારના સુગંધીવાન જે પદાર્થો તેને શ્રેષ્ઠ વાયુ વહે છે. અને અતિ રૂડાં જે ઝીણાં વસ્ત્રો તેના સમૂહે કરીને રથ માફાદાર ઠાંકેલ છે અન તેમાં લાલરત્નોના પલંગો છે, અને શ્વેત ચમર છે. એવી રીતની શોભાએ યુક્ત છે.

આ **વૃંદાવન**ના નિજ કૃષ્ણ શહેરમાં તથા રાધા સત્યા શહેરમાં **રાધિકાજી** તથા **સત્યા** પટરાણી સહિત **ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર** બિરાજમાન છે. રાધિકાજીની સેવામાં એક ખાસ **'બ્રહ્માણી'** નામની મહાપ્રબળ શક્તિ છે. તેથી સાથે બીજી **ચોવીસ હજાર** શક્તિઓ રહેલી છે તથા ઓંકાર' નિત્યસ્વરૂપે ભગવાનની સ્તૃતિ કરે છે તેને **પ્રણવબ્રહ્મ** કહે છે તેને ભગવાનનું નામ કહેવાય છે તે 'બ્રહ્માણી શક્તિ' મૂર્તિમાન સ્વરૂપે સેવામાં છે અને નિરાકાર વ્યાપક સ્વરૂપે ચોકી કરીને **ગોલોક**ના કોઈપણ મુક્ત જીવ ઈશ્વરાદિકને ઉપરના **શબલ બ્રહ્મલોકમાં** જવા દેતી નથી. કારણકે તે સીમારૂપ છે તથા **જ્ઞાનશક્તિ વિષ્ણુગાયત્રી** કારણસ્વરૂપ મૂર્તિમાન ભગવાન સમીપે રહેલી છે તથા નિત્ય સાકારસ્વરૂપ ચાર વેદો ભગવાનનું વંદન કરે છે.

આકાર માત્રા **'ઋગ્વેદ'** યુક્ત બ્રહ્મદેવતા છે, અગિયાર યતિ છે, તથા ઉકાર માત્રા **'યજુર્વેદ'** યુક્ત વિષ્ણુ દેવતા છે, તથા મકાર માત્રા **'સામવેદ'** યુક્ત મહારુદ્ર દેવતા છે, તથા અર્ધમાત્રા બિંદુ અર્થવવેદ યુક્ત ઈશ્વર દેવતા છે, તથા ચોવીસ હજાર દિવ્ય મહાશક્તિઓ તથા દશ મહાવિદ્યાઓ તથા બ્રહ્મવિદ્યા તે નિત્યમુક્ત સાકાર સ્વરૂપે રાધિકા તથા સત્યા પટરાણીની સેવામાં છે

આ ધામમાં **હરસાસજી, હરવસનજી, વ્યાસજી, ગૌતમ ઋષિ, શુકજી, પુરૂષ સનાતન, નિત્યાનંદ ભારદ્વાજ, મધુસુંદર** આ મહાન ભક્તો તથા **ઉદ્ધવજી** તથા **ગોપગોપીઓ** ગાયો આદિક અનેક આત્માઓ તથા **વસુદેવ દેવકી, અર્જુન દ્રૌપદી સુદામા, કુબજા ભિલડી** આદિક અનંત ભક્તજનો ભગવાનના ધામમાં મગ્ન છે. આ નિત્ય ગોલોક **શુદ્ધાદ્વૈત'** મતવાદી પુષ્ટિમાર્ગના **'વલ્લભ સંપ્રદાય'**ના અનુયાયી સર્વે **'ગોકુલીઆ ગુસાઈ'** રાધાકૃષ્ણ રૂપે ઉપાસના કરનારાઓનું મોક્ષસ્થાન છે **'વિઠ્ઠલનાથજી'** તથા **'ગોપીનાથજી'** ગુંસાઈના સેવકોનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા **'રાધાવલ્લભી'** સંપ્રદાયવાલાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા રાધાકૃષ્ણના ઉપાસક એવા **'વિહાર વૃંદાવન રાધાસ્વામી'** મતવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા **નિમ્બાર્ક** સંપ્રદાયવાળા **'દ્વૈતા-દ્વૈત મતવાદી'** રાધાકૃષ્ણની ઉપાસના કરનારાઓનું તથા **'નિઆડા'** મતના રાધાકૃષ્ણની ઉપાસનાવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સખીભાવે ઉપાસના કરનાર **'સખીભાવ સંપ્રદાય'** વાળાઓનું તથા શ્રીકૃષ્ણનું ઉપાસક **'બાઉલપંથી'** વાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા **ચરણદાસ** ભક્તને

શુકદેવજીનો અવતાર માનીને રાધાકૃષ્ણની ઉપાસના કરનારા' **શુકદેવિયા'** મતવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા **માધવ સંપ્રદાય**ના અનુયાયીઓ **'મઠવાચાર્યના'** ઉપાસ્ય મૂર્તિ રાધાકૃષ્ણ ગૌરસ્વરૂપને ભજીને આ ધામને જ પામે છે ત્યાં **દિવ્ય તુલસીનાં** વન છે, પુષ્પહાર તુલસી આદિકથી ભગવાન અહોનિશ પૂજા કરવામાં સખીજન મગ્ન રહે છે.

(૨) चम्पककुसुमवन

૨ આ બીજા **'चम्पककुसम'**વનમાં મધ્યસ્થ એક કરોડ યોજનના વિસ્તૃત રંગમહોલમાં દિવ્ય હીરામોતી પુખરાજના પલંગ પર બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન શ્વેત વર્ણથી દીપાયમાન છે એ રંગ મહોલમાં ભગવાનની ચારે તરફ અનંત મુક્તમંડળ સખીઓ તથા ગોપગોપિકાઓના સમૂહો બેઠેલાં છે અને ચોવીશ હજાર દિવ્ય શક્તિઓ બ્રહ્મવિદ્યાઓ અનેક પ્રકારનાં પુષ્પના વનમાંથી પુષ્પો લાવીને ભગવાનને ચડાવે છે તથા રાગરાગણીઓથી ગાન કરી ભગવાનને રાજી કરે છે. **'अमृतस्त्रोतस्विनी'** મુખ્ય શક્તિ છે તે અમૃત વરસાવે છે. અમૃતના તંરગોમાં બિરાજમાન **રુકમણીજી** તથા **નાગ્રજીતિ** હાથમાં ચમ્મર લઈને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઉપર ઢોળે છે. એ ભગવાન ક્યારેક ચતુર્ભુજ દર્શન આપે છે. તથા ઋકમણી લક્ષ્મીજી રૂપે દર્શન આપે છે. ત્યારે **લક્ષ્મીનારાયણ** તથા **વાસુદેવનારાયણ** પણ કહેવાય છે. તે લક્ષ્મીનારાયણ સ્વરૂપ તથા વાસુદેવનારાયણના સ્વરૂપને ભજનારા તથા ઉપાસના કરનારા **રામાનુજ વિશિષ્ટાદ્વૈતસંપ્રદાયવાળા લક્ષ્મીનારાયણ**ની પરબ્રહ્મ સ્વરૂપે ઉપાસના કરે છે. તથા **તિંગલ બડગમ** શાખાવાળાઓનું તે જ મોક્ષસ્થાન છે. **તોતાદ્રી શ્રીરંગ** ક્ષેત્રમાં **વિષ્ણુકાંચી** આદિકમાં રહેનારા લક્ષ્મીનારાયણની ઉપાસના **રામાનુજ આચાર્યો**નું તે મોક્ષસ્થાન છે.

કેશવ, પુષ્પરાક્ષ, ઋષિકેશ પદ્મનાભ, માધવ મધુસુદન, પુંડરીકાક્ષ, વિશ્વકસેન જર્નાદન, ગોવિંદ, પુરંદરા દિકની ઉપાસનાર કરનાર ભક્તજનોને આ વનમાં તે તે સ્વરૂપે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દર્શન આપે છે. તથા **શ્રીનાથજી** સ્વરૂપે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ઉપાસના કરનારાઓને પણ આ ધામમાં **શ્રીનાથજી** સ્વરૂપે ભગવાન દર્શન આપે છે તેથી તેઓનું પણ તે જ મોક્ષસ્થાન છે.

(૩) अशोकवनं

૩ આ ત્રીજા અશોક વનમાં મધ્યભાગમાં એક કરોડ યોજનના વિસ્તારવાળો રંગમહેલ છે. તેના મધ્ય ભાગમાં દિવ્ય સિંહાસન છે. તેમા **સત્યભામાં** પટરાણી તથા **પ્રિયવિન્દા** સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બિરાજમાન છે. તે ભગવાનની ચારે તરફ ગોપગોપિકાઓના મંડળ ભરાઈને બેઠેલાં છે. અને નારદજી વીણા બજાવે છે. ગોપિકાઓ ગીત ગાય છે તથા ભગવાનની ઈચ્છા પ્રમાણે અનેક પ્રકારની સેવાઓ કરે છે. સત્યભામાં

તથા પ્રિયવિન્દાની સેવામાં અનેક દિવ્ય શક્તિઓ રહેલી છે. તથા **ચિદ્રિભાસિની** મુખ્ય શક્તિ છે તે ચૈતન્યાશોના તરંગોના કિરણો વરસાવે છે. તેમાં મુસ્કુરાયમાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને માટે વનદેવતાઓ વનમાંથી દિવ્ય ફળફુલ લાવીને ભગવાનને અર્પણ કરે છે. ભગવાન નેત્રના શીતલ તેજથી સર્વેને તૃપ્ત કરે છે. ત્યાંની શોભા અપરંપાર છે. ભગવાનનું કરુણાસાગર **રણછોડરાય** નામથી નારદજી તથા તુંબરૂ ગાન કરે છે. **કુબેરમત** તથા **મીરાબાઈ**પંથી રણછોડરાયની ઉપાસના કરીને આ ધામમાં ભગવાનની સેવામાં રહેલા છે તથા **જગન્નાથ** તથા **ગોપીનાથ** એ ભગવાનની ઉપાસના કરનારા ભક્તજનોને આ વનમાં તે તે સ્વરૂપે ભગવાન દર્શન આપે છે તેથી તેઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

(૪) કલ્પલતાવન

આ ચોથા 'કલ્પલત્તા' વનના મધ્યમાં રહેલા રંગમહોલમાં દિવ્ય સુવર્ણ હીરામય ચોકી ઉપર ભગવાન વિરાજમાન છે. જામ્બવંતી પટરાણી ભગવાનની ડાબે તરફ વિરાજમાન છે. અને તેમની સેવામાં **આનંદ ચક્રવર્તિ**ની શક્તિ મૂર્તિમાન રહેલી છે. તે આનંદના તરંગોના કિરણો વરસાવે છે તથા અસંખ્ય દિવય્ શક્તિઓતથા ઐશ્વર્યા ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. ભક્તજનો જે જે વસ્તુથી ભગવાનની સેવા કરવા ધારે છે તે તે વસ્તુઓ કલ્પલતાઓમાંથી હાજર થાય છે. **જામ્બવતી શ્રીકૃષ્ણ**ની ઉપાસના કરનારા ગોપગોપિકાઓને આ ધામની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એ કલ્પલતાઓના વનમાં ભગવાન ગોપગોપિકાઓ સાથે રાસમંડળના ખેલ ખેલે છે.

(૫) ચિંતામણિવન

આ પાંચમા 'ચિંતામણિ' વનમાં ચિંતામણિના મોટા મોટા પર્વતો છે તથાઅનેક જાતના ફળ, ફુલ, બાગ, બગીચા, કુંજ,નિકુંજ, ગુફા નદીઓ વગેરે દિવ્ય વસ્તુઓ છે. ચિંતામણિના રંગમહોલમાં, ચિંતામણિના સિંહાસનમાં ભગવાન **કાલિન્દી** સાથે બિરાજમાન છે. એ **કાલિન્દી** પટરાણીની સેવામાં **શંભાસ્વરી** નામની મુખ્ય શક્તિ છે. તે સુખમય તરંગોના કિરણોને વરસાવે છે. તથા બીજી અનેક શક્તિઓ ભગવાનની સેવામાં છે. ભગવાનની **કાલિન્દી** કૃષ્ણરૂપે ભજન ઉપાસના કરનારાં ગોપગોપિકાઓ મુક્તિ પામીને આ ધામમાં ભગવાનની સેવામાં રહે છે. આ વનમાં ભગવાનને જળક્રીડા કરવાના અનેક ચિંતામણિઓના કુંડ તથા ઘાટ છે.

(૬) પરિજાતવન

આ છઠ્ઠા 'પારિજાતિ' વનના મધ્ય ભાગમાં એક કરોડ યોજનના વિસ્તારવાળા રંગમહોલમાં મધ્યસ્થલે મોટા પારિજાતના વૃક્ષની ડાળે બાંધેલા દિવ્ય હિંડોળામાં શ્રીકૃષ્ણ

ભગવાન **મિત્ર વિન્દા** પટરાણીની સાથે બિરાજમના છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર મસ્તક ઉપર મુકુટ ધારણ કર્યો છે અને કાનમાં મકરાકાર કુંડળ પહેર્યા છે, તથા ભગવાન પિતામ્બર વસ્ત્ર ધારણ કરીને પારિજાતકની નીચે હિંચકે છે. હિંડોળા ઉપર સુદર્શનચક્ર રાખેલું છે. તેનું શીતલ તેજ પડે છે. હિંડોળાને ચલાવનારી **બ્રહ્મવર્ચસિ**ની નામની મહાપ્રબળ શક્તિ છે. તે શક્તિની સેવામાં ચોવીસ હજાર દિવ્ય શક્તિઓ રહેલી છે, તેમજ તે શક્તિઓ નિરંતર દિવ્ય વિભૂતિઓથી ભગવાનની સેવા કરે છે. મિત્રવિન્દાકૃષ્ણની ઉપાસના કરનારા ભક્તજનોનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

(૭) મધુવન

૭ આ સાતમા 'મધુવન'માં એક કરોડ યોજનનો વિસ્તૃત રંગમહેલ છે. તેના મધ્યભાગમાં વિશાળ ચબૂતરો છે. તેમાં દિવ્ય ઔષધિઓનું તેજ ઝળઝળાયમાન છે. ભગવાન મોરમુકટને ધારણ કરતા થકા હાથમાં બંસીને બજાવેછે. તેનો મીઠો સ્વર નીકળે છે તે સ્વર સાંભળીને ગોપીજનો મુગ્ધ થાય છે. હાથમાં વિંઝણો લઈને **ભદ્રા** પટરાણી પવન નાખે છે, તથા **નિરંજ**ના શક્તિ મુખ્ય છે. તેની સેવામાં મૂર્તિમાન અનંત રાગરાગણીઓ રહેલી છે. તે મીઠે સ્વરે તાન મેળવે છે અને નિરંતર ભગવાનની સેવામાં છે. **ભદ્રાકૃષ્ણ**ની ઉપાસના કરનારા ભક્તજનોનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

૮ ચંદનવન

૮ આ આઠમાં 'ચંદનવન'માં અગુરચંદનના કાષ્ઠનો એક કરોડ યોજનનો વિસ્તૃત વિશાળ રંગમહેલ છે. તેમાં ચંદનના સિંહાસનમાં ભગવાન બિરાજમાન છે. એ ભગવાનની સેવામાં **લક્ષ્મણા** પટરાણી છે તથા **રોધિની** નામની મહાપ્રબળ શક્તિ છે. લક્ષ્મણાપટરાણી યુક્ત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ગોપગોપિકાઓ વિંટાઈને બેઠેલાં છે. તથા આ વનમાં જે રાક્ષસોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સમ્બન્ધથી પવિત્ર થઈને મુક્તિ મળી છે તે સર્વેને **રોધિની** શક્તિએ પોતાના વનમાં વાસ આપેલો છે. તે ભક્તજનો ભગવાનનું **મલ્લેશ્વર** તથા **દૈત્યમર્દન** સ્વરૂપે દર્શન કરે છે. લક્ષ્મણાકૃષ્ણની ઉપાસના કરનારાઓનું આ મોક્ષ સ્થાન છે.

આ ઉપર જમાવેલાં આઠે વનમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની જેવા સ્વરૂપની ઉપાસના કરે તે ભક્તોને તેવા રૂપે દર્શન આપે છે. **નિત્ય ગોલોક**નું યથાર્થ વર્ણન કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. તથા તેની વિભુતિઓનું વર્ણન કરવા પણ કોઈ સમર્થ નથી. આ નિત્ય ગોલોકને વિષે **ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર મહારાજાધિરાજપણે** બિરાજમાન રહેલા હોવાથી, અનેક બ્રહ્માંડોના અધીશ્વરો જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, નારાયણ, શેષજી એ આદિક સર્વે ભગવાનનાં દર્શને આવે છે તથા મહાલક્ષ્મીજી, સરસ્વતીજી, પાર્વતીજી,

સાવિત્રી આદિક જે દેવીઓ તે પણ દર્શન આવે છે. ભગવાન વૈકુંઠવાસી **શ્રીનારાયણ** કોઈ સમયે વિષે મણિ તથા હીરાજડિત એવા જે ઉત્તમ રથ; તે ઉપર લક્ષ્મીજી તથા સરસ્વતીજી જે પોતાની બે પત્નીઓ તેણે સહિત બેસીને **ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના** દર્શન કરવા આવે છે તે રથ કેવો છે ? તે લાખ શ્વેત ચમ્મરને દશ હજાર દર્પણ તેણે કરીને શોભાયમાન છે. માફાનું ઝીણું કાષાયવસ્ત્ર તેણે શોભિત છે. અને તે રથ ઉપર સાચા રત્નનના સુર્વણમય (૧૦૦૦) એક હજાર કળશ છે, અને શ્રેષ્ઠ પાર્ષદ યુક્ત છે તે રથ સુવર્ણ (સોનાનો)નો છે. તેનુ એકસો સૂર્ય સરખુ તેજ છે. એવો જે રથ તે ઉપર નારાયણ બેઠા છે, તે કેવા છે ? તે શ્યામ છે, મનોહર છે, અતિ સુંદર છે. તેમણે શંખ ચક્ર, ગદા, પદ્મ તે ચારે હાથમાં ધારણ કરેલ છે, અને પિતામ્બર વસ્ત્રો ધારણ કર્યા છે. મસ્તક ઉપર હીરાજડિત મુકુટ ધારણ કરેલ છે તથા વનમાળાઓ ધારણ કરી છે. અને તેમના લલાટમાં ચંદન, અગર કસ્તૂરી અને કુંકમ તેણે કરીને ચર્ચિત છે. તેમનું મુખારવિન્દ હસતું છે. ભક્ત ઉપર દયાવાલા છે. અને મણિમાં સાર એવા મણિ તેના આભૂષણો ધારણકરેલ છે. તે નારાયણને પડખે, શુકલવર્ણવાળી વેણુની વીણા કે જેમના હાથમાં એવા વિદ્યાની અધિષ્ટાત્રી દેવી જ્ઞાનસ્વરૂપ એવાં સરસ્વતીજી બેઠેલાં છે. અને તેમના જમણે પડખે સુવર્ણ સરખો જેમના શરીરનો વર્ણ છે. એવા મહાલક્ષ્મીજી બેઠાં છે. એવા છે નારાયણ તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની મૂર્તિને વિષે લીન થઈ જાય છે. અને વિષ્ણુ ભગવાન સુર્વણના (સોનાના) રથ ઉપર બેસીને લક્ષ્મીજીએ સહિત ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના દર્શન કરવા આવે છે. તે વિષ્ણુ કેવા છે ? તે જગતના પતિ છે ને (૪) ચારભુજા (ચાર હાથ) એયુક્ત છે. ને વનમાળાઓ તેમણે ધારણ કરેલ છે. પીતમ્બર વસ્ત્ર ધારણ કર્યા છે. જેમનું મુખારવિન્દ હસતું છે. ભક્ત ઉપર દયાવાળા છે, આભૂષણો ધારણ કરેલા છે. એવા જે **વિષ્ણુભગવાન** તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને વિષે લીન થઈ જાય છે. શુદ્ધ સ્ફટિક મણિના સરખી છે કાન્તિ જેની એવા **સંકર્ષણ** ભગવાન તે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે. અને **શ્રી નરનારાયણ** ભગવાન પણ એ ગોલોકને વિષે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રના દર્શન કરવા આવે છે. બદ્રિકાશ્રમવાસી શ્રીનરનારાયણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને વિષે લીન થઈ જાય છે. વળી (૧૦૦૦) એક હજાર જેમનાં રથની નીચે ચક્કરો છે અને મનના જેવો વેગવાળોને મધ્યાહન કાળના સૂર્યના સરખું જેને તેજ છે, અને (૮) આઠ યોજન પહોળો અને (૧૦) દસ યોજન ઊંચો અને સૂર્ય સરખાં (૧૦૦) એક્સો મંદિર તેણે યુક્ત એવા રથમાં બેસીને પોતાના પુત્રો જે **શ્યામકાર્તિક** તથા **ગણેશ** (ગણપતિ) તેમણે સહિત **પાર્વતીજી**; ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના દર્શન આવે છે, અને તે રથ ઉપરથી ઉતરીને સિંહના વાંસા ઉપર બેસીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના દર્શન કરવા આવે છે. અને **મહાદેવશિવજી** પણ નંદીશ્વર જે પોઠિયો તે

ઉપર બેસીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના દર્શન કરવા આવે છે. અને ધર્મદેવ મૂર્તિઓ સહિત રથ ઉપર બેસીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના દર્શન કરવા આવે છે. પોતપોતાનાં વાહનોને બગીચાઓમાં મેલીને, પગે ચાલીને, મહેલમાં સમીપે આવે છે. તે નિત્યગોલોકમાં રહેલી મહાપ્રબળ બ્રહ્માણી શક્તિ તે આઠ વનયુક્ત ગોલોકને વ્યાપીને રહેલી છે તે અક્ષરબ્રહ્મના સ્થૂલ શરીરની સીમારૂપ છે.

સપ્તમી મુક્તિવ્યવસ્થા

શબલબ્રહ્મલોક (બ્રહ્મલોક)

આ સાતમી મુક્તિને **'અક્ષરબ્રહ્મ'** નું સૂક્ષ્મ શરીર કહેવાય છે. તેનું નામ **શબલબ્રહ્મ** છે. તેને અખંડ, અવિનાશી, અજર, અમર, નિત્ય કહે છે. તે 'શબલ બ્રહ્મલોક' નિત્યગોલોકથી દસગણો અધિક પચાસસાગર ૫૦૦૦

મુક્તનાં મંડળો **શબળબ્રહ્મ**ના મુખદર્શનનો લાભ લઈ રહ્યા છે. તથા આઠ પહોર ચૌદ ઘડી સેવાપૂજાનો લાભ લઈ રહ્યા છે. તે શબળબ્રહ્મના રંગમહેલમાં (૩૩) કરોડ દિવ્ય શક્તિઓથી સેવાયેલાં શબળબ્રહ્મને **નિરંજન** તથા **અકાળ પુરૂષ** કહે છે. **સતશ્રીઅકાલ** સ્વરૂપ કહેવાય છે. તેનું ભજન કરનારા એવા પંજાબમાં **ગુરૂનાનક સાહેબ**ના સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તથા ગુરનાનક સાહેબને તે 'અકાળ સ્વરૂપનો અવતાર' માને છે. પરંતુ મુખ્ય ઉપાસના **'અકાળ પુરૂષ'**ની કરે છે, તેથી નાનક ગુરૂના સંપ્રદાયની શાખા **ખાખી નિર્વાણસંત નાનક શાહી** પંથીઓનું તથા **ગુરુઅરદી ઉદાસી બખસ, સંગત સાહેબ, ઉદાસી** બખસ, **રામદાસ બખસ, લખતમલ બખસ, સોઢી બખસ, અજીતમલ બખસ,** મિયાં **સાહેબ બખસ,** આ સાતે **'બખસ'**ના સેવકોનું તથા **રામરચિયાપંથ'** બાવાઓનું તથા થાનસિખ પંથીઓનું તથા અકાલ પુરૂષની ઉપાસના કરનારા **ખંડનસાહી સેવાપંથી** તથા **અમૃતધારી** તથા **સહજધારી** તથા **અડણસાહી** તથા **જિજ્ઞાસુ** આદિક સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે.

અકાળસત્ બ્રહ્મની ઉપાસના કરનારા **'શીખ'** સંપ્રદાયના અનુયાયી એવા **ગુરૂ નાનકદર્શન અકાળુપુરૂષ** પંથીઓનું તથા **ખાલસા** પંથ વાળાઓનું તથા શ્રીગુરુસીખસભા મતવાળાઓનું તથા **સતનામી પંથીઓનું**, તથા **સત્ય નામ**ની ઉપાસના કરનારા **સુથરાસાહીમત** વાળાઓનું તથા **સત** નામની ઉપાસના કરનારા **મતકરતાર** સંપ્રદાયવાળાઓનું તથા **નિરંજન કરતાર** સત્નામ ભજનારા **હિંદાલીયા** તથા **નિરંજનીયા** પંથવાળાઓનું તથા **વાહગુરૂ** સત્યનામનું ભજન કરનારાઓનું તથા **કુકેરામપારી** પંથવાલાઓનું તથા **શીખ સિદ્ધ ખાલસ અકાલી** પંથવાળાઓનું તથા **ગુરુખાલસા, ગંગુસાહી** તથા **ગહીર ગંભીરીયા** તથા **દિવાના** તથા **નિરમલા** તથા **નિરકારીયા** તથા **નિરહંગા પંથ** તથા **વિહારવૃંદાવ**ની તથા **તત્વખાલસા** તથા **વંદે ખાલસા** તથા **દર્શન ખાલસા** તથા **ભાઈ બહીલો ભક્ત** તથા **ભાઈ ભૂલામત** તથા **રામનિવાજી** તથા **શ્રીચંદ્રજીના શિષ્યો ઉદાસીનમત** આદિ નાનક સાહેબના બનાવેલા **ગુરૂગ્રંથ સાહેબ**ને પૂજતા તથા **સત્યનામ સત્ શ્રી અકાલ** નામે ભજન ઉપાસના કરતા એવા તે નાનક પંથીઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે, તે સર્વેનું **અકાળ પુરૂષ** સ્વરૂપે શબળબ્રહ્મ દર્શન આપે છે. આ **શબળબ્રહ્મ** નામથી ઉપાસના કરનાર **ઉપનિષદ્વાળાઓ**નું તે મોક્ષસ્થાન છે. સત્યનારાયણનાં ભક્તોનું પણ આ મોક્ષસ્થાન છે. આ શબળબ્રહ્મના દર્શને માયાના પરાભવે રહિત એવા નિત્ય ગોલોક નિરંજન બ્રહ્મલોકના વાસી મુક્ત આત્માઓ પણ આવી શકતા નથી કારણકે ત્યાંની મહાપ્રબળ **બ્રહ્માણી** શક્તિ ત્યાંની સીમારૂપ છે, તે નિરોધ કરનારી છે. તે શબળબ્રહ્મના બન્ને દ્વીપમાં ગતિવાલી મહાસમર્થ **'બ્રહ્મતરગંભજિની'** નામની શક્તિ છે. તે **શબળ બ્રહ્મરૂપ** સૂક્ષ્મ શરીરની સીમા (હદ)

રૂપ છે. જેથી **શબળ બ્રહ્મવાસી** મુક્તજનો ઉપરના **કેવળબ્રહ્મ** લોકમાં જઈ શકતા નથી.

આ ઉપર જણાવેલી વિગત પ્રથમ દ્વીપની છે (૨) બીજા દ્વીપમાં શબળ બ્રહ્મનું વ્યાપક સ્વરૂપ નિરાકર છે તે તેજોમય શીતલ અમૃતનાં સુધાનાં તરંગમય કિરણોથી તુમૂલાયામાન બિંબસ્વરૂપ એક રસ ચૈતન્ય ઝળઝળાયમાન છે. જેમાં વન, વેલી, મહેલ, મંદિર સ્વરૂપનો કંઈપણ આકાર ભાસતો નથી. તેથી અનિર્વચનીય નિરાકાર શબળ બ્રહ્મ એ છે. તે શબળ બ્રહ્મની નિરાકારસ્વરૂપ ઉપાસના કરનારા અનેક **વેદાન્તીઓનું** તે મોક્ષસ્થાન છે. અનેક સંપ્રદાયોના **અનેક નિરાકાર બ્રહ્મોપાસકોને** આ **નિરાકાર શબળ બ્રહ્મ** મહાતેજની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષસ્થાન છે. આ મોક્ષાવસ્થામાં જીવાત્માઓ એકરસ ચૈતન્યમમાં મળી ગયા હોય એવા થકા રહે છે, તેને કનિષ્ઠ મુક્તિ તથા લય મુક્તિ કહેવાય છે.

અષ્ટમી મુક્તિવ્યવસ્થા

કેવલબ્રહ્મલોક (બ્રહ્મલોક)

આ આઠમી મુક્તિનો લોક શબળ બ્રહ્મને ચારે તરફ વીંટીને રહેલું વ્યાપક એવું **કેવલબ્રહ્મ** છે. તેઅક્ષર બ્રહ્મનું **કારણ શરીર** છે. શબલ બ્રહ્મથી દશગણું અધિક (૫) અન્ત્ય ૫૦૦૦

(૧૨) **બાર હજાર** દિવ્ય સખીઓ રહેલી છે, તથા બીજી અનંત શક્તિઓ રહેલી છે તે સર્વે વનદેવતાઓ કહેવાય છે. તે વનદેવતાઓના (૭) સાત વન છે.

(૧) કમલવન, (૨) નવરંગવન, (૩) કલ્પવન, (૪) નંદનવન (૫) મધુરવન (૬) સુરભિવન, (૭) કનકકુંજ વન, એ વનદેવતાઓ જાતજાતનાં પુષ્પો તથા નવરંગવનમાંથી લીલા મેવાના ફળઃ તથા કલ્પવનમાંથી હીરામણીઓ તથા નંદનવનમાંથી અર્ઘ્ય : મધુરવનમાંથી ભોજ્યઃ સુરભિવનમાંથી સુગંધી દ્રવ્યઃ કનકકુંજવનમાંથી આભૂષણો લાવીને ભગવાન **કેવલ બ્રહ્મ**ની સેવાપુજા કરે છે. એ ભગવાન જેવા સ્વરૂપની ઉપાસના કરે છે, તેવા સ્વરૂપે દર્શન આપે છે. **શ્યામશ્યામા**નાં ભજન કરનારા **પ્રણામી ખીજડાપંથી** સંપ્રદાયવાળાઓ તથા તેની શાખાઓ **'પન્નાશહેર'ના ધામીલોકો** તથા **છજુ પંથી, મિહરાજ** પંથી વગેરે **પ્રણામીઓ સુંદર સાથ** જેઓ **'શ્રીપ્રાણનાથ સ્વામી'**ને પૂર્ણ બ્રહ્મ સમજીને ઉપાસના કરે છે, તે સર્વેને શ્રીપ્રાણનાથસ્વામી આઠમી મુક્તિ આપે છે.

'પ્રણામી સંપ્રદાયવાળા'એ **કેવલ બ્રહ્મલોક**રૂપી અક્ષરના લોકમાં સખીરૂપે રહેવું, તેને મુક્તિ માની છે. એ પ્રણામી સંપ્રદાયવાળા કેટલાક ભક્તો **કેવલ બ્રહ્મને અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ**નું સ્વરૂપ કહે છે અને **પુરૂષોત્તમને પ્રાણનાથ સ્વામી** સ્વરૂપે માને છે. તથા **શ્યામાજી પટરાણીની બાર હજાર સખીઓ** તે પ્રાણનાથજીની સ્ત્રીઓ છે, તે પત્નીઓ શ્રીપ્રાણનાથજી અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમની જ સેવા કરે છે. બીજી તમામ મુક્તિ પામીને સ્ત્રીરૂપે થનારી સખીઓને શ્રીપ્રાણનાથ સ્વામી અક્ષરના લોકમાં કેવલ પ્રહ્મના પ્રદેશમાં રાખે છે પરમધામમાં રાખતા નથી. તમામ મુક્તિ પામનારા સાથી ભાઈઓ આ અક્ષર પ્રદેશમાં જ સખીરૂપે રહે છે. તેઓનું આ મોક્ષસ્થાન છે. અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમના પરમધામમાં સ્ત્રીપુરૂષરૂપે રમણ કરવું તથા સંખ્યામય સ્ત્રીઓ રહેવી તે ઉપનિષદો વર્ણવતા નથી. તેથી સખીરૂપે મુક્તિ સ્થિતિ તે અક્ષરબ્રહ્માના આ **કેવલબ્રહ્મ** પ્રદેશમાં સ્ત્રીપુરૂષ રમણાર્થે મુક્તિ પ્રણામી સંપ્રદાયને ઘટે છે. કેવલબ્રહ્મ લોકમાં સખીરૂપે થઈને ભગવાનની સેવા કરવારૂપી મુક્તિ માનનારાઓનું તથા વેદોમાં અને ઉપનિષદોમાં કેવલબ્રહ્મની ઉપાસના જણાવી છે, તે **ઉપાસકોનું** આ મોક્ષસ્થાન છે. આ **કેવલબ્રહ્મ**લોકનાં **આનંદયોગમાયા** શક્તિ ચોકીદાર છે. તે પોતાના પ્રભાવથી કેવલબ્રહ્મના લોકના મુક્તોને તથા સખીઓને ઉપરના લોકમાં જવા દેતી નથી, પણ ભગવાન આંહી પધારે છે. આ કેવલબ્રહ્મના મુક્તોને કેવલ બ્રહ્મલોક અનંત અપારરૂપે જણાય છે. આ કેવલ બ્રહ્મલોકમાં અક્ષરાતીત ભગવાનના ઉપાસક સખીભક્તો તથા મુક્તોને ઉપાસના પ્રમાણે પતિ તરીકે પધારીને અક્ષરાતીત ભગવાન મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. પણ ઉપનિષદ પ્રતિપાદ્ય અક્ષરબ્રહ્મલોકમાં પરમધામમાં મુકતાની-મુકતના યુગલભાવને સ્વીકારતા નથી જેથી ત્રિલિંગવિકૃતિશૂન્ એવા અક્ષરધામમાં પરમધામ પ્રદેશો છે. તે અનેક શાખાવાળા વેદાન્તે વર્ણવેલ છે.

नवमी मुक्तिव्यवस्था

अक्षरब्रह्मलोक (બ્રહ્મલોક)

કેવલબ્રહ્મથી પર ચારે તરફ વીંટીને વ્યાપક **'અક્ષરબ્રહ્મ'**લોક છે. તે મહાકારણ શરીર સ્વરૂપ છે. તેને **'અક્ષરધામ'** કહેવાય છે. તે અનંતઅપાર છે. બીજાં બધા ધામોની હદ છે. પંરતુ અક્ષરધામની હદે નથી. દસે દિશામાં વ્યાપ્ત છે. સત્ ચિત્ આનંદએ ત્રણ અંશથી ભરપૂર છે. સચ્ચિદાનંદ એ ત્રણ અંશથી યુક્ત અક્ષરધામમાં એક વૃંદ યોજનના વિસ્તારવાળો બ્રહ્મ મહેલ છે. તેને આઠ રૂપ ચોકી છે, તેમાં નિત્ય દિવ્ય અષ્ટ સિદ્ધિ રહેલી છે. એ બ્રહ્મ મહેલના બરાબર મધ્યભાગમાં **'બ્રહ્મછત્ર'** રહેલું છે. તેની નીચે દિવ્ય હીરા, મણિ માણેક, તેજોમય રત્ન આદિથી જડાવ સિંહાસન છે તેમાં **મૂળ અક્ષરબ્રહ્મ** વિરાજમાન છે. તેમના ચરણના અંગુઠામાંથી તેજની મીઠી શીતલ તરંગો નિકળે છે, તે તેજથી ઝળઝળાયમાન મહેલમાં મુક્ત મંડલો અક્ષરબ્રહ્મનાં દર્શનનો લાભ લઈ રહ્યાં છે. તે મુક્તમંડળ અક્ષરબ્રહ્મની ઈચ્છાનુસાર દિવ્ય બગીચાઓમાંથી ફુલફુલાદિક ઉપચારોથી પૂજા કરે છે. ત્યાંની યાવત્ સામગ્રી નિર્વિકાર તથા નિત્ય છે.

એ બ્રહ્મમહેલની ચારે તરફ આઠ રૂપ ચોકીની સામે દિવ્ય હીરામાણેક તથા પુખરાજના પર્વતો છે, તથા **બ્રહ્મમહેલની** ચારે તરફ ચૈતન્યની **ગોમતી** (ઉન્મત ગંગા) નદી ગોળાકારે છે. તેને કિનારે પર્વતોની તળેટીઓમાં દિવ્ય વનસ્પતિ ઔષધિઓમાં વન છે. તે સર્વે વનસ્પતિઓ મુક્ત સ્વરૂપ છે. તે **અક્ષરબ્રહ્મ** ચારે તરફ મુક્તોને સન્મુખ દર્શન આપે છે. તે અક્ષરબ્રહ્મને પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ ભગવાન માનીને ઉપાસના કરનારા **'બ્રહ્મસમાજ'** તથા **'પ્રાર્થના સમાજ'** નામના સંપ્રદાયવાળાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે તથા ઉપનિષદોએ પણ બહુધા આ **અક્ષરબ્રહ્મને જ ભગવાનરૂપે** વર્ણન કરી બતાવ્યાં છે. પરંતુ અક્ષરાતીત ભગવાનની ભિન્નરૂપે વર્ણન કરી બતાવેલા નથી. એવા જે **ઉપનિષદ્ સંપ્રદાય**ના ઉપાસકો તેને **અક્ષરબ્રહ્મ**ની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તે નવમી મુક્તિના સ્વામી **અક્ષરબ્રહ્મ** સાકાર સ્વરૂપે પોતાના મહેલમાં બિરાજતા થકી નિરંતર અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ ભગવાન પરબ્રહ્મની સેવા પૂજા કરવા જાય છે. આ અક્ષરબ્રહ્મ પુરૂષ પોતાની સમષ્ટિના વ્યષ્ટિસ્વરૂપ છે. આ અક્ષર બ્રહ્મનું સ્વતંત્ર ધામ છે. **અક્ષરપંથી** એવા તમામ સંપ્રદાય વાળાઓનું આ મુક્તિસ્થાન છે. **અક્ષરને** અક્ષરાતીતની સમાન ભજનારાઓનું આ મુક્તિસ્થાન છે. અક્ષર ભગવાનની ઉપાસના કરનારા અક્ષરમાં પુરૂષોત્તમભાવને સ્વીકારનારા **પુરૂષોત્તમપંથીઓનું** આ મોક્ષસ્થાન છે. **અક્ષરકોટિયુ**ને માનીને તેમાં જવા ઈચ્છતા એવા **ભક્તોનું** આ મોક્ષસ્થાન છે તથા પોતે અક્ષર થવા ઈચ્છતા એવા **ઉપાસકોનું** આ મોક્ષસ્થાન છે. તથા **અક્ષરસમાજના** પંથવાળાઓનું આ મોક્ષસ્થાન છે તથા **સાકારબ્રહ્મના** ઉપાસકોનું આ મોક્ષસ્થાન છે.

दसमी मुक्तिव्यवस्था

निराकार तेजोमय अक्षत्मब्रह्मदाम (ब्रह्मलोक)

આ દસમી મુક્તિનું નામ **નિરાકાર તેજસ્વરૂપ અક્ષરબ્રહ્મ** છે. ઉપનિષદોએ આ ધામને **પરમબ્રહ્મલોક** વર્ણવ્યો છે. તે વ્યાપક છે. કેવલ તેજોમય છે. સચ્ચિનંદાસ્વરૂપ છે. તેન **ચિદ્‌ઘન** તેજ તથા **અક્ષરધામ** કહેવાય છે, તેમજ **પરમધામ** કહેવાય છે. એ ધામમાં કેવલ શીતલ અને શાંત તેજ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે અને તેમાં **અખંડઆનંદ** અપરંપાર રેલાયેલ છે. એવો જે નિરાકાર અક્ષરબ્રહ્મ ધામના તેજનો સમૂહે તે **અધોઉધર્વ** તથા ચારેકોરે પ્રમાણ રહિત છે ને અનંત છે, એવું જે નિરાકાર અક્ષરબ્રહ્મધામ છે. તેતો એ દિવ્યમૂર્તિ પ્રકાશમય ને સુખરૂપ એવા **શ્રી પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ ભગવાનની મૂર્તિની તેજ છે'** જીવસૃષ્ટિ ઈશ્વરસુષ્ટિ અને બ્રહ્મમુક્તિ એ સર્વેમાં આ અક્ષરધામરૂપ તેજ વ્યાપીને રહ્યું છે. માટે સર્વત્ર બ્રહ્મ છે એમ શ્રુતિઓ કહે છે, તે આ ધામ શ્રી પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મને રહ્યાનું ધામ છે, પરબ્રહ્મના સુખથી ભરપૂર છે. પરબ્રહ્મનું સર્વ સુખ આ ધામમાં છે, ઊંચામાં ઊંચા ભક્તો,મુક્તો, યોગીઓ, સિદ્ધો આ ધામમા જાય છે. એ અક્ષરધામનું સુખ કેવું હશે તેની ઉપમા આપી શકાતી નથી. એ અક્ષરધામનું સુખ બીજા ધામો કરતાં સર્વથી અતિ અધિક છે.

જેમ પશુના સુખથી મનુષ્યને અધિક સુખ છે. તે કરતાં રાજાનું સુખ તથા એનાથી ચક્રવર્તી રાજાનું સુખ અધિક છે. તેથી સ્વર્ગદેવતાઓનું અધિક છે અને તેથી ઈન્દ્રનું અધિક સુખ છે અને તેથી બૃહસ્પતિનુઅને તેથી બ્રહ્મનાં લોકનું અને તેથી વૈકુંઠ લોકનું અને ગોલોકનું સુખ તે અતિ અધિક છે. અને તેથી ભગવાનના અક્ષરધામનું સુખ સર્વથી અતિ અધિક છે. એ અક્ષર પરમધામના મહેલ, બાગબગીચા, સિંહાસન, આભૂષણાદિક વિભૂતિઓનું પૂર્ણ વર્ણન કોઈનાથી થઈ શકતું નથી. એ ભગવાનનું અક્ષરધામ કેવું હશે ? એ ભગવાનનું જેવું ધામ છે તેવું સ્થાનક અનંતકોટિ બ્રહ્માંડમાં કોઈ નથી, જે જેની ઉપમા એને આપીએ, તથા ઈન્દ્ર વરુણ, કુબેર તથા શિવ, બ્રહ્મા, વૈરાટ તથા પ્રધાનપુરૂષ, પ્રકૃતિ પુરુષાદિઢ તેમનાં જે સ્થાનક તથા બીજા ઘણાંક ભગવાનનાં સ્થાનક છે, પણ એ માહિલું એક એવું સ્થાનક નથી જે જેને ભગવાનના અક્ષરધામની ઉપમા દઈએ. એ ભગવાનનું ધામ સનાતન છે, નિત્ય છે, અપ્રાકૃત છે, અખંડ છે. જેમ પર્વત, વૃક્ષ, પશુ, પક્ષી, મનુષ્યાદિક જે આકૃતિ તેણે સહિત એવી જે આ સમગ્ર પૃથ્વી તે બીલોર કાચની હોય અને આકાશને વિષે સમગ્ર તારા છે તે સર્વે સુર્ય હોય **તેને તેજે કરીને સમગ્ર આકૃતિએ સહિત બીલોરી કાચની પૃથ્વી જેવી પ્રકાશમાન થાય** તે કેવી શોભે ? તેની શોભાયેયુક્ત અક્ષરધામ છે. એવું નિરાકાર એક રસ ચૈતન્યમય નિરાકાર તેજ અક્ષરબ્રહ્મ તેમનાં બે સ્વરૂપો છે.

(૧) સાકારમૂર્ત (૨) નિરાકાર અમૂર્ત

(૧) સાકાર સ્વરૂપે કરીને પુરૂષોત્તમ નારાયણની હજુરમાં પાસે રહીને નિરન્તર સેવા, પૂજન તથા નવ પ્રકારની ભક્તિ કરે છે, પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મ સમાન મૂર્તિ છે.

(૨) નિરાકાર એકરસ ચૈતન્ય છે તે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોમાં વ્યાપી રહેલા છે. તેને દહરાકાશ, બ્રહ્માંડકાશ,આવરણાકાશ, આલોકાકાશ, કૈલાશચિન્મયાકાશ, સત્ત્વસ્વભાવાકાશ, અમૃતમહાકાશ, હિરણ્મયકાશ, નિરંજનબ્રહ્માકાશ કેવલબ્રહ્માકાશ, અક્ષરબ્રહ્માકાશ, બ્રહ્મલોકાકાશ, પરમબ્રહ્મલોક, પરબ્રહ્મચિદાકાશ તથા અક્ષરપરમધામ અને બ્રહ્મમહોલ કહીએ તે અતિ પ્રકાશવાન છે, અને તે અનાદિ છે.

એ અક્ષર બ્રહ્મ તો જેમ સુર્યનું મંડલ છે તે સૂર્ય જ્યારે મધ્યબિંદુએ આવે ત્યારે સૂર્યને યોગે કરીને દશે દિશાઓ કલ્પાય છે તેમ અક્ષરધામમાં પરબ્રહ્મને લઈને ઉપર નીચે ચારે પડખે સર્વ વિભાગો કલ્પાય છે, તેમાં મુક્તોની કોટિઓ છે અને એ અક્ષરધામમાં સર્વેથી મધ્યબિન્દુએ એક મોટો તેજનો ઘાટો સમૂહ છે. વિસ્તૃત તે તેજને **પરમધામરૂપ પ્રકાશ** જાણવો. એ તેજના સમૂહના મધ્ય ભાગને વિષે એક મોટું દિવ્ય સિંહાસન છે. તે સિંહાસનમાં સાકાર દિવ્ય અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ પરબ્રહ્મ ભગવાન વિરાજમાન છે. અને તે સિંહાસનને ચારે તરફ અનંતકોટિ મુક્ત પુરુષો બેઠા થકા તેમનાં **દર્શનરૂપ અમૃતપાન** કરે છે જેથી તેઓને ક્ષુધા (ભૂખ) તૃષા (તરસ) કાંઈપણ જણાતાં નથી. એ ભગવાન સંબંધી સુખનો અનુભવ અહીંના ભક્તોને ક્યારે થાય છે ? તો એ મૂર્તિનું ધ્યાન કરનારા ભક્તને જ્યારે ભગવાનની કૃપાથી નિર્વિકલ્પક સમાધિ થાય ત્યારે તે સમાધિને વિષે તેનાં દર્શન થાય છે તથા તદાત્મકભાવરૂપ યોગ થાય છે, ત્યારે તેણે કરીને ક્ષણમાં પણ એવું સુખ જણાય છે, જે મેં હજારો વર્ષ પર્યંત સમાધિને વિષે સુખ ભોગવ્યું.

એવી રીતે ભગવાનના સ્વરૂપસંબંધી નિર્ગુણ દિવ્યસુખ તે સમાધિને વિષે અપાર જણાય છે. જે મુક્તોને ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શનાદિક થાય છે, તેમને આ લોકનાં માયિક સુખ નરક જેવાં જણાય છે. એ ભગવાનના એક રોમમાં જેટલું સુખ રહ્યું છે એટલું સુખ તો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના વિષયસુખ ભેળાં કરીએ તો પણ તેના કોટિમા ભાગની પણ બરાબર થાય નહીં. એ અક્ષરધામના મુક્ત પુરૂષો ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામેલા હોવાથી તેમનાં રૂપ, સમૃદ્ધિ, ઐશ્વર્ય, સ્થાન, ભોગ તથા સુખ એ સર્વે ભગવાનના સમાન છે. જેમ કોઈ રાજાધિરાજ પોતાની ઈચ્છા મુજબ સુખ ભોગવે છે તે જ પ્રમાણે તે મુક્તો પણ પોતાની ઈચ્છા મુજબ ભગવાનનાં સુખ ભોગવે છે. એ મુક્તના પુરુષોના દિવ્ય ચૈતન્યમય મૂર્તિના એક રોમમાંથી કોટિ કોટિ સૂર્યનો પ્રકાશ નીકળે છે. એવા ચૈતન્યમય તેજોમય નવલકિશોર સોળ વર્ષની વયમાં કોટિ કોટિ ચંદ્રના

સમાન શીતલ તે મુક્તનાં સ્વરૂપો, ભગવાનની ઈચ્છા વડે આત્માઓ પોતે સાકારરૂપે પ્રાર્વિભૂત કરેલ છે. **તે મુક્ત સ્વરૂપોમાં સ્ત્રી, પુરૂષોના કામાદિ વિકારો નથી.**

એ મુક્તો ભગવાનનાં સાધર્મ્યપણાને પામેલા હોવાથી **દિવ્ય આકારે, પુરૂષોત્તમ ભગવાનના સરખા જ છે.** અને તે મુક્ત પુરૂષો સામર્થ્ય , ઐશ્વર્ય, પ્રતાપ, ચમત્કાર, સર્વજ્ઞતા, સુંદરતા આદિક અનંતગુણો વડે રાજાધિરાજ સમાન હોવા છતાં ભગવાનના દૃઢ દાસ રહી ભગવાનનું અનેક પ્રકારે સેવન, કીર્તન ભજન કરે છે. એ મુક્તો બ્રહ્મસ્વરૂપ થયા છે તથા ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામેલા છે તો પણ સેવકપણે કરીને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે સ્વામીસેવક બન્નેની ઈચ્છાનુસારે સખાભાવે, દાસભાવે, સેવકભાવે તથા દિવ્ય પદાર્થોરૂપે, સિંહાસનરૂપે, વીણારૂપે, પંખારૂપે, ચાંખડીરૂપે, વસ્ત્રઆભૂષણરૂપે વૃક્ષરૂપે અનેક પ્રકારના પુષ્પોના હારરૂપે, તમામ વસ્તુ અને સેવાયોગ્ય મૂર્તિરૂપે, યોગ્ય સેવ્ય મૂર્તિઓ થાય છે. તેઓ અનેક સ્વરૂપો ધારણ કરીને ભગવાનની નવ પ્રકારની સેવા ભક્તિ કરે છે અને સર્વ પ્રકારના ભોગને ભોગવે છે.

ઉપનિષદ્ બ્રહ્મસૂત્રો અને પરબ્રહ્મના અભ્યાસી ઉપાસકોએ બ્રહ્મલોકમાં સ્ત્રી-પુરૂષોના સાપેક્ષ રૂપોનાં અસ્તિત્વોને અપનાવ્યા જ નથી. તેમ ઉપનિષદ્ વગેરેમાં બ્રહ્મલોકમાં સ્ત્રી-પુરૂષોનું વર્ણન કરેલ નથી. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય કેવલ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ મુક્તોનું જ દ્વિભુજ અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે.

ગર્ગસંહિતામાં ચોવીશ અવતારોની હયાતીમાં અવતારોમાં મોહ પામેલી પ્રમદાઓએ ભગવાનના યોગને માગ્યો, ત્યારે ભગવાનોએ 'શ્રીકૃષ્ણનારાયણના અવતારમાં તમોને મારો યોગ આપીશ' આ વરદાન આપેલ. તે મુજબ પરબ્રહ્મ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણરૂપે અખૂટ વીર્ય એવા પ્રકટ થઈને અસંખ્ય પ્રમદાઓને પોતાનો યોગ આપી મોક્ષમાં મોકલી તે રીતિને અનુસરીને બ્રહ્મલોકમાં પણ શ્રીકૃષ્ણનારાયણને અસંખ્ય લક્ષ્મીઓ, મુક્ત ભક્ત દાસીઓ સેવે છે, એ હિસાબે ભક્તસ્ત્રીઓ શ્રીકૃષ્ણનારાયણની પત્નીઓ થાય છે. તે મતને અનુસાર ભજનારાં નરનારીઓને દસમી મુક્તિમાં શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પતિરૂપે મળે છે, તેથી તેઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. તેના મતે મુખ્ય ભગવતીઓનાં નામ શ્રીમદ્ભાગવતના સ્કંધ (૩) અ. (૨૫) શ્લોક (૩૭)માં વર્ણવતાં ભગવાન કપિલદેવે કહ્યું છે કે,-

अथो विभूति मम मायाविनस्ताभैश्चंयमष्टांगमनुप्रवृत्तम् ।
श्रियं भागवती वा स्पृहन्ति भद्रां परस्य में तेऽश्नुवते तु लोके ॥

મારા ધામનો અધિકારી થયા પછી મારો મુક્ત ભક્ત જે તે, યોગમાયાનો નિયંતા એવો હું તે મારી બ્રહ્મલોક સુધીની સંપત્તિ તથા દિવ્ય અણિમાદિક અષ્ટસિદ્ધિઓ તથા

દિવ્ય એવી મારા ધામની ભાગવતી સંપત્તિઓએ આદિક સ્વરૂપે જેવી જેવી ઈચ્છાવાળો થાય છે, તેવી તેવી રીતે મારા સર્વ સંપત્તિઓને, મારા ધામમાં ભોગવે છે.

न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यम् भौममप्युत ।
वैराग्ज्यं पारमेष्ठ्यं वा आनन्त्यं वा हरेः पदम् ॥

कामयामह् एतस्य श्रीमत्पादरज : श्रियः ।
कुचकुंकुमगन्धाढयम् मूर्ध्ना वोढं गदाभूतः ॥

"હે સાધ્વિ ! અમો પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય તથા ઈન્દ્રનું રાજ્ય, ભૂમા પુરૂષનું રાજ્ય, વૈરાજનું રાજ્ય, બ્રહ્માનુપદ, અનન્ત નામના શેષનારાયણનું સ્થાન, અનંત એવા મહાવિષ્ણુના રાજ્ય તેને નથી ઈચ્છતા. અમે તો લક્ષ્મીજીની છાતીના કુંકુમમિશ્રિત એવી તમારા ચરણારવન્દની રજને નિરન્તર મસ્તકમાં રાખવા ઈચ્છીએ છીએ"

આવી રીતે જેઓ ભગવાનનો મહિમા જાણે છે તેઓ ભગવાન સંબંધી સુખ સિવાય બીજું કંઈપણ ઈચ્છતા નથી. જે ભક્તોને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્‌ગુરુનો સમાગમ હોય છે તથા સત્‌શાસ્ત્રનો અભ્યાસ હોય છે, તેઓને સંખ્યાજ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે, જેથી આ લોકના માયિક પદાર્થો નાશવંત અને દુઃખરૂપ જણાય છે. એવા ભક્તોને ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા સમજાય છે. તથા ભગવાનનાં ચરણોની રજનો મહિમા સમજાય છે. તેઓ અક્ષરબ્રહ્મ ધામમાં જાય છે અને ભગવાનની સેવાએ કરીને જ સુખિયા વર્તે છે.

શ્રી ઉદ્ધવીય સંપ્રદાય શ્રી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના આક્ષિત ભક્તો સત્‌શાસ્ત્ર, સત્યપુરુષ, સદ્ધર્મ, સત્ ભગવાનનો સમાગમ કરીને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિરૂપ સાધન દ્વારા સાધ્ય ભક્તિ વડે અક્ષરધામ પરમબ્રહ્મલોકમાં અક્ષરાતીત પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ ભગવાન અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ એવા શ્રી સ્વામીનારાયણ ભગવાનને પ્રાપ્ત કરીને તેમની સેવા-પૂજા આદિ નવધા ભક્તિ કરે છે. આ પરમધામમાં **'ઉદ્ધવીય સંપ્રદાય'ના** અનુયાયીઓનું મોક્ષસ્થાન છે. અને તેઆ તેજોમય અક્ષરબ્રહ્મધામમાં મુક્તિ પામીને અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ શ્રીસ્વામીનારાયણ ભગવાનના કિશોરવય સમાન સાકારરૂપે સેવા પૂજા વગેરે ભક્તિ કરે છે, અને ભગવાનનાં તમામ સુખો મેળવે છે. **શ્રી સ્વામીનારાયણ** સંપ્રદાયના આશ્રિતોનું આ મોક્ષસ્થાન છે તથા ઉપનિષદ્ વિદ્યાઓ દ્વારા પરબ્રહ્મને સાકાર દિવ્ય સમજી ઉપાસના કરનારાઓ **સાકાર વેદાન્તીઓનું** આ મોક્ષસ્થાન છે. પુરુષોત્તમ તરીકે ઉપાસના કરનારાઓનું તે મોક્ષસ્થાન છે. ગીતામાં કહ્યું છે જેઃ-

यस्मात् क्षरमतीते ऽहमक्षरादिप चेत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरषोत्तम ॥

હું ક્ષર, અક્ષરથી પર પુરુષોત્તમરૂપ, લોકમાં અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ છું. એવા ભગવાનને સર્વ અવતારથી પર, સર્વ વિભૂતિઓથી પર, સર્વ શક્તિથી પર, સર્વ અક્ષરમુક્તોથી પર, અક્ષરધામથી પર, સર્વ સુખમય, સર્વ આનંદમય, સર્વજ્ઞ, સ્વતઃપૂર્ણ, દિવ્યમૂર્તિ, સર્વોત્તમ, સર્વકારણ, સર્વનિયંતા, સર્વાધાર, સર્વશિક્ષક, સર્વપ્રેરક, સર્વકર્તા, સર્વાન્તર્યામી, સર્વ સાક્ષી, સર્વવ્યાપક, સર્વોપાસ્યમૂર્તિ સર્વરસમય, સ્વતન્ત્ર અખંડ મૂર્તિ, નિર્દોષમૂર્તિ, સર્વઐશ્વર્યભાજન, સર્વલાવણ્યતાભાજન તથા દિવ્યકર્તૃત્વશક્તિ, જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ, લયશક્તિ, ધારકશક્તિ, નિરંકુશશક્તિ, નિત્યાડલુપ્તશક્તિ, મહામનોહરશક્તિ, અચિન્ત્યશક્તિ, નિર્વિશેષશક્તિ, ઉદારશક્તિ એવી અનેક દિવ્યશક્તિ યુક્ત મહાઐશ્વર્ય યુક્ત, તથા અનેક કલ્યાણ ગુણયુક્ત, દિવ્યમૂર્તિની ઉપાસના કરનારાઓને પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ એવા દિવ્ય ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે તેઓનું મોક્ષસ્થાન છે.

આ અક્ષરપરમધામ સર્વત્ર વ્યાપક છે, દશમુક્તિ તથા અષ્ટ આવરણ અને સર્વે બ્રહ્માંડોમાં સર્વત્ર છે. જેમ એક મોટો ગોળો સફેદ (ધોળો) કાચનો હોય, તેમાં તેથી નાનો ગોળો લીલા કાચનો હોય, તેમાં તેથી નાનો ગોળો પીળા કાચનો હોય, તેમાં તેથી નાનો ગોળો લાલ કાચનો હોય, તેમાં તેથી નાનો ગોળો વાદળી કાચનો હોય, તેમાં તેથી નાનો ગોળો કાળા કાચનો હોય, હવે તે ગોળાને સૂર્યના તડકામાં મૂકવાથી તે સૂર્યનો પ્રકાશ ધોળા કાચનો ધોળો, તેથી નીચે પીળો, તેથી નીચે લાલ, તેથી નીચે વાદળી, તેથી નીચે કાળો પ્રકાશ જોવામાં આવશે. તે તે કાચના ગોળાની અંદર રહેનારા જીવો પોતપોતાના કાચના રંગના પ્રકાશને દેખી શકે છે પણ શુદ્ધ શ્વેત (સફેદ-ધોળો) તેજના પ્રકાશને દેખતા નથી, તેમ પરમધામ સર્વત્ર વ્યપાક છે પણ પરબ્રહ્મલોકમાં પરબ્રહ્મવિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે અક્ષરબ્રહ્મધામમાં અક્ષરબ્રહ્મની શક્તિ વિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે કેવલબ્રહ્મની શક્તિ વિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે શબળબ્રહ્મની શક્તિ વિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે મહામાયા વિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે વૈરાટશક્તિ વિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે અષ્ટાવરણ વિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે બ્રહ્માંડવિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. તેથી નીચે પૃથ્વિાદિ વિશિષ્ટ પ્રકાશ છે. આ સર્વ પ્રકાશ અક્ષરાતીતનો છે, પણ તે પ્રકાશમાં કેટલાક ઉપર જણાવેલા દશ પ્રકારની મુક્તિ અષ્ટાવરણની માયાના ભેગ ભળતાં ભળતાં આ લોકમાં પહોંચતા તે પ્રકાશ મિશ્રિત થયો, જે સૂર્ય, ચંદ્ર, વિદ્યુતનો પ્રકાશ કહેવાય છે તે બધો પ્રકાશ પુરૂષોત્તમનો છે. પણ અનેક માયાકૃત મિશ્રણથી સૂર્યચંદ્રના પ્રકાશને લૌકિક ઝાંખા પ્રકાશને મેળવીએ છીએ, પણ શુદ્ધ પ્રકાશને મેળવી શકતા નથી. જેને માયાનું આવરણ ટળી ગયું છે તેને પરમધામનો જે શુદ્ધ પ્રકાશ તે સર્વત્ર દેખાય છે. એવા ભક્તને અક્ષર પરમધામ છેટું નથી, તેમજ ભગવાન પણ છેટા નથી, સમીપમાં જ. અહીં જ અક્ષરધામ, પરમધામ, બ્રહ્મલોક દેખાય છે.

એ ભગવાનનો મહિમા ક્યારે જાણવામાં આવે છે ? તો સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશષિક, વેદાન્ત, મીમાસા એ છ (૬) શાસ્ત્ર દ્વારા અને ચાર વેદ **ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અર્થવવેદ** એ ચાર વેદ દ્વારા જાણવવામાં આવે છે તથાએકાન્તિક સદગુરૂ સંત દ્વારા જાણવામાં આવે છે. સંતશાસ્ત્રને જાણનાર હજારોમાં એકાદ જ્ઞાની હોય છે, તેવા હજારો જ્ઞાનીમાં એકાદ સિદ્ધ હોય છે, તેવા હજારો સિદ્ધોમાં કોઈક વિરલો હેતાળ ભગવદ્ભક્ત મળી આવે છે, તેવા હજારો સિદ્ધોમાં કોઈક વિરલો હેતાળ ભગવદ્ભક્ત મળી આવે છે, તેવા લાખો ભક્તોમાં ભગવાનના સતસ્વરૂપની દઢ ઉપાસનાવાળો એકાદ મળી આવે છે, તેવા ભક્તો પણ ભગવાનના સ્વરૂપને યથાર્થ વર્ણનમાં લાવી શક્તા નથી ! તો સાધારણ પ્રાણી તો ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા ક્યાંથી જાણી શકે ? જે મુમુક્ષુઓને આત્યંતિક મુક્તિ મેળવવાની ઈચ્છા હોય, તેઓ સર્વ શેષના શેષી, મનોહરમૂર્તિ, અક્ષરાતીત પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ સ્વામિનારાયણ ભગવાનની ઉપાસના કરશે તો તેઓને અક્ષર પરમધાનની પ્રાપ્તિ થશે અને જો નવ મુક્તિના વાસી ભગવાનનાં સ્વરૂપોની ઉપાસના કરશે તો તેઓના ધામની પ્રાપ્તિ થશે.

આ દસમી મુક્તિના અક્ષરપરમધામની કેવા ભક્તોને પ્રાપ્તિ થાય છે ? તો જેઓને પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ અક્ષરાતીત પરમાત્મા પરમેશ્વર સ્વામીનારાયણ ભગવાનના સ્વરૂપની દઢ ઉપાસના હોય, તથા નૈહિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતાં હોય, ભાગવત ધર્મોનું પાલન કરતાં હોય તથા સદ્‌ગુરૂના સમાગમ વડે તેમજ સત્‌શાસ્ત્રના અભ્યાસ વડે સંખ્યજ્ઞાને કરીને સાંખ્યયોગી ધર્મનું પાલન કરતાં હોય, તથા સત્સંગ વડે ભગવાનના કૃપાપાત્ર થયા હોય, તથા અક્ષરધામ પરમધામના મુક્તોના કૃપાપાત્ર થયા હોય, તથા એકાન્તિક સદ્‌ગુરૂ સંતના સેવક હોય, તથા પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંતની સેવા વડે નિર્ગુણ સ્થિતને પામ્યા હોય તથા ભગવાન અને સંત માટે સર્વસ્વાર્પણ કરી શરણાગતિ લીધી હોય, તથા ભગવાન અને સંતને રંગે રંગાઈ ગયા હોય, તથા તમામ જડચેતન તત્ત્વસહિત સંત અને ભગવાનમાં સમર્પિત થઈ ગયા હોય, તથા જેને સર્વદા ભગવાન અને સંત આત્મારૂપી ખજાનામાં ભાસતા દેખાતા હોય. તથા ભગવાન અને સંતમાં શુભાશુભસર્વક્રિયા, પ્રવૃત્તિ, વ્યવહાર, કામકાજ, વર્તનસ્થિતિ વગેરેમાં દિવ્યભાવ અને હેતભર્યા લક્ષણ હોય, તેઓ અક્ષરપરમધામમાં શ્રી પુરૂષોત્તમ નારાયણ શ્રી સ્વામીનારાયણ ભગવાનને પ્રાપ્ત કરે છે અન તેમના સુખે સર્વ રીતે સુખિયાં આનંદિત થાય છે.

મનુષ્યોની આત્યંતિકી મુક્તિ માટે વિવેક

બ્રહ્માએ પાલન કરેલા અંડ (ગોળા)નું નામ બ્રહ્માંડ કહેવાય છે. આ બ્રહ્માંડના તેમજ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોના સંસારના જીવોએ કેટલા જન્મો ધારણ કર્યા છે એવું પરમાત્મા સિવાય કોઈથી જાણી શકાતું નથી. આ સંસારચક્રમાં પોતે ઉપાર્જન કરેલા કર્મોને વશ થઈ વારંવાર

ભમતા જીવોને મા યક પંચવિષયોની અનેક પ્રકારની વાસનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે એથી કોઈથી કહી શકાતું નથી કે એણે આટલા જ અવતારો ધારણ કર્યા હશે છે. એવા હેતુથી કહેવાય છે કે, જેટલું સમુદ્રનું પાણી છે, તેટલું એ જીવ પોતાની માતાનું દૂધ ધાવ્યો છે, દરેક જીવો ચોરાસી લાખ જાતના દેહો ધારણ કરે છે, તેમાં સર્વથી મનુષ્યદેહ શ્રેષ્ઠ છે. એ મનુષ્યદેહની ક્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ? તો ચોરાસી લાખ જાતના દેહોમાં જન્મ ને મરણ પામતા જ્યારે સાડી ત્રણ કોટિ કલ્પ પ્રાકૃત પ્રલય થઈ જાય છે ત્યારે તેને એક જ વખત મનુષ્યદેહની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવા મનુષ્યદેહ વડે જેઓ પોતાના આત્માની મુક્તિ મેળવી શકતા નથી, તેઓને શાસ્ત્રકારો આત્મઘાતી કહે છે. એ વિષે શ્રીમદભાગવતમાં કહ્યું છે કે,

नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् ।
मयानुकूलेन नभस्वतेरितं, पुमाभन् वाब्धिं न तरेत्स आत्महा ॥

આ મનુષ્ય દેહ, અતિ દુર્લભ છે, પણ અનેક જન્મોને અંતે અતિ પુણ્યે કરીને સુલભ પ્રાપ્ત થયો છે. ભવસાગર તરવાને દઢનૌકા જેવો છે અને સાધુરૂપી ગુરુ કર્ણધાર એટલે ખેવટિયા છે, અને ભગવાનરૂપી હું અનુકુળ વાયુવડે પ્રેરાયેલો છુ. એવો મનુષ્યદેહ પામીને જે દેહધારી પોતાના આત્માની મુક્તિને નથી કરતો, તે આત્મઘાતી આ બ્રહ્માંડમાં અસંક્ય જીવો છે. તેમાં આસ્તિક તેમજ નાસ્તિક એમ બે વિભાગો છે.

(૧) આસ્તિક (૨) નાસ્તિક

૧ આસ્તિક જીવો તે હોય છે, જે આત્મા, પુણ્યઅપુણ્ય, કર્મફળ, ભોગ, આત્મા, પરમાત્મા, શાસ્ત્રવિધિનિષેધ, મોક્ષસાધન, મોક્ષ વગેરેને માને છે. અને પરમાત્માને કાળ, કર્મ, માયાના નિયંતા તથા પ્રેરક સમજીને પરમાત્માના સ્વરૂપની ઉપાસના કરે છે તથા અન્તર્યામીનો વિશ્વાસ રાખીને ભાગવતધર્મ પાળીને મોક્ષ મેળવે છે.

૨ નાસ્તિક જીવો તે હોય છે જે 'પરમાત્મા છે' એવું માનતા જ નથી. પરંતુ કાળ, કર્મ અને માયાની કુદરતથી આ જગત ઉત્પન્ન થાય છે. પુણ્ય કર્મ કરનારા જીવોને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે અને પાપ કર્મ કરનારા જીવોને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. કુદરતથી દરેક પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને મરે છે. આવા વચનો નાસ્તિકો કહે છે, પરંતુ એ કુદરતનો રચનાર તથા નિયંતા કોઈપણ તત્વ હોવું જોઈએ એવું તેઓ સમજતા નથી, જેથી અજ્ઞાત દશાથી એવા વચનો કહે છે. એવા અજ્ઞાન દશાના જીવોને જ્યારે અતિશય દુઃખો પડે છે ત્યારે સ્વાર્થથી પરમાત્માને સંભારે છે અને તેમની પ્રાર્થના કરે છે. એથી સમજાય છે કે આ જગતના નિયંતા પરમાત્મા છે. એ પરમાત્મા આ જગત્

શા માટે સૃજે છે ? તો દરેક જીવોનાસુખને અર્થે અને દુઃખની નિવૃત્તિને અર્થે સૃજે છે. એ વિષે શ્રીમદ્‌ભાગવત સ્કંધ (૧૦) અ. ૮૭ શ્લોક (૨) મા કહ્યું છે કે,

बुद्धीन्द्रियमनः प्राणान् जनानामसृज प्रभुः ।
मार्गार्थं च भावार्थं च ह्यात्मने कल्पनाय च ॥

દરેક મનુષ્યોને બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિય, મન, પ્રાણ ભગવાને શા માટે સૃજ્યાં છે ? તો જીવને વિષયભોગને અર્થે, તથા લોકાન્તરમાં જવાને અર્થે તથા મોક્ષને અર્થે સૃજ્યાં છે. મનુષ્યોએ પૂર્વજન્મને વિષે જેવાં કર્મો ક્યાં હોય છે તેવી આ જન્મમાં બુદ્ધિ થાય છે. એ વિષે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, कर्मायतं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी જેવા કર્મ તેવી બુદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ આ જન્મમાં પણ જેવા કર્મો કરે તેવી તેઓની બુદ્ધિ થાય છે. આ મર્ત્યલોક કર્મભૂમિ કહેવાય છે, જેથી મનુષ્યો જેવાં કર્મો કરે તેવી તેમની બુદ્ધિ થાય છે. દરેક ત્રય ગુણોનો સંયોગ છે.

(૧) સત્ત્વગુણ (૨) રજોગુણ (૩) તમોગુણ

૧ શુદ્ધ સત્ત્વગુણ વર્તે ત્યારે જ્ઞાન, તપ, ભક્તિ, એવા કરવામાં રુચિ થાય.
૨ શુદ્ધ રજોગુણ વર્તે ત્યારે રાગરંગ, કામ્યકર્માદિકમાં રુચિ થાય.
૩ શુદ્ધ તમોગુણ વર્તે ત્યારે કલેશ, ખોટાઈ, વ્યસનાદિકમાં રુચિ થાય.

આ ત્રણ ગુણની પ્રવૃત્તિ થાય છે. જેઓ આ જન્મમાં સત્ત્વ ગુણી કર્મો કરે તેઓ મરણ પછી સ્વર્ગાદિકને પામે; રજોગુણી કર્મો કરે તે આ મર્ત્યલોકને પામે; તમોગુણી કર્મો કરે તો પાતાલાદિક લોકને પામે. છતાં પણ એવા ત્રણ ગુણવાળા જીવોને ભગવાન અથવા ભગવાનના સંતની ઓળખાણ થાય તો એ જીવ ભગવાનનો ભક્ત થાય છે, પૂર્વ કર્મની બુદ્ધિને અનુસારે ચાર પ્રકારના મનુષ્યો કહેવાય છે.

(૧) જીવન મુક્ત (૨) મુમુક્ષુ (૩) વિષયી (૪) પામર

(૧) જીવનમુક્ત- માયિક પંચ વિષયોના બંધનથી રહિત થઈને ભગવાન સંબંધી પંચવિષયો ભોગવે છે. તેની વિગત :-

૧ તે શ્રવણ વડે અખંડ ભગવાનની કથા સાંભળવા ઈચ્છે.
૨ ત્વચા વડે ભગવાન તથા સંતના ચરણનો સ્પર્શ કરવા ઈચ્છે.
૩ નેત્ર વડે ભગવાન તથા સંતનાં દર્શન કરવા ઈચ્છે.
૪ રસના વડે ભગવાનના પ્રસાદના સ્વાદને ઈચ્છે.
૫ નાસિકા વડે ભગવાનને ચડ્યા જે પુષ્પ, તુલસી તેની સુગંધને ઈચ્છે.

આવી રીતે પંચવિષય ભગવાન સંબંધી હોય, જેથી ભગવાન વિના અન્ય વસ્તુને સુખદાયી જાણે જ નહીં. એક ભગવાનની મૂર્તિના સુખને ઈચ્છે તેને જીવનમુક્ત જીવ જાણવો.

(૨) **મુમુક્ષુ** - આત્મા, પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવા સદ્‌ગુરૂનો સમાગમ કરે તથા સતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરે. આવો થઈને મોક્ષ માટે ઈચ્છા ધરાવે તથા પ્રયત્ન કરે તે મુમુક્ષ જાણવો.

(૩) **વિષયી**- વિવેક સહિત માયિક પંચવિષયોને ભોગવવામાં આનંદ માને. વિષયો તરફ વધારે વલણવાળો હોય તેને વિષયી જીવ જાણવો.

(૪) **પામર**- મૂઢપણે સારાસારના વિચાર વિના માયિક વિષયોને ભોગવે. તેમાં ધર્મ, અધર્મ, પાપ, પુણ્ય, ન્યાય, અન્યાય, નીતિ, અનીતિ કંઈ પણ જાણે નહિ તો પામર જીવ જાણવો.

ઉપર જણાવેલા ચાર પ્રકારોમાના 'જીવનમુક્ત' સિવાયના ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો શ્રોત્રિય અને બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્‌ગુરુનો **સમાગમ** તથા તેની તન, મન, ધનથી સેવા કરે ત્યારે તેઓની મુક્તિ થાય છે.

મનુષ્યોને કુસંગનો પાસ લાગવાથી તેમનામાં રજોગુણ તથા તમોગુણ વૃદ્ધિ પામે છે. સત્ત્વ, રજ, તમ આ માયાના ત્રણ ગુણો મિશ્રિત હોય છે તેમાં કોઈ એક ગુણ પ્રધાન હોય છે એથી મોહ પૂર્વક તેવાં કર્મમાં પ્રવર્તે છે.

ત્રણ ગુણવાળાની રીતિઓ :-

સત્ત્વગુણીને સંતપુરૂષનો સમાગમ વિરામવૃત્તિ, શાંતિ તૃપ્તિ સંતોષ અન્તવૃત્તિ, સદ્‌ભાવ, પરોપકાર, દિવ્ય, દૃષ્ટિ, ગુણગ્રાહીપણું, દેવપૂજન, ભજનભક્તિ, નિર્દોષભાવના, શીલવ્રત બળપણું, સ્થિરપણું મીઠીભાવના, સુખીપણું, પ્રકાશ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પ્રીતિ, ધ્યાન, ધારણા, અપરિગ્રહ, કથાવાર્તા, લીલાચારિત્ર, સદ્‌ગુણગ્રહણ, પુણ્યસ્થિતિ, પવિત્રતા, સત્કર્મ, આશીર્વાદપાત્રતા, પ્રસન્નતા, પવિત્ર વ્યવહાર, દૈવીપણું, બ્રહ્મનિષ્ઠતા, તિતિક્ષા, ઉપરામ,ભોગવૈરાગ્ય, આત્મનિષ્ઠા, શાસ્ત્રતત્ત્વવિવેક, કલ્યાણ પ્રવૃત્તિ, નિર્જનવાસ, નિર્વિષપણું, નીતિનો ઉદ્યમ, નિષ્કામ ભાવના, ભાગવતપણું, મોક્ષાર્થ સમ્પત્તિની વપરાશ અમાયિક વર્તન, નિખાલસ દિલ, વિશ્વાસી, સત્યતા, મિષ્ઠ પ્રશંસા નિઃસ્વાર્થિપણુ, સહનશક્તિ, ગંભીરતા, હૃદયમાં ઠંડક, પ્રગલ્ભપણું, આશ્રયદાતાપણું, અવૈરિતા, સરલપણું, લાભહાનિસમવૃત્તિ, ઈત્યાદિ,ગુણિયલપણું એ સત્ત્વગુણી વ્યક્તિની રીતિ છે.

રજોગુણીને ઉજળાઈમાં તાન, રાગરંગમાં વૃત્તિ, પ્રવૃત્તિમાં પ્રયાસ ઉદ્યમમાં ફુલણજીપણું, માનમોટાઈની વૃત્તિ, ઈન્દ્રિયોના લાડ લડાવવા, કાર્યશીલની મિત્રતા, કાર્યશીલપણું, ગ્રહણનું વલણ, નવરાશ ન હોવી, રાગવૃદ્ધિ, બાહેરવૃત્તિ, ખર્ચાળપણું, વૃથાવ્યય, સ્વાર્થભાવ, માનીદૃષ્ટિ, પોતાની પ્રશંસા, દેવની માનતા, રિદ્ધિ-સિદ્ધિમાં તાન, લોકભક્તિ, વેગીપણું, ભોગભાવના, સંગ્રહ, દુઃખદ પ્રવૃત્તિ, અપુણ્ય વલણ, દુર્ગુણગ્રાહિતા, ચંચળતા, દ્વારહિતપણુ, સ્વાર્થ નીતિ, અસહ્ય ઉદ્યમ, ખેંચતાણ, પોતાનો કક્કો સાચો, આગેવાની, ગડબડિયા મંડલી સ્થિતિ, વિષય વિચાર, સ્વાર્થી ઉદ્યમ, સકામભાવ, સ્વકીય મુખ્યતા, આવગમનમાં રૂચ, અટપટી પદ્ધતિ. વ્યર્થ વપરાશ, વધારે ખોટાઈ, સારું સારું તમન્ના, સારી ગાંદળી મારી, વધારે હિસ્સો મારો, તેજસ્વી ખર્ચા, ઊંચી સ્થિતિની દોડય, લૌકિક અભ્યુદય, લોમવૃત્તિ, પ્રમાદ ઠા નહિ, ઉડાઉગીરપણું, સત્તારુચિ, આશાવાદ વષમાસ્વાદ વલણ, મનગમતી વાત, મોળપનો અણગમો, બેઅદબદીપણું, મર્યાદાત્યાગ, અધરિયાપણું,મૌડીપણુ, અસભ્યતા, સાચા ખોટાં ટીખળ, સાદાઈની અરુચિ, ભભકો. આકર્ષણ, ઊંભરો, દોડધામ, લઉં લઉ, લાવો લાવો, મને મને, મારું બધુંય, મનોરથ, ફુલેકાં માંડવા. ઘોડા મેળા ખેલ,જમાત ધામધૂમ, ગાનતાન, નાચ, ઢોંગઢંગ, ભૌતિક ચઢતી, અધિક ઉપાર્જન, વિષયપ્રસંગ, ફજેતી, ટાપટીપ, કાંટછાંટ ઓળવણી, પરિશ્રમ સરૂપતા, તૃષ્ણા, લોલુપતા, સાગરપણું, ઈત્યાદિક રજોગુણી વ્યક્તિની રીતિ છે.

તમોગુણીને ઉકળાટ, ઉદ્વેગ, ક્રોધ, રોષ, જુસ્સો, ક્રૂરતા, દંભ, ગર્વ, અભિમાન કરડાઈ, મોહભૂંડપ્ય, કાર્યધ્વંસ, બગાડ. વિનાશશીલતા, કલેશમૂળતા બળતરા અસહનતા, પરભંજિતા, અધર્મવાસ, અપમાન, અભક્ષ્યરુચિ, સર્વભોગિતા, કુટુંબકલેશ, પતન, તિરસ્કાર, દુષ્ટતા, કઠોરતા, દુઃશલીતા, ડર, મિલનતા, દબાણ, બહારવટા, શત્રુભાવ, તોડફોડ, નાસ્તિકતા, અશુદ્ધિ અજ્ઞાન, તામસપણું, મહામોહ, અન્ધત વૈર પક્ષ, હેરાનપુણુ, તડફડ, અવિવેક, લોહી ઉકાળો, મારામારી, ભંગાણ, વ્યસનીપણું, તોરીપણું, આડાઈ અવળાઈ. શ્રેયોહાનિ સમય ચૂચતા, અહંમમત, આડોડાઈ, વિપરીત ભાવ, મારકૂટ, લૂંટય, ચેરી, ઘાતકીપણુ, ખટખટ, ચાડીચુગલી, મંત્રઘાત, વિવેકહાનિ, સાહસ, દ્વેહ, હિંસા, અપરાધ, કનડગત, દુઃખદપણુ, ભૂખમરો, તાણાંખેંચી, અપમાન, તિરસ્કાર હલકાઈ, નિર્લજ્જપણું, અન્યાય મદ. ધૂમાડિયાપણું, મેલાઈ કપટ, દંભ, છેતરપીંડી, ઓળવવું, દબાવવું, લડવું, કાપકૂટચ, વિનાશ પ્રવૃત્તિ, અંધાધુંધી પરાજાય, ભાંગતોડ, વેડફી નાંખવું, છીંતરબીંતર અધર્મ, ભ્રષ્ટતા, અનાસ્થા, અવિશ્વાસ, અનીતિમય, સ્વાર્થ, હાનિ ત્રાંસાઈ, વિશ્વાસઘાત, આત્મઘાત, મોક્ષધ્વંસ, દેવદ્વેષ, ગુરુઘાત, મા બાપ હત્યા, સર્વઘાત, કાર્યધ્વંસ, નિષ્ફળરુચિ,

દંડપદ્ધતિ, અવળી ચાલ ખોટામંડાણ, પોલં પોલ, કાંટાભાવ, સર્વભક્ષકતા, દાવાનળરૂપતા, નરસાઈ હરામીપણું, ગુંડાઈ, લૂંડવૃત્તિ, બળત્કારાદિ, તમોગુણી, વ્યક્તિની રીતિઓ છે.

આવા દુર્ગણો રાખવા માટેના સૃષ્ટિના સર્જનહારના ઉપકારનો વિચાર કરવો, ભગવાન અને સંતના કૃપાપાત્ર થવા વલણ કરવું, નાસ્તિકતા રાજસના તમસતા તજવી અને નીચે પ્રમાણે વિચારવું, તે પ્રમામે મહિમા ઉપાસના સંતસમાગમ કરવા માંડવું, તેણે કરીને મોક્ષદ્વાર ઉઘાડું થાય છે.

આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરવાની પરબ્રહ્મ ''સોઽકામયત'' ઈચ્છા કરી ત્યારે ''સઇંક્ષા ચક્ર'' ''સ એક્ષત'' ''બહુ સ્યામ પ્રજાયેયં'' ભગવાને અક્ષર સામું જોયું, ત્યારે અક્ષરધામમાંથી એક પુરૂષ ઊભો થયો તે પ્રકૃતિ સાથે જોડાયો. ત્યારે અક્ષરાતીત ભગવાનના સૃષ્ટિ રચવાના સંકલ્પને જાણીને પ્રકૃતિએ અનંત મહાત્તમ રૂપ (૫૦) પચાસ પદ્મ યોજનના વિસ્તારવાળા ગોળાઓ ઉત્પન્ન કર્યા. ગાઢ અંધકારમય ગોળામાં મહાવિષ્ણુ ગર્ભ રૂપે ધારણ કર્યા ત્યારે ''हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे'' તે હિરણ્યમયકોશ કહેવાયો. તેમાં સૂતેલા મહાવિષ્ણુમાં પ્રવેશ કરીને જાગ્રત કર્યા ત્યારે તેમના ચાર શરીર થયા.

૧ મહાકારણ ૨ અવ્યાકૃત ૩ સૂત્રાત્મા ૪ વિરાટ
૧ મહાકારણ ૨ કારણ ૩ સૂક્ષ્મ ૪ સ્થુલ.

આ ચાર શરીરોમાં અનેક ધામોની રચના કરી. આ ચતુર્થ શરીર રૂપે ''तस्मादेव सनुत्तस्थौ भूत्वा नारायणः स्वयम्'' સ્વયંવિરાટ નારાયણ સ્વરૂપે પ્રગટ થયા. પરંતુ તે વિરાટ સ્વરૂપ માયાહત પરાભવથી હલન ચલન કરવા સમર્થન ન થયા, જ્યારે મહાવિષ્ણુ ભગવાને જ્ઞાન શક્તિથી પ્રવેશ કર્યો ત્યારે વૈરાટના તત્ત્વોમાંથી બ્રહ્માંડો બન્યા, તેના રક્ષણ, સંહાર, જનિકર્તા, **વિષ્ણુ, શંકર, બ્રહ્મા** આ ત્રણે દેવતાઓ થયા, જેઓ આ સંસારને ચલાવે છે આ સંસારમાં મનુષ્યોને **દેવતાઓની** ઉપાસના છે, તેવી જ રીતે દેવતાઓને **બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશની** ઉપાસના છે. તે ત્રણને વૈરાટની ઉપાસના છે. વૈરાટને **શિવલિંગ જ્યોતિની** ઉપાસના છે. શિવ જ્યોતિને વિષ્ણુની ઉપાસના છે. વિષ્ણુને **મહાવિષ્ણુની** ઉપાસના છે. મહાવિષ્ણુને **નિરંજન બ્રહ્મની** ઉપાસના છે. નિરંજન બ્રહ્મને શબલૂબ્રહ્મની ઉપાસના છે. **શબલબ્રહ્મ** કેવલ બ્રહ્મની ઉપાસના છે. **કેવલ બ્રહ્મને અક્ષર બ્રહ્મની** ઉપાસના છે. અક્ષર બ્રહ્મને **પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ ભગવાનની** ઉપાસના છે. સંસારી જીવોને જ્યારે જ્યારે સત્પુરૂષનો સમાગમ માય છે ત્યારે તેઓને આવો ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા જણાય છે; આ સંસારમાં અનેક

સત્પુરુષો, યોગીજનો, તપસ્વીઓ, વૈરાગ્યમાન, બ્રહ્મચારી અને પરાક્રમી મહાત્માઓ પ્રગટ થયા. તેઓનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને તે તે દેશવાસી લોકો સેવક થયા. એ દરેકોના સૂમહો મોક્ષને લક્ષ્ય કરીને સંપ્રદાયોરૂપે પ્રગટ થયા. તેના નેતાઓએ ''મુણ્ડે મુણ્ડે'' મતિર્ભિના'' એ ન્યાયથી સ્વ સ્વ વિચાર અનુસાર વેદાન્તના દ્વૈત, **શુદ્ધાદ્વૈત, કેવલાદ્વૈત વિશિષ્ટાદ્વૈત, શક્તિવિશિષ્ટાદ્વૈત વિશિષ્ટબ્રહ્માદ્વૈત, અદ્વૈત** એવા સિદ્ધાન્તોના ભાષ્યો તથા સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, વૈશેષિક, મીમાંસા દર્શનો તથા રામાયણ વચનામૃત, ગુરુવાણી, કુલજીમસ્વરૂપ કબીર કસોટી. ગોરખગોષ્ટિ, દાદુદુનિયા આદિક ગ્રંથો કર્યા. તે પૂજનીય દર્શનીય શ્રવણીય ગણાયા. સંપ્રદાયોના ઉત્તેજન માટે તિલક, કંઠી, માળા, પરમહંસ, બ્રહ્મચારી, યતિ, આચાર્ય, આદિક સ્થાપન કર્યા, જેથી સંપ્રદાયો અવિચ્છિન્ન ચાલ્યા. જેમાં તેમના આશ્રિતજનોની ઉપાસના પ્રમાણે મુક્તિ થાય છે. જેઓને બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતપુરુષનો સમાગમ થાય છે, તેઓની આત્યન્તિકી મુક્તિ જરૂર થાય છે. એવા બ્રહ્મનિષ્ઠ સત્પુરૂષો દરેક સંપ્રદાયોમાં હોય છે જે, શરણાગત આશ્રિત જિજ્ઞાસુ મુમુક્ષુ મનુષ્યોને સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસ દ્વારા સંતોના કલ્યાણકારી ત્રીસ ગુણો અનુલક્ષીને ઓળખેલા બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતોના સમાગમથી જ આત્યન્તિકી મુક્તિ થાય છે, સંત સ્વરૂપ ભગવાનમાં જેણે સર્વ પ્રકારે હેત બાંધ્યું તેને આત્યન્તિક કલ્યાણ હથેળીમાં જ છે.

મુક્તિદાતા બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતના કલ્યાણકારી ત્રીસ ગુણો

૧ દયાળુતા - (પરપીડા ટાળવાની વૃત્તિ-દયા) દરેક પ્રાણી ઉપર દયાવાળા અને પરનું દુઃખ દેખીને દુઃખી થનારા, પોતાને બંધન ન થાય તેવી દયા કરનારા.

૨ ક્ષમાશીલતા - (અપરાધ પચાવવાની વૃત્તિ-ક્ષમા) મહા અપરાધી જીવ ઉપર ક્ષમા રાખનારા. અર્થાત્ અપકાર કરનારનો ઉપકાર કરનારા. દુષ્ટ બુદ્ધિના જનો ગાળો દે, અથવા તાડન કરે તો પણ ક્ષમા રાખીને તેનું હિત ઈચ્છનારા.

૩ તિતિક્ષા- (અપરાવ સહેવાની વૃત્તિ) દેહાદિકના સુખદુઃખને સહન કરનારા.

૪ અનસૂયા - (દેખીને દાઝે નહીં તેવી વૃત્તિ) બીજાના ગુણોમાં દોષ નહીં જોનારા.

૫ અનીર્ષ્યા- (દાઝીને નાશ ન કરવાની વૃત્તિ) પોતાના સમાન બીજાનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરી શકે તે ઈર્ષ્યા. તેના અભાવવાળા.

૬ નિર્વેરતા - (દબાવે નહીં એવી વૃત્તિ) શત્રુ કે મિત્રની ઉપર સમાન ભાવ રાખનારા.

૭ નિર્માનતા - (પોતાનો અગ્રભાવ લાવે નહીં તેવી વૃત્તિ) કે વિદ્યાદિક ગુણના અભિમાન રહિત અને પોતાના સ્વાર્થ વિના અપમાન સહન કરનારા.

૮ વિમત્સરતા - (સમૃદ્ધિ લેવાદેવામાં અરાજીપણ રહિત વૃત્તિ) સ્વસમાન કે અસમાનતા સર્વના સમુત્કર્ષ ન સહન થાય તે રૂપ મત્સરે રહિત. અર્થાત્ કોઈ લે અને દે તેમાં રાજી થવા રૂપ, મત્સરે સહિત.

૯ માનદતા - (મોટાઈ આપવાની વૃત્તિ) સ્વાર્થ વિના સર્વેને માન આપનારા.

૧૦ નિર્દંભતા - (છાનું ઊંડાણ ન રાખવાની વૃત્તિ) જેવી વાણી તેવું જ વર્તન રાખનારા, પરંતુ દંભે કરીને બીજાને નહીં ઠગનારા.

૧૧ શૂચિતા - (સ્વચ્છ વૃત્તિ) બાહ્ય અભ્યંતર શૌચ સંપન્ન અર્થાત્ મન આદિક તેમજ દેહને શુદ્ધ રાખનારા.

૧૨ દાન્તતા - (ઈન્દ્રિયોની નિયમિત વૃત્તિ) પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો વશ રાખીને કર્મેન્દ્રિયોથી નિયમિત રહેનારા.

૧૩ ઋજુતા - (સત્યમાં સરલતા વૃત્તિ) મન,વાણીથી ને શરીરથી એક રૂપવાળા. અર્થાત્ જેવું મનમાં એવું જ વાણીમાં અને એવી જ ક્રિયા કરનાર; પરંતુ મનમાં કંઈક હોય, બોલે કંઈક, અને ક્રિયા કરે કંઈક એવા નહિ.

૧૪ જિતેન્દ્રિયતા - (વિષયમાં ઈન્દ્રિયો ન જવાની વૃત્તિ) પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને જીતનારા.

૧ શ્રોત્ર- કાન વડે ભગવાનની કથા, વાર્તા, કીર્તન, સાંભળનારા.

૨ ત્વક્ - ત્વચા વડે ભગવાન તથા સંતનો સ્પર્શ કરનારા.

૩ ચક્ષુ - આંખ વડે ભગવાન તથા સંતનાં દર્શન કરનારા.

૪ રસના - જીભ વડે ભગવાનનાં ચરિત્ર લીલારસ ચાખનારા.

૫ ઘ્રાણ - નાક વડે પ્રભુને ચડેલાં તુલસીપુષ્પની સુગંધ લેનારા.

૧૫ નિર્દ્વન્દ્વતા - (વિરોધી જોડલાંઓની વૃત્તિ રહિત વૃત્તિ) શીત ઠંડી અને ઉષ્ણ-ગરમી, સુખ-દુઃખ,માન-અપમાન,શત્રુ-મિત્ર, આ જોડલામાં હર્ષશોકને નહીં પામનારા. તેમજ મહાન આપત્કાળમાં ધૈર્ય રાખનારા.

૧૬ આસ્તિકતા - (ભગવાન આદિ છે એવી વૃત્તિ) આત્મા-પરમાત્માની પ્રાપ્તિના સાધનોમાં દઢ વિશ્વાસવાળા અને શ્રુતિસ્મૃતિઓનાં વચનોમાં દઢ વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધાવાળા.

૧૭ દઢવ્રતતા - (સર્વ વિધિ પાળવાની વૃત્તિ) ભગવાનની યથાર્થ આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં દઢ વ્રત રાખનારા અર્થાત્ સ્વધર્મમાં સ્થિર બુદ્ધિવાળા.

૧૮. ક્ષમાવતા - (અનિષ્ટાદિ પચાવવાની વૃત્તિ) દરેકનાં તિરસ્કારયુક્ત વચનો પાછળથી અથવા પ્રત્યક્ષ સાંભળવા છતાં પ્રસન્ન મુખ રાખીને મૌન થકા સહન કરનારા.

૧૯. નિદ્રાજિતતા - (ઘોર ભાવરહિંત વૃત્તિ) રાત્રીના બે પ્રહાર ગયા પછી એક અથવા દોઢ પ્રહર નિંદ્રા લેનારા.

૨૦. આહારજિતતા - (વિકારશૂન્ય વૃત્તિ) ધાતુપાત્ર સિવાયના કાષ્ટાદિક પાત્રમાં જમવાની વસ્તુઓ એકઠી કરીને,તેમાં પાણી મેળવીને એક જ સમય આહાર કરનારા.

૨૧. આસનજિતતા - (ચાંચલ્યશૂન્ય વૃત્તિ) યોગોપકરણથી પરિપૂર્ણ આસન જીતનારા.

૨૨. તપ - (નિરુધ્ધવૃત્તિ) કૂચ્છૂ ચાંદ્રાયણાદિક વ્રતો કરીને માયિક પંચવિષયોમાંથી વૃત્તિઓને પાછી વાળનારા.

૨૩. સત્ય - (યથાર્થ વૃત્તિ) પ્રિય અને નમ્રતાયુક્ત સત્ય વચન બોલનારા.

૨૪. સંતોષ - ('બસ ઘણું' એવી વૃત્તિ) માયિક પદાર્થો પામવા માટે રાંકપણું જેમનામાં નથી અર્થાત્ સાધારણ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય તેમાં જ આનંદ પામનારા.

૨૫. શ્રુતતા - (જ્ઞાનભંડાર વૃત્તિ) સર્વ શાસ્ત્રના અર્થોને યથાર્થ જાણવા વાળા તેમજ સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસના વ્યસનવાળા તથા ગ્રામ્યવાર્તાનો ત્યાગ કરનારા.

૨૬. ષડ્રિપુજિતતા - (વેગશૂન્ય વૃત્તિ) **કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, માન.** આ છ શત્રુઓને જીતીને તેનાથી પરાભવને નહિ પામનારા.

૧ કામ - (કામદેવ) તે ન હોવો, નિષ્કામ-બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારા.

૨ ક્રોધ - (જ્વલનભાવ) પોતાનું અનિષ્ટ કરનારા ઉપર શાંત રહેનારા.

૩ લોભ - (લાવ લઉં બુદ્ધિ) તે ન હોવી, નિર્લોભ-ભગવાન સંબંધી સુખના લોભ સિવાય અન્ય લોભનો ત્યાગ કરનારા.

૪ મોહ - (મારું મારું બુદ્ધિ) તે ન હોવો, નિર્મોહ- રમણીય

૫ માન - (હું જ મોટા બુદ્ધિ) તે ન હોવી, નિર્માન-અપમાન થવા છતાં આનંદમાં રહેનારા.

૬ સ્વાદ - (મીઠાશ બુદ્ધિ) તે ન હોવી, નિઃસ્વાદ- સ્વાદરહિત આહાર કરનારા, પોતાના હાથે રસોઈ કરીને ભગવાનને ધરાવેલું, નૈવેદ્ય જમનારા.

૨૭. વ્યસનરહિતતા - (પાયમાલી ન હોવાની બુદ્ધિ) કોઈપણ જાતના ખાવા-પીવાનાં કેફી પદાર્થો સમયે પ્રાપ્ત ન થાય તો તન અને મનથી દુઃખી થવાય તેવા વ્યસનો નહીં કરનારા, જૂગટાં વગેરેથી પણ રહિત.

૨૮. હિંસારહિતતા - (દ્રોહ ન થવાની વૃત્તિ) મન, કર્મ, વચને કરીને કોઈ પણ પ્રાણીનો દ્રોહ નહીં કરનારા.

૨૯. સુક્રિયા - દેહ, ઈન્દ્રિયોના વ્યાપાર ભગવાનમાં જેમના છે, કહેતાં ભગવાનની કથા, વાર્તા, કીર્તન, નામીએ સહિત ભગવાનનું નામ સ્મરણ કરનારા તેમજ ધ્યાન, ધારણા આદિક ભગવાન સંબંધી ક્રિયા વિના **એક ક્ષણમાત્ર** સમય નકામો **નહિ નિર્ગમન કરનારા.**

આવા કલ્યાણકારી ગુણોવાળા સન્તમાં સમર્પિત થયેલો આશ્રિત કોઈપણ માનવજાતિ દિવ્યભાવને પામીને મોક્ષ ગતિમાં જાય છે.

આવા કલ્યાણકારી ગુણેયુક્ત સંતનો સમાગમ થાય છે ત્યારે તેમની સાથે આત્મબુદ્ધિ થવાથી શરીરના અવયવો ફરી જાય છે. કહેતા ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ પવિત્ર થાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર નાશ પામે છે, અને આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. એથી એની ઈન્દ્રિયો દિવ્યભાવને પામી જાય છે. જેમ કીટ મટીને ભમરી થાય છે. તેમજ સંતના સંગસમાગમથી સંતના ગુણો પ્રાપ્ત થાય છે. એ વિષે સદ્‌ગુરૂ નિષ્કુળાનંદસ્વામી કહે છે કેઃ-

[સંતપારસ ચંદન બાવના- એ રાગ]

મળે જીવન મુક્ત તે જોગિયા;
ત્યારે ટળે તનમન તાપ..... સત્સંગ કીજીયે. (ટેક)
ફરે અવયવ આ'રે શરીરન; પરાંપળાય પંડના પાપ સ. ૧
જેમ કીટ મટી થાય ભ્રમરી; તેને કીટ કહે નહિ કોય.
જેમ પારસ પરસે લોહને; તે તો હેમ હેલામાંય હોય. સ. ૨
જેમ ચંદન વાસથી વૃક્ષને; કરે ચંદન સમાન સોય.
જેમ મલિન મળે જળ જાહ્‌નવિ; તેને તરત કરે ગંગ તોય. સ. ૩
ત્રાંબા મ્હોર પલટે છે પાણીયે; કરે કંચનમય રસકૂપ,
તેમ સદ્‌ગુરૂ મુખીય સંતથી; થાયે જંત તે સંત સ્વરૂપ સં. ૪
શુક્ર નારદ વ્યાસ ને વાલ્મિક; એતો ઈશ્વર કાવીયા આપ.
ધ્રુવ અમ્બરીષ પ્રહલાદ વિભીષણઃ થયા સુખિયા સંત પ્રતાપ સ. ૫
સંત સર્વે સુખ થાવા ઠામ છે; તેતો પ્રસિદ્ધ કહે છે પુરાણ.
મન કર્મ વચને તું માનજે; કહે નિષ્કુળનંદ નિવારણ સ. ૬

સંતના સમાગમથી સંસારરૂપી ભવસાગર તરી જવાય છે. તેમજ તેમની કૃપાદૃષ્ટિથી મુમુક્ષને ભગવાન સંબંધી નિર્ગુણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, એથી જ પુરાણ આદિક શાસ્ત્રોમાં સંતનો મહિમા જણાવેલો છે. માટે મુમુક્ષ જનોએ અંતરની આંખ્યથી-જ્ઞાનચક્ષુના અનુભવથી સાચા સદ્‌ગુરુ સંતને ઓળખવા જેથી કરીને જન્મમરણ થકી રહિત થઈ શકાય.

[સંતપારસ ચંદન બાવન - એ રાગ]

તમે અંતરની આંખ્યે ઓળખી;
કરો સદગુરૂ સંતનો સંગ..... ઓળખવું અંતરે (ટેક)
ગાયો ગીતા ભાગવત સંતને; એવા લક્ષણ હોય જેને અંગ ઓ. ૧
એથી અર્થ સરે સવે આપણો; જાયે જન્મમરણનું દુઃખ
હરખ શોક સમે આ સંસારનો; થાયે અંતરે શાંતિને સુખ ઓ. ૨
કર નીર્ભે ભાંગી ભવ ભયને; તેને પાછો પરાભવ ન થાય.
મટે કાળ કરમ ને કલ્પના; જમશીરતે જાગીના વાય ઓ. ૩
સાચા સદગુરુથી સુખ પામીયે; ખાયે ખોટાથી જો મોટી ખોટ.
જેથી જન્મ જાય એળે આપણો; પછે ચઢીએ તે કાળનો ચોટ ઓ. ૪
મિથ્યાવાદીને સંગે જો માલતા; કોય કાળે જો ન સરે કાજ.
પારય ન કરે પોતે પાષાણનું; તરે તારે જો કાષ્ઠનું જહાજ. ઓ. ૫
એમ સત્ય અસત્યને ઓળખી; વળી કરીએ વિવેક વિચાર
કહે નિષ્કુળાનંદ નર હેતને; એળ્યે ન ખોવ આ અવતાર ઓ. ૬

જે મુમુક્ષઓને સત્ય અસત્યનું વિવેકરૂપ જ્ઞાન હોય છે તેઓને જ સાચા સંત ઓળખાય છે અને એવા સંતની સાથે આત્મબુદ્ધિ થાય તો ભગવાનને વિષે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ઉદય થાય છે. એવા વિવેકજનોએ સાચા સંતની સાથે આત્મબુદ્ધિ કરવી.

ધન્ય ધન્ય એ સંત સુજણાને;
જેનું ઉલટી પલટયું આપ..... સંત તે સ્વયં હરિ. (ટેક)
આપ ટળી મળ્યા ભગવાનમાં; જેના આપમાં હરિનો વ્યાપ. સંત;
જેના શીશમાં શીશ છે શ્યામનું;જેના નેણમાં નાથનાં નેણ. સંત;
જેના મુખમાં મુખ છે મહારાજનું; જેના વેણમાં નાસિક નાથ. સંત;
જેના કાનમાં કાન છે કૃષ્ણનાં; જેના નાકમાં નાસિક નાથ, સંત;
જેની જીભમાં જીભ જીવનની; જેના હાથમાં હરિના હાથ, સંત;
જેના હૃદયમાં હૃદય હરિતણ; જેના પાવમાં પ્રભુના પાવ, સંત;
જેમ હીરો હીરો વડે વેધીયે, તેમ થયો તે સહજ સમાવ, સંત;
એમ સંતમાં રહ્યા છે શ્રીહરિ, માટે સંત છે સુખનું ધામ, સંત;
ધર્મ ભક્તિ વૈરાગ્યને જ્ઞાન જે, તેને રહવાનું સંત છે ઠામ, સંત;
અવા સંતશિરોમણિ ક્યાં મળે, જેમે દેહ બુદ્ધિ કરી દુર, સંત;
કહે નિષ્કુળાનંદ એને સંગે, ઊઠે અંતરે આનંદ સૂર, સંત;

નારદ મેરે સંતસે અધિક ન કોઈ;
મમ ઉર સંત ન અરૂમે સંત ન ઉર, વાસ કરું સ્થિર હોઈ નારદ.
કમળા મેરો કરંત ઉપાસન માન ચપળતા ધોઈ.
વદ્યપિ વાસ દિયો મેં ઉર પર સંતન સમ નહીં રોઈ, નારદ
ભૂકો ભાર હરત સંત હિત, કરું છા કર દોઈ,
જો મરે સંત કો રતિ એક દૂવે, તે હી જડ ડારું બોઈ, નારદ.
જીન નર તન ધરી સંત ન સેવે, તીન નિજ જનની બિગોઈ,
મુક્તાનંદ કહત યું મોહન પ્રિય જન નિર્મોહી, નારદ.

સંત સમાગમ કિજે હો નિશ દિન સંત સમાગમ કિજે,
માન તજી સંતન કે મુખસે પ્રેમ સુધારસ પીજે,
અંતર કપટ મેટકે અપનો લે ઉનકો મન દિજે, હો નિશ દિન.
ભવદુઃખ ટળે બહી દુષ્કૃત સબ વિધિ કારજ સિજે, હો નિશ દિત્ત
બ્રહ્માનંદ કહે સંતન કી સોબત જન્મ સુફળ કરી લિજે,
હો નિશ દિન સંત સમાગમ કિજે.

આ પુસ્તકમાં **"દસ તુકિત"** ઓ જણાવેલી છે તેમાં દરેક સંપ્રદાયના આશ્રિતોની મુક્તિનાં સ્થાનો જણાવ્યાં છે. એ સ્થાનોની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા કરનારાઓએ સત્શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો તેમજ સંતસમાગમ કરવો, માયિક પંચવિષયોથી વિરક્ત થવું, અને ભગવાનની નવધા ભક્તિ કરવી, જેથી ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિક ગુણોની પણ પ્રાપ્તિ થાય. એવી કરીને માયિક વાસનાઓ નાશ પામે ત્યારે પોતાના દેહના સંબંધીમાં જેવી આત્મબુદ્ધિ છે તેવી જ કલ્યાણકારી ત્રીસ ગુણવાળા સંતને વિષે આત્મબુદ્ધિ થાય છે ત્યારે તેમની કૃપાથી ભગવાનને વિષે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ઉદય થાય છે એથી કરીને આ સંસારના મનુષ્યોની આત્યંતિકી મુક્તિ થાય છે.

માયિક સુખની વાસનાવાળા ભક્તોને અનંત જન્મો ધારણ કરવા પડે છે, પરંતુ તેમની દુર્ગતિ થતી નથી, કલ્યાણને ઈચ્છનારો, કોઈપણ ભક્ત શ્રદ્ધાથી યોગ કરે છે, તેવા યોગમાંથી ભ્રષ્ટ થયેલો પુરષઃ અશ્વમેઘાદિક યજ્ઞ કરનારા પુરુષોના પવિત્ર લોકમાં જાય છે અને ત્યાંના વૈભવો ભોગવ્યા પછી આ મર્ત્યલોકમાં જન્મ ધારણ કરે છે. એવા ભક્તની બ્રહ્માકાર થયેલી બુદ્ધિથી પૂર્વ જન્મના જ્ઞાનને સંપાદન કરે છે. અને તે પોતાની મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે અધિક અધિક પ્રયત્નો કરતો રહે છે એથી કરીને એવા ભક્તોની અનેક જન્મે કરીને આત્યંતિકી મુક્તિ થાય છે. પરંતુ એવા તીવ્ર શ્રદ્ધાવાન ભક્તને બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતના સમાગમથી પોતાના દેહના સંબંધીને વિષે જેવી આત્મબુદ્ધિ સંતને વિષે થાય તો આ જન્મમાં જ તેને ભગવાનની મૂર્તિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને આત્યન્તિકી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

જેને આત્યંતિકી મુક્તિની ઈચ્છા હોય તેમણે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારા બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતોનો સમાગમ કરવો અને તેમની સાથે આત્મબુદ્ધિ કરવી કારણકે, તેમને પોતાના ઈષ્ટદેવ ભગવાનને વિષે પતિવ્રતાના જેવી દૃઢ ભક્તિની ઉપાસના રાખવી.

દરેક સંપ્રદાયના આશ્રિતોએ પોતાના ઈષ્ટદેવની ઉપાસના દૃઢ રાખવા પોતાના સંપ્રદાયના શાસ્ત્રોનું નિરંતર અધ્યયન કરવું.

જેને આત્યંતિક મુક્તિની ઈચ્છા હોય તેમણે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારા બ્રહ્મનિષ્ઠ એવા સંતમાં કલ્યાણકારી ત્રીસ ગુણો હોય તેમનો સમાગમ કરવો. અને પોતાના ઈષ્ટદેવની ઉપાસના દૃઢ રાખવી. આ બે સાધનોથી આત્મા-અનાત્માના વિવેકરૂપ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, એથી ભગવાનનો મહિમા જાણવામાં આવે છે ત્યારે તેને અ લોક અને પરલોકના માયિક સુખ નાશવંત અને દુઃખરૂપે ભાસે છે. જેથી કરીને ભગવાનને વિષે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ઉદય થાય છે, અને ત્યારે જ આ સંસારના મનુષ્યોની આત્યંતિકી મુક્તિ થાય છે.

શ્રી સ્વામીનારાયણ ભગવત્પ્રોકત (વચનામૃતો)માં

તત્ત્વ પદાર્થો

(૧) દ્રવ્ય પદાર્થો - ૧ પરબ્રહ્મ, ૨ મૂલાઽક્ષરબ્રહ્મ, ૩ મુક્તબ્રહ્મ, અવતારો અને ધામો, ૪ ઈશ્વરાત્માઓ ૫ જીવાત્માઓ, દેવો, આચાર્યો, ૬ મૂલમાયા, ૭ પ્રધાનમાયા ૮ મહત્તત્ત્વ-બુદ્ધિઃ, ૯ અહંકાર , ૧૦ ચિત્ત, ૧૧ મન, ૧૨ દસપ્રાણ, ૧૩ શ્રોત્ર, ૧૪ ત્વક્, ૧૫ ચક્ષુ, ૧૬ રસના, ૧૭ ઘ્રાણ, ૧૮ વાક્, ૧૯ હાથ, ૨૦ પગ, ૨૧ કામદેવની ઈન્દ્રિયો, ૨૨ શબ્દ, ૨૩ સ્પર્શ ૨૪ રૂપ, ૨૫ રસ, ૨૬ ગંધ, ૨૭ આકાશ, ૨૮ વાયુ, ૨૯ તેજ, ૩૦ જળ, ૩૧ પૃથ્વી, ૩૨ વિભૂતિયો-ભૂમિઓ, ૩૩ કાળ, ૩૪ દિશાઓ, ૩૫ અંધારું, ૩૬, નિદ્રા.

(૨) દ્રવ્યગુણાત્મક પદાર્થો-૧ સત્ત્વગુણ, ૨ રજોગુણ, ૩ તમોગુણ, ૪ જ્ઞાન, ૫ કામના, ૬ ચમત્કાર, ૭ અધર્મ-પાપ, ૮ પ્રીતિ-હેત, ૯ આકર્ષણ-ખેંચાણ, ૧૦ ઉપાસના.

(૩) કેવલગુણ પદાર્થો- ૧ રૂપ, ૨ રસ, ૩ ગંધ, ૪ સ્પર્શ, ૫ સંખ્યા, ૬ પરિમાણ-માપ, ૭ પૃથકપણું-જુદાઈ, ૮ સંયોગ, ૯ વિભાગ, ૧૦ પરત્વ-મોટાપણું-આઘાપણું, ૧૧ અપરત્વ-નાનાપણું, પાસેપણું,૧૨ ગુરૂત્વ-વજન, ૧૩ દ્રવત્વ-પિંગળવું, ૧૪ સ્નિગધતા-ચિકાશ ૧૫ શબ્દ, ૧૬ સુખ, ૧૭ દુઃખ, ૧૮ ઈચ્છા, ૧૯ દ્વેષ ક્રોધ, ૨૦ પ્રયત્ન-પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ અને જીવનવૃત્તિ-જીવવાની તાકાત, ૨૧ સંસ્કાર ભાવના, વાસના, વેગ અને સ્થિતિ વલણ, ૨૨ શક્તિઓ, સામર્થ્યો સ્થૈર્ય હલન-ચલન ન થવું.

(૪) ક્રિયાઓ - ૧ સ્પન્દ પ્રવાહાદિ, ૨ કમ્પ-ધ્રુજારો, ૩ ગતિ- છૂટા ડગલાં આદિ ૪ આસ્ફોટન-વધતી લહેરો, પડછંદો, ક્રમ, ૫ લીની-કરણ સુક્ષ્મ અદશ્યલય દસામાં જવું.

(૫) જાતિ- ૧ સજાતિ ૨ વિજાતિ, ૩ સમ-જાતિ ૪ અવાન્તર જાતિ, ૫ વ્યક્તિત્વોપાધિ (વ્યાપ્ય અને વ્યાપક ધર્મો)

(૬) સમ્બન્ધો- ૧ તાદ્દાતમ્ય-એકતા, ૨ સુયોગ-મિલનપણું, ૩ સંસિધ્ધિ-સહભાવ, ૪ વૃત્તિ ઓથ આધાર, ૫ સ્વરૂપ-વસ્તુને રૂપે મનાતો સંબંધ, ૬ વિશિષ્ટતા-પરાધીનને સ્વતંત્રમાં સમ્બન્ધ, ૭ સમવાય નિત્ય કાયમી સંબંધ પર્યાપ્તિ ઝાઝાને છેવટનાં એકમાં પહોંચાડતો સમ્બન્ધ.

(૭) અભાવો : ૧ પ્રાગભાવ-પહેલો અભાવ હોય પછી ચીજ થાય ૨ પ્રધ્વંસાભાવ-નાશ પહેલા ચીજ હોય પછી તેનો નાશ, ૩ અન્યોન્યાભાવ-પરસ્પર ભિન્નતા, ૪ અત્યન્તાભાવ, કાયમી નિત્ય અભાવ. ૫ ઉપજે નાશ પામે એવો અભાવ, ભાવમાં અભાવ, અભાવમાં ભાવાડભાવ વગેરે

શ્રી સ્વામિનારાયણ વેદાન્તસારમાં પદાર્થો

૧ દ્રવ્ય, ૨ ગુણઃ-

તેમાં દ્રવ્યો : ૧ પ્રકૃતિ ૨ કાળ, ૩ જીવ, ૪ ઈશ્વર ૫ મુક્ત ૬, બ્રહ્મ ૭ પરબ્રહ્મ ૮ વિભુતિ, ૯ જ્ઞાન.

તેમાં ગુણો - ૧ સત્વ, ૨ રજ; ૩ તમ; ૪ શબ્દ; ૫ સ્પર્શ, ૬ રૂપ ૭ રસ, ૮ ગન્ધ, ૯ સંયોગ, ૧૦ શક્તિઓ

તેમાં ૧ પ્રકૃતિનાં ચોવીશ તત્વો જડરૂપ-

૧ પ્રકૃતિ, ૨ મહત્ત્વ, ૩ અહંકાર ૪ મન, ૫ શ્રોત્ર, ૬ ત્વક્, ૭ ચક્ષુ, ૮ રસના, ૯ ઘ્રાણ, ૧૦ વાક્, ૧૧ પાણિ-હાથ, ૧૨ પાદ-પગ, ૧૩ પાયુ-મલની ઈન્દ્રિય ગુદા, ૧૪ ઉપસ્થ-મૂત્રની ઈન્દ્રિય, ૧૪ શબ્દ, ૧૬ સ્પર્શ, ૧૭ રૂપ, ૧૮ રસ, ૧૯ ગંધ, ૨૦ આકાશ, ૨૧ વાયુ, ૨૨ તેજ, ૨૩ જળ, ૨૪ પૃથિવી.

તેમાં કાળ- ક્ષણ, દિવસ, વર્ષ, યુગાદિરૂપ વ્યાપક.

તેમાં જીવ- અણુરૂપ જ્ઞાન દ્વારા વ્યાપક, તેને સ્થૂલદેહ, સૂક્ષ્મદેહ, કારણદેહ- અજ્ઞાન લિંગદેહ- વાસના દિવ્યદેહ-જ્ઞાનધનસ્વરૂપનો અર્વિભાવ.

તેમાં ઈશ્વરો- વૈરાજ, મહાવિષ્ણુ, ભૂમાપુરુષ, પ્રધાનપુરૂષ વગેરે.

તેમાં મુક્તો- આદિ મુક્તો જે બ્રહ્મલોકમાં જ છે. આદિ મુક્તો જે સૃષ્ટિઓમાંથી જઈને રહે છે તે બધા સાકાર શ્રીહરિ સમ ન આકારાદિવાળા.

તેમાં બ્રહ્મ- અક્ષરધામ બ્રહ્મલોક, અમૂર્ત વ્યાપક પ્રકાશ અને મૂર્ત ભગવાનની સેવામાં હાજર

તેમાં પરબ્રહ્મ- સર્વેના શરીરી પરમાત્મા એક જ શ્રીહરિ.

તેમાં વિભૂતિ- ગોલોક, વૈકુંઠ વિગેરે ધામરૂપ દિવ્ય ભૂમિઓ અપ્રાકૃત ચેતન સમાન.

તેમાં જ્ઞાન- તે પ્રત્યક્ષ અનુમાન, ઉપમાન, શાબ્દબોધ વગેરે યથાર્થ અને અયથાર્થ અનુભવો રૂપે, તથા સ્મરણરૂપે.

ગુણો દસ- સત્ત્વગુણ શાંતિ પ્રકાશરૂપ રજોગુણ પ્રવૃત્તિ-રાગરૂપ તમો ગુણ-મોહ, ભારેપણું અટકાવરૂપ.

તેમાં શબ્દ કાનથી ગ્રહણ થાય.

તેમાં સ્પર્શ ત્વકથી ગ્રહણ થાય.

તેમાં રૂપ આંખથી ગ્રહણ થાય.

તેમાં રસ રસનાથી ગ્રહણ થાય.

તેમાં ગંધ નાસિકથી ગ્રહણ થાય.

તેમાં સંયોગ સમ્બન્ધરૂપે અડાડે.

તેમાં શક્તિઓ-અનેક જાતની શક્તિઓ તમામમાં છે તે.

શ્રી સ્વામીનારાયમ સમ્પ્રદાય પરિચય

પરમઅક્ષરધામાત્મક બ્રહ્મલોકનિવાસી સર્વત્ર અન્તર્યામી નિયામક એવા શ્રી સ્વામિનારાયણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણે સર્જેલી સૃષ્ટિઓના આત્માઓના ઉધ્ધરણ માટે મોક્ષનું સાધન વિશિષ્ટાદ્વૈત સિધ્ધાન્તને અનુરૂપ, ભક્તિયોગ અક્ષરબ્રહ્મ દ્વારામહા-મુક્તોનો ઉપદેશ્યો. તે નારદજી પંચરાત્રમાં વર્ણવ્યો અને પરંપરાથી સંસારમાં પ્રવૃત્ત થયો, બોધાયન ઋષિએ તે સિધ્ધાન્તને બોધાયન વૃત્તિમાં દર્શાવ્યો. શ્રીરામાનુજાચાર્યે તેને સ્વભાષ્યમાં વર્ણવ્યો. શ્રીરામાનંદસ્વામીએ તેને ફેલાવ્યો. શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને દિવ્ય માનવરૂપે લખેલી શિક્ષાપત્રીમાં સૂચવ્યો; જડચેતન વિશિષ્ટ બ્રહ્મમાં પરબ્રહ્મ રહ્યા છે જ. તેમની સ્નેહ સેવાભક્તિ કરવી, એવો બોધ આપ્યો.

અયોધ્યાથી ઉત્તરમાં દસ માઈલ દૂર આવેલા છપૈયા ગામમાં સરયુપારીણવિપ્ર ધર્મદેવ અને ભક્તિદેવી થકી પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રીહરિ પ્રગટ થઈ, ભારતનાં તીર્થોમાં વિચરી, સૌરાષ્ટ્રમાં પીપળણામાં આવી, શ્રીરામાન્દસ્વામી દ્વારા સંતદીક્ષા લઈ સહજાનંદસ્વામી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા, અને જેતપુરમાં ગુરુની ગાદીએ પટ્ટાભિષેક પ્રાપ્ત કરી શ્રીસ્વામીનારાયણ ભગવાન તરીકે સ્વભજન કરાવવા લાગ્યા. તેમનો શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય કહેવાયો; નારદ પંચરાત્રમાં 'શ્રીમાન નારાયણસ્વામી દાસસ્વસિતસ્ય વૈ' (૪૦) એમ કહેલ છે, તથા સ્કન્દ પુરાણમાં, વૈષ્ણવ ખંડમાં, અધ્યાય

સાતમો, "स्वामिनारायणोऽस्माकमास्ते श्वोवेकटाचलो कदाचिद्ध ह्यमारुह्य हंसशुकलं मनोजवम्" (૯) એમ કહેલ છે તથા બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં શ્રીકૃષ્ણ જન્મ ખંડમાં ૭૮ અધ્યાયમાં "श्रुणु नारायणक्षेत्रं जलादहस्तचतुष्टयम् अत्र नारायणः स्वामी नान्यः स्वामी कदाचन" (૪૦) એમ કહેલ છે. તથા ષટ્ચક્રનિરૂપણ ગ્રન્થમાં પાદુકાપંચકની ટીકામાં પુરશ્ચરણ રસોલ્લાસમાં શ્રીમહાદેવજીએ પાર્વતીજીને કહ્યું છે જે-

श्रुणु प्रिये प्रवक्ष्यामि यदेतत् पृष्ठमुतमम् ।
सहस्त्रारं महापद्मं सहस्त्रवलसं युक्तम् ॥
सदा ब्रह्मपुरं तत्तु, नित्यानंदमयं सदा ।
नानागंधयुतं पद्म सहजानन्दमंदिरम् ॥

તથા પ્રબોધચન્દ્રોદય નાટકમાં ષષ્ટાંકમાં,

उपनिषद् उवाच-यस्माद्, विश्वमुदेति यत्र रमते यस्मिन्
पुनर्लीयते, भासा यस्य जगद् विभाति सहजान्दोज्जवलं यन्महः ।
शातं शाश्वतक्रियं यमपुनभवाय भूतेश्वर,
द्वैतलध्वान्तमपास्य यान्ति कुतिनः प्रस्तौमि तं पुस्रम् ॥

(૧૪) તથા બૃહન્નારદીય પુરાણના પૂર્વ ખંડમાં અધ્યાય ૭૦માં કહ્યું છે.

"तारहूत्यपूर्वक, येऽन्तं नारायणपदं भवेत् ।
अष्टाक्षरो मनुश्र्याम्य साध्यो नारायणो मुनिः ॥

(૩) તથા પદ્મપુરાણ ઉત્તરખંડના અધ્યાય ૭૨માં વિષ્ણુસહસ્રનામમાં

"नर कृष्णो हरिर्वर्मनन्दनो धर्म जीविकः । १७५ ।

એમ કહેલ છે તે.

એવા સ્વામિનારાયણ ભગવાનનાં ચિહનો-

વિષ્ણુપુરાણ પ્રથમ અંશ અધ્યાય ૧૨, શ્લોક ૪૪, ૪૫, ૪૬,

हस्ते तु दक्षिणे चक्रं दृष्ट्वां तस्य (पृथोः) पितामहः ॥ ४४ ॥
विष्णोरंशं पृथुं मत्वा परितोषं परं ययौः ॥ ४५ ॥
विष्णुचिन्हं करे चक्रं सर्वेषां चक्रवर्तिनाम् ॥ ४६ ॥

વિષ્ણુપુરાણમાં પાંચમાં અંશમાં, અધ્યાય ૧૮માં શ્લોક ૧માં-

"सोऽप्येन" ध्वजवज्राऽब्जकृतचिन्हेन पाणिना ॥
संस्पृश्याऽऽकृष्य च प्रित्या सुगाढं परिषस्वजे ॥ २ ॥

અર્થ-પૃથુરાજાના જમણા હાથમાં ચક્રનું ચિન્હ જોઈને બ્રહ્મા પૃથુનું વિષ્ણુ માનીને રાજી થયા, જેને ચક્રચિન્હ હોય તે ચક્રવર્તી હોય; શ્રીકૃષ્ણનારાયણ ધ્વજ, વજ્ર, કમળના ચિન્હવાળા હાથ વડે અકર્ને ખેંચીને પ્રીતિપૂર્વક ભેટ્યા ॥

વામનપુરાણ અધ્યાય ૭માં કહ્યું-

''धनुर्बाणांकितकरञ्चक्रध्वजसमन्वितः॥२२॥
सराजुं प्राप्त वैन्नस्तु (पृथुः) चिन्तयामास पार्थिवः॥२५॥

ધનુષ્ય, બાણ, ચક્ર, ધ્વજના ચિહ્નયુક્ત હાથવાળા પૃથુરાજાઓએ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી વિચાર કર્યો. બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણના બ્રહ્મખંડમાં અધ્યાય ૨૨મો શ્લોક ૬૪માં કહ્યું છે.

''हस्तपादादिवलितं सुकपोलं मनोहरम् ।
पद्मचक्रांकितपादपद्म'' वाऽतुलमुज्जवलम् ॥

(૬૪) નારદજીના પગમાં કમળ અને ચક્રનું ચિન્હ તથા સુકપોલ અને હાથપગ સુંદર હતા ॥ વિષ્ણુપુરાણના દ્વિતીય અંશમાં અધ્યાય ૫૭માં શેષનારાયણના મસ્તકમાં સ્વસ્તિક સાથિયાનું ચિન્હ કહ્યું છે

'सहस्दाशिरसाव्यक्तस्वस्तिकाऽमलभूषणः ॥

૧૪ ॥ હજાર મસ્તકોમાં સ્વસ્તિકો હતા ॥ ૧૪ ॥ તથા અધ્યાત્મરામાયણમાં શિવજીએ પાર્વતીને કહ્યું છે-

''स तंत्र वजुकितवारिजांचितध्वजादिचिहनानि पदानि सर्वतः ।
दर्दश र मस्य भुवोऽतिमंगलोन्यचेष्टयत् प दरजः तु सानुजः ॥

રામચંદ્રજીના વજ્ર કમળ ધ્વજા ચિન્હ વાળા ચરણપગલા ધ્રૂવમાં જોઈને તે ગૂહબકત આળોટવા લાગ્યો. ॥ (૨૮૨) ॥ પદ્મપુરાણના ઉત્તર ખંડમાં અધ્યાય ૨૬૯માં શંભુ પાર્વતીજીને કહે છે-

तस्य (रामस्य) श्रीपादकमले हस्ताब्जे च वर ननने ॥ ८१ ॥
शंखचक्रदापद्मध्वजवजु दिचिन्हिते ।
दष्ट्वा वक्षसि श्रीपर्त्स कौस्तुभमं वनमालया ॥ ८२ ॥

શ્રીરામચંદ્રજીના ચરણોમાં તથા કરકમળોમાં શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, ધ્વજ વજ્ર આદિક ચિન્હો જોઈને અને હૃદયમાં કૌસ્તુભમણિ વનમાળા તથા શ્રીવત્સ ચિન્હ જોઈને ભગવાન માન્યા ॥ પદ્મપુરાણમાં ઉત્તર ખંડમાં અધ્યાય ૨૭૨માં શ્લોક ૨૩૭, ૨૩૮.

'हर्षात् समेत्य गोपाल' (श्रीकृष्णं) पिणीय पणम्य चारवतार
विन्दसदशे वज्राचक्रांकचिन्हिते ॥ २३७ ॥
स मूर्ध्नि धृत्वा पादाब्जे प्रणनाम पुनः पुनः ॥ २६८॥

અકૂરજી શ્રીકૃષ્ણ પાસે જઈને ગુલાબી કમળ જેવા વજ્રયકચિન્હવાળા શ્રીકૃષ્ણ હાથને પોતાના મસ્તક ઉપર મેલાવીને વારંવાર નમન કરવા લાગ્યા ॥ શ્રીમદ્ ભાગવતે દશમે અધ્યાયે ૧૬માં કહ્યું છે-

'त तत्र तत्राऽब्जयवांकुशाशनिध्वजौपपन्नानि पदानि विष्यतेः ॥

॥૧૮॥ ગૌમતાઓ અને સખીઓની વચ્ચે વચ્ચે ધૂળના માર્ગમાં કમળ, જવ, અંકુશ, વજાધ્વજચિન્હોવાળા, શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનાં પગલાં પડેલાં જોઈને ગોપીઓ આગળ આગળ ખોળવા દોડીએ ॥ પદ્મપુરાણ ઉત્તરખંડ અધ્યાય ૨૭૯માં કહ્યું છે-

ऐतस्मिन्नतरे मृगयाजीविकः सहरेस्तदा ।
कालप्रभावेण चन्द्रवज्राध्वजांकुशादि चिन्हितमतिरक्ततमं पादकमलं दृष्ट्वा दिव्याध ॥७२॥

વ્યાધે કાળબળને લઈને ચક્ર, વજા, ધ્વજ, અંકુશ આદિ ચિન્હોવાળા લાલ ચરણને જોઈને બાણ માર્યું ॥ સત્સંગિજીવના પ્રથમ પ્રકરણમાં અધ્યાય ૨૨માં શ્લોક ૬૪ની ટીકામાં શ્લોકો છે. મેં તેમના પગોમાં સોળ ચિન્હો જોયાં. જમણામાં નવ, ડાબામાં સાત, તેનાં નામ-ધ્વજ, કમળ, વજ્ર, અંકુશ, જવ, સ્વસ્તિક, ઊર્ધ્વરેખા, અષ્ટકોણ, જામ્બુ, ધનુષ્ય, ત્રિકોણ, કળશ, અર્ધચંદ્ર આકાશ મીડુ મત્સ્ય, ગોપદઃ આ સોળ જેના પગમાં હોય તે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પ્રગટ છે એમ જાણવું તેમાં સંશય નથી. શંખધ્વજછત્રનાં ચિન્હો બે ચરણોમાં હતા એમ ગોપલતાપની ઉપનિષદ્માં કહેલ છે । શ્રીહરદિગ્વિજયના છઠ્ઠા ઉલ્લાસમાં પણ શ્લોકો છે- શ્રીસ્વામીનારાયણ ભગવાનના કમળ સમાન લાલ એવા જમણા પગના તળામાં સ્વસ્તિક, ધ્વજ, જવ, અંકુશ, દંડ, અષ્ટકોણ, વજ્ર, જામ્બુ, કમળ આ નવ ચિન્હો છે, અને કોમળ કોમળ ડાબા પગના તળામાં-અર્ધચંદ્ર, કળશ, ગોપદ, આકાશબિંદુ, ત્રિકોણ મત્સ્ય, ધનુષ્ય આ સાત ચિન્હો છે, આ માયલું એક પણ ચિન્હ જેને સ્પષ્ટ હોય તે નરાધિપતિ થાય છે તો બધાં ચિન્હોવાળા માનવમૂર્તિ પરમેશ્વર હોય તેમાં શું કહેવું ? ॥૧૪॥ હે ધર્મદેવ ! તમારા પુત્રની સુંદર આંગળીઓ તથા મહાપુરૂષોની રેખાઓ વાળી લાલ હેથળીઓ તો જુઓ જમણી હથેળીમાં - છત્ર, ચામર, ગજ, આદિ ચિન્હો તથા અખંડિત ચક્રનાંચિન્હો છે, તે આ ભગવાનનો અવતાર છે, એમ બતાવે છે. ॥૨૧॥ અષ્ટકોણ, જામ્બુ, જવ, ધ્વજ, કમળ, ઉર્ધ્વરેખા, સ્વસ્તિક વજ્ર, અંકુશ એ ચિન્હો જમણા પગના તળામાં છે.

અર્ધચંદ્ર **ગોપાદ**, ધનુષ, ઘટ, આકાશબિંદુ, ત્રિકોણ મત્સ્ય આ ચિન્હો વામપગના તળામાં છે. આ ચિન્હોવાળા સાક્ષાત શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પરબ્રહ્મ જ છે એમ સમજવું એમાંના બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ ચિન્હો જેને હોય તે ભગવાનનો અવતાર છે એમ સમજવું ભગવાનના હૃદય મધ્યે રોમનો જમણી તરફ ફેરાવાળો ભ્રમર હોય તે શ્રીવત્સ કહેવાય છે ॥ શ્રી હરિ લીલાપ્રદીપનો અધ્યાય ૨૦માં (શ્લોક ૨૧/૨૨) કહ્યું છે - શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનના જમણા ચરણમાં- કમળ, ધ્વજ આદિ ચિન્હો છે, અને ડાબા ચરણમાં ધનુષ, ગોળરેખા અને કળશ આદિ ચિન્હો છે, આમાંનું એક પણ ચિન્હ જેને હોય તે લોકાના આધિપત્યને પામે છે. ॥ ૨૨ ॥ શ્રીહરિલીલાકલ્પતરુંના પ્રથમ સ્કન્ધમાં અધ્યાય ૧૨માં શ્લોક ૨૭ વડે કહ્યું છે – नहीनमीनकीनवीनचिह् न पाणिशालिनं નહીત-મીન મોટો મત્સ્ય, કીન-ગજેન્દ્ર વિ-પક્ષી મોરલો, ઈન-સૂર્ય, આવી રેખાઓ બન્ને હાથમાં છે ॥ ૨૭ ॥ સુધાસિંધુ ઉપોધ્ધાતના શ્લોક ૨૦૪ અને ૨૦૮ વડે કહ્યું છે - પ્રથમ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વડે પ્રભુને બન્ને લૂંટીએ તથા બબ્બે બબ્બે નીચેની ઘૂંટીઓ છે, ત્રણ ઘૂંટીઓ પ્રભુપણું બતાવે છે, નાભિની ત્રિવળી અસંખ્ય જનોના આચાર્યપણાને બતાવે છે. ॥૨૦૮ ॥ સામુદ્રિકમાં કહ્યું છે - જેની હથેળીમાં અંકુશ, કમળ, ચક્ર, ધ્વજ, વજ્ર, છત્ર, શંખ પદ્મ, આદિક ચિન્હો હોય તેશ્રીપતિ પુરૂષોત્તમ છે, તથા હાથની બે મધ્યમ આંગળિયોમાં શંખ હોય અને બાકીની છ આંગળીઓ તથા બે અંગૂઠામાં ચક્રો હોય તે શ્રીહરિ પોતે છે એમ સમુદ્રનું વચન છે ॥ વળી સામુદ્રિકમાં શિવપાર્વતીના સંવાદમાં છે. જેના કરમાં મત્સ્યરેખા છે, તેના કાર્યો સફળ થાય છે, કમળ, ધનુષ, તરવાર અષ્ટકોણવાળો તથા શંખ, ચક્ર, ધ્વજ, માળા આકાર રેખાઓવાળો પુરૂષ સર્વ વિદ્યાનો પ્રદાતા બુદ્ધિમાન સુખી હોય છે, હાથમાં ત્રિશૂળ ચિન્હવાળો રાજ્યાધિપતિ હોય છે તથા યજ્ઞ, ધરમ, દાન, દેવ દ્વિજનો પૂજક હોય છે, શક્તિ તોમર બાણ જેના હાથમાં હોય, રથ, ચક્ર ધ્વજ હોય તે રાજ્ય પામે છે, અંકુશ કુંડલ, ચક્ર જેની હથેળીમાં હોય તે હરિનો અવતાર છે અને રાજ્ય પામે છે એમ સમુદ્ર કહે છે ॥

શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ સંહિતના કૃતયુગ સન્તાનમાં અધ્યાય ૨૯મા કહ્યું છે-

नारायणो यदा श्रीमान्नरस्त्वेण दृश्यते ।
तदा तद्दक्षिणे हस्ते ध्वजञ्चाब्जवेणव : ॥ १६॥
स्वरितकञ्च धनुर्वाणा त्रिशूलं मत्स्यक तथा ।
पद्मं शंखवत्यः चक्र सूर्यो हस्ती भयूरकः ॥१७॥
एक द्वयं, त्रयं वः मेऽवतारे तु ध्रुवं भवेत् ।
हृदये स्वर्णरिखात्मलक्ष्मीचिन्हं शूभं भक्षेत् ॥ १८ ॥

આવી રીતે આગળ ૨૯મા શ્લોક સુધી સામુદ્રિક ચિહ્નોનું નિરૂપણ કર્યું છે જેનુ ભાષાંતર જોઈએ.

અર્થ - શ્રીપતિ નારાયણ જ્યારે માનવરૂપે પ્રકટે છે ત્યારે તેના જમણા હાથમાં ધ્વજ, વજ્ર, કમળ, બંશી સ્વસ્તિક, ધનુષ, બાણ, ત્રિશૂલ, મત્સ્ય, કમળ, શંખ, ચક્ર, સૂર્ય, હાથી, મયુર આદિ ચિન્હો હોય છે ॥ ૧૭ ॥ નારાયણના અવતારને એક, બે ત્રણ ચિન્હો જરૂર હોય છે. હૃદયમાં સુવર્ણરેખા રૂપે લક્ષ્મીજી રહે છે ॥ ૧૮ ॥ છાતીમાં સુવર્ણરેખા હોય છે, ઉંદરમાં લાંબી ત્રિવલી, લિંગમાં કાળો તિલ લલાટમાં તિલકરેખા અને એક લાંબી રેખા બંને છેડે પહોંચેલી હોય છે. ડાબા સાથળમાં ઊજળું, ચક્ર જમણા સાથળમાં કાળો, તિલ, બન્ને પગમાં ત્રણ ત્રણ ઘૂંટીઓ હોય છે, મૂર્તિ સોના જેવી સુંદર ઊજળી રૂપાળી હોય છે. પ્રેમ પ્રસન્નતા ભરેલ દયાવાળી નેત્રો અને કટાક્ષ ભરેલી આકર્ષક બ્રહ્મકુટિઓ હોય છે ॥૨૩ ॥ સ્વસ્તિક, ધ્વજ, જવ, અંકુશ, દંડ, અષ્ટકોણ, વજ્ર જાંબુ, અર્ધચંદ્ર કળશ, ગૌપદ, કડુ, ત્રિકોણ મત્સ્ય, ધનુષ્ય વગેરે ચિન્હો હોય છે ॥ ૨૪ ॥ જમણા પગમાં સ્વસ્તિક આદિ નવ ચિન્હો અને ડાબા પગમાં અર્ધચંદ્ર આદિ સાત ચિન્હો હોય છે તેમાંથી એક, બે કે ત્રણ ચિનન્હહો જેને હોય તે ભગવાનનો અવતાર છે એમ સમજવું આવા ભગવાન પાપનાશક તાપનિવારક તથા સ્ત્રી-ધનના મહાભોગો હોવા છતાં નિર્લેપ હોય છે ॥ ૨૭ ॥ કામ ક્રોધ, ભય, લોભ, મત્સર વડે પણ આવા ભગવાનને ભજે તે મોક્ષને પામે છે ॥ ૨૯ ॥

વળી હે લક્ષ્મીજી ! તમારાં ચિન્હો સાંભળો-હૃદયમાં મધ્યે મારા (નારાયણના) ચરણની પુંડરેખા હોય છે, નાભિ નીચે પીળી બાણરેખા હયો છે. લલાટમાં મુકુટરેખા જમણા ગાલમાં તથા કપાળમાં સુદર્શન જેવી રકતબિંદુરેખા હોય છે, છાતીમાં ચાર હાથવાળા વિષ્ણુની રેખા હોય છે, ડાબા હાથમાં ગદાનું ચિન્હ હોય છે. ડાબા સાથળમાં ચાંખડીનું ચિન્હ હોય છે. હૃદયમાં વૈજયન્તી પીળી માળાનું ચિન્હ હોય છે, હથેળીમાં કમળ લીધેલ હાથીની રેખા હોય છે, આવા એક, બે ત્રણ ચિન્હવાળી કન્યા રાધા લક્ષ્મી, રૂક્ષ્મણીનો અવતાર સમજવી હે લક્ષ્મીજી ! તમારા પગનાં ચિન્હો સાંભળો-જેથી માનવીરૂપમાં તમારી ઓળખાણ ચિન્હો વડે થાય. જમણા પગના અંગૂઠાના મૂળમાં નીચે શંખનું ચિન્હ બે આંગળીઓના મૂળ નીચે વિમાનની રેખા, કનિષ્ઠા આંગળીના મૂળમાં નૌકા રેખા, તેથી નીચે શંખ અને ગદારેખા કે મત્સ્યરેખા, તેથી નીચે પગતળે શિખરરેખા પાનીમાં મત્સ્યરેખા, પગતળે મધ્ય લોકમાં નાગરવેલીની રેખા હોય છે તથા ડાબા પગના અંગૂઠાના મૂળમાં જવચિન્હ, તેથી નીચે બંગલારેખા તેથી નીચે છત્ર અને ઊર્ધ્વરેખા બન્ને આંગળીઓના મૂળમાં કમળરેખા, તેથી નીચે ધ્વજ, તેની પડખે અંકુશ, તેની નીચે પોયણું, તેની પાસે શ્રીફળ અને કળશ, તેની નીચે ગુલાબપુષ્પ, ઘૂંટી ઉપર ચંદ્રરેખા, અંગૂઠા આંગળીઓમાં દસ ચક્ર, ફણા ઉપર સુવર્ણરેખા હોય છે આવી એક, બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ રેખાવાળી કન્યા લક્ષ્મીજી ! તમારી અવતારિણી જાણવી જેના લલાટમાં સુવર્ણ સળીની રેખા કે માળાની રેખા હોય કેબિન્દુ હોય, જમણા ગાલમાં બિન્દુ

હોય, દાઢીની ચિબુકમાં તિલ હોય, જમણા સ્તન ઉપર પંજાની રેખા હોય, ડાબા સ્તનમાં ચંદ્રરેખા હોય, કંઠમાં પીળી માળાની રેખા હોય, છાતી ઉપર ચતુર્ભુજ નારાયણ રેખાય હોય, યોની ઉપર ધનુષ્યરેખા હોય, સાથળમાં કમળરેખા હોય, જમણી હથેળીમાં સ્વસ્તિક, ધ્વજ, મત્સ્ય, બંશી, ધનુષ, મગર, કળશ, એ માયલું કોઈપણ ચિન્હ હોય આવા એક, બે, ત્રણ ચિહન્વાળી બ્રહ્મા નારાયણાંશ ભગવતી કન્યા સમજવી હાથની બન્ને મધ્ય આંગળીઓમાં શંખ હોય અને બાકી આઠ આંગળી અંગૂઠામાં ચક્ર હોય તો સ્વયં લક્ષ્મીજી જાણવા.

મહામન્ત્ર તરીકે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના આશ્રિતો "શ્રી સ્વામિનારાયણ નમ," દસ અક્ષરો, કે 'સ્વામિનારાયણ' છ અક્ષરો બોલે જપે છે, ભાગવત ધર્મ કે ભક્તિ એક જ છે, તે સૃષ્ટિની શરૂથી જ ચાલુ , સુષ્ટિ પૂર્વે પણ બ્રહ્મલોકમાં આ ધર્મ ચાલુ જ છે, એમ "यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः तानि धर्नाणि प्रथमानि आसन् तेहनाकं माहिमानः संचन्त यत्र पूर्व साध्यां सान्ति देवाः એ મંત્રવડે વર્ણવાય છે. જેઓ પોતાનું ચિત્ત પરમેશ્વરમાં રાખે છે. તેના હૃદયમમાં પરમેશ્વર વિશેષ વસે છે, ભક્તિ વિના કોઈનાથી રહેવાતું નથી, જેમાં પ્રેમ તેની ભક્તિ, તેવી ભક્તિ ભગવાનમાં કરી લેવી. ભગવાનના અવતારોએ માનવરૂપમાં તમામને પોતામાં ખેંચવા અનેક લૌકિક રીતિઓ અપનાવવી અને પ્રેમીઓને મુક્તિમાં મોકલ્યા શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની શિક્ષાપત્રીમાં ભક્તિરૂપમાં માનવધર્મો મુખ્ય રીતે વર્ણવ્યા છે, શ્રી સ્વામિનારાયણ ભાગવત પોતે ભારતમાં વિચર્યા અને ભારતીયોને ઉદ્દેશીને સમગ્ર માનવ જાતિને ઉદ્ધારવા ઉપદેશ આપતા રહ્યા છે.

આ ભારતભૂમિએ પરમાત્માના અવતારો આપ્યા છે. ભારત સિવાયના દેશોએ પયગમ્બરો આપ્યા છે, યુગપુરૂષો પરમાત્મામાંથી જ પ્રગટે છે. વિશ્વને સહાયક થાય છે. એમના સંદેશાઓમાં વિજય ભરેલા હોય છે. પ્રજાને પીડા થાય તેવા સંયોગોમાં આર્તનાદ વડે પ્રેરાયા એવા પ્રભુ અવતરે છે અને સન્માર્ગનો પડકારકરે છે. માનવોને પતિતામાંથી ઉદ્ધારે છે, આદર્શ ચારિત્ર્યને ઉપદેશે છે, તેપામે તેને આનંદ નિર્ભયપણું સુખ-શાંતિ મળે છે, સારા યુગનો પલટો થયો, પ્રજા પતિત થવા લાગી. ત્યારે હિમાલયમાં નરનારાયણ ભગવાનના બદ્રિકા શ્રમમાં મહર્ષિઓ એકત્રિત થયા અને દુર્વાસાના વચન દ્વારા પ્રભુએ તથા ઋષિઓએ ભારતમાં અવતરવા નક્કી કર્યું, થોડા સમયમાં જ ધર્મદેવ અને ભક્તિદેવીએ ઉત્તર ભારતમાં જન્મ લીધા. તેઓ દંપતિ તરીકે સ્વધર્મ પાળતા હતા. તેમણે વૃંદાવનમાં ભગવદારાધાના કરી ભગવાને તેમના ઘરે પ્રકટ થવા વરદાન આપ્યું ભગવાને વિક્રમ સંવત્ ૧૮૩૭માં ચૈત્ર શુકલ નવમીની રાત્રિના દસ વાગ્યે (ઈ.સ. ૧૦ એપ્રિલ ૧૭૮૧)ના પવિત્ર સમયે તેમના ઘરે જન્મગ્રહણ કર્યો

તેમનું ગોત્ર સાવર્ણિ વેદ સામ, શાખા, કૌથુમી, પ્રવર સાવેતસ, વૈત્હવ્ય અને ભાર્ગવ છે. જન્મ પછી બાળરૂપે પ્રભુએ માતપિતાને પોતાનું દિવ્ય ભગવત્ રૂપમાં દર્શન આપ્યું, પાછું બાળસ્વરૂપ ધાર્યું સર્વત્ર ઉત્સવ મંગળો થયા. માર્કંડેય ઋષિએ બ્રાહ્મણરૂપે આવી બાળસ્વરૂપનાં ચરણોમાં ચિન્હો જોઈ જન્મકુંડળી કરીને ઘનશ્યામ, નીલકંઠ, હરિ, કૃષ્ણ, હરિકૃષ્ણ એવાં નામો આપ્યાં. અસુરના ગુરૂ એવા કાલીદત્તે ભય લાગવાથી બાળકને મારી નાંખવા આસુરી માયાના પ્રયોગો કર્યા પણ નિષ્ફળ ગયા. પૂર્વેના અવતારો અને મહાપુરૂષો શ્રીકૃષ્ણ એબ્રહમ ઈસુ, જરથુસ્ટ વગેરને પણ શિશુપણામાં આવા ઉત્પાતો થયા હતા. છપૈયામાં અસુરોનો ઉત્પાત વધ્યો. માતાપિતા ઘનશ્યામને લઈ અયોધ્યા વસ્યા છે, ઘનશ્યામ બાળપણમાં ભક્તિ કરે છે, સરયૂસ્નાન દેવદર્શન, કથાશ્રવણ, યોગવૃત્તિ સાથે તપ, વ્રત વગેરે કરતા રહે છે, અને પિતાજીથી જ શાસ્ત્રોના તત્ત્વો જાણવા લાગ્યા છે આવા મહાપુરૂષના લક્ષણો પૂર્વે પણ ભગવાન બુદ્ધ, કપિલ, દત્તાત્રેય વગેરેમાં હતા. પિતાજીએ બાળ પ્રભુને સાતમે વર્ષે યજ્ઞોપવીત આપ્યું છે, અને નીલકંઠવર્ણી તરીકે ખ્યાત થયેલા પ્રભુએ પિતાજી સાથે કાશી તીર્થ કરી, વિદ્વત્સભામાં વિશિષ્ટાદ્વૈત પર પ્રમામિક પ્રવચન કરી પંડિતોને મુગ્ધ કર્યા હતા. ત્યારબાદ ભક્તિમાતાએ પુત્ર મુખે મોક્ષોપ્રદેશ સાંભળી સ્વપુત્ર પ્રભુમાં ધ્યાન રાખી અયોધ્યામાં મુક્તિ મેળવી છે. ત્યારપછી ધર્મ પિતાજીએ પણ સ્વપુત્રના દિવ્ય ભગવદ્ રૂપે દર્શન કરી મોક્ષ મેળવ્યો છે. માતા પિતાના મોક્ષગમન પછી નીલકંઠવર્ણી રવઅગ્રજ ભ્રાતા રામપ્રતાપભાઈ તથા સુવાસિની ભાભીની આજ્ઞામાં રહે છે. પોતાના ભાવિ ઉત્તમ કર્તવ્યને ધ્યામાં લઈ ૧૧ વર્ષની ઉંમરે સંવત ૧૮૪૯ના અષાઢ માસના શુકલ દસમી અને શુક્રવારે તીર્થયાત્રા માટે ચાલી નીકળે છે, તપસ્વીવેષે અરણ્યમાં ચાલ્યા જાય છે, ભગવાન બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય અને ચૈતન્ય મહાપ્રભુ પણ અરણ્યમાં જ ગયા હતા. શ્રી નીલકંઠવર્ણીના દર્શનકર્તાઓને દિવ્યતા મળે છે. ભૂતોના ગૃહરૂપ એક વડ નીચે રાત્રિવાસમાં નીલકંઠવર્ણીને હનુમાનજીએ સેવા દીધી હતી, હિમાચલની તળેટીમાં ગંગામૈયાએ મૂર્તિમતી થઈને કળશજળ વડે ભગવચ્ચરણો ધોયાં હતા. હિમાચલે મૂર્તિમન આવી અરણ્યમાં માર્ગપ્રદર્શનરૂપ સેવા કરી હતી. પુલહાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરતા નીલકંઠવર્ણી પાસે સાક્ષાત્ સૂર્યનારાયણે પધારી અંત શત્રુઓ પર વિજય મેળવતા શ્રી પ્રભુની સ્તુતિ કરી હતી. આગળ વનમાં મહાયોગી ગોપાળ યોગીને પ્રભુનાં દર્શન થતાં જ યોગસિદ્ધિઓ મળી હતી અને મોક્ષ મળ્યો હતો. બંગાળમાં સિદ્ધવલ્લભ રાજાએ પ્રભુનાં દર્શન થતાં જ શરણાગતિ લીધી હતી. ત્યાંના હજારો સિદ્ધો વૃષ્ટિના પૂરના ઉપદ્રવે ભાગી ગયા હતા. નીલકંઠવર્ણી એક જ જળ ઉપર વરાજયા હતા. આસામમાં કામરૂપ કામાક્ષી તીર્થમાં મહાકાલીના ઉપાસક વિબેક વિપ્રે નીલકંઠવર્ણી ઉપર અજમાવેલી મેલી વિદ્યાઓ નિષ્ફળ જવાથી પ્રભુની શરણાગતિ સ્વીકારી હતી. પ્રભુએ સિરપુરમાં ભારે દાન લઈ શ્યામ થએલા બ્રાહ્મણને પાપથી મુક્ત

કરી ગૌર કર્યો હતો. નવલખા પર્વતમાં નવ લાખ યોગીઓને એક સાથે નવ લાખ રૂપે ભેટીને તેમને બ્રહ્મલોકમાં વાસ આપ્યો હતો. જગન્નાથપુરીમાં વસતા તથા રામેશ્વર અને પઢંરપુર સુધીમાં વસતા અગણિત જનોને પોતાનું પ્રભુપણું દર્શાવ્યું હતું. આ વનવાસના તીર્થોમાં સાત વર્ષ અને એક માસ વિતાવી સંવત ૧૮૫૫ની શ્રાવણની છઠ્ઠને દિવસે લોજ પધારીને મુક્તાનંદ સ્વામીને મળ્યા હતા. આ સૌરાષ્ટ્ર ભગવાનોની ભક્તિભૂમિ છે, શર્યાતિના દીકરા આનંત આ દેશ વસાવ્યો હતો. ધર્માંગદ રાજાએ દેશની પ્રજામાં ભક્તિનો ઓપ ચઢાવ્યો હતો. નરસિંહ મહેતાએ ભગવાન વશ કર્યા હતા. દાદા ખાચરે સ્વામિનારાયણ ભગવાનને વશ કર્યા હતા. ઓગણીશ વર્ષના નીલકંઠવર્ણી પીપળણામાં રામાનંદ સ્વામીના દર્શન કર્યા હતા. રામાનંદજી ઉદ્ધવનો અવતાર લખાયા છે. અજય વિપ્રતાં પત્ની સુમતી દેવીને સંવત ૧૭૯૫ના જન્માષ્ટમીએ આ ઉધ્ધવજી પ્રગટ થયા હતા ગોત્ર કશ્યપ ઋગ્વેદ. આશ્વાલાયન શાખા હતા, તેમણે રામાનુજીવ દીક્ષા લઈ સોરઠમાં વાસ કર્યો હતો. તેમણે પીપળાણમાં નીલકંઠવર્ણીને કાર્તિક સુદ ૧૧એ ભાગવતી દીક્ષા આપી હતી. 'સહજાનંદ સ્વામી' નામ આપ્યું હતું. સ્વામી શ્રીસહજાનંદજીએ બે વરદાનો માગ્યા હતા ૧ તમારા ભક્તને એક વીંછીનું દુઃખ થવાનું હોય તો તેને ન હો મને તે દુઃખ હો, ૨ તમારા ભક્તોને રામપાત્રમાં માગી ખાવાનું લખ્યું હોય તો મને હો પણ ભક્તોને ન હો દીક્ષા બાદ રામાનન્દસ્વામી સાથે એક વર્ષથી અધિક રહેલા સહજાનન્દ સ્વામીનો ગાદી અભિષેક થયો, અને જનતા દ્વારા માનવાચક 'મહારાજ' એવું નામ. 'શ્રી સ્વામિનારાયણ' નામ, તથા શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય સાથોસાથ પ્રસિદ્ધિમાં આવવા લાગ્યા, ત્યાગીવર્ગને નારીવર્ગનો બોલવા અડવા વગેરેનો સહવાસ બીલકુલ તજાવી બ્રહ્મચર્ય પળાવા આગ્રહ રાખ્યો તે પ્રમાણે સેવકો વર્તવા લાગ્યા અને વિજયવન્ત થયા હિંસા ન કરવી. દયા રાખવી પરોપકર કરવો ધર્મ પૂર્ણ પાળવો, જ્ઞાન સાકાર ઉપાસનાવાળું કરવું. નવધા સ્નેહ સેવાવાળી ભક્તિ કરવી. વ્રતો પાળવા, દુર્ગણો તજવા, અભક્ષ્ય ભક્ષણ ન કરવું. આત્માના મેલ ધોવા, સતસમાગમ કરવો, એવો વિવિધ ધર્મો પ્રવર્તાવા લાગ્યા. સંતોના ગુણો વ્યાપ્ત થવા લાગ્યા. પ્રજા પણ શુદ્ધિવાળી થવા લાગી. યુગના પડતા સ્વભાવમાં પ્રજા પડતી દશાવાળી થાય છે. શ્રી સ્વામિનારાયમ ભગવાને તે પ્રજાને ધાર્મિક નવચેતન અર્પ્યું હતું. આચારવિચારમાં, દેવાર્ચનભક્તિમાં માનવરીતિમાં સુચારિત્ર્યો દાખલ કર્યા હતા. નરનારીઓનાં સમૂહદર્શન ન થાય તેવા મંદિરો અને સભા વગેરેમાં વ્યવસ્થા બાંધી હતી. વચનામૃતોમાં જ્ઞાન શુદ્ધિ પ્રગટાવી હતી. સેવાવિધિમાં પ્રેમભક્તિ પુષ્ટ કરી હતી. સમૈયા રચી સત્સંગ વધાર્યો હતો. મંદિરો કરાવી ઉપાસનાઓ પ્રવર્તાવી હતી. ગુજરાતમાં જ્યારે ગાયકવાડ અને પેશ્વા સરકારો હતી. જૂનાગઢ, જામનગર, ગોંડળ, ભાવનગર વગેરેમાં પણ વ્યાપક રાજદ્વારીઓ દ્વારા રાજદાવ ખેલાતા હતા. બહારવટા

ખેડાતાં હતા. શ્રી સ્વામિનારાયણ પ્રભુએ કરેલ ધર્મસિંચન હજુ દેખાય છે જ. સુંદર ચારિત્ર્ય અને ધર્મભક્તિના ઉંડા પાયાવાળા વર્તને હજુ દેખાય છે જ. સ્વામિનારાયણ જેવા શક્તિશાળી મહાગુજરાતને અનુપમ પુરૂષોત્તમ મળ્યા છે. તેમણે હિન્દુ અછૂત યવન પારશી જૈન સનાતની તમામને પોતાના આશ્રિતો કરી સદ્‌રસ્તે દોર્યા છે. જેઓ વ્યસનો તજી શુદ્ધ સંત જેવા જીવન ગાળે છે. શ્રી સ્વામિનારાયયણ ભગવાને કર્મકાંડની પ્રણાલીઓ તજાવી નથી, શ્રાદ્ધ, દાનપુણ્ય, યજ્ઞકૃપા સરોવર, વૃક્ષારોપણ કન્યાદાન, જનોઈદાન, અન્નસત્ર વેગેર શુભ કાર્યો પ્રવર્તાવ્યા છે. સમાધિપ્રકરણમાં અનેક જીવોને પાવન કરી ઈષ્ટદેવ દર્શન આપી અપાવી મોક્ષે દોયા છે. ઘણાં, વ્યાપારીઓ બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, પવિત્ર વર્ણો તેમના ત્યાગી સાધુઓ થયા છે. ઘણી બાઈઓ સાધ્વીધર્મ પાલતાં થકા ત્યાગીપણું સાચવે છે બધા દેશો કરતાં ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રમાં મોટો ભાગ શુદ્ધ આહારવાળો અને શુદ્ધ વ્રતવાળો વર્તે છે તે શ્રી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયને ફાળે છે. વૈરાગીઓ તરફથી થતા ઘણા ઉપદ્રવોને શ્રી સ્વામિનારાયણ પ્રભુની સેવામાં રહેતા અંગરક્ષકો ગરાસદારોએ નબળા પાડ્યા. ગરાસિયામાં થતી જન્મી પુત્રીની હત્યા શ્રી સ્વામિનારાયણ પ્રભુએ બંધ કરાવી. અમુક કામોમાં અસભ્ય અશ્લીલ ફટાણાંઓ ગવાતાં તે બંધ કરાવી ભક્તિકીર્તનો પ્રવર્તાવ્યા. પછાત કોમોમાં ઉચ્ચ સંસ્કાર રેડી, સંસ્કારી પવિત્ર કુટુંબો બનાવ્યાં. તમામ સાત્ત્વિક દેવોના આદરભાવ ઉપદેશ્યો છે. અમદાવાદ, આણંદ, મેમદાવાદ, ભુજ, વિસનગર, ગઢડા ડભાણ વગેરેમાં પ્રતિપક્ષી તરફથી ઉપસ્થિત થયેલા, જીવલેણ આપત્તિઓમાં પણ પોતે સુરક્ષિત રહી પ્રભાવ પાડ્યો હતો. તેમણે સત્ય શૌચ, દયા, નિગ્રહ શાંતિ, સત્સંગ પરોપકાર ભજનશક્તિ, રક્ષા, પવિત્રતા, સ્વાધ્યાય, ઈશ્વરાર્પણ, શીલ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, દમન, તિક્ષિતા, સરલતા, ઉપાસના, આશ્રય, ન્યાય, સુર્વતન, શ્રદ્ધા સેવા પ્રધાન ધર્મ, વિનય, માળા જપ ક્ષમા શુદ્ધિ. સ્તુતિ, પ્રાર્થના, માફી શુદ્ધભાવ, આચાર વગેરે સદ્‌ગુણો માટે સતત પ્રયત્નો કરેલા છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અંશા, તૃણા અહંકાર ઈર્ષા, કપટ, અભિમાન છલ, અસત્ય,, હિંસા, સમૃદ્ધિ ભોગ દ્રોહ, નિંદા ખલતા ચાડી, વિશ્વાસઘાત, કરતા અનીતિ, વ્યસન કૈફ, દારૂ, માટી, અવેરી, વગેરે તમામ દુર્ગણો તજાવવાનો ભારે પ્રયાસ કરેલ છે. લોક, પરલોક હિતકર ધર્મો, સદાચારો વર્તનો, વિચારોને દર્શાવનારી **શિક્ષાપત્રી** અને તમામ શુદ્ધિ કરાવનારાં **વચનામૃતો** એ સ્વામિનારાયમ પ્રભુનાં બન્ને ફેફસાં છે. તે વાંચવાથી તેમનું પરમ પુરુષપણું નક્કી થાય છે. ત્રીસ વર્ષના સમયમાં મહાગુજરાત, કાઠિયાવાડ, કચ્છ સુધીમાં બ્રહ્મલોકની રીતિઓ પ્રવર્તાવી પોતાનું જીવન સમાપ્ત કર્યું હતું પણ મૂર્તિમાન ધર્મભક્તિરૂપી જીવન તો જનમાં સજીવન જ રાખ્યું છે. બધા શાસ્ત્રોમાંથી ઉત્તમ જ્ઞાનગુણ મેળવવા આદેશ આપી સાકાર મુક્તિ માટે ભલામણ કરી છે. શ્રી સ્વામિનારાયણ પ્રભુના વચનામૃતો તે ૨૬૨ ઉપનિષદો છે. શિક્ષાપત્રી તે વિવિધ પ્રકારની સ્મૃતિઓ છે. મંદિર મૂર્તિઓ તે મૂર્તિમાન તેમના હાર્દો

છે. સાધુઓ તે મૂર્તિમાન તેમના ધર્મસ્વરૂપો છે. વર્તન રીતિઓ તે મૂર્તિમાન તેમના સંકલ્પો છે. જાહોજલાલી તે મૂર્તિમાન બન્ને વરદાનો છે, ઓપ પડવો તે મૂર્તિમાન તેમની પ્રસન્નતા છે. ચઢતી કળાઓ તે મૂર્તિમાન તેમનું તપ છે. સત્સંગનો પ્રકાશ તે મૂર્તિમાન તેમનો બ્રહ્મલોક છે. સંપ્રદાયમાં આનંદ તે મૂર્તિમાન પોતે જ છે. સંકલ્પ સિદ્ધિઓ તે તેમનું સુમુર્ત અન્તર્યામીપણું છે. આ તમામને ઓળખી યોગ્યને ભજીને માયિક સૃષ્ટિમાંથી બ્રહ્મલોકમાં જવું, બ્રહ્માનંદી થવું, પરબ્રહ્મ ભોગી થવું, એ જ પ્રથમ પ્રયોજન શાશ્વત મોક્ષ છે. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા કરાવવા માટે જીવન પર્યતન ઉપદેશો ચમત્કારો વગેરેમાં પરમપુરૂષો ઓતપ્રોત જણાય છે. આત્માને બ્રહ્મલોકનો અધિકાર છે, માયા નહિ માયાને તજવી, બ્રહ્મ મેળવવું, બ્રહ્મરૂપ થવું, પરમબ્રહ્મને ભજવા, પરબ્રહ્મું માહાત્મયજ્ઞાન,માયામાંથી વૈરાગ્ય,ભાગવત ધર્મરૂપ ભક્તિ કરવા વડે પ્રસન્ન થયેલા શ્રી હરિ સ્વાશ્રિત શરણાગતિને મોક્ષમાં સ્વસેવા આપે છે, સેવા ઈચ્છુકને નિષ્કામ કહ્યા છે. તે સિવાયનાને સકામ કહ્યા છે, તેઓને કામના પ્રમાણે ઉચ્ચગતિ મળે છે. અહીં માનવરૂપે રહેલા પુરૂષોત્તમને ઓળખ્યા વિના ધામમાં જવાય નહિ અને બ્રહ્મરૂપ થયા વિના સેવામાં રહેવાય નહિ. આત્મજ્ઞાન વિના વાસના ટળે નહિ અને સમર્પણ વિના માયા ખસે નહિ. સત્સંગ વિના બળ આવે નહિ, અને સંત વિના દિવ્યભાવ આવે નહિ. શાસ્ત્ર વિના વિશ્વાસ બેસે નહિ અને પ્રત્યક્ષ વિના શ્રદ્ધા થાય નહિ માટે પ્રત્યક્ષ પ્રભુની ઓળખાણનાં ચિન્હો જોઈ નિઃસંશય અપનાવવા જેથી ભગવાનની દિવ્ય સેવામુક્તિ મળે.

૨૬૨ ઉપનિષદો રૂપી અગાધ તત્ત્વો ભરેલા વચનામૃત (સુધાસિધુ)નાં તમામ ભાષાઓમાં ભાષાન્તર થવા જરૂરી છે. 'શ્રીહરિસંભવ' મહાકાવ્ય પૃથ્વીના તમામ દેશોનાં વિદ્યાલયોમાં વિના મૂલ્ય મોકલવામાં આવ્યું છે. તે આ પ્રથમ પગથિયું વિદ્વદર્ય શ્રીકૃષ્ણ વલ્લભાચાર્યજીએ નિમ્યું છે.

भारते पशिच्ने प्रांते पुण्ये सागरसंगते ।
रेवताद्रिसनाधारे कंकसौराष्ट्रविश्रृते ॥ १ ॥
वैक्रमेऽष्दशशथे वर्षे सर्वशुभावहे ॥ १ ॥
'बीलखा' राज्यप श्रीमान् कूकावालाखभूपतिः ॥ २ ॥
यं प्रधानं नियोज्य द्वादाशग्रामान सुगुद्ध च ।
अस्थापपद् राजधानीरुपां तु नगरी शुनाम् ॥ ३ ॥
नामतः कुंकमवापी (कुंकावाव) नवतिग्राममूर्धनीम् ॥
कूका नृपतिमान्यस्य राज्यकल्याणमिच्छतः ॥ ४ ॥
श्रीमतक्लयाणदेवानीकस्य ख्यात्सय वै ।

नवतिग्रामसमूहात्मकस्य मण्डलस्यः ॥ ५ ॥

राष्ट्राध्यक्षो बली 'लिम्बा' देवानीकः सुपुत्रकः ।
'कूकावाला' नृपपुत्रे 'आलावालाख्यभूपर्ती ॥ ६ ॥

राज्ये शासत्युन्नति वै राष्ट्रस् कृतवान् मुद्रा ।
आलावालानृपे स्वर्ग गते राज्ञी च धीमती ॥ ७ ॥

राज्यं समक्रोत् लिम्बादेवानीकसहायतः ।
तस्य पंचमपुत्रस्य सर्वेसद्गुणाशिलः ॥ ८ ॥

श्रीमद्गोपालदेवानीकस्य पुण्यवतो गृहे ।
धर्मपत्नयां कम्भरायां देव्यां पुत्रल्तुतीर्यकः ॥ ९ ॥

वैक्रमे चंद्रषण्णिधिम् मित्ते (१९६१) वत्सरे शुभे ।
आश्वानाधऽष्टम्यां पुत्रो यो । लम्धवान ॥ १० ॥

मूलाऽक्षरगुणातीतानन्दरस्वामिपरम्परा
शिष्टमण्डलमाश्रित्य जयन्तगरे ततः ॥ ११ ॥

वर्षे चतुर्देशे यः श्री स्वामिनारायम तु ।
दीक्षा दुर्गपूरे तूर्जे वैष्णवी लब्धवान् शुभाम् ॥ १२ ॥

जीर्णदुर्गे च संस्तान कृत्वाऽष्टादशवर्षके ।
काशीमागत्यं शास्त्रिण सर्वाण्यवीत्य तत्त्वतः ॥ १३ ॥

सन्दुब्धे येन वै भाष्येप्रगल्भे सांख्योगियोः ।
वेदान्तन्यायसाहित्यसांख्ययोगसमाश्रयाः ॥ १४ ॥

टीकाग्रंथाश्च, सुस्पस्टाः रचिता अथ यं पुनः
दष्टवा योग्यं सुविद्वांस सर्वसद्गुणशालिनम् ॥ १५ ॥

वृत्तालयदाधीशा गुणज्ञा गुणिवत्सुकाः
धर्म धुरन्धराचार्यमहारजमहोदयाः ॥ १६ ॥
परमावसमाऽऽपूज्यजऽऽनन्दप्रसाददेशिकाः ।
वत्तालयपुरे यस्मै सद्गुवीर्ख्यं पदं ददुः ॥ १७ ॥

विशिष्टाद्वं तसिद्वान्तस्वामिनारायणऽऽश्रित ।
श्रीकृष्णवल्लभाचार्यधीता तेन तान्विकी ॥ १८ ॥

न्याये किजित्वप्रतकाटना विदुषां हितकारिणी ।
न्यायमुक्तावलीटीका विस्तृतो किरणावली ॥ १९ ॥

काश्यां माधे वैक्रमाऽब्दे गुणांकांकेन्दु (१९९३) सम्मिते ।
विरचच्चार्पिता यत्र स्वामिनारायणह् वये ॥ २० ॥

ग्रंथा तर्कसग्रहीयदीपिका किरणावली ।
सांख्यतत्त्वकीमुदीसटीका सुकिरणावली ॥ २१ ॥

किरणं चापि टोकानां, सांख्यन्यनिबन्धनम् ।
स्वामिनारायण वेदान्तत रस्तवनिर्णयः ॥ २२ ॥

वार्ताग्रन्थास्तता मुक्तिव्यवस्थादेवभाषया ।
रचिता शिक्षापत्र्याश्च टीकाऽपि किरणावली ॥ २३ ॥

उपनिषद्गुणातीतब्रह्म ख्यातिविर्मशणम् ।
विशिष्टंब्रह्मांद्वै तत्त्वं जातिविर्मश तथा ॥ २४ ॥

प्रामाण्यहेतवश्चापि श्रु तितात्पर्यनिर्णयः ।
वचोमृतानां तत्त्वसमन्वयो रचितस्तथा ॥ २५ ॥

सूत्राणि रचितान्यैव सुधासिन्धुप्रमाष्कम् ।
रच्येत चाप्यर्ते चान्यद् रचनाविषयं महत् ॥ २६ ॥

परब्रह्मणिभर्वज्ञे सर्वशास्त्रनिरुपिते ।
स्वेष्टदेदऽतरामा स परमात्मा प्रसोदतु ॥ २७ ॥

ॐ श्री गुरवे नमः

ભગવાનને પ્રસન્ન કરતાં સર્વે સાધન કરી લેવા, આ જન્મને છેલ્લો જન્મ કરી લેવો. ફરીવાર દેહ ન ધરવો પડે તેવું જ્ઞાન અને બળ તથા ભજન, ભક્તિ સેવા કરી લેવા. શ્રી હરિ પોતે પ્રત્યક્ષ જ છે, તેમાં જીવાત્મા અર્પણ કરી રાખવો, અને પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સંતમાં જીવ જોડી દેવો, તો તો મોક્ષમાં ખામી રહે નહિ સર્વ સાધન સંતમાં છે, પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને ભગવાનના એકાન્તિક સંતને રાજી કરવામાં પાછા પડવું નહિ અને ઉત્તમ શ્રદ્ધા રાખીને રાજી કરતા જ રહેવા તેમના રાજીપામાં તમામ ધર્મ, કર્મ અને સાધનો આવી જાય છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ વગેરે પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંતને રાજી કરીને પ્રકાશવાળા થયા છે, તેમ આપણે પણ સેવા વડે રાજીપો મેળવીને મોક્ષ માટે વૃત્તિઓ પરોવી દેવી; અને બ્રહ્મસ્થિતિયે વર્તતાં શીખવું. મારા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના આ સંત સદ્ગુરુ દિવ્ય છે. તેના સમાગણ વડે કરીને માયિક અને ભૌતિક પદાર્થો પણ દિવ્ય થઈ જાય છે અને તેના સ્પર્શમાં આવતા જીવોને મોક્ષના અધિકારી બનાવે છે. પોતાને સમૃદ્ધિ ન હોય તો હાજર ચીજો વડે પણ ભગવાન અને સંતને રાજી કરીને પ્રસન્નતા

મેળવી લેવી, તકે રાજી કર્યા હોય તો મોટા અભ્યુદયને આપે છે. પારકા સાધનોની વાટ જોનારને તક ગયે હાનિ જ રહે. ભગવાન અને સંત કહે તેમ વર્તે તથા "અહોહો ધન્ય ભાગ્ય" માને તે જીત્યા જાણવા. કૃતર્ક કરનારને હાર્યા જ જાણવા. ભૌતિક પદાર્થો ચીજો, તે નાશ થવાના જ છે, અવિચળ રહે તેમ નથી ભગવાને જે જે આપણને કાંઈ આપેલ છે તે પદાર્થો વયા ગયા પહેલાં ભગવાન અને સંત લેખે વાપરીને સેવાવડે રાજીપો મેળવી લેવો જેથી અક્ષરધામનું સુખ આવવા લાગે, પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય, મોક્ષમાં દૃઢ પાયો થઈ જાય ભગવાન્ ને સંતો વડે શાસ્ત્રો રચાયાં છે, ભગવાન અને સંતના વચનો તે શાસ્ત્ર છે. તે વચનોને ચિંતામણિની પેઠે પાળી લેવા. શાસ્ત્રોવાળો રહી જાય અને અનુવૃત્તિવાળો તરી જાય. ભગવાન અને સંતમાં હેત વધતુ જાય એ રીતે રહેવું. હેતવાળાની ખબર અને સંભાળ રાખશે જરૂર તેડવા આવશે. ઠેઠ ધામમાં લઈ જશે અને હજૂરમાં સેવામાં રાખશે. માટ હેત વધારવું સ્વર્ગો આડા નડતર કરે તેથી ઉપજનને ન વળગીરહેવું પણ અક્ષરધામમાં જવાય તેવી ઉપજ મેળવી લેવી. ભગવાન અને સંત વિના આત્યંતિક મોક્ષનો ન્યા કોઈ આપી શકે તેમ નથી. જ્યાં ત્યાં રોકાઈ રહેવાનો ઢાળ મેલીન ભગવાન અને સંતમાં રોકાવાનો ઢાળ પાડવો ભગવાન અને સંત સિવાય અધૂરાપણાને પુરૂં કરનારા કોઈ નથી. માયિક ભાવની છાયાથી ભડકીને ભગવાન અને સંતને પડ્યા ન મેલવા. ભગવાન અને સંત રાતદિવસ સાંભરે એવું દિવ્ય સાધન સાધી લેવું, ખબરદારી સિવાય ભૂલકણામાં ભળી જવાય. ભગવાન અને સંત વિના કોઈ ભગવાન ભજાવવાનો આગ્રહ કરે તેવા નથી. વાસના ટાળી નાંખે દુઃખ માડી છે અને કાયમી સુખિયા કરી દો એવા તો ભગવાનઅને સંતબેજ છે. ભગવાન જેવા ચમત્કાર બીજામાં હોતા નથી, તેમ કોઈ ભગવાન થવા જાય તો ભગવાન થઈ જવાતું નથી. જેટલી જેની ભક્તપણાની યોગ્યતા હોય તેટલું તેને સત્પુરૂષપણું એ દિવ્યપણું હોય છે. તથા શાસન પણ તે પ્રમાણે જળવાય છે. ઓછા અદકું જળવાતું નથી. ભગવાન અને સંત પોતાને રાજીપા સાથે સંભારત આવે એવી સેવાવડે કૃપા મેળવી લેવી. અને રાજી થકા આપમને દામમાં તેડી જાય તેવું સોંપાઈ જવું. સંસાર અને સંસારીઓના સુધારા થવાના જ નથી, ભગવાન અને સંતના આશ્રય વડે પોતાનો સુધારો જરૂર કરી લેવો, જાગ્યા ત્યાંથી સવાર, સમજ્યા ત્યાંથી વિવેક, આશર્યા ત્યાંથી તેના, ઊપડ્યા ત્યાંથી યાત્રા, વિરામ ત્યાંથી શાંતિ, ઓળખાણ ત્યાંથી હેત સમ્બન્ધ ત્યાંથી પોતાપણું અર્પણ ત્યાંથી સ્વારાજ્ય, માહાત્મય સાથે નિર્ભયતા ત્યાંથી ભગવાન તથા સંતનો આનંદ. આ પ્રમામે વર્તી લેવું. થોડા રાગવાળા પદાર્થ પોતે જીતવા જાજા રાગવાળા પદાર્થને ભગવાન અને સંતને આશરે કરીને પણ જીતી, લેવા ભગવાન અને સંતને સાચવ્યા તેનું બંધુય સચવાઈ ગયું તે બેને મેલીને જે સચવાયું તે કાંઈ સચવાયું નથી, અજ્ઞાનથી બીજું કમાય. પણ સાચું કમાવા વિવેક શીખતા નથી. આ જીવ

કાદવની બાધડ્ય થઈને કાદવમાં પડ્યો રહે છે, પણ હંસ થઈને મહાસરોવર રૂપી ભગવાન અને સંત તર જતો નથી. જીવ બીજે ઢરડા કરે પણ ભગવાન્ ને સંતની વાતમાં અટકીને ઉભા રહે છે. ખરા લાભને ઓળખતા નથી. આ લોક બહુરંગી છે. તેમાં ભગવાનના ભક્તને તો વિચારવું જે, કેટલુંક મૌનમાં સુખ,કેટલુંક ઉદ્યમ પૂરતું જ સુખ, કેટલુંકફળ પુરતું જ સુખ, અને કેટલુંક ધ્યાન દેવા પૂરતું જ સુખ, પણ આત્યાન્તિક સુખ તો ભગવાન અને સંતમાં છે. આપણ વિવેક સમજી રાખવો. બધા સુખ ઈચ્છે છે પણ ભીડો ખમે નહીં., ભીડો ખમે તો સુખી થાય. બંધુય ભગવાનનું છે, પણ જીવ પોતાનું કરીને બથાવી પાડે છે. ભગવાનને પણ ન આપે તો બીજાને શાનો આપે, એવા અહંમયમત્વવાળાને શ્રેયોમાર્ગ સૂઝતો જ નથી. ખેડું અધવારૂ કરે તે ઉપજ્યા લઈ લ્યે. બાકી બંધુય મેલી દે. તેમ કરવું પણ વળગી ન રહેવું. પારાકમાં અવરાઈ ન જવું, ભગવાને વ્હાલામાં વ્હાલી ચીજો આપી છે. તે ભગવાની જ છે, માટે ભગવાને અર્પીને પ્રસાદી ગ્રહણ કરવી.અન્ન જળ વસ્ત્ર, વાહન, સાધન વગેરે ભગવાનનાં છે, હું તો તેનો આજ્ઞાકિંત સેવક સંભાળનારો છું, એમ માનીને આજ્ઞાંકિત દાસપણું પાળવું, ભગવાન પોતે દાસને સદાસુખિયા રાખે છે, ક્યારેત પણ દાસને ભૂલતા નથી. ભગવાનના આત્મનિવેદી ભક્ત થવું. જેટલું નિવેદન ન થાય તેટલું આત્મનિવેદીપણું ઓછું, તે પ્રમણે ભગવાનનો રાજીપો પણ ઓછો વર્તે. જ્યાં સ્વાર્થ માન્યો ત્યાં બંધુય ફનાનકા કરી નાખે પણ ભગવાનને આપવામાં પાછો પડે, તે જ અજ્ઞાન સંતનો આશીર્વાદ લઈ લ્યે, ફળ પણ મેળવે છતાં રાજી કરતાં ન આવડે, બીજેય વળી જાય, સાચાને મેલી દો, તેથી અંતે બંધુય જાય. હાથી ગંગામાં ન્હાય તો પણ માથે ધૂળ ઉડાડે, આજીવ ભગવાન અને સંતસમાગમમાં શુધ્ધ થાય તો પણ ધૂળ ઉડાડવાનો સ્વભાવ રાખે શ્રીહરિ માટે બંદુય કરી રાખ્યું હોય તો પણ ખરૂં ટાણું આવે ત્યારે પાછો પડી જાય, વાપરી શકે નહિં. એવી બાધિતાનિવૃત્તિ વળગેલી રહે છે. ભાગવતધર્મ માહત્મયજ્ઞાન આંતરિક હેત, અનુવૃત્તિવાળી સેવાભક્તિ, હૃદયમાં વિશ્વાસનું મૂર્તિનું ધારણ ભગવત્કૃપા, સંતનો ઓથ આ આઠમાંથી એક પણ હશે તો મોક્ષમાં પહોંચાશે જ. રોગ, અકર્મીપણું, સંશય, પ્રમાદ આલક્ષ્ય, રાગ, ભ્રાંતિભાવ, અસ્થિર, લક્ષ્ય, અનવસ્થિતપણું, ઉદ્વેગ, નવરાશ ન હોવી. આવા ચિત્તના વિક્ષેપોનો દાબીને ભગવાનમાં એકાગ્રતા કરવી. અશાન્તિ, અશ્રદ્ધા, અવિશ્વાસ, અનેક ચિંતાઓ, મનભંગપણું, ફફડાટ, ભય, દમનો ઉત્પાત, કાયમ માણસોનો ઘેરાવો મોટો કારમાર, માનમાં ફુલણજીપમું, કામવાસના, દ્વેષભાવ કાયમી પ્રવૃત્તિ, ઉપાર્જનની તૃણા સારું દેખી નખમાય, પારકા દોષ જોવાની ટેવ, શેખચલ્લી જેવા વિચારો. સદા અધૂરિયાપણું, મોટો મોહ, અંધાધૂંટીનો વર્તાવ, લઉં લઉં વૃત્તિ અતિ ક્રોધ, અતિ ઈર્ષ્યા, બળતણિયાપણું, કદર્યપણુ, એદીપણું, વાયલપણું, ગાંડાપણું, મૂર્ખતા, નાસ્તિકતા, વિરોધી વલણ, ખરાબ વ્યસન

અનીતિપરાયણતા એશઆરામમાં પડ્યું રેહવાપણુ, સ્વાર્થી પણું, ખરાબ ઉપદેશ, ખરાબ સંગ, ખરાબ દેશ, ખરાબ કાળ, ખરાબ ક્રિયા, ખરાબ મંત્ર, ખરાબ ધ્યાન, મલિન દીક્ષા, હિંસા, દ્રોહ વગેરે પાપ, ખોટાઈ ડગલે અને પગલે ચોરપણું, કેવલ દેહાત્મબુદ્ધિ, મથ્યા ડહાપણ, ક્રુરતાં આરોપી સ્વભાવ, અડબંગાઈ, અડોડાઈ, કાસળિયાપણું, અતિઉંઘણશીપણું, અછકલાઈ, ઝેરી વૃત્તિયું આ વિક્ષેપોના છપ્પન સાથીદારોને જીતીને ભગવાનમાં વૃત્તિયો રુન્ધવી અને સંતસમાગમમાં રહેવું.

જેની બધા પ્રકારની ભાવના ભગવાનમાં થઈ તેની વાસના ટળી જ જાય છે. પૃથ્વી, જળ,તેજ, વાયુ અને આકાશના આ પાંચ ભૌતિક સ્થૂલ દેહમાં ગંધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ એવા પાંચ વિષયરૂપી સૂક્ષ્મદેહ પણ રહ્યો છે તે બંનેને ભોગવવા કાન, ત્વચા, આંખ, જીભ, નાસિકા વાણી, હાથ, પગ મળની ઈન્દ્રિય અને મૂત્રની ઈન્દ્રિય એવી દસ વૃત્તિઓની સેડ્યો વહ્યા કરે છે, તથા મન, બુદ્ધિ ચિત્, અને અહંકાર એવા ચાર અંતઃકરણોના જ્ઞાનના પ્રવાહો રૂપી વૃત્તિઓ તે પણ નીપજ્યાં જ કરે છે, અને એક જીવવાની પ્રાણની વૃત્તિ અને એક જીવમાં ચૈતન્યભાનની જ્ઞાનવૃત્તિ, આ સોળ વૃત્તિઓ આત્મમાંથી જ ઊપજતી જ રહે છે. આ સોળ પણ સૂક્ષ્મ શરીરમાં જ ગણાવેલ છે. આવા મિશ્રિત સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ મળી એકવીશ તત્વો અને સત્વ, રજ, તમ એવા ત્રણ ગુણો મળી ચોવીસ તત્વો તે જીવાત્માને પાંચ ભૂતના દેહમાં તથા વિષયોમાં તથા પદાર્થોમાં રાગ ઉપજાવીને વાસનાવાળો કરીને રોકે છે. જન્મજન્માતંર લેવરાવે છે. તેવાં ચોવીસ તત્વોને જો પરમાત્માં અને સંતસમાગમમાં વર્તાવવવા લાગે તો તે તત્વો રાગરહિત થઈને નિર્વાસનિક કરાવીને શ્રેયાગતિમાં લઈ જાય છે. તે ચોવીસ જો સ્વતંત્ર સંસારી પદાર્થોમાં જ રાખે તો જન્મમાં ખેંચી જાય છે. તે ચોવીસ તત્વો જીવને સુખદુઃખમાં વર્તાવે છે. જ્ઞાન, અજ્ઞાન, મોહમાં વર્તાવે છે તથા વાસના અને ભાવના ઉપજાવે છે. જીવનેગર્ભમાં વાસ આપવા લઈ જાય તે વાસના નામનો સંસ્કાર જીવનમાં છે. ભગવાન અને સંતની ભાવના વધા માંડે તો વાસના નાશ પામવા માડે. આ વાસના લીન રહી થકી ગત કરાવે છે તેથી ''લિંગ શરીર'' કહેવાય છે. ભાવના વડે લિંગ શરીર ટાળવું, વાસના અને દુઃખ ભેળા જ હોય છે. જો ભાવના થાય તો સુખી થવાય. જીવ અજ્ઞાની છે, તે અજ્ઞાન કારણ શરીર છે. જ્ઞાન શરીર વડે અજ્ઞાનન ટાળવું, જ્ઞાનને તુર્ય શરીર ગણાય. જ્ઞાન વડે અજ્ઞાન ટળે, આત્મા, પરમાત્મા અને સંતનું જ્ઞાન તથા આત્મા. પરમાત્મા અને સંતની ભાવના થાય તો વાસના નાશ પામે છે, માટે જ્ઞાન સાધન શરીર છે. શાસ્ત્ર્ ને સદ્ગુરુ દ્વારા જો જ્ઞાનવિજ્ઞાન થાય તો સ્નેહભક્તિ થાય અને મોક્ષમાં જવાય માટે જ્ઞાનવિજ્ઞાન મેળવવું તે જ્ઞાનવિજ્ઞાનરૂપી પ્રકામાં માહાત્મય સહિત હેત ઉપજે જ છે. બીજેથી હેત મટી જાય છે. હેત મટવું તે વૈરાગ્ય હેત થવું તે ભક્તિ માહાત્મય સમજવું તે જ્ઞાનવિજ્ઞાન અને

આત્મનિવેદીપણાની ક્રિયો તે ભાગવત ધર્મ, આ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ભક્તિ એ ચારે સાધનો પૂર્ણ વર્તવા લાગે તો મોક્ષ જેવું સુખ વર્તવા લાગે અને અક્ષરધામમાં જવાય. આ ચાર સાધન ભગવાન સમ્બન્ધી ક્રિયાઓ તે પણ નવધા ભક્તિરૂપ જ છે. ભગવાનના જ્ઞાનવિજ્ઞાનવાળી માહાત્મય સમજણ તે પણ નવધા ભક્તિમાં જ છે. વૈરાગ્ય તે પણ ભગવાનમાં જ પ્રીતિ, નવધા ભક્તિમાં જ છે, અને સ્નેહ સેવા, ભક્તિ તે પણ નવધા ભક્તિમાં જ છે, આવી ચાર સાધનના પિંડરૂપી એકલી ભક્તિ તે મોટું સાધન છે. ભક્તિવાળામા ભગવાન વસે છે. અને સાક્ષાત મળે છે, તેથી તેવા ભક્તનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, પ્રાણ અને ચૈતન્ય એ સર્વે નિર્ગુણપણાને તથા દિવ્યપણાને તથા ભગત્વપણાને પામી ગએલા જાણવા. એવા ભક્તમાં માયા નથી. કાળ નથી, તેથી વાસના પણ નથી. તેવો ભક્ત છતે દેહે જ અક્ષરધામમાં વર્તે છે. અને મુક્ત જ છે. આવા ભક્તના યોગે કરીને સંસારી દેહધારી જીવ છે. નિર્ગુણપણાને પામીને મુક્ત થઈ જાય છે એવા નિર્ગુણ દિવ્ય બ્રહ્મનિષ્ટ બ્રહ્મસ્વરૂપ ભગવાન જેવાસંતનું વિચરણ કામકાજ સર્વે જે કાંઇ તે બંધુય જીવના જીવો તરી જાય છે, સાધવા યોગ્ય જે ભગવાન અનેસંત તેમને જ સાધન કરી લેવા, તેથી કરીને તરવામાં વીમો નહિ, તેના દર્શન , સ્પર્શ, નમન, પરિચર્યા, ચાકરી, પૂજન, ભોજન, અંગમર્દન, જળપાન, વસ્તુદાન, સંગસમાગમ, દાસભાવ, અનુવૃત્તિપાલન, દિવ્યચિંતન, પ્રસન્નતાકારણ, શરણ, વિશ્વાસ સોંપણી, દીનભાવ, ચઢતી સમજણ,, અનુકુલવર્તન, આજ્ઞાપાલન, સર્વસમર્પણ , સ્નેહપ્રીતિ- આ ચોવીસ પ્રકારમાંથી એકપણ કરવા માટે તેને ભગવાનઅને સંત નજીક નજીક થવા માંડે. તે રાજીપાનો સાગર મેળવીને અક્ષરધામમાં ભગવાનની સેવાવાળો વસવાટ મેળવે છે. આ સમજણ તે સાંખ્ય યોગ, વેદાન્ત, મીમાંસા, ન્યાયતર્ક, કાવ્ય પુરાણ, ઈતિહાસ, સૂત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર વગેરેના સારરૂપ સમજણ છે. જેમાં સાક્ષાત્કાર વર્તવા લાગે અને અગણિત આનંદમાં ગરકાવ રહેવા માંડે છે.

સાકરના રસનું નાળિયેર જેમ એક સાકર જ તત્ત્વ છે. તેમ ભગવાન શ્રીહરિ પણ અક્ષરધામમાં સચ્ચિનન્દમૂર્તિ સાકાર, સુંદર, કિશોરસ્વરૂપ એક જ દિવ્યમૂર્તિ છે. તેમના મુક્તો પણ સચ્ચિદાનંદ જે આત્મા તે રૂપી જે ચૈતન્ય તે ભગવાનની જેવા જ સ્વરૂપસત્ દિવ્યજ્ઞાનન્દમૂર્તિ થઈને ધામમાં હજૂરમાં વર્તે છે. જળનો બરફ થાય તે તેમ ચેતનાત્મ જ્ઞાન ચૈતન્યની મૂર્તિ રૂપે સાકારપણે ભગવાનની સેવા કરે છે. અક્ષરધામની સીમના વિભાગમાં અસંખ્ય ધામો વસેલાં છે તેમા અવતારોને દિવ્યસ્વરૂપે ભગવાન તેના તેના ઉપાસકોને મળે છે. ભગવાન જેવી જ સારૂપ્ય આકૃતિની ઈચ્છાવાળાઓનેતેવા મોક્ષ મળે છે. સખાભાવ, દાસભાવ, પ્રીતિરીતિ, આનંદભાવવાળા એવા ભક્તોને તેવા તેવો મોક્ષ અને આનંદ મળે છે. પરબ્રહ્મ અનાદિ શ્રી કૃષ્ણનારાયણ એવા સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ ભગવાન પોતાના તમામ ભક્તમંડળોને તેની ઈચ્છા મુજબ સુખ આપે છે. ભક્તજને પોતાને જેવા સુખની

ઈચ્છા હોય તેવા ભાવ વડે ભજવા તથા તેવા ઈષ્ટસ્વરૂપને પામવાની ઈચ્છા રાખવી. ભગવાન કહ છે. જે જેઓ જેવી ભાવનાથી અમોને પામવા ઈચ્છે છે અમો તેને તેવા થઈને મળીએ છીએ અને તેના મનોરથ પૂરીએ છીએ.'

તમામ સેવાભક્તક્તિમાં પતિવ્રતાભક્તિ વધે છે. સ્વામીમાં પતિવ્રતાને સ્નેહની હદ હોતી નથી તેથી ભગવાન પણ તેવો જ આનંદ આપે છે. ગોલોકે વૈકુંઠ, અવ્યાકૃત અમૃત શ્રીપુર વિગેરે ધામોમાં તો તે પ્રમાણે જે ભક્તાત્માઓને સુખી કરે છે, તે ભક્તો પૂર્ણકામપણું વર્તે છે અસારૂપ્ય મુક્તિવાળાઓ જ્યારે સારૂપ્યમુક્તિ ઈચ્છે ત્યારે પોતાને સ્વરૂપે નિષ્પન્ન આવિર્ભાવવાળા કરી દ્યે છે, આવી પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ઉદારતા છે.

નાભિના કન્દને બોંતેર હજાર નાડિઓનું મૂળ કહેવાય છે, પ્રાણયામો વડે તે કંદના મુખના છિદ્રને પહોંળું કરે, પછી તેમાં પ્રવેશ કરીને યોગી જીવાત્મા સમગ્ર શરીરમાં વિચરે, ત્યારે પિંડમાં જ બધું બ્રહ્માંડ દેખે છે, પણ જો ભગવાન અને સંતને માટે પ્રાણ પાથરે તો તેને કૃપાવડે મૂર્તિ દેખાવા લાગે છે અને મૂર્તિમાં સુષ્ટિ આખી જોવા ઈચ્છે તો દેખાવા લાગે છે, તેથી બીજું કાંઈ જોવું બાકી રહેતું નથી, માટે આ વાત ઉત્તમ છે. મન ભગવાનમાં એકાગ્રતાને ન પામતું હોય અને ઘાટસંકલ્પ બહુ જ થતા હોય, તેને તે જ ક્ષણમાં બંધ કરવા હોય તો તુરત જ પ્રાણાયામ કરવો. પ્રાણ રોકવાથી મન, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણની સ્ફુરણાઓ લીન થઈ જાય છે. જેમ અગ્નિનો સખા વાયુ છે વાયુ મળે ત્યાં લગી અગ્નિ ઝબકે અને જવાળાઓ થાય, પણ કોઠીમાં નાંખીને ઢાંકણું દઈએ તો તુરત જ ઓલાઈ જાય. તિખારાઓ પણ નીકળે નહિ. જો પવન જરાક પણ મળે તો ઝળકવા માંડે, પવન ન મળે તો મુંઝાઈને ઓલાઈ જાય. તેમ ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણની વૃત્તિઓરૂપી સ્ફુરણાઓ એટલે ઘાટસંકલ્પો વગેરે જ જ્ઞાનના પ્રવાહો નવા નવા તરંગો તે બધા પ્રાણ બંધ થઈ જાય છે. જે બે-ચાર મિનિટ પ્રાણ બંધ થાય તો તો જ્ઞાન સ્ફુરણાં જીવનવૃત્તિ અંતઃકરણની વૃત્તિઓ અને ઈન્દ્રિયોની તે તમામ અને ઈન્દ્રિયોની તે તમામ મૃત્યુવશ થઈ જાય છે, નિપજતી જ નથી. જીવાત્મામાં સંસ્કારરૂપે લીન પડી રહે છે, અને જો ઘાટસંકલ્પોની ધારા વહેતી હોય તો તે બંધ થઈ જાય છે અને વધારે પ્રાણ બંધ રહે તો જીવાત્મા પણ બ્રહ્મરન્ધ્ર તરફ ઊપડવા તૈયારી કરે છે, અને જો પુણ્યશાળી યોગી બ્રહ્મવેત્તા પુરુષ હોય તો તે બ્રહ્મરન્ધ્રમાં કે નેત્રોમાં કે મુખમાંથી વિદાય લેવા તત્પર થઈ જાય છે. અને જો પુણ્યશાળી સિદ્ધપુરૂષ ન હોય તો તે તેને નાડીઓમાં નીચલા ભાગોમાં ઊતરવાનું થાય છે અને અસદ્ગતિમાં જવાય છે, માટે પ્રત્યક્ષ ભગવાનની મૂર્તિની ધારણા અને ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવો. પ્રત્યક્ષ શ્રી હરિ અનિર્દેશનમાં આઘા હોય પણ તેની ચિત્રપ્રતિમાં પ્રત્યક્ષ આગળ પધરાવીને ધારણાધ્યાનનો અભ્યાસ કરવો. પૃથ્વીમાં ભગવાન પરદેશમાં કે સ્વદેશમાં આઘા હોય તો પણ મૂર્તિમાં અભ્યાસ

વધવા માડે તો મન સ્થિર તાય ્ને મનને પકડવાનું બળ પણ વધે એમ ચારેય અંતઃકરણને પકવડાનું બળ આવવાથી ઘાટસંકલ્પોને બંધ કરી શકાય છે. તથા સિદ્ધદશા અનુભવાય છે. આઅભ્યાસ લાગે કાળે જરૂર સિદ્ધ ફળવાળી દૃઢતાને પામે છે, માટે તુરત ઘાટસંકલ્પો બંધ કરવા હોય તો પ્રાણાયમ કરવા માંડવું. ધીરે ધીરે પ્રાણને નિયમમાં કરવો, અને મૂર્તિમાં ધારણાધ્યાનનો અભ્યાસ કરવો એ બે પ્રકાર જો ન બની શકે હોત મોટા સંતની પ્રસન્નતા મેળવવી તેણે કરીને શાંતિ વળી જાય અને ઘાટસંકલ્પો બંધ થઈ જાય છે.

ગૃહસ્થાશ્રમ ઘણી વિડમ્બનાવાળો છે. તેમા રાત દિવસ કાયમ અનેક પદાર્થોના યોગ થાય જ કરતા હોય છે. તેના અસંખ્ય ઘાટ સંકલ્પો ઉપજતા જ રહે અને વિક્ષેપો હાજર રહ્યા કરે, તથા ઉપાધિઓ વળગ્યા જ કરે, તેમાંથી છૂટવું તો બહુ જ મુશ્કેલ થઈ રહે છે તેવા ગૃહસ્થે મોક્ષ માટે શું કરવું ? તો તેણે તો દરેક પદાર્થોમાં તથા વિક્ષેપો અને ઉપાધિયોમાં પણ ભગવાનની મૂર્તિને ઓતપ્રોત કરતા રહેવું. સારી નરસી બધી સ્થિતિઓમાં તથા જાગ્રત, સ્વપ્રાદિક અવસ્થાઓમાં તથા પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિમાં સર્વે વ્યવહારોમાં ભગવાનની મૂર્તિને સાથોસાથ રાખતા રેહવું. તમામમાં શ્રીહરિના રૂપને ઉપસ્થિત કરતા રહેવું. તમામ વિષયોમાં ભગવાન સમ્બન્ધી વિષયોને ઉત્તમ કરીને સંભારતા રહેવા તથા વખાણતા રહેવા. આવો સબીજ અભ્યાસ કરવા વડે ઉપાધિવાળા ગૃહસ્થને પણ ભગવાનમાં લાંબે કાળે કરી એકાગ્રતા થવાથી સિદ્ધદશા થાય છે. અને મહાશાંતિ મેળવીને, નિરોધ પામીને સિદ્ધદશાનો તથા મોક્ષસ્થિતિનો અનુભવ થવા લાગે છે, માટે તેવા પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિનો અન્યવપણાનો અભ્યાસ કરતા શીખવું.

માણસને ખાવા શેરબશેર જોઈએ છીએ, પણ કમાવાનું તો પચીસ, પચાસ કે સોગણું હોય છે. તે વધારાનું બંધુય જ્યા ત્યાં વ્યવહારમાં કે ફોગટમાં વેડફાઈ જાય છે. જો તેને ભગવાન કે સંત અર્થે ઉપયોગમાં લઈ લ્યે. અને તેની પ્રસાદી કુળકુટુંબ માટે સારી પેઠે વાપરે તો તે નિર્ગુણક્રિયા વડે કરીને આ ને આ જનમે મોક્ષ મેળવી જાય.કરવાનું તો એમ જ છે પણ ભુલાઈ જવાણું છે અને અણસમજણથી બીજે માલ મનાઈ જવાયો છે, તેથી કામનારો પણ વધારાની મિલકત સાથે વેડફાઈ જાય છે, પોતાની મેળે તો ભવસાગરમાંથી નીકળી શકતો નથી, તેને ભગવાન અને સંત કાઢે છે, તેના થવું જોઈએ.

ભગવાન સન્તપતિ એવા દયાળુ છે, જે,પોતાને શરણે આવેલા જીવ જેવા થઈને તેની સાથે ભળીને તેનું ધાર્યું કરીને તેની મરજી સાચવીને તેને રાજી કરીને તેને પોતામાં હેતાળ કરાવીને તેની ગમતી વાતો પુરી કરીને તેના ઢાળમાં ભેગા ભળીને તેના જેવા પ્રાકૃત રીતે વર્તીને તે જીવના હરખને પૂરો કરાવીને તેની રીતને પોતે સ્વીકારીને, તેની રમત-ગમતમાં ખેલખેલવણમાં રાસરમણમાં ખાનપાનમાં,તાન જાનમાં, ભોગવિલાસમાં મોજમઝામાં, હાસવિલાસમાં, સંસારવિહારમાં કામકાજમાં મોદપ્રમોદમાં આનંદ ઉત્સવમાં

માનસન્માનમાં લાજ આબરૂમાં યાત્રવિહારમાં વિનોદપ્રમોદમાં, આહારવિહારમાં રાગરંગમાં વિવાહવાજમમાં જાગતાઉઘતામાં બેસવા ફરવામાં , કામના ઝંખનામાં દાનધર્મમાં વ્રતતપમાં હારજીતમાં, જ્ઞાનવિજ્ઞાનમાં, ભજનભક્તિમાં, સેવાચાકરીમાં લેવડદેવડમાં આપલે કરવામાં સમૂહએકાન્તમાં પ્રસિધ્ધ અદબમાં સારકુસારમાં સંપતિવિપતમાં રહેણીકેણીમાં રહસ્ય-અરહસ્યમાં શાસનસહનમાં નીતિરીતિમાં એકમેટપણામાં છૂટછાટયમાં, નિયમ બંધનમાં અદબમર્યાદામાં કઠિન કાર્ય કઠિનઆચારમાં વેવલાઈભોળાઈમાં કલેશકજિયા, પોકારપોકરણમાં બળનબળાઈમાં, લૂંટયલાટયમાં છેદમેદમ્ દંડનનમાં, રક્ષાપરીક્ષામાં પોતાના પારકામાં પક્ષવિપક્ષમાં, મતિસમ્મતિમાં, વાદવિખવાદમાં, તોડફોડયમાં, રાખનાસાચવવામાં, ડૂબવા તરવામાં ચડતી પડતીમાં, ભક્તની તમામ અવસ્થાઓમાં ભક્તના ભેળા ભળીને ભક્તને સ્વરૂપે સ્વરૂપ થઈને પોતામાં આકર્ષિત કરીને અન્નય સેવક બનાવીને બ્રહ્મસ્થિતિયે વર્તાવીને છેવટે પોતાનમાં ખેંચી લ્યે છે, પોતાના જેવા નિર્લેપ કરી નાંખે છે. તમામ સુખઆનંદના સાગરો સોંપી દે છે અને બ્રાહ્મી સ્થિતિમાં સંઘરી લ્યે છે. ભગવાન વ્હેલી સંભાળ લ્યે કે મોડી પણ ભક્તે તો ભગવાન માટે કુરબાની કરી નાખવી જોઈએ.

ભગવાન આંહિના સુખના રાગવાળાને જલદી દેખાતા નથી, પણ રાગ પડ્યો મેલીને જ્યારે ભગવાન માટે તલખવા લાગે ત્યારે ભગવાન તેને પોતાના આશ્રયમાં લઈને ઈષ્ટ પ્રાપ્ત કરવી દે છે. ભક્ત ભગવાન માટે ઝુરે છે. તો ભગવાન ભક્ત માટે ઝુરે છે. ભગવાન ભક્ત વિના રહી શકતા નથી. ભક્તે ભગવાન માટે પોતાના દેહ વગેરેને ચઢાવી દેવા.

પત્ની પતિ માટે મરી મટે છે તો પતિ પણ પત્ની માટે મરી મટે છે, તેમ ભગવાન પણ તેવા ભક્ત માટે મરી મટે છે. આત્મનિવેદી ભક્ત થાવું, તે શું ? તો આ ઉપજને ભગવાનમાં વાપરો. આ સમૃદ્ધિને ભગવાન વાપરો. આ દેહને ભગવાન વાપરો, આ ઈન્દ્રિયોને ભગવાન વાપરો. આ અંતકરણોને ભગવાન વાપરો, આ પ્રાણને ભગવાન વાપરો. આ ચૈતન્યને ભગવાન વાપરો. આ આત્માને પણ ભગવાન વાપરો હું અને મારૂં જ કાંઈ મનાણું છે તે બધુંય વાપરો આવા આત્મનિવેદી ભક્તિથી ભગવાન આઘા રહેતા નથી. માણસોએ આવા ભક્ત થાવું. જે આવો ભક્ત નથી થયો તેને ભગવાનનું માહાત્મય જ્ઞાન જ નથી. કદાચ થોડુંક માહાત્મય જાણતો હોય તો તે પણ ખેડૂતને દરબારના માહાત્મય જેવું હોય, બધું માહાત્મય ન જ હોય. ખેડૂતની દાણાની ઊપજમાં દરબારનો છઠ્ઠો ભાગ, પણ બધી સમૃદ્ધિમાં નહિ. તેમ કનિષ્ટ ભક્તની બધી સમૃદ્ધિમાં ભગવાનનો ભાગ નહિ તેવા ખેડૂત માટે દરબારને કાંઈ પડી નથી. તેમ તેવા ભક્તે માટે ભગવાનને પણ કાંઈ પડી નથી. પછી ભક્ત ધોખો કરે, તે સમજણ વિનાનો ધોખો શા કામનો ? ધોખો તો પતિવ્રતાનો સાચો. જે પતિ માટે કુરબાન થઈ ચુકી છે.એવી

કુરબાનીવાળાને ધોખાનું ટાણું જ આવતું નથી. કારણકે સમર્થ એવા પતિરૂપ ભગવાનના ધ્યાન બહારું કાંઈ હોતું જ નથી. તેથી બધ્ન માટે ટાણે ટાણે તૈયાર જ હોય છે. ભક્તની સાથોસાથ રહે છે, પોતે જ ભક્તમા ંરહીને ભક્તને બદલે બધી રીતેવર્તે છે. તેમાં ઓળખાણા અને સેવાણા તો તો ધોકો જ ન કરવો પડે. સાકર તમામને મીઠી જ લાગે છે. સંતની મીઠાશ લેવી. સાચા સંતપુરૂષમાં ભગવાન પોતે જ વર્તે છે, તે સંતને સ્વરૂપે ભગવાન સર્વ ક્રિયા વગેરે કરે છે. તેવા સંતની સેવા કરનારાને અનેક રીતે ભગવાન વર્ષે છે, તેવા લાભ લેવા તેવા ભક્ત થાવું.

એક ભગવાન બીજા ભગવાનના સંત. ત્રીજા આત્મનિવેદી શરણાગત ભક્ત, ચોથા એવા ભક્તની તમામ સંતતિ, પ્રજા, પરિવારો, પાંચમાં તેમના નોકર-ચાકર દાસ-દાસીઓ આ પાંચને ભગવાનનું પંચાયતન જાણવું ભક્તિમાં પાંચેયનું એકવ્રત હોવાથી પરસ્પર સ્નેહસેવા દ્વારા એકપણું છે. તેથી પંચાયતનપણું છે, આવું પંચાયતનપણું અક્ષરધામમાં ભગવાન, અક્ષરધામ અક્ષરમુક્તમંડળો, અવતારો અને સમાધિવાળાઓનું છે, વળી શ્રી હરિ પોતે, તેમના દિવ્ય ગુણો, દિવ્ય ચિન્હો, દિવ્ય આભૂષણો અને દિવ્ય વેષ, આવું પંચાયતન છે. શ્રી હરિનું પંચાયતન દિવ્ય ચેતન મુક્તોમય જ છે, ગોલોકમાં ભગવાન પત્નીઓ ગોપ, ગોપીઓ અને ગૌમાતાઓ વગેરેનું પંચાયતન છે. વૈકુંઠમાં ભગવાન લક્ષ્મીજી પાર્ષદ, પાર્ષદાણીઓ અને ગરૂડજી વગરેનું છે. આ બ્રહ્માંડોમાં અને પૃથ્વીમાં પણ જ્યાં જેવું ઘટે ત્યાં તેવું પંચાયતન હોય જ છે. જેમની ક્રિયા, સ્થિતિ, મૂર્તિસમ્પત્તિ, કુટુંબ, અદબ મર્યાદાવાળા, એકમેક હોય તે તેનું પંચાયતન કહેવાય છે. આપણે સમજીને પંચાયતનમાં ભળવા શીખવું.

આ પૃથ્વીમાં પણ અક્ષરધામનો પ્રકાશ જ વર્તે છે તે પ્રકાશ જળમાં છે તેજમાં છે. વાયુમાં છે, આકાશમાં છે. આ અક્ષરધામમાં પ્રકાશવડે તમામ ચીજો સારા રૂપને પામે છે. વિજળી વડે શબ્દ વિશાળતાને પામે છે. તેમ અક્ષરધામ રૂપી પ્રકાશ વડે પૃથ્વી, જળ તેજ, વાયુ, આકાશ તથા તેના શરીરો તથા તેના પદાર્થો સુંદર વિકસિત સ્થૂલ અવસ્થાને પામે છે, તેવી જ રીતે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ રસ, ગંધ પણ વિકાસપણાને પામીને આકર્ષક થાય છે. અને મન અહંકાર ચિત્ત, બુદ્ધિ જ્ઞાનચૈતન્ય તથા આનંદ વગેરે પણ વિકસિત થયાં થકી તુપ્તિ આપનારા વિશાળ થાય છે. માયા પણ અક્ષરધામ રૂપી તેજ વડે વિકાસ પામી થકી પુરૂષના યોગે કરીને સૃષ્ટિની સ્થૂળ દશામાં મોહક એવા પરિણામોને પામે છે, સર્વે જડચેતન પદાર્થો અક્ષશરૂપ પ્રકાશ વડે પ્રકાશિત થાય છે અને ચૈતન્યભાવને પામેલા થાય છે. સક્રિય થાય છે. આત્માઓને ભોગવવા યોગ્ય થાય છે. અને અક્ષરબ્રહ્મના તેજનાં સંકોચ વડે પાછું સંકુચિત થઈ જાય છે. આમ સર્વે વસ્તુઓમાં અક્ષરધામ રહેલ છે. તે અક્ષરધામ સર્વેના આધારરૂપ છે. તે અક્ષરધામના બ્રહ્મલોકના

વિભાગમાં મુક્તો અને મુક્તિપતિ પરબ્રહ્મ શ્રી હરિ બિરાજે છે. આ અક્ષરધામ બધી સૃષ્ટિની હદ કરતાં ત્રણ ગણાં વિશાળરૂપે છે. અને પ્રકૃતિ પુરૂષની સૃષ્ટિમાં શુદ્ધસાત્ત્વિકહદવાળા પ્રદેશો રૂપી વિભાગમાં ઈશ્વરોની સૃષ્ટિઓ વસેલી છે, અને અક્ષરધામનાં હકવાળા પ્રદેશોના સીમાડારૂપી વિભાગોમાં અનેક બીજા ધામો વસેલા છે, અને વૈરાજ પુરૂષના શરીરમાંથી થએલાં, ત્રણ ગુણોના વધારે જોરવાળી સૃષ્ટિના નાના નાના બ્રહ્માંડોમાં, જીવાત્માઓની સૃષ્ટિઓ વસેલી છે. તેવી જીવસૃષ્ટિ, ઈશ્વરસૃષ્ટિ અને બ્રહ્મસૃષ્ટિમાં અન્વયપણે અક્ષરધામ સર્વત્ર છે. તેથી સર્વ ચીજોવાળું અક્ષરધામ છે. તેમાં વ્યાપીને મૂર્તિમાન ભગવાન સર્વત્ર રહ્યા છે જ, તે અક્ષરધામ તે શ્રી પરબ્રહ્મ એવા શ્રીહરીનું તેજ છે આ તેજ મૂર્તિસ્વરૂપે કાયમ પરબ્રહ્મે સેવે છે અને બીજે વ્યાપક એવા પ્રકાશરૂપે એટલે તેજરૂપે સર્વત્ર વર્તે છે. તેથી સર્વ સૃષ્ટિવાળું (વિશિષ્ટ) અક્ષરધામ છે, અને અક્ષરધામમાં પરબ્રહ્મ બિરાજે છે, અક્ષરધામને શ્રીહરિનું દિવ્ય શરીર ગણાય છે. એટલે અક્ષરધામ વિશિષ્ટ પરબ્રહ્મ બિરાજે છે. તેથી સર્વતત્ત્વ વિશિષ્ટબ્રહ્મ અને બ્રહ્મ વશિષ્ટ પરબ્રહ્મ છે. આ રીતે સર્વ વિશિષ્ટબ્રહ્મવિશિષ્ટ પરબ્રહ્મ છે. તેથી સર્વવાળા (વિશિષ્ટ) બ્રહ્મમાં અદ્વૈત (એક) પરબ્રહ્મ જ દેખવા, સમજવા, સેવવા અને માનવા પૃથ્વીમાં બ્રહ્મ અને તેમાં પરબ્રહ્મ, જળ, તેજ, વાયુ આકાશમાં બ્રહ્મ અને તેમાં પરબ્રહ્મ, શબ્દ, સ્પર્શરૂપ, રસ, ગંધમાં બ્રહ્મ અને તેમાં પરબ્રહ્મ ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરમપ્રાણજ્ઞાન ચૈતન્ય વિગેરેમાં બ્રહ્મ અને તેમાં પરબ્રહ્મ જીવાત્મોમાં ઈશ્વરોમાં મુક્તોમાં બ્રહ્મ અને તેમાં પરબ્રહ્મ માયામાં બ્રહ્મઅને તેમાં પરબ્રહ્મ, જડચેતન સર્વેમાં બ્રહ્મ અને તેમાં પરબ્રહ્મ વસેલા જ છે. તે પરબ્રહ્મ પોતાની બ્રહ્મ સહિત જ સર્વત્ર છે. પરમાત્માનાં કિરણો અક્ષરધામ છે. અને આત્માઓનાં કરમો અંતકરણોની તથા ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ છે, તેથી અક્ષરધામ સર્વત્ર પ્રકાશે છે , તેમજ આત્માઓ જ્ઞાન રૂપે સર્વત્ર પ્રકાશે છે. જ્ઞાન છે તે દીવાઓ છે. આ દીવાઓ અક્ષરબ્રહ્મરૂપી મહાદીવાને લઈને કાયમી અખૂટ જ રહે છે. માટે અક્ષરબ્રહ્મરૂપી દીવો તે પણ અખૂટ જ છે. અક્ષરબ્રહ્મરૂપી પ્રદીપ અસંખ્ય દિવ્ય ગુણવાન છે, સગુણ છે, તમામ ગુણો તમામ તત્ત્વો તે અક્ષરબ્રહ્મરૂપી પ્રકાશને વળગ્યા છે, તેથી તમામ તત્ત્વોવાળું તે બ્રહ્મ છે તે બ્રહ્મને તત્ત્વો વળગ્યા છે. અને તે તત્ત્વોને તેના ગુણો વળગ્યાં છે. તેથી તત્ત્વોનાં ગુણો તત્ત્વોમાં વસે છે, પણ બ્રહ્માં વસવાટ નથી કરતા તેથી માયિકગુણો બ્રહ્મમાં પરબારા ગુણ તરીકે વસેલા ન હોવાથી બ્રહ્મને નિર્ગુણ તથા તેવા માયિક તત્વરહિત પણ કહ્યા છે, આ બ્રહ્મમાં એટલે બ્રહ્મધામરૂપી પ્રકાશમાં સગુણનિર્ગુણપણું, સાકારનિરાકારપણું, તત્ત્વસહિત તથા તત્ત્વરહિતપણું અન્વય વ્યતિરેકપણ તે તમામ પણાં તો પરબ્રહ્મનાં આપેલા છે તે બ્રહ્મ સચ્ચિદાનંદ છે. પરબ્રહ્મ પણ સચ્ચિદાનંદ છે બ્રહ્મ તે પ્રકાશરૂપે છે. અને પરબ્રહ્મ તે આનંદરૂપે વધારે છે, અને આત્મા પણ સચ્ચિદાનંદ છે તે ચિત્ જે જ્ઞાન તે રૂપે વધારે છે માટે આત્મા જે સચ્ચિદ્રાનંદ

હું તે સચ્ચિદાનંદ એવા જે બ્રહ્મ તેની જાતનો છુ, તથા સચ્ચિદાનંદ એવા જે પરમાત્મા તેની જાતિનો પણ છું. અને ઈશ્વરો પણ વધારે ઐશ્વર્યવાળા ઉત્તમ ઐશ્વર્યા સ્વરૂપે છે. તેઓ પણ સચ્ચિદાનંદ તો છે. જે તેથી ઈશ્વરો પણ આત્મા બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મના સજાતિય છે એમ વર્ણન પણ થાય. પણ તે ચારેયનાં સ્વરૂપો જ વધારેપણું તે માયલા ગણાય છે. **આત્મામાં જ્ઞાનનું વધારેપણું** તેથી જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્મા **ઈશ્વરોનું અર્યવધારેપણું** તેથી ઐશ્વર્યસ્વરૂપી **ઈશ્વર બ્રહ્મનું પ્રકાશ વધારેપણું** પ્રકાશસ્વરૂપ બ્રહ્મ અને **પરબ્રહ્મનું આનંદ વધારેપણું** તેથી આનંદસ્વરૂપ પરબ્રહ્મતત્વોઆ ચાર ચેતન તત્વો સજાતીય છે. પણ સાવ વિજાતીય માય છે. તેમાં સચ્ચિદાનંદપણું કે ચેતનપણું નથી, માયા તો સત્ત્વ રજ અને તમ સ્વરૂપે છે, સુખાત્મક સત્ત્વગુણ દુઃખાત્મક રજોગુણ અને મોહાત્મક અંધાધુંધી સ્વરૂપ તમોગુણ એ ત્રણ સ્વરૂપે મિશ્રિત તત્ત્વતે જડ માયા છે. તે ચાર ચેતનોથી વિજાતીય છે. માટે હું માયાથી વિજાતીય છું અને બ્રહ્મનો સજાતીય એવો બ્રહ્મ છું મુક્તોના સજાતીય એવો મુક્ત છું. મુક્તતત્વ પણ ચૈતન્યની સ્વરૂપ મૂર્તિઓ છે અને પ્રકાશ વધારે છે, માટે તેઓ મુક્ત બ્રહ્મ છે તેવા મુરતોનો સજાતીય છું, નિર્લેપ છું પોતાને આનંદ અને પરમેશ્વરને આનંદ તથા બ્રહ્મને આનંદ પણ આનંદી છું. આ દેહ, ગેહ, ઈન્દ્રિયો અંતઃકરમ સગાકુટુંબી, પરિવાર મિલકત એ તો તમામ ભગવાનના આનંદ વડે આનંદિત છે. ભગવાન બ્રહ્મ્ ને આત્મા ન હોય તો તમામ નિરાંનદ એવું શૂન્ય થઈ જાય છે. આત્મા દેહમાં હોય તો આંખ્યું અજવાળું કરે અને સૂર્ય-ચંદ્ર દિવો ઉપયોગી થાય. જો આત્મા ન હોય તો પાણીની પેઠે શબ પણ દેખાવાપણું વગેરે કરી શકતું નથી. માટે દ્રષ્ટા તેના દ્રષ્ટા અને તેના દ્રષ્ટા એમ ત્રણેયની જરૂર સર્વત્ર છે. સર્વત્ર પરબ્રહ્મ સહિત બ્રહ્મની સત્તા વડે સારાંવાના છે તેણે કરીને આપણે સારા લાગીએ છીએ સંતજન એ ત્રણનું વસવાનું શુભ સ્થળ છે. સંતના નેત્રમાં ભગવાનજોનારા છે. સંતના કાનમાં ભગવાન સાંભળનારા છે. સંતની જીભમાં ભગવાન બોલનારા તથા જમનારા છે, સંતની ત્વચામાં ભગવાન અડનારા છે. સંતના હાથમાં ભગવાન ગ્રહણ કરનારા છે અને અભયદાન દેનારા છે. સંતના પગમાં ભગવાન ચાલનારા છે. સંતના દેહમાં ભગવાનની મૂર્તિ છે. અને સંતના તમામ ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણોમાં ભગવાનના ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણો છે. સર્વે ઈન્દ્રિયોમાં ભગવાનનાં ઈન્દ્રિયો કામકાજ કરે છે. સંતના મનમાં સંકલ્પ મનન કરે છે, અહંપદ ધરાવે છે. ચિંતન કરાવે છે. નિશ્ચય કરે છે. પ્રાણમાં જીવન ચલાવે છે અને ચૈતન્યમાં ભગવાન પોતે જ સંભાળ રાખે છે. એવા સંતને સેવવાથી ભગવાનને સેવ્યા એમ જાણવું. શ્રીહરિ સંતોને બાથ ભીડીને ભેટતા તથા હૃદયમાં ચરણારહિન્દો આપતા. ભગવાન અને ભગવાન જેવા સંતને ભેટે, મળે તેના હાથ મસ્તક ઉપર ધરે. ચરણરજ લ્યે ચરણ ધોયેલાં જળ પીયે, પ્રસાદી જમે, પરિચર્યા-ચાકરી કરે, અંગ દાબે અનુવૃત્તિ પાળે, કહે તેમ કરે, પોતાને ગમતી રીતે રાજી કરે તેવા

ભક્તના દેહ ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ પ્રાણ ચૈતન્ય દ્રવ્યગુમ સાધન વગેરે તમામ તત્વો પાવન અને બ્રહ્મરૂપ નિર્ગુણ થઈ જાય છે. અણુએ અણું દિવ્ય થઈ જાય છે.

તીર્થોમાં પાપ ધોઈને માણસો પાવન થાય છે. તે તીર્થો પાપોને બાળવા સંતના ચરણની ધૂળમાં ઓળાટે છે, તથા સંતના ચરણોના જળમાં ન્હાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને તેના પ્રત્યક્ષ સંતજન તે તમામ પાપોના બાળનારા છે. કથાવાર્તા અને ગુરૂદેવ દ્વારા સંત તથા ભગવાનમાં માહાત્મય જ્ઞાનપૂર્વક ગરકાવ રહેતું. તથા સમજણ વિશેષ વધારવી સમજણવડે અણસમજણ, અજ્ઞાન અને ઉપાધિયો અસરકરતાં નથી જ્ઞાન મેળવતાં મેળવતાં મૂર્તિનું ધ્યાન કરતાં જ રહેવું. ધ્યાન કરવા વડે ભગવાન હાજર થશે. જ્ઞાની બાહેરવૃત્તિથી જ જિંદગી કાઢી નાખે, તે ભગવાન અંતરમાં નથી દેખાતા, ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખનારા સંતપુરૂષને તન,મન ધનથી સેવવા માંડે તો રાજી થઈને ભગવાન ધ્યાનમાં દેખાવા માંડે. સંતમાં રહેતા એવા ભગવાન ભક્તની રાહ જુએ છે જે મારા સંતને દિવ્યભાવે કોઈ સેવે છે કે કેમ ! જો સેવે તો હુંતેને મળું એવો લાભ જરૂર લઈ લેવો.

માણસ પોતાના દેહની જેટલી ટેલ ચાકરી કરે છે તેથી અરધી પણ જો ભગવાન અને સંતની ટેલ ચાકરી કરે તો મોક્ષમાર્ગ ખુલી જાય છે. આ જીવને દેહ, ઈન્દ્રિયો અને વિષયને સુખ સુખિયા થવાનો ટાળો છે તે દેહ ઈન્દ્રિયોના સુખ માટે તો આભ જેવડો સંસાર માથે ઉપાડે છે, પણ ભગવાનને સુખે સુખિયા થાવા આદર સરખુંય કરતો નથી. આદર કરે તો ક્યારેક ફળ પામે માટે ભગવાનના સુખનો આદર તથા અભ્યાસ તથા અર્પણપણું જરૂર સિદ્ધ કરી લેવા.

ભગવાન અને સંત મળે કે તુરત જ તેની આજ્ઞા થાયતેમ પોતાને વર્તનમાં વર્તાવીને એવી તૈયારી કરી રાખવી. જે સર્પ કાંચળી ઉતારી તેમ આ દેહને ઉતારી મેલવો અને બ્રહ્મલોકમાં જવા પ્રસ્થાનું સ્થાપી દેવું. તેની ઝંખના કરવી અને લઈ જાય ત્યારે ડંકો લઈને બ્રહ્મધામમાં પહોંચી જવું.

જેમ જેમ ભક્તિ વધતી જાય તેમ તેમ કાળ. કર્મ, માયા અને તેના સંસારમાં કાપ મેલાતો જાય છે. જેને ભગવાનની દયા અને સંતની લાગણી થાય તેને આ વાત સમજાય છે. સંત અને ભગવાને પોતાના વસાવવામાં બાહેરલા લોક આડા આવતા હોય તો અંતરમાં ખાનગી ખજાનામાં વસાવીને સુખ લેવા શીખવું જેણે અંતરમાં ભગવાન અને સંતને વસાવ્યા તેનો સદાય વિજય છે તેને કોઈ બીજા દબાવી શકશે નહિ, સાધારણ માણસ પણ પોતે પોતાને બીજા કરતાં ઘણો જ ડાહ્યો ગણે છે, તેમ જેણે પોતાં કરતાં ભગવાન અને સંતને ડાહ્યા ગણ્યા તો તેને બધો મુદ્દો હાથમાં આવ્યો કારણકે તે પોતે સંતથી મોક્ષનું ડહાપણ લેશે અને જીતી જાશે.

બધાને માટે સૂર્ય સરખો ઊગીને દિવસ અર્પે છે, પણ તે દિવસ ભગવાન અને સંતના વિના જો ગયો તો વાંઝિયો જ ગયો. જેણે ભગવાન અને સંતને સંભાર્યા સેવ્યા તે દિવસ વાંઝિયો ન ગયો એમ જાણવું, પોતાના રહેઠાણને સ્મશાન ન રાખી મેલવું. અને દેહને શબ ન કરી રાખવું તેમાં ભગવાન અને સંતને પધરાવીને મંદિર કરી રાખવું. જે જીવ ભગવાન અને સંતના સમાગમમાં નથી આવતો તે જીવ પાપોના સાગરમાં પડ્યો છે. જો ભગવાન અને સંતના સમાગમમાં આવી જાય તો તે શાશ્વત એવા પુણ્યના દિવ્ય સ્વર્ગમાં એટલે ધામમાં વસેલો છે. એમ જાણવું.

જેટલા ભોગ છે તે રાગ, સ્વાર્થ, અને પાપથી ભરેલા છે. ભગવાન અને સંતને અર્પણ કરાય તો તે નિષ્પાપ, નિર્ગુણ તથા દિવ્ય થઈ જાય છે. ભગવાનના ભક્તે તો તેવા નિર્ગુણ નિષ્પાપ દિવ્ય એવા ભોગ ગ્રહણ કરવા સર્વે અજવાળા માટે સૂર્યની વાટ જુએ છે. પણ ખરા અજવાળાવળા ભગવાનની વાટ જોતો નથી. એવી આ જીવની અવળાઈ છે. આવી અવળાઈવાળો જીવ અંધારામાંથી કઈ રીતે નીકળે ? માટે સાચા અજવાળાવાળા સંતને વળગવું. છતી આંખ્યે ખાડામાં જઈ પડે તે આંધળો, છતે ભગવાને અને સંતે સંસાર સાગરમાં જઈ પડે તે તેના જેવો ગણાય. છતે ચિંતામણિયે ભૂખ્યે મરે તે પ્રારબ્ધહીન જાણવો સંત અને ભગવાન માટે પોતાનું જે કાંઈકામમાં આવ્યું તેટલું જ પોતાનું સારાપણું જાણવું. બાકી બધુંય કુબડાપણું છે, કસ્તુરીને મૃગે ન ઓળખી, કારણકે તે પશુ છે, માણસે ભગવાનને ન ઓળખ્યા, કારણક તે પશુ જેવો છે, જે પદાર્થ ભગવાન અને સંતને માટે કામમાં આવ્યું તેઅમૃત બાકી તો બધો ઉકરડો છે. ખાતરમાં મોલ સારો પાકે, આ માયાનો સંસાર ખાતર છે. તેમાં ભગવાન અને સંતરૂપી સારો ફળરૂપ મોલપકાવતા શીખવું અહીં એક દિવસ સેવા કરે તેના પુણ્યે કરીને પરલોકમાં અનંત સ્વર્ગના સુખોને પામે છે. સેવોથી જો રાજીપો મેળવી લ્યે તો તે બ્રહ્મલોકનાં અંતઃગુણો સુખોનો અવિકારી થઈ જાય છે.

આ જીવ એવો છે જે ભગવાનને પડ્યા મેલે છે અને લક્ષ્મીજીને વળગે છે, પણ ભગવાન વિના લક્ષ્મીજી શાના રહે ? આપણે તો ભગવાનને કાયમ રાખતા શીખવું એટલે લક્ષ્મીજી એની મેળે રહે આ જીવ જમાડવાની તાણ્ય બહુ જ કરે કારણકે તેમા સાથે પોતાનો પણ સ્વાર્થ છે. પણ કોઈ ત્યાગ ઉપવાસની તાણ્ય ન કરે, કારણકે તેમાં તો પોતાનું આકરું પડી જાય. તેમ આકરું પડે ત્યાંથી ભાગે, ભગવાનઅને સંત આકરા પડે છે, કારણકે માયાની મીઠાસને મેલાવે અને નિયમમાં વર્તાવે. પણ અંતે તો નિયમવાળાનો જય છે. સર્વે જીવો સમૃદ્ધિ મેળવવાની માનતાઓ કરે. પણ સમૃદ્ધિ લઈ જવાની માનતાઓ કોઈ ન કરે. એવો સ્વાર્થનો ઢાળો છે. સાચો સ્વાર્થનો ઢાળો તો ભગવાન અને સંત મળવાનો પાડવો, સર્વે જીવો માયા મેળવવાના મેળાવડા કરે પણ ભગવાન

મેળવવાના ન કરે, કારણકે માયામાં વધારે રાગ છે. ભગવાનો મેળાવડો કરે તો પણ તેમા માયા મેળવવાનો સ્વાર્થ રાખ્યે જ જાય જો માયાનો સ્વાર્થ મેલી દે તો તે અક્ષરધામનો મુક્ત છે. એમ જાણવું.

આ જીવને કાળનો ભય યમરાજનો ભય, રાજાનો ભય, પ્રજાનો ભય વગેરે હોવા છતાં તેને નહિ ગણકારીને અવળે માર્ગે જાય છે. ભગવાનનો ભય તો જરાય રાખતો નથી. જો ભગવાનનો ભય રાખે તો બીજા બધાય ભય મટી જાય. સૂર્ય ચંદ્રને ગ્રહણ લાગે પણ પાછા શુદ્ધ થઈ છે. જાપ ભગવાનના ભક્તને વ્યવહાર વળગે,. પણ નિર્લેપ અને શુદ્ધ જ થઈ જાય છે. આ જીવ પોતાનું કહ્યું સંતને કરાવે છે, પણ જો પોતે સંતનું કહ્યું કરવા માંડેતો સંત જેવો શુદ્ધ નિર્દોષ થઈ જાય છે, ભલે લંગડો હોય પણ જો ભગવાનના માર્ગે ચાલે તો તે પગવાળો છે એમ જાણવું, રાજા રાજ્યગાદી ભોગવે પણ તેને છેવટે જમના દૂતો લઈ જાય તો તેમણે રાજય કરીને શી કમાણી કરી ? પુણ્ય કરીને ઈન્દ્રાદિક દેવોના સ્વર્ગને પામ્યો, પણ અંતે લક્ષ ચોરાસીમાં ફરવાનું રહ્યું તો દેવ થઈને પણ છેવટે કયો લાભ મેળવ્યો ? સાધુ સત્સંગી હરિભક્ત થયા અને ભગવાન સંભાળ લેવા ન આવે તો કંઈ કમાણી કરી? બીજાનું જોવા માંડ્યો અને પોતાના લાભને ન જોયો તો જોઈ જોઈને શું કર્યું? અંતે ભગવાન અને સંત દેખાય તે સાચી કમાણી જાણવી. ગમે તેવો તરીયો હોય પણ ભમરીમાં પડી ગયો તે ડુબ્યા વિના ન રહે સંસાર તરવા નીકળ્યા અને વાસનાવાળી ભમરીયુમાં પડી જવાણું તો નીકળાય નહિ માટે ખબરદાર થઈને ભમરીવાળા પૂરમાં ન પડવું. કેડયે દોરડું બાંધ્યું હોય તો કોઈક તાણીને પણ તારે જીવમાંસંત બાંધ્યા હોય તો ભગવાન તાણીને પણ તારે, મોલના પાકની તૈયારી હોય પણ હીમ પડે તો બળી જાય. મોક્ષના પાકની તૈયારી હોય પણ માયાઉ વળગે તો મોક્ષ ટળી જાય. આ જીવાત્મા તે સચ્ચિદાનંદ એવો પ્રહલાદ છે, પણ તેણે રજોગુણરૂપી હિરણ્યકશિપુને પોતાના બાપ કર્યો તથા મૂળમાયાને કાયધૂની પેઠે મા કરી તેથી જન્મ લઈને કાયાધવ-શરીરનો સ્વામી થઈને રહ્યો છે. વાસનારૂપી હોળિકાને બહેન કરી છે અને રાગદ્વેષીરૂપી ચંદ્ર તથા અમર્કને ગુરૂ કર્યા છે તે જીવાત્મા સાચો પ્રલ્હાદ ભક્ત થઈને ભક્તિ કરવા માંડે તો ભગવાન પોતે ભગવાનની ઉપાસનાના બળરૂપી નરસિંહ રૂપે કરીને હિરણ્યકશિપરૂપી રજોગુણી સંસારનો લય કરી નાંખે કયાધૂરૂપી માયાને ખસેડી મેલે. વાસનારૂપી હોળિકાને બાળી મેલે. રાગદ્વેષીરૂપી ષંઢામર્કની આસુરી અવિદ્યા પેસવા ન દે, અહંમમતાદિક ભાઈઓને મટાડી દે અને ખરી રક્ષા કરી ધામમાં લઈ જાય, એમ સમજીને ખરા ભક્ત થાવું.

આ જીવાત્મા તે ધ્રુવ છે, તે પાંચ વર્ષે એટલે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, અને આકાશરૂપી પાંચના પિંડમાં શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધરૂપી પાંચ વર્ષની અવસ્થાવાળો

છે, તેના બાપ ઉત્તાનપાદ-એટલે ઊંચા બ્રહ્મલોકમાં જેના પાદ એટલે પગ રહેલા છે એવા પરમેશ્વર છે. રાજ્યના સકામ એવા જીવરૂપી ધ્રુવને ભગવાન પોતાને ખોળે બેસવા દેતા નથી, કારણકે ધ્રુવ માયાના મહારાજ્યની કામનાવાળો છે, તેને નિષ્કામ ભાગવતધર્મરૂપી મોટોભાઈ પણ સોતેલોભાઈ, તે વારસદાર તરીકે હક્ક ધરાવનારો છે, તે આડો છે, ભગવાને પોતાને ખોળે ન બેસવા દીધો તેથી મોટામાં મોટા રાજ્ય માટે તપ એટલે સંયમવાળી પ્રેમભક્તિ કરવા લાગ્યો, તેથી અંતર્યામી એવા ભક્તવત્સલ ભગવાન દિવ્યરૂપે આવ્યા અને ભગવાને સકામ જીવરૂપી ધ્રુવને વરદાન માગવા કહ્યું ત્યારે ધ્રુવે મોટું સકામ રાજ્ય માંગ્યુ. ભગવાને ધ્રુવનો તારો ડીયો જે સૌથી મોટું રાજ્ય તે તેને આપ્યું તેમાં રોકાઈ ગયો. જ્યારે નિષ્કામભક્ત થઈને મોક્ષ માંગશે ત્યારે ભગવાન મોક્ષ આપશે. જો પ્રથમથી મોક્ષ માગે તો જલદી મોક્ષ આપે, પોતે પણ આ વાત સમજવી.

આ જીવ શરીરનો અમ્બરીષ રાજા છે. તે ખરી ભક્તિ કરવા માંડે તો ભગવાન ન પોતાના સુદર્શન વડે દુર્વાસાથી રક્ષા કરે, મહાકાલરૂપ દુર્વાસાને તગડી મેલે અને પોતાના દેહ-ઈન્દ્રિયો અંતકરણરૂપી સામ્રાજ્યમાં ભૂલા ન પડે તેવી સંભાળ રાખે, છેવટે ધામમાં લઈ જાય, માટે કાયમ આત્મનિવેદી થવું. પોતાનો તમામ ઉદ્યમ વ્યવહાર ભગવાન મય કરી રાખવો, અને ભગવાનના સંતમાં ઓતપ્રોત થઈ જવું, સંતોનું જ બધું છે. મારૂં કાંઇ નથી, સંતો ભગવાનના છે. માટે સંતરૂપે તે ભગવાન અને ભગવાન તે મારા સ્વામી અને સ્વામી તે મારા આત્માના રક્ષક, અને રક્ષક તે જ મારા આત્માના સુખદાતા અને સુખદાતા તે જ મારા આત્મામાં બ્રહ્મસ્થિતે લાવનારા અને તે જ પરબ્રહ્મમાં મને સોંપનારા. એવી રીતે સોંપણી સુધીના બધાં નિવેદનો ભગવાનમાં અને તેના સંતમાં રાખવા. તેથી સંત થઈને બ્રહ્મ થાય અને પરબ્રહ્મનાં આનંદને ભોગવે.

શ્રી હરિએ દ્રવ્યો અને ગુણો વડે તમામ સૃષ્ટિઓ રચેલી છે. જે દ્રવિત થાય પીગળે કે પીગળેલ જ રહે તે દ્રવ્ય કહેવાય. દ્રવ્યોની અવસ્થાઓ આછીપાતળી થયા કરે માટે દ્રવ્યો કહેવાય. જુઓ મૂળ, પ્રકૃતિ તથા મહાકાળ તથા જીવાત્માઓ, ઈશ્વરાત્માઓ તથા મુક્તાત્માઓ, તથા અક્ષરબ્રહ્મ અને બ્રહ્મધામ તથા પરબ્રહ્મ અને અક્ષરધામથી નીપજતા પદાર્થો તથા જ્ઞાનવિજ્ઞાન આ પદાર્થો દ્રવ્ય નામથી ઓળખાયછે. તેઓમાં

મૂળપ્રકૃતિ જે મહામાયા, તેની અવસ્થાઓ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ થાય છે. તેમાંથી મહતત્ત્વ, અહંકાર, મન, પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો, વિષયો, પાંચ ભૂત તથા શરીરો વગેરે સ્થાવરજંગમ સ્થૂલ થાય છે, અને પાછા સૂક્ષ્મ થઈ જાય છે અને લીન પણ થઈ જાય છે.

મહાકાળ પોતે પૂર્વાર્ધ, પરાર્ધ, દ્વિપરાર્ધ, કલ્પ, યુગ, વર્ષ, માસ, દિવસ, ક્ષણ, એવા વિભાગોવાળો ગણાય છે. સૂર્યની ગતિને સહારે વિભાગો પડે છે, તેથી સૂર્યની ગતિ અને વિભાગો તે અવસ્થાઓ છે.

જીવાત્માઓને સુખીદુઃખીપણું જ્ઞાની અજ્ઞાનીપણું, ઈચ્છા અનિચ્છાપણું. પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિપણું. ભાવના અભાવનાપણું, બાળયુવાનવૃદ્ધપણાની ભ્રાંતિ માનીતાપણું વગેરે જ્ઞાન આદિમાં અવસ્થાઓ છે.

ઈશ્વરાત્માઓને પણ વૈરાટ, સૂત્રાત્મા, અવ્યાકૃત શરીરવાળું, અભિમાન, થોડું ઐશ્વર્ય, ઝાઝું ઐશ્વર્ય, નકામાપણું રાજાધિરાજપણું અવસ્થાઓ છે.

મુક્તોને પણ મરજી પ્રમાણે પોતાનાં સ્વરૂપ બદલીને ભગવાનની સેવામાં વર્તાવાપણું વગેરે અવસ્થાઓ છે.

અક્ષરબ્રહ્મને પણ સાકારનિરાકારપણું, ધામપણું, સેવકપણું, સગુણપણું, નિર્ગુણપણું એવી એવી અવસ્થાઓ છે.

પરબ્રહ્મને પણ તમામ સૃષ્ટિઓરૂપી સ્થૂલશરીરવાળાપણું તથા ધામની સૃષ્ટી સહિત દિવ્યશરીરવાળાપણું તથા દિવ્યસ્વરૂપનિજમૂર્તિપણું તથા અન્વયિપણું તથા વ્યતિરેકપણું અવતારસ્વરૂપપણું તથા અવતારિસ્વરૂપપણું, આનંદમૂર્તિપણું, આનંદદેવાપણું સર્વજ્ઞપણું, સર્વકર્તાપણું, સર્વકારણપણું, સર્વકાર્યપણું એ અવસ્થાઓ છે.

અક્ષરધામ સ્વરૂપે જે જે નિષ્પન્ન થતી ચીજ સામગ્રીઓ તે તે અવસ્થાઓને વેષને બદલે છે માટે અવસ્થાઓવાળી છે.

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની અવસ્થાઓ તથા સંકોચ અવસ્થાઓ થયા જ કરતી હોય છે. આ પ્રમાણે અવસ્થાવાળા પદાર્થો તત્ત્વો દ્રવ્યો કહેવાય છે જડ અને ચેતનો જેને આધાર સૃષ્ટિ થયા કરે છે તેઓ દ્રવ્યો તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. બીજી રીતે પણ દ્રવ્યો ઓળખાવ્યાં છે. જેઓ કારણસ્વરૂપ રહીને કાર્યસ્વરૂપે પણ થતાં હોય. કાર્યના સ્વરૂપમાં પોષણ કર્યા કરતાં હોય તે પણ ઉપાદાનકારણનામે દ્રવ્ય કહેવાય છે. ચોરાશી લાખ ખાણ્યના શરીરો પૃથ્વીમાંથી, જળમાંથી, તેજમાંથી, વાયુમાંથી થાય છે અને તેમાંથી જ પોષણ પામે છે અને અંતે તેમાં ભળી જાય છે, માટે પૃથ્વી, જળ, તેજ વાયુએ ઉપાદાન કારણઓ છે. ઉપ એટલે સાથે ભેગા ભળીને, આદાન એટલે ખાવાનું, પોષણ આપે તે ઉપાદાનકારણ કહેવાય છે. બધા દ્રવ્યો પોતાની ઉપજાવેલી ચીજોને પોષણ કરે છે, દ્રવિત થઈને તેમાં પ્રવેશ કરતાં રહે છે. માટે પહેલું જ સ્વરૂપ હતું તે તેના બીજા સ્વરૂપને પોષણ કરનારું થયું, તેથી પહેલું સ્વરૂપ કારણ કહેવાય છે. જેમ લોટના પિંડાથી રોટલી થઈ તેથી રોટલીનું પહેલું સ્વરૂપ લોટનો પિંડો તે પિંડો રોટલી સ્વરૂપી કાર્યનું ઉપાદાન કારણ કહેવાય છે. એવી રીતે મહામાયા તે આ સૃષ્ટિનું સ્વરૂપ ઉપજાવવામાં પિંડા તરીકે ઉપયોગી છે, અને તે માયામાં અક્ષરબ્રહ્મ રહ્યા છે અને અક્ષરબ્રહ્મમાં પરબ્રહ્મ રહ્યા છે,

તેથી પરબ્રહ્મ બ્રહ્મ અને માયા એ ત્રણેયના સમુદાયને જગતનું ઉપાદાનકરણ વર્ણવાય છે ! આવી જે સમજણ તે યથાર્થ સમજણ છે. કારણસ્વરૂપે તથા કાર્યસ્વરૂપે પરમાત્મા છે જ. આવી રીતે સર્વે જગત ભગવાનમય છે. ભગવાન સ્વરૂપે છે એમ જોવા શીખવું તે બ્રહ્મદૃષ્ટિ કહેવાય છે. આપણે બે જણા એકબીજાને પગે લાગીને કહીએ છીએ ''જય સ્વામિનારાયણ' હે સ્વામિનારાયણ ભગવાન ! તમો જય પામો' આવો તેનો અર્થ છે કારણકે 'જય' એ તું વ્યક્તિનું ક્રિયાપદ છે, અને સ્વામિનારાયણ એ નામ સંબોધન વિભક્તિવાળું છે. હે સ્વામિનારાયણ ! તમે જય પામો' આવો અર્થ થાય છે. બન્ને જણાએ સામ-સામા એકબીજામાં ભગવાનને જોયા એ તેને જયકાર કહ્યો આવી રીતે તમામમાં શ્રીહરિને જોવા શીખવા એનું નામ બ્રહ્મદૃષ્ટિ છે. બધા શાસ્ત્રો આવી સમજણ કરાવવા મહેનત લઈ રહ્યા છે. આવી સાચી વાત સમજવા શીખે તેને મૂર્તિઓમાં સંતોમાં મા-બાપમાં પતિમાં, પત્નીમાં, એકાન્તિકમાં સત્સંગીઓમાં, સ્થાવરજંગમમાં ભગવાન ભાસવા લાગે. તેમ કરતાં કરતાં પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમાન દેખાય ત્યારે બધા વિધિઓ અવધિ આવી રહ્યો એમ જાણવું. આવો અવધિ આવો એટલે 'सर्व खल्विद ब्रह्म ' એમ થઈ જાય અને અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે, અને અક્ષરધામ પણ આંહી જ દેખાવા લાગે છે અને ભગવાન પણ અહીં જ મળી જાય છે. માટે પ્રત્યક્ષ એવા ભગવાનના પ્રત્યક્ષ ચમત્કારી એવા સંત સ્વરૂપમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનના જોનારાને તમામ વિધિનો અવધિ આવી રહ્યો એમ જાણવો. તેના સર્વે પુરૂષાર્થે સિદ્ધ થઈ ગયા જાણવા તેનું તમામ કામકાજ આત્મનિવેદીની રીતિવાળું થઈ ગયું જાણવું. પ્રત્યક્ષ ભગવાનને ઓળખવામાં આ શાસ્ત્રનો નિયમ કામ લાગે છે.

આ લોકમાં માબાપના શરીરથી દિકરાદિકરીઓ જન્મે છે અને દૂધ વડે પોષણ પામે છે. તેમાં ચેતન જીવાત્માઓ અને બ્રહ્મ સહીત પરબ્રહ્મ સાક્ષી અંતર્યામી કર્મફળ પ્રદાતા તથા નિયન્તા તરીકે વસેલા જ છે. તેથી તે તમામનો સમૂહ તે પુત્રસ્વરૂપે કાર્ય ગણાય. અને માતાપિતા સ્વરૂપે કારણ ગણાય પણ બધાને પૃથ્વી, જળ, બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ તે પોષણ કરનાર સમૂહ, તે ઉપાદન કારણ અને પોષણ પામનારાં બાળકો તે ઉપાદેય કાર્ય આવો વ્યવહારો શાસ્ત્રોએ બતાવ્યા, તેનું ફળ મારામાં અને તમામમાં તમામ જડચેતનમાં ભગવાન છે છે ને છ જ . આમ શિખામણ થાવી એ જ ઉપાદાન માયલું એકાદું મરી ટળી જાય કે નીકળી જાય તો કાર્ય ખોટકાઈ જાય, કાં તો નાશ જ પામી જાય. શરીરોમાંથી જીવ નીકળી જાય તો બધુ બગડી જાય. મહામાયાની સૃષ્ટિમાંથી બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ નીકળવા લાગે ત્યારેતમામ સૃષ્ટિ સંકેલાઈ જાય છે. મૂળમાથી સૂક્ષ્મદશામાં રહે છે, તેનું નામ મહાપ્રલય ગણાય અને કાળે કરીને જ્યારે મુક્ત પુરૂષનો પ્રવેશ થાય ત્યારે મહાસૃષ્ટિ થાય તે પ્રમાણે સૃષ્ટિના પોષક પુરૂષ બ્રહ્મ

અને પરબ્રહ્મ છે. આપણામાં પણ તે રહ્યા છે. આ વાત ભૂલવી નહિ- ને ભૂલવી એટલે બ્રહ્મનિષ્ટ સ્થિતિએ રહેવું જો ભૂલી જવાય છે તો દેહનિષ્ટ સ્થિત થઈ જાય છે. આત્મનિષ્ઠા પણ નથી રહેતી માટે દેહનિષ્ટામાં આત્મનિષ્ઠા, આત્માનિષ્ટામાં બ્રહ્મનિષ્ઠા અને બ્રહ્મનિષ્ઠામાં પરબ્રહ્મનિષ્ઠા આ નિષ્ઠાઓ પાકી કરી લેવી, દેહનિષ્ટા મોળી પાડી દેવી, વળી એવીને એવી બીજી નિષ્ટાઓ શીખવી-જેમકે હું નિષ્ટામાં સંત નિષ્ટા અને સંતનિષ્ટામાં શ્રીહરિનિષ્ટાઓ રાખવી. વળી મારી ચીજોમાં સંતની ચીજો અને સંતની ચીજોમાં ભગવાનની જ ચીજો આવી ચીજનિષ્ઠા પણ રાખવી. વળી ધર્મનિષ્ઠા જ્ઞાનનિષ્ઠા અને જ્ઞાનનિષ્ટામાં વિરાગનિષ્ટા અને તેમાં પ્રેમભક્તિનિષ્ઠા રાખવી. વળી કામકાજનિષ્ટામાં નિર્લેપાનિષ્કામાનિષ્ટા અને નિષ્કામનિષ્ટામાં ભગવત્કામાનિષ્ટા કે સંતસેવાનિષ્ટા અને આત્મનિવેદીનિષ્ટા રાખવી. વળી ભોગનિષ્ટામાં નિર્ભોગનિષ્ઠા અને તેમાં ભગવાન ભોગનિષ્ટા રાખવી. તેવી જ રીતે રોગનિષ્ટામાં સંતરાગનિષ્ટા અને સતરાગમાં ભગવદ્રાગ નિષ્ટા રાખવી વળી કંઠી બાંધવાની નષ્ટામાં ગુરૂનિષ્ટા અને તેમાં ભગવાનની નિષ્ટા રાખવી વળી કન્યાનિષ્ટામાં વિવાહ્નિષ્ટા અને વિવાહનિષ્ટામાં ઘરબારીનિષ્ટા અને તેવી ઘરબારીનિષ્ઠામાં સત્સંગેસવાનિષ્ટા અને સત્સંગસેવાનિષ્ટામાં ભગવાનની સેવાનિષ્ઠા રાખવી. વળી કુમારી નિષ્ટામાં વિવાહનિષ્ઠામા, વિવાહીતનિષ્ઠા સપતિનિષ્ઠા અને સંપતિનિષ્ઠામાં ભગવાનપતિનિષ્ઠા રાખવી વળી બાળકનિષ્ટામાં માવતરનિષ્ઠા અને માવતરનિષ્ઠામાં ભગવાનની નિષ્ઠા રાખવી. વળી કુમારનિષ્ઠામાં વિવાહિતા નિષ્ઠા બાકી અને વિવાહિતાનિષ્ઠામાં પત્નીવાળાપણાની નિષ્ઠા અને પત્નીવ્રતનિષ્ઠામાં ભગવાનના બ્રહ્મશીલવ્રતની નિષ્ઠા અને બ્રહ્મશીલવ્રતમાં ભગવાનની નિષ્ઠા રાખવી. વળી ઉદ્યમનિષ્ઠામાં ઉપાર્જનલાભનિઠા લાભ થયેલમાં વપરાશનિષ્ઠા, વપરાશનિષ્ઠામાં ગુરદેવભાગનિષ્ટા અને તેમાં ભગવાનભાગનિંષ્ટા રાખવી. વળી સુખનિષ્ઠામાં આનંદનિષ્ઠા,આત્માની આનંદનિષ્ઠામાં પરમાત્માની આનંદનિષ્ઠારાખવી. વળી ઘરબારનિષ્ઠામાં મંદિરાનિષ્ઠા મંદિર નિષ્ઠામાં ધામનિષ્ઠા અને ધામનિષ્ઠામાં મુક્તમંડળ સહિત ભગવાનનિષ્ઠા રાખવી વળી સગાસંબંધીની નિષ્ઠામાં હરિભક્તનિષ્ઠામાં સંતપણાની નિષ્ઠા અને તેમાં ભગવાનપણાની નિંષ્ઠા રાખવી. ગાયુ ભેંશુ વગેરેમાં દૂધનિષ્ઠા દૂધની નિષ્ઠામાં ભોજનપાર્નનિષ્ઠા તેમાં ભગવાનના થાળની નિષ્ઠા અને તેમાં પ્રસાદીની નિષ્ઠા અને તેમાં પાવનપણાની દિવ્યનિષ્ઠા અને પછી મોક્ષ દેનારી નિષ્ઠા રાખવી. વળી મારામાં સંત અન સંતમાં ભગવાન એમ નિષ્ઠાઓ સમજી સમજીને અભ્યાસ કરે તેમને ધીરે ધીરે સર્વત્ર ભગવાન ભાસવા લાગે, છેવટે સાક્ષાત્કાર થવા લાગે અને ધામના મુક્તની સ્થિત થઈ જાય, વિકારોના તો આત્યન્તિક પ્રલય થઈ જાય. આ નિષ્ઠાઓ શીખવા જેવી છે. સદ્ગુરુદ્વારા શાસ્ત્રદ્વારા, મનનદ્વારા, સેવાભક્તિદ્વારા પણ નિષ્ઠાઓ શીખવી. આવી નિષ્ઠાઓ શીખી લીધી અને એવું વર્તાવા લાગ્યું ત્યારે

બ્રહ્મનિષ્ઠા ફળીભૂત થઈ જાણવી. આવી રીતે બ્રહ્મનિષ્ઠો બ્રહ્મવેતા સંતમાં અને બ્રહ્મમુક્તોમાં હોય છે. ભગવાન તો તે પોતે ભગવાન જ છે. તેમનો તો પરબ્રહ્મ નિષ્ઠા જ છે. છતાં પણ હેતથી ભગવાન પોતે ભગવાનનિષ્ઠાને અક્ષરનિષ્ઠામાં મુક્તિનિષ્ઠામાં અને મુક્તિનિષ્ઠાને ભક્તનિષ્ઠામાં ભેળવીને પોતાના ભક્તમાં પોતાનું સર્વસ્વ સ્થાપી અને વર્તે છે. એ પણ ભગવાનની નિષ્ઠા સમજવા જેવી છે. આ નિષ્ઠા ભગવાને પોતાના ભક્તમાં વસાવી છે અને ભક્તને ભગવાનપણું આપે છે તેવા મોટા ભગવાનને લઈન તેના કૃપાવાળા તેપણ ભગવાન કહેવાય, આવી નિષ્ઠા તે પણ દિવ્યનિષ્ઠા છે.

મહાકાલ એ પણ ભગવાનની શક્તિસ્વરૂપે સમર્થ તત્ત્વ છે. માયાને ક્ષોભ પમાડીને સૃષ્ટિ કરાવે છે. ઋતુઓ લગાડીને તમામમાં ફુલ, ફળો પ્રગટાવે છે. ચોમાસું તે આકાશમાં ક્ષોભ કરીને વાદળાં ઉપજાવીને વરસાદ પાડે છે. વરસાદવડે વૃક્ષ તૃવેલી તૃણ વગેરે ક્ષોભ પામીને પાંદડા, ફુલ, ફળોવાળાં થાય છે. મહામાયાને મહાકાલ ક્ષોભ પમાડે ત્યારે સૃષ્ટિ થાય છે. મહામાયાસમભાવમાં ત્રણ ગુણવાળી હતી તે વિષમભાવના ગુણોવાળી થઈને સૃષ્ટિસ્વરૂપે થઈ. તેમાં મહાકાલે સહાય આપી એટલે મહાકાલને સહકારી કારણ વર્ણવ્યા છે. આ મહાકાલ સ્વરૂપી પરમેશ્વરની શક્તિ તે પરમેશ્વરની મહામાયા સ્વરૂપી શક્તિમાં ભળી અને સ્થૂલ સૃષ્ટિઓ થઈ. તે બે શક્તિઓમાં ભગવાન તો છે જ. તેથી જેમ માયા સહિત ભગવાન ઉપાદાનકારણ ગણાયા, તેમજ મહાકાલ સહિત ભગવાન સહકારી કારણ પણ ગણાયા. ભગવાને પ્રેરેલો મહાકાલ તે માયાને સહારો આપે છે તેથી ભગવાન જ સહકારી કારણ છે. આ મહાકાલ અને મહામાયા તે બન્ને શક્તિઓ ભગવાનના સંકલ્પને આધીન છે તેથી ભગવાનના સંકલ્પ પ્રમાણે જ કામકાજ કરે છે. ભગવાનના સંકલ્પ પ્રમાણે જ સૃષ્ટિ થાય અને સૃષ્ટિનો લયપણ થાય તેથી ભગવાનનો સંકલ્પ તે આ સૃષ્ટિ ઉપજવામાં નિમિત્તકારણ થયો. ભગવાન સંકલ્પને બહાનું બનાવ્યું છે, જે બહાનું છે તે નિમિત્ત કહેવાય ભગવાનના સંકલ્પને બ્હાને મહાકાલ તે મહામાયનો ક્ષોભ કરે છે, એટલે ભગવાનનો સંકલ્પ તે નિમિત્ત કારણ ગણાયો. સંકલ્પવાળા ભગવાન જ નિમિત્ત કારણ થયા.

આવી સમજણવાળાને માયા, કાળ, કર્મ, સ્વભાવ, સંકલ્પ તો બધાં ભગવાન વડે જ થાય છે. આવું જ્ઞાન થવું તે સાક્ષાત્કાર પ્રમા, યથાર્થજ્ઞાન. સાચી સમજણ કહેવાય છે. મહામાયા તથા મહાકાલ તથા સ્વસંકલ્પ એ ત્રણ કારણોમાં રહેનારા પરબ્રહ્મ તે સર્વકારણ છે.

અક્ષરધામ અનેક સ્વરૂપે વર્તે તે છે તથા મુક્તો અનેક સ્વરૂપે વર્તે તે તથા ભગવાનના આભૂષણો,વેષ, ચિન્હો, ઐશ્વર્ય, ચમત્કારો અનેક સ્વરૂપે પ્રગટે અને વર્તે

તથા પોતે અનેક સ્વરૂપે વર્તે તથા પ્રકટે તે અવતરણો કે અવતારો તરીકે વર્ણવાય છે. માયામાં તથા ઈશ્વરોમાં તથા જીવાત્માઓમાં ભગવાન વિશેષપણે વર્તે તો તે પણ અવતરણો કે અવતાર ગણાય છે. તે સર્વેમાં શ્રીપુરૂષોત્તમ નારાયણ વસેલા છે જ માટે અવતારી કહેવાય છે. શરીરી કહેવાય છે. સાક્ષી અંતર્યામી નિયન્તા પ્રભુ એમ કહેવાયા છે. તે અનાદિ શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ શ્રીસ્વામીનારાયણ શ્રીહરિકૃષ્ણ, શ્રીકૃષ્ણ શ્રીહરિ શ્રી નીલકંઠ, શ્રીનારાયણ, નારાયણસ્વામી, નારાયણમુનિ, સહાજાનંદ સ્વામી ધર્મપુત્ર શ્રીજી મહારાજ પરમાત્મા જ અવતારી પોતે છે. તેના પ્રેરાયા થકા બ્રહ્મના મુક્તોના, ઈશ્વરોના જીવોના દિવ્ય વેષભૂષા, આયુધ, ગુણ, ચમત્કાર ચિન્હો વગેરેના અવતરણો થયા જ કરે છે. વાસુદેવનાં ભૂમાપુરુષ,નાં મહાવિષ્ણુના મહાપુરૂષનાં વૈરાટનાં બ્રહ્માનાં વિષ્ણુના શિવનાં. તત્ત્વાભિમાની દેવતાઓનાં રાધાલક્ષ્મી આદિ શક્તિઓનાં પણ અવતરણો થયાં જ કરે છે, જ્યાં જેવી જરૂરત ત્યાં તેવું અવતરણ કરે કરાવે છે તેથી પરબ્રહ્મ અવતારી ગણાય છે. આ વાત પૂર્ણે રીતે સમજી રાખવી.

સર્વોપરી સર્વના ઉપર એક જ પરબ્રહ્મ છે. તેવા પરબ્રહ્મને પોતા પાસે રાખવાનું બળ જે ઉપાસના તે સર્વોપરી ઉપાસના કહેવાય છે. આવી ઉપાસના તો મોટામાં મોટા છેવટના મોટા હોય તેની કરવી. તેવા પ્રત્યક્ષ અનાદિ શ્રીનારાયણ પ્રત્યક્ષ અનાદિ અક્ષરાતીત શ્રીસ્વામિનારાયણ પરબ્રહ્મ પરમાત્મા જ છે. એવી મોટાઈનું જ્ઞાન તે માહાત્મય જ્ઞાન કહેવાય. માયા મોટી છે. તેમાંય મોટા ભગવાન. જીવો ઘણી જાતની મોટાઈવાળા છે. તે બ્રહ્મા સુધી તમામમાં મોટામાં મોટાં વસેલા ભગવાન; ઈશ્વરો ઘણી મોટાઈવાળાઓ છે, પણ તેમાં વસેલા મોટામાં મોટાં ભગવાન અવતારો ઘણે પ્રકારે મોટા છે, પણ તેમાં સ્વરૂપે પ્રેરક એવા મોટામાં મોટા ભગવાન મુક્તો અનેક પ્રકારે છે. તેમાં પણ વસેલા મોટામાં મોટા ભગવાન; અક્ષરધામ વ્યાપક અને અનેક પદાર્થોરૂપે છે. તેમાં પણ વસેલા મોટામાં મોટા ભગવાન ભગવાનનાં વેશ-શણગાર, આયુધો, આભૂષણો, ચિન્હો, સામર્થ્યો, ગુણો વગેરે જે કંઈ તે બધુંય ભગવાનને લઈને છે અને ભગવાનને લઈને શોભે છે માટે તે તમામમાં રહેલા મોટામાં મોટા ભગવાન આ રીતે પોતે પણ પોતામાં મોટામાં મોટા એવા ભગવાન શ્રીહરિ તેની સમજણ તે આ માહાત્મયજ્ઞાન કહેવાય છે તથા માયા અને તેના તત્ત્વોની સુષ્ટિયું, સ્થિતિયું સ્વર્ગાદિકની સ્થિતિયું બ્રહ્માંડોની સ્થિતિયું, સૂર્ય, ચંદ્ર, ધ્રુવ, તારા, ગ્રહ, નક્ષત્ર, સમુદ્ર, પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશની સ્થિતિયું એકમાંથી બીજું જન્મવું એવી કળા સજાતીયમાંથી સજાતીય થવું, સૂક્ષ્મમાંથી સ્થૂલ થવું વાયુના આધારે કરોડો બ્રહ્માંડોનું ધારણ વગેરે તેમાં વસેલા ભગવાનને લઈને છે. આવી સમજણ તે માહાત્મયજ્ઞાન કહેવાય છે. આપણે જે આકથા વાંચીએ છીએ તેમાં ભાષાના વાક્યો ગોઠવ્યાં છે. તેના શબ્દો બોલાય છે તે

કાનમાં પહોંચે છે, તેમાં અર્થો પદાર્થો ચીજો ભાસી આવે છે, આવી ભાસ થવાની અભિધાશક્તિ, અર્થશક્તિ તથા તેની વ્યંગ્ય ઈંગિત અભિપ્રેત શ્લેષ વગેરવાળા અર્થોની શક્તિશાળી લક્ષણાઓ તથા તેના ભાન વગેરમાં પરબ્રહ્મ તેવે તેવે આશ્રયને સ્વરૂપે તેવે તેવે સ્વરૂપે તેમાં રહ્યા છે. એવી જ મોટાઈની સમજણ તે માહાત્મયજ્ઞાન કહેવાય, સૂઈ જાય તેને જગાડે, ન હોય ત્યાંથી લઈ આવે, શૂન્યમાંથી ચીજો ઉપજાવે અણુ જેવા જીવમાં આખું જગત વસાવે, હજારો યુગે પણ કરેલાં કર્મ ફળને પહોંચાડે, સૃષ્ટિને સદા દેખે, જેને જેટલું જેવુ જ્યાં જેવી રીતે જોઈએ તેવું જ કરી આપે ન જોઈએ તેવાને તારવી નાંખે આવી અદ્‌ભૂત કળા તે પરમાત્માની જ છે. માટે એવી જ્ઞાનમાં મોટાઈ, અંતર્યામીપણાની મોટાઈ, વ્યાપવાની મોટાઈ, દિવ્ય સુંદરતાની મોટાઈ, કારણના કારણપણાની મોટાઈ, કર્મફળ આપવામાં ભૂલ ન થાય તેવા પણું એવી મોટાઈ આવરદાઓના નિયમિત સમયના નિર્ણયો કરનાર, આવી બધી મોટાઈઓનું જ્ઞાન તે માહાત્મય જ્ઞાન ચિન્તવવું. તે ઉપાસનામાં વર્ણવાય છે.

એવા મોટા ભગવાન સર્વ ધામોના ધામી કહેવાય છે. ધામી એટલે ધામવાળા સર્વે ધામો જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ગોલોક, શ્રીલક્ષ્મી નારાયણનું મહાવૈકુંઠ, શ્રીરામચંદ્રજીનું સાકેતવૈકુંઠ, શ્રીવાસુદેવ નારાયણનું અમૃતધામ, ભૂમાપુરૂષનું અવ્યાકૃતધામ, શ્રી મહાલક્ષ્મીનું શ્રીપુરધામ, મહાવિષ્ણું શબલિકધામ, મહાવૈરાટનું હિરણ્યમયધામ, શ્રીવિષ્ણનું, વૈકુંઠધામ, શિવજીનું કૈલાસધામ, શેષનારાયણનું ક્ષીરસાગરમાં ધામ, શ્રીવાસુદેવનું શ્વેતદ્વીપ ધામ, શ્રીધૃવનારાયણનું ધ્રુવવૈકુંઠધામ, શ્રીનરનારાયણનું બદ્રિકાશ્રમધ્રામ તથા અવતારોનાં તે તે ધામો તથા મહાપુરૂષનું ધામ, શુદ્ધસત્ત્વધામ, તે આ તમામ ધામો દિવ્યરૂપે તો મોટા એવા અક્ષરબ્રહ્મધામમાં વસેલા છે માટે તમામ ધામોનું વ્યાપક અક્ષરધામ છે તેવા ધામવાળા ધામી શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન છે. સર્વ ધામોમાં જે મોટું ધામ તેના ધણી એવા ભગવાન તે સર્વે ધામોના ધામી એવા આ પ્રત્યક્ષ શ્રીજી મહારાજ છે.

આ શ્રીહરિના ગુણો અસંખ્ય છે. તેમ શ્રીહરિને લઈને સંતના ગુણો પણ અસંખ્ય છે. અક્ષરધામના અને મુક્તોના ગુણો પણ અસંખ્ય છે. તેમાં મુખ્ય બ્રહ્મશીલવ્રત હેત, પ્રેમ, પ્રીતિ, સંતોષ, આનંદ, સુખ, તૃપ્તિ, બળ, વીર્ય તેજ, શક્તિઓ, કૃપા, દયા, કરૂણા, રાજીપો, પ્રસન્નતા, મિલનભાવ, સહૃદય, કોમળતા, શરણાગતરક્ષા, ભક્તની સંભાળ શીતળતા, ઐશ્વર્ય, સર્વજ્ઞપણું, નિત્ય પ્રત્યક્ષદર્શિતા, વત્સલપણું, ઉદારપણુંદાતારપણું, પરોપકાર સરલપણું, આકર્ષણ મીઠાશ, સૌમ્યભાવ, મંદહાસ્ય સુરૂપ સર્વપ્રિયપણું, વ્હાલપ, અપરાધ, સહનપણું, શુદ્ધિ, દિવ્યતા, તપસ્વિતા, સત્યવ્રત આશ્રયદાતાપણું, ભક્તેચ્છાપૂરકપણું, સમ્માનદેવાપણું, સ્વાગત કરવાપણું,

રમૂજપણું, ઉત્સવ, સત્કાર, સાત્ત્વિકપણું, સર્વરસ, સર્વગંધ, સર્વરૂપ, સર્વરતિ, સર્વસારપ્ય, સર્વ કીર્તિ, યશસ્વીપણું, શુભસંકલ્પ, સત્યકામ. સત્યસંકલ્પ સારી ઈચ્છા, મિત્રતા, સોહાર્દ, પ્રમિભા, ચતુરતા, મતિમત્તા, કુશળતા, ગંભીરતા સેવા, અનુગ્રહ, પૂજન યજન, ઉપદેશ ગુરુપણું, કલ્યાણ નિઃશ્રેયસ, સદ્ધર્મ, વૈરાગ્ય, શમ, દમન, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, સ્વતંત્રતા આજ્ઞાકારિતા, પાંડત્ય, બુદ્ધિમત્તા, નિર્વિકારિતા, નિષ્કામિતા, નિર્લોભિતા, નિર્માનિતા નિઃસ્વાદિતા, નિઃસ્નેહિતા, નિર્મોહિતા, નિર્ગુણરહિતા, સદ્‌ગુણિતા, વિજયીપણું, રાજાધિરાજપણું, સાદાઈ, પુણ્યસ્મૃદ્ધિ, આસ્તિકતા, પ્રશંસા, હિતકારીપણું, અભયદાન, વિવેકીપણું. આત્મતૃપ્તિ, સ્વામિપણું. પતિપણું, આશીર્વાદ સૌભાગ્ય, બ્રહ્મસ્થિતિ, શોકરહિતપણું, સાવધાનપણું. સૌમનસ્ય. પ્રામાણિકતા, સદાસંભારણું, અધ્યાત્મવિદ્યા, ઉન્નતિ, શુભ, કળાઓ કાર્યકારણયોજકતા, વિશ્વાસ, કૃતજ્ઞતા, સહાયદાતાપણું, સંભાળલેવીપણું, અતિથિસત્કાર, સત્સંગ, સત્કર્મકારિપણું, ધ્યાન દીક્ષા, નિદિધ્યાસન, નિર્ગુણપણું, દિવ્યગુણવાળાપણું, ઉજળાપણું, સ્થિરતા વિશારદપણું, આચાર્યપણું, ગુરુસદ્‌ગુરુપણું, યોગકળાવાળાપણું ,સિદ્ધિવાળાપણું, પ્રેરકપણું, નિવારકપણું, જીવનદાનપણું, પોષણકર્તાપણું, અર્વિભાવ તિરોભાવ દશ્યઅદ્‌શ્ય સૂક્ષ્મસ્થૂલભાવ, સદ્‌ભાવના, ગુણગ્રહિતા, ઉત્કર્ષ દેવાપણું, નિભાવનાપણું, ઉદ્ધારવાપણું. ભલાઈ, મુનિપણું. ત્યાગ અનાથનાનાથ ગરીબનિવાજપણુ, નિરાધારના આધાર, માવતરપણું, સમાપણું, ભગવાનપણું, વ્યાપકપણું, સદાચારપણું, સદ્ધિચારવાળાપણું, સારીમંત્રણા, નિશ્ચિતસિદ્ધાંત તર્કીપણું, તત્ત્વવિવેચન, નિષ્કપટપણું, અનિગ્રહિતપણું અપ્રધૃષ્યતા, ઔદાસીન્ય, નિર્લેપતા ભૂલ ન થાય તેવા ખબરદારપણું. એકાન્તિકતાભાવ સર્વમંગળનિવાસ, સર્વસંપત્તિવાળાપણું નમ્રતા વિનય, સ્વસ્થતા, થાકરહિતપણું, મનોરથ, પૂરકતા, ઈંગિતજ્ઞતા અભિપ્રાય, જાણવાપણું. પતિતપાવનપણું. અંતકાળના બેલીપણું ઉકેલદેવાપણું. ફળદેવાપણું- આવા અનેક ગુણો પરમેશ્વરમાં રહ્યા છે તે જ ગુણો સંતમાં હોય છે અને આત્મનિવેદી ભક્તમાં પણ તે ગુણો આવે છે. આવી સમજણ હોય તેને બ્રહ્મસ્થિતિ વર્તે છે.

ગુણો પણ માયાના હોય તો તે બંધન કરે છે. સત્ત્વગુણ તે સુખ કરે, પણ રજોગુણ સાથે જ હોવાથી તેનો દુર્ગણ જે દુઃખ તે પણ ઊપજે અને તમોગુણનો મોહ તે પણ ઊપજે. જેથી માયાના ત્રણ ગુણો એકલું સુખ નથી આપતા. એટલે જ માયા અને તેના ગુણો ગુણો એકલું સુખ નથી આપતા એટલે જ માયા અને તેના ગુણો ત્યાજય છે. જીવો અને ઈશ્વરોમાં માયાના ગુણોનું જોર હોય છે જીવોમાં સુખ ઓછું, દુઃખ જાજુ અને મોહ તો છેડા વિનાનો હોય છે. ઈશ્વરોમાં સુખ જાજુ, દુઃખ થોડું અને ઐશ્વર્યાનો મોહ હદ વિનાનો હોય છે. સાત્ત્વિક જીવોના ઢાળ સદ્‌ગતિ મોક્ષ તરફ હોય છે. રાજસી જીવોનો

ઢાળ ભોગવિલાસ સંપતિ તરફ હોય છે તમોગુણી જીવોના ઢાળ મારકુટ, કલેશ, કજિયા તરફ હોય છે. ઈશ્વરોમાં પણ એમ જ હોય છે કોઈ સાત્ત્વિક ઈશ્વરો વિષ્ણુ વગેરે, કોઈ રાજસી ઈશ્વરો બ્રહ્મા વગેરે. કોઈ તામસી ઈશ્વરો રુદ્ર વગેરે હોય છે. તેમની પ્રજા પણ તેવી જ હોય છે. ત્યાં ત્રણ ગુણના વેગો સુખ દુઃખ ને મોહ ભરેલા હોવાથી તેને મોક્ષસ્થળો નથી કહ્યા પણ તેને કલેશવાળા નરકતુલ્ય કહ્યા છે. ભગવાન, ભગવાનનું દામ ભગવાનના મુક્ત, ભગવાનના ભક્ત, ભગવાનના સંત, ભગવાનના આશ્રિત અને ભગવાનના સંબંધ વિના બધુંય માયિક જ ગણાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો સમ્બન્ધ જેને જેને થયો હોય તે જડ કે ચેતન હોય તો પણ નિર્ગુણ થઈ જાય છે અને મોક્ષ આપનાર થઈ જાય છે. ધનસંપત્તિ જમીન, વાહન, મહેલ, કુટુંબ. પુત્રપરિવાર, સ્ત્રી, પુત્રી દાસ-દાસી નોકર-ચાકર, વસતિ તમામ મારા પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાનનું છે અને તેના એકાન્તિક દિવ્ય સંતની સેવા માટે જ છે. તેમાં યોગ્યપણે સંતની સેવાવડે અક્ષરધામમાં જરૂર જવાય છે સંત અને પ્રકટ પ્રમાણે ભગવાન તેડવા આવશે. બીજા કોઈ આવવાના નથી. જમના દૂતો ન આવે્ ને પ્રગટ ભગવાન તથા તેના સંત આવે તેવી આત્મનિવેદી. નિર્ગુણ ભક્તિ કરવી. જેને અભાવ લેવાની ટેવ હોય દુર્ગણ ગ્રહણ કરવાની ટેવ હોય તથા દોષ જોવાની ટેવ હોય તે રાજી ન કરી શકે અને પોતાના જીવને નિર્મલ ન કરી શકે અને મહિમા વિનાની સ્થિતિમાં જીવન કાઢે તેથી ભગવાન કે સંત તેડવા ન આવે. આપણે તો પ્રગટ ભગવાન અને પ્રગટના સંત સંભાળ લ્યે એમ રહેવું. આ લોકમાં અને પરલોકમાં બધેય સ્થલે આપણી સંભાળ લીધા કરે તો ઉદ્ધરી જોઈએ માટે સર્વસ્વ તેમનું કરી રાકવું. કોઈપણ રીતે પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન અને પ્રગટના સંત રાજી થયા તો બધાં કાર્યો સિદ્ધ થયાં જાણવા.

ગંધ, સુગંધ ભગવાન લેખે વાપરવા મધુર રસ. ખાટામીઠાં પદાર્થો ભગવાન લેખે વાપરવા મધુર ખાટો ખારો, તીખો, કડવો, તૂરો એવા રસો સ્વાદવાળા જણાય તે પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાનના થાળમાં ધરવા પ્રગટના સંતોને જમાડવા અને પ્રસાદી કુટુંબે જમવી. આ છ રસ પૃથ્વીમાં છે પણ પાણીમાં એકલો મધુર રસ છે મધુરમાંથી બીજા રસો પૃથ્વીના પાક પામીને થાય છે. નાળિયેરમાં મધુર, કેરીમાં ખાટો, મીઠામાં ખારો, કારેલામાં કડવો, હિમેજમાં તૂરો, મરચામાં તીખો, એવા રસોમાં મધુરતા તો હોય જ છે તે મધુરતાને સ્વાદ કહેવાય છે તે પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાનને તથા તેના સંત ભક્તને જમાડીને જમવા. વળી રૂપ ધોળું, લાલ પીળું, લીલું, કાળું, ભુરૂં કાબરૂ એવા હોય છે. તે બધા પૃથ્વીમાં તો છે જ. પાણીમાં ધોળું રૂપ છે. જળના રૂપમાં અજવાળું કાન્તિ નથી હોતી, પણ તેજના ધોળા રૂપમાં પ્રભા, કાન્તિ અજવાળું હોય છે. તેવી રૂપવાળી ચીજો હીરા, મોતી, પ્રદીપ, રૂપાળી ચીજું જે કાંઈ પોતાને ગમે છે તે બધી મોતી, પ્રદીપ,

રૂપાળી, ચીજો જે કંઈ પોતાને ગમે છે તે બધી રૂપવાળી ચીજો પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન અને પ્રગટના સંતને અને પ્રગટ ગુરૂ સદ્‌ગુરૂને અર્પણ કરવી અને નિર્ગુણ કરીને પોતે ઉપયોગમાં લેવી તે મોક્ષ આપનારી થાય છે. જેટલું રૂપાળુંપણું છે તે ભગવાન છે. જેટલો પ્રકાશ અને ઉજળાપણું છે તે અક્ષરબ્રહ્મનું છે. જેટલો આનંદ છે તે શ્રીહરિનો છે અને જેટલી તૃપ્તિ છે તે આત્માની છે, અને જેટલી તૃષ્ણા છે તે માયાની છે જેટલું સુખિયાપણું છે સંતપુરૂષોના આશીર્વાદો છે. જેટલા સારવાના છે તે માવતરની સેવાવડે છે. જેટલી બરકત છે. તે સત્ય વડે છે. જેટલું નિર્વિઘ્ન થાય છે તે ઘરની સતિને પ્રતાપે થાય છે. જેટલી સંપત્તિ છે તે ઘરમાં સંપ વડે છે. જેટલી વિપત્તિ છે તે કુસંપ વડે છે જેટલા ઉદ્વેગો છે તે અન્યાય વડે છે. જેટલી શાંતિ છે તે ન્યાય વડે છે. જેટલું નિરોગીપણું છે તે નિર્વ્યસનથી જેટલા રોગ છે તે વ્યસનવડે છે. જેટલું નિર્ભયપણું છે તે ધર્મ વડે છે. જેટલો ભય છે તે અર્ધમ વડે છે, જેટલા રોગ છે તેટલો સામા પક્ષમાં દ્વેષ હોય. માટે દુર્ગુણ તજવા. ઘરકુટુંબમાં હેત, પ્રીત તે સાચું સ્વર્ગ. ઘર કુટુંબમાં અણબનાવ તે પ્રત્યક્ષ નરક કહેવાય. જ્યાં દરરોજ ઝઘડા ત્યાં પ્રત્યક્ષ જમપુરી. જ્યાં દરરોજ ઉત્સવ, આનન્દ ત્યાં સદા અક્ષરધામ.જ્યાં પ્રગટ પ્રમાણ સદ્‌ગુરુનો રાજીપો ત્યાં પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન. જ્યાં નિખાલસપણું ત્યાં અજવાળુ જ્યાં કપટપણું ત્યાં અંધારૂ જ્યાં નિર્દોષબુદ્ધિ ત્યાં ઉજજવળતા જ્યાં દોષબુદ્ધિ ત્યાં મલિનતા જ્યાં વાસના ત્યાં જન્મ-મરણ સંસાર જ્યાં નિર્વાસનિકપણું ત્યાં મુક્તપણું જ્યાં ભક્તિ ત્યાં ભગવાનની હાજરી જ્યાં આસંકિત ત્યાં મહાકાળની હાજરી જ્યાં સત્સંગ ત્યાં આત્મસંપત્તિ, જ્યાં કુસંગ ત્યાં કાળના ઝપાટાઓ, જ્યાં અંતર્વૃત્તિ ત્યાં નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર જ્યાં બાહેરવૃત્તિ ત્યાં માયાનું ક્ષેત્ર. જ્યાં સત અન ભગવાન ત્યાં સર્વે પુરૂષાર્થ છે. ભગવાન અને અક્ષરધામના અજવાળા વડે તમામ સુષ્ટિઓ અજવાળાવાળી છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, વિજળી, અગ્નિ, મણિ, ઔષધિઓ વગેરે પરબ્રહ્મ અને બ્રહ્મનાં અજવાળા વડે અંજવાળીવાળી છે, તેથી આપણે પણ રૂપાળા છીએ આપણામાં જેટલું ભગવાનનું રૂપ છે તેટલા રૂપાળા છીએ તે વિના બાકી તો કાળાપણું જાણવું. માયાનું કાળાપણું કાઢી નાંખવુ. બધુંય ભગવાનનું અજવાળું વસાવવું. ભગવાનને અજવાળું મીઠા, શીતળ, આનંદ, આકર્ષક સ્પર્શવાળું છે. તેવા સ્પર્શ લેવો. ભગવામાં અને સંતમાં દિવ્ય તેવો સ્પર્શ છે. બાકીમાં તો માયિક સ્પર્શ છે. તે માયિક સ્પર્શ-પવનમાં, તેજમાં જળમાં અને પૃથ્વીમાં છે. ટાઢો, ઉનો મધ્યપણાનો કોમળ, કઠિન લુખો, ચીકણો સુંવાળો, આકરો એવા સ્પર્શો તે માયાના છે, પણ પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન્‌ને પ્રગટના સંતના સ્પર્શો તે દિવ્ય અને પ્રમાણ પમાડનારા તથા મહાશાંતિ આપનારા હૃદયના ઘાટ સંકલ્પ બંધ ધરાવનારા તથા મોક્ષ આપનારા છે. શબ્દ નામનો ગુણ તે ભગવાનની કથાવાર્તા, કીર્તન, ધુન, ભજન, ઉપદેશ નામરટન, ગાયન, મૂર્તિવર્ણન વગેરેના હોઈ તે મોક્ષ આપનારો છે. બાકીના શબ્દો ભગવાન અને

સંતના સમ્બન્ધ વિનાના જે જે તે સર્વે વ્યવહારના અને સંસારના બંધનવાળા વૈખરીવાણીમાં ગણાવેલા છે. ભગવાન સમ્બન્ધી વાણીના શબ્દો તે પરાવાણીમાં ગણેલ છે. માટે ધ્વનિ પડછંદા, રાગ-રાગણીમાં,વાજાં, સ્વર, વ્યંજન, અક્ષર, પદ, શબ્દ વાક્ય, શ્લોક, કડી, કીર્તન અધ્યાય, ગ્રંથ વગેરે ભગવાન અને સંતના સમ્બન્ધવાળી પરાવાણીમાં શબ્દોનો અભ્યાસ કરવો. પ્રલ્હાદે તેવો અભ્યાસ કર્યો હતો. શબ્દોમાં પ્રભુએ મેલેલી શક્તિ અભિધા તે વડે અર્થોના બોધ થાય છે જે અર્થો શબ્દાર્થને અડખે-પડખે મળતા આવે તે લક્ષ્યાર્થ ગણાય છે. જેમ કે - ખેતરમાંથી ઢોરને તગડજે ' તેમાં ખેતરના અર્થ ધૂળ ખેતર તેની સાથે અર્થ ઉભો લીલો મોલ તે લક્ષ્યાર્થ છે ખેતર એટલે ખેતરનો લીલો મોલ, તેમાંથી ઢોર-એટલે ઢોર જાનવર મૃગલા રોજડાં પંખી ચોર જે મોલ ખાઈ જાય છે તે બધાંય લક્ષ્યાર્થ કહેવાય. તગડજે-એટલે મોલમાં પેસવા ન દઈશ. મોલને ખાવા ન દઈશ; આ લક્ષ્યાર્થ કહેવાય છે. એમ સીધા સાક્ષાત અર્થમાં જે વધારે અર્થોના સમાવેશ થતો હોય તે બધાય લક્ષ્યાર્થો હોય છે. આવા લક્ષ્યાર્થો પણ ભગવાન સંત અને ભક્તના લીલાચારિત્રોમાં ઉપયોગી હોઈ તે ગ્રહણ કરનારને મોક્ષમાં ઉપયોગી થાય છે. જેમ કે વચનામૃતો વાતો વગેરે ગ્રંથો ભગવાન સંત અને ભક્તોના કથનવાળા જ હોય છે. માટે મોક્ષશાસ્ત્રો કહેવાય છે. તે વાંચવા, સાંભળવા અને શાંતિ મેળવવી અધુરૂં બોલાય પણ અર્થ વિશાળ નીકળે તે લક્ષ્યાર્થો ગણાય છે. શક્યાર્થના સમ્બન્ધો તે લક્ષણાઓ અને લક્ષણાઓવાળા અર્થો તે લક્ષ્યાર્થો, આ રીતે તમામ નામવાળી ચીજોમાં ભગવાન રહ્યા જ છે તેથી વેદાન્તશાસ્ત્ર શક્યાર્થ સાથે લક્ષ્યાંક બતાવે છે. જીવાત્મામાં પરમાત્મા છે. ઈશ્વરાત્માઓમાં પરમાત્મા છે. માયા અને માયાનો તત્ત્વોમાં પરમાત્મા છે મુક્તોમાં પરમાત્મા છે. અક્ષરમાં પરમાત્મા છે આવી રીતે તે તે શક્યાર્થોમાં પરમાત્માને લક્ષ્યાર્થ તરીકે લઈ જે લેવા આવો બોધ તે બ્રહ્મબોધ, સદ્વિદ્યા કહેવાય છે તે કરતો રહેવો.

બધા તત્ત્વો ભેળાં રહે છે જતેનાં સમ્બન્ધો હોય જ. ભગવાન સાથે બધા તત્ત્વોને અપૃથકસિદ્ધ સંયોગ તાદાત્મ્ય અભેદ શરીરીપણું, વ્યાપકપણું, અન્વયવ્યતિરકેપણું, આશ્રયઆશ્રયિપણું, આધારઆધેયપણું, કાર્યકારણપણું, ગુણગુણીપણું, જન્યજનકપણું, સમૂહપણું, સમવાયપણું, સ્વરૂપપિંડપણું, સૂક્ષ્મસ્થુલપણું, અંદરબાહેરપણું, સ્વામીસેવકપણું, નિયામ્યનિયામકપણું, વિશેષણવિશેષ્યપણું, એકપણું, વિશિષ્ટપણું, ભેગાવડાપણું, ભેળસેળપણું, ઓતપ્રોતપણું, જ્ઞેયજ્ઞાતાપણું, ભોગ્યભોક્તાપણું, અહ મમપણું, એવા અનેક પ્રકારના સમ્બન્ધો છે તે બધા ભગવાન સાથે જ કરી રાખવા આવી સંસર્ગવાળી રીતને સમજે તો જરૂર સંગ. સત્સંગ, સંયોગ, સમૂહ, સમૈયા, સમાગમ, સેવા સ્વભાવ, સ્વકીયપણું, એવા નામના સમ્બન્ધો ભગવાનમાં અને તેના

સંતમાં થવા માંડે તે ભવસાગરને તરી જાય છે. સાચી સગાઈ, સાચો સમ્બન્ધ, સાચા સમ્બન્ધી સાચા પોતાના- આ બધું ભગવાન અને સંતમાં થઈ જાય તે ભગવાનનું કુટુંબ ગણાય છે. આવા આત્મનિવેદી થાવું.

શક્તિઓ તમામ તત્ત્વોમાં છે. પરમાત્મામાં તમામ સૃષ્ટિઓની સંચાલન શક્તિઓ; અક્ષરબ્રહ્મમાં સૃષ્ટિઓ ધારવાની શક્તિઓ ઈશ્વરોમાં સામ્રાજ્યો સાચવવાની શક્તિઓ, માયામાં તત્ત્વો ઉપજાવવાની શક્તિઓ; જીવાત્માઓમાં ક્રિયાની શક્તિઓ તથા તમામ ચેતનવર્ગમાં જ્ઞાનની શક્તિઓ તથા જડવર્ગમાં તેના ગુણોની શક્તિઓ તથા સામર્થ્યો રહેલાં જ છે જે શક્તિઓ પરમેશ્વરે તમામમાં મેલી છે. સંતમાં ભગવાનની શક્તિઓ આવે છે. તેવા સંતની આંખમાં જોનારા ભગવાન છે તેવા સંતના કાનમાં સાંભળનારા ભગવાન છે. તેવા સંતની જીભમાં બોલનારા તથા ચાખનારા ભગવાન છે. તથા તેવા સંતના પગમાં ચાલનાર ભગવાન છે. તે સંતના દેહાઈન્દ્રિયો અન્તકરણના તમામ પ્રકારની ક્રિયાઓમાં કામ કરનારા ભગવાન છે. તેમાં રહીને ભગવાન તમામ સેવા અંગીકાર કરે છે. આવી શક્તિઓ, પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન અને તેના પ્રગટ સંત માટે કરી રાખવી જે નિર્ગુણભાવને તથા દિવ્યતાને તથા નિર્લેપતાને પમાડીને મોક્ષમાં લઈ જનારી થાય છે.

આકર્ષણો, ચમક જેવા ખેંચાણો, વિદ્યુત-સામર્થ્યો, તાણતાન અને એકતાનતા વગેરે પણ ભગવાન લેખે કરી રાખવાં. ભગવાનમાં અને સંતમાં જે તાન લાગ્યું તે મોક્ષ આપે છે જેને ભગવાનમાં તાન લાગે છે તે સાધુ ત્યાગી સાંખ્યયોગી થઈને મોક્ષમાં ચાલ્યા જાય છે. પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાનનું તાન અને તેના પ્રગટ સંતનું તાન તે માયાને ભુલાવી, બધેથી ખોટું હેત તોડાવી. રાગને મટાડી અને ભગવાનની મૂર્તિમાં તથા સંતમાં જોડે છે. તેથી અંતે યા મતિઃ સા ગતિઃ એ પ્રમાણે ધામમાં પહોંચી જાય છે. સેવકોએ આ પ્રમાણે આત્મનિવેદીપણું સિદ્ધ કરવું.

આવું તત્વજ્ઞાન થાય તેથી વિવેકજ્ઞાન વધે અને આત્મા પરમાત્મા સંત અને મુક્ત મંડળમાં સાક્ષાત્કર થવા લાગે માટે વિવેકજ્ઞાનમાં જે ત્યાજય લાગે તે તે તજી દેવાં અને ગ્રાહ્ય લાગે તે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તો ભગવાનઅને સાધુ બે જ છે. દર્શન કરવા યોગ્ય પણ ભગવાન અને સંત બે જ છે. સેવવા યોગ્ય પણ તે બે જ છે. આ પ્રમાણે બધા શાસ્ત્રો પણ કહે છે તત્ત્વ જ્ઞાન કરો. પછી ફળમાં ભગવાન અને સંત ગ્રહણ કરી લ્યો તેમાં પણ પરોક્ષ નહિ. પ્રત્યક્ષ પ્રગટ પ્રમાણ એવા ભગવાન અને પ્રગટ સંતને ગ્રહણ કરો. તેને નિષ્કપટ ભાવે સેવો. તેને સોંપાઈ જાઓ તેના સત્સંગમાં સમર્પણ થઈ જાઓ તેઓ જરૂર જરૂર જરૂર મોક્ષમાં લઈ જાશે. પોતાનુ અજ્ઞાન તે આત્માનું અંધારું છે. તે નડે છે અજ્ઞાન

એટલે સંશય થાય તે. અજ્ઞાન એટલે અભાવ આવે તે. અજ્ઞાન એટલે લૌકિક કલ્પના આવે તે અજ્ઞાન એટલે કુતર્ક કરે તે અજ્ઞાન એટલે વિપરીત વર્તે તે. અજ્ઞાન એટલે ભ્રાન્તિમાં પડે તે, અજ્ઞાન એટલે ન મનાય તે. અજ્ઞાન એટલે પોતાનું અભિમાન અજ્ઞાન એટલે પોતાપણાની મમતા અજ્ઞાન એટલે નાસ્તિકતા અજ્ઞાન એટલે નરસી દૃષ્ટિ નરસું, મનન, નરસા ભાવ અને બધા નરસી સમજ તે મોટાં અજ્ઞાનો છે. તે મોટા અંધારાં ગણાય છે. જે કાઢી નાંખવા પોતે દીવો થાવું. પોતે જ મશાલ થાવું. પોતે જ વિજળી થાવું, પોતે જ વડવાનલ થાવું. પોતે જ મહાતેજ થાવું, પોતે જ અક્ષરબ્રહ્મ તેજ થાવું. તો બધા અજ્ઞાન અંધારા ઉડી જાય. પોતે જ સૂર્ય થયો તેને અંધારૂ ન હોય. અંધારૂં એટલે શું ? તો છતે પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન મળ્યે સતે અને પ્રગટના સંત મળ્યે સતે પણ તેવા પ્રગટમાં તુચ્છબુદ્ધિમાં કરવી. તે તુચ્છબુદ્ધિ જ અજ્ઞાન છે. સંસારી જીવ પોતા જેવા દેખે તે અજ્ઞાન. પોતા જેવી ક્રિયા કલ્પે તે અજ્ઞાન. પોતા જેવા ડૂબેલા ચિન્તવે તે અજ્ઞાન. પોતા જેવા મળ-મૂત્ર, તાવ, ઉધરસ, ગૂંમડા વા રોગ અશક્તિ કલ્પે, દેખે, ચિંતવે, માને અને હલકી દૃષ્ટિ વાપરે તે અજ્ઞાન માટે એવા અજ્ઞાનરૂપી અંધારાં પ્રગટમાં ન કલ્પવાં. તે ખરા આત્મનિવેદી ગણાય. પ્રગટને ભજી ભજી પાર પામ્યા ઘણાં ગીધ, ગણિકા, કપિવૃંદ, કટિ વૃજતાણી નાર્ય વ્યાભિચાર ભાવે તરી. પ્રગટ ઉપાસના સૌથી મોટી આ રીતે પ્રગટ મળે તો અંધારૂં ન રાખવું. શ્રીકૃષ્ણ કહી કહીને સમાપ્ત પણ થઈ ગયા તોય યાદવોએ ભગવાન ન માન્યા શ્રી હરિ કહી કહીને ધામમાં પહોંચી ગયા, તોય જગતના જીવોએ ભગવાન ન માન્યા પ્રગટ હોય પણ કોઈ ન જાણે રમાપતિની રીત પણ જગત આંધળું ભીત, માટે ભક્તે ઓળખીને ભજી લેવા સેવી લેવા ને મોક્ષ મેળવી લેવો.

અંધારી રાતનું અંધારું પણ એક દ્રવ્ય તત્ત્વ છે. તે તમામને આવરણ કરે છે. પ્રકાશ જ ન થવા દે. અંધારું સમગ્ર સૃષ્ટિમાં છે તેમાં નિંદ્રા વધારે રહી છે. પણ અંધારે એને નિંદ્રામાં ભગવાનને રટવા સંતને સંભારવા.જેથી અંધારુ અને નિંદ્રા પણ ભગવાન લેખે થઈ જાય. અંધારે ધ્યાન, ભજન, માળા વગેરે સેવાઓ થાય તે કરવી. ઊંઘમાં આંતરિક સ્મરણ. સ્વપ્નમાં સેવા, ઉદ્યમ વગેરે જે જે થાય તે કરવાં. આવી રીતે અંધારાને અને ઊંઘને પણ પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન લેખે તથા પ્રગટના સંત લેખે આત્મનિવેદી કરી રાખવા તેવા ભક્ત કાયમ અક્ષરધામમાં બેઠા છે જે આવા તો અક્ષરધામના મુક્તો છે અને આંહી પરમ એકાન્તિકો છે. બાકીનાનો તો વિશ્વાસ નહિ. કારણકે પાત્ર થયા નથી અંતરની આંખ્ય ઉઘડી નથી તેનું અંધારું ટળ્યું નથી માટે તેને અંધારી રાત મટતી જ નથી. જેમાં લોકજાગે છે તે ભલે દિવસ હોય પણ સંયમી ભક્તો તેમાં સૂતા જ છે. અને સંયમીઓ જેમાં જાગે છે. તેમાં જગત સુતુ જ છે. માટે સંયમી ભક્તોને બધું અજવાળું છે. માયા ટળી ગઈ છે. બ્રહ્મસ્થિતિએ વર્તે છે. બધું પુણ્યમય જ કરી રાખ્યું છે. ભગવાનની

પ્રસન્નતા રૂપ જ કરી રાખ્યું છે. તેઓ આંહી જ અક્ષરધામ અને પરબ્રહ્મા આનંદને ભોગવે છે. ધન્ય છે દાતા ખાચરના કુટુંબને કે જેણે ભગવાન અર્થે અને સંત અર્થે બંધુ કરી રાખ્યું. એકલા બ્રહ્મભાવમાં વર્ત્યા અને ભગવાનને રાજી કર્યા. જ્ઞાનો ઘણાં પ્રકારે છે. ઈન્દ્રિયો વડે જ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન. પ્રત્યક્ષ પછી અદૃશ્યનાં જ્ઞાનો તે અનુમાનો દાખલાદલીલો સાદૃશ્યવાળા જ્ઞાનો તે ઉપમાજ્ઞાન, શબ્દો વડે જ્ઞાન તે શાબ્દબોધ, આક્ષપેથી જ્ઞાન તે અર્થાપત્તિ ન હોય એવું જ્ઞાન અનુપલબ્ધિ. સંભવે એવું જ્ઞાન સંભવ. જૂના કહેતા એવું જ્ઞાન ઐતિહ્ય. સાનચેષ્ટાવાળું જ્ઞાન તે ચેષ્ટાત્મક અને સંસ્કારો વડે સાંભરે તે સ્મરણજ્ઞાન, અને દેખીને સાંભરે તે પ્રત્યભિજ્ઞાન. કલ્પનાવાળું થાય તે સાર્વકલ્પિક, કલ્પના ન રહે તે નિર્વિકલ્પક પહેલું થાય તે નિર્વિકલ્પ. પછી ધારા ચાલે તે સવિકલ્પક જ્ઞાન, ખોટી કલ્પનાં તે વિકલ્પજ્ઞાન અને ચીજ વિના ખોટા દેખાય તે નિપર્યય મિથ્યાજ્ઞાન. સ્વપ્નજ્ઞાન તે નિંદ્રાજ્ઞાન અને લાવાજંખા તે મુર્છા અથવા ગાંડપણજ્ઞાન ચીજનો ખોટો દેખાવ તે ભ્રાંતિજ્ઞાન સાચું ખોટું ભેગું થાય તો સંશયજ્ઞાન એક જ નિર્ણયજ્ઞાન તે સાચું જ્ઞાન જડ ચેતન જુદાઈ જ્ઞાન તે વિવેકજ્ઞાન. પરમાત્માસ્મરણ તે ઉપાસનાજ્ઞાન આત્માનું અનુસંધાન તે માનસસદ્ વૃતિજ્ઞોન નક્કીપણું તે બુદ્ધિનિશ્ચયજ્ઞાન. અંધાધુંધી જેવું તે મોહજ્ઞાન. સાવ અજ્ઞાન તે તમ બધાં જ્ઞાનો ભગવાનમાં વાપરવા. જેથી સાક્ષાત્કાર ફળ મળે. બધા સકામ ભક્તો માન્યતા કરે થોડી અને માગે જાજું, તેથી તો ભગવાન આઘા રહે છે. પણ દયાળું છે તે શરણાગતનું રુડું કરે છે. ભગવાનના ભક્ત થઈને સંસારના સુખ ન માગવા. સેવાના અને મોક્ષના માગવા મોક્ષ આપે એવું જ્ઞાન તે વિદ્યા. સંસાર આપે એવું જ્ઞાન તે અવિદ્યા તાત્કાલિક સૂઝ પડે તે પ્રતિજ્ઞાજ્ઞાન. જરાક દેખાય તે આભાસ. ભુલ ન પડે તે અભ્યાસ. મનમાં જ ઘડાય તે માનસજ્ઞાન, મનન યોગી મહાપુરૂષો મુક્તો દેખે તે દિવ્ય સાક્ષાત્કાર ભગવાન દેખે તે નિત્યપ્રત્યક્ષજ્ઞાન, બધુંય દેખે તો સર્વજ્ઞપણું. ક્યારેક દેખે તે સમાધિજ્ઞાન. આજ્ઞાનો વડે આત્મનિવેદી થઈને મોક્ષ સાધી લેવો. સાચી કમાણી કરીને જ્ઞાનોને ભક્તિમાં ઉતારી દેવા. સર્વ ક્રિયાઓમાં ભાગવતધર્મ કરી લેવો. અને બ્રહ્મસ્થિતિના મુક્તો થઈને વર્તવું. તે સત્સંગનું જ્ઞાનનું, વૈરાગ્યનું સમજણનું ફળ છે. દિવ્ય, નિર્દોષ દૃષ્ટિ કરવી. દિવ્ય નિર્દોષ નિશ્રય કરવો. દિવ્ય નિર્દોષ વર્તન કરવું. દિવ્ય નિર્દોષપણે સંત સેવવા, દિવ્ય નિર્દોષપણે સત્સંગ કરવો અને દિવ્ય મોક્ષ મેળવવો. ધામમાં ભગવાન પામવા. આંહી ભગવાન માટે તમામ કરી ચુકવું. જેથી ધામમાં આનંદથી જવાય.

સર્વે જ્ઞાનમાં વિષય તરીકે વસ્તુ હોય, તેમાં પરમાત્મા હોય, તેનો સમુચ્ચય જે પિંડો તે સાચો છે માટે તમામની ખ્યાતિ પિંડો રૂપે છે. પણ ભગવાન બ્રહ્મ આત્માવાળો પિંડો છે. માટે સમુચ્યયસત્ છે તે સમુચ્ચય સત્ખ્યાતિ કહેવાય છે. જડચેતન તમામમાં સત્ એવા પરમાત્મા પ્રખ્યાત છે એમ સમજવું.

સર્વે જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, અજ્ઞાન, વગેરેમાં વસ્તુ, અવસ્તુ અને વ્યાપક પરમાત્મા તો ભાસમાન વિષય તરીકે હોય જ. માટે સાચા ખોટા પિંડીભૂત પદાર્થમાં સમુચ્ચયમાં પરમાત્મા તો છે જ, માટે જે કાંઈ છાનુંછપરૂ જીણુ-મોટું તત્વ પદાર્થ તે પોતાને અંશે સાચું હોય જ, માટે સમુચ્ચય, સત પદાર્થ પ્રખ્યાત ગણાય. એ રીતે 'સમુચ્ચય સત્ ખ્યાતિ' નામક સ્વતંત્ર સિદ્ધાંત સમજી રાખવો એટલે તમામમાં પરબ્રહ્મ સમુદાય એટલે પરબ્રહ્મ બ્રહ્મ અને જડ કે ચેતન સાચી ખોટી વસ્તુ છે જ. ધામમાં પણ સમુદાયથી સૃષ્ટિમાં પણ સમુદાયથી છે, શરીરરૂપે છે, માટે તેવી સમજણ તે સમુચ્ચય ખ્યાતિ, જે-વિવેકજ્ઞાન, મહાત્મયજ્ઞાન, તે મોક્ષનું સાધન છે આ પણ સમજણ રાખવી.

અનુમાનવાળા જ્ઞાનમાં તે ઉપજાવનાર સાચા કારણજ્ઞાન તે ત્યાં હાજર હોવાં જ જોઈએ. નદીનાં પૂરથી ઉપર વરસાદનું જ્ઞાન જ્ઞાન થાય, ઊંચે ધૂમાડાથી તળાટીમાં અગ્નિનું જ્ઞાન થાય. અનુમાન ચીજની સાથે તેના કારણનું સાહચર્યપણું હોય જ. તે સહચર્ય સાથે રહેવાપણુ;તે એકેય અંશે ભાંગેલું ન જોઈએ ૧ જે કારણ સાથે જ હોય, ૨ વિરોધ ન કરતું હોય, ૩ બીજા સામાવાડિયા અવળા કારણની હાજરી ન હોય. ૪. પહેલાથી તે કારણ સિદ્ધ હોય. ૫ પછીથી બાધ એટલે ઊંડી જવાપણું ન હોય. તો પાંચ પ્રકારે મજબૂત સાચાં કારણો-હેતુઓથી સાચું અનુમાન જ્ઞાન ઉપજે. જો સાહચર્ય ન હોય તો તેને સાચું કંઈ કારણ ન કહેવાય. ૧. તેવું ખોટું કારણ વ્યાભિચારતિ કારણાભાસ કહેવાય તથા વિરોધમાં ઊભું રહેતે વિરોધી કારણાભાસ. ૩ બીજું કારણ અવળી સાબિત કરનારું હાજર હોય તો સશત્રુ કારણાભાસ કહેવાય. ૪ પહેલાં સિદ્ધ ન હોય તો તે અસિદ્ધ કારણાભાસ કહેવાય. ૫ પછીથી ઊંડી જાય તોતે બાધિત કારણાભાસ કહેવાય. આવા પાંચ દોષ માંયલો દોષ કારણમાં હોય તો કારણરૂપી સાધક હેતુ તે દૂષિત હેતું કહેવાય. તેના દૂષિત અને અદૂષિત હેતુઓ પણ અભ્યાસથી સમજી રાખવા જોઈએ તો સ્વર્ગના અનુમાન ઈશ્વરોના, અવતારોનાં મુક્તોનાં, મોક્ષનાં પરમાત્માનાં અનુમાનો સાચાં કહેવાય તો તે શાસ્ત્રો સાચાં સર્વમાન્ય થાય. પરમાત્માની વાણી, જે જે શાસ્ત્રો તે સાચાં જ હોય છે. પણ અલ્પ બુદ્ધિવાળાઓને ઉકેલતાં આવડે નહીં.

શાસ્ત્રોની સમજણમાં શબ્દો-વાક્યોમાં ૧ શબ્દોના બરાબર પણા, ૨ અર્થોના સામસામે બરાબરપણા ૩ આઘું પાછું લખાયેલ બોલાએલ હોય તો પણ તેમાં જેને જે સાથે મળતું આવે તેવા શબ્દોને તે સાથે જોડાણ કરીને પછી અર્થે લેવા એવી પરમ્પરા આકાંક્ષા, ૪ બોલવા લખવામાં પાસે પાસે હાજરી, ૫ પ્રકરણ પ્રમાણે ૬ પ્રસંગ પ્રમાણે, ૭ અવસર પ્રમાણે ૯ ટાણાં પ્રમાણે જે સંકલના જોડાણી તે સમીપતા, આ નવ તો જરૂર જાણવા જોઈએ. ૧૦ વ્યવહાર તો મુખ્ય કારણ છે. ૧૧ અર્ધું બોલીને આખું સમજાય એવી પ્રતિભા શક્તિ પણ અવશ્ય જોઈ. આટલાં વાનાં એટલે અગ્યિારવાનાં વાંચનાર

સાંભળનારને અભ્યાસમાં હોય તો સાચો અર્થ સમજી સમજાવી, લખી લખાવી શકાય તે સિવાય તો લેખક, ઉપદેશક, શ્રાવક, શ્રોતા વગેરે અર્થ-અનર્થમાં ડૂબકાં મારતા હોય છે. તેથી આવા ઉપાયોના સાધનોના અભ્યાસ કરવા જોઈએ.

૧ સર્વ શાસ્ત્રમાં મળતી વાત એ સર્વતંત્ર સિદ્ધાંત ૨ પોતાનાં ઘરનાં શાસ્ત્રમાં જ હોય, બીજે ન હોય તે સ્વતંત્ર સિદ્ધાંત ૩ સામાના શાસ્ત્રમાં જ મળતી વાત હોય તે પ્રતિતંત્ર સિદ્ધાંત કહેવાય ૪ અને જે ચાલુ વાતનું અધિઃકરણ હોય તેમાં જલાગુ પડે બધેય ન લાગુ પડે તે અર્ધિકરણ સિદ્ધાંત કહેવાય. આ પ્રમાણે ચાર સિદ્ધાંતો જાણવા જરૂરી છે.

તર્ક-૧ અવતારી ન હોય, ૨ તે પોતામાંથી અવતારો ન દેખાડી શકે, ૩ પોતામાંથી અવતારો દેખાડે છે, ૪ માટે અવતારી છે, આવા ચાર ભાગલાવાળા તર્કો હોય છે. પહેલાં બે ભાગલામાં નિષેધ કલ્પાય અને પછીના બે ભાગલામાં તે નિષેધને ઉડાડીને વિધાનની રીત સિદ્ધિ કલ્પાય, એટલે સાબિત કલ્પાય આવું તર્કનું રૂપ જાણવું. મૂળમાંથી ઉડાડી દે એવા પણ તર્કો હોય છે. જેમ કે અજ્ઞાની ભગવાન છે ! અજ્ઞાની હોય તે ભગવાન નહીં બંને ભેગા હોય જ નહીં. માટે અજ્ઞાની ભગવાન છે એ વાક્ય જ ખોટું, પોતે ઊડી ગયું. એવા બે કોટિ ત્રણ કોટિ ચાર કોટિમાં પણ છેડે પોતાને જ પોતાની સિદ્ધિમાં હાજરી આપવી પડે તો તે પોતે જ અસિદ્ધ ઉડી જાય. માટે તેવા સૂક્ષ્મ વિચારો આધ્યાત્મિક તત્વજ્ઞાનીઓએ સારી રીતે વર્ણવ્યા છે. સાધારણ વાંચતા વાંચતા અભ્યાસથી આ સમજવું સરલ થઈ પડે છે. આવી સમજણની ખાસ જરૂર હોય છે.

કેટલાંક વાક્યો વ્યંગ અર્થવાળા, કેટલાંક ગુપ્ત અર્થવાળાં.કેટલાંક બીજી રીતે જ અર્થ જણાવનારા પોતાનો ચોખો અર્થ ન કહેતાં હોય પણ બીજા અર્થને પુષ્ટિ કરતાં હોય અને કાં તો ટાળી દેતાં હોય, તેવા વાક્યોને અર્થવાદ કહેવાય છે, તેના અર્થો ખેંચતા શીખવું જોઈએ. જેમ કે, આજ સાતમ થઈને આજે આઠમ થઈને, અર્થાત્ આઠમ-નોમના ભગવાનના જન્મના ઉત્સવો કરવાનાં છે તેવા અર્થ બતાવે છે. અન્ન, ભોજન, વિષય વગેરે તજવા જોઈએ એવો અર્થ બતાવે છે. સાતમનો અર્થ નથી. કૃષ્ણાષ્ટમીનો અર્થે છે. આઠમનો અર્થ નથી. રામનવમી હરિજયંતીનો અર્થ છે. અવ્યવહિતોત્તરત્વસમ્બન્ધી એવો લાક્ષણિક અર્થ પણ રહેલો છે. આ સૂક્ષ્મવસ્તુઓ બુદ્ધિમાં તો છે જ પણ અભ્યાસની જરૂરત છે.

પૃથ્વીથી દશગણું જળ તેથી દસગણું, તેજ, તેથી દશગણો વાયુ, તેથી દશગણો આકાશ છે, આવી દશોત્તરાધિકરણ પ્રક્રિયા જાણવી. અને પંચીકરણ પ્રક્રિયા તે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ એ પાંચ સરખા માપના છે, તેનો બબે ભાગો કર્યા એટલે દશ અરધિયાં થયા, તેમાંથી પાંચના પાંચ અરધિયા એમ ને એમ રાખ્યાં, અને બાકીના

પાંચ અરધિયાના એક એકના ચાર ચાર ભાગો કર્યા, તે પૃથ્વીનાં ચાર ભાગ, બીજા ચાર અરધિયાને આપ્યા, જળના ચાર ભાગ તે જળ વિનાના છે. જે ચાર અરધિયાને તેને આપ્યા, તેમ તેજનાં ચાર ભાગો તે તેજ વિનાના જે ચાર અરધિયાને આપ્યા, તેમજ આકાશના ચાર ભાગો તે આકાશ વિનાના બીજા ચાર અરધિયાઓને આપ્યા એટલે પોતે અરધામાં અને સામે અરધાને ઠેકાણે ચાર એક-એક પાવલાં મળીને ચાર ભૂતના ભાગો અર્ધામાં, તે મળીને આખી પૃથ્વી જેટલું, આખા જળ જેટલું, આખા તેજ જેટલું, આખા વાયુ જેટલું, આખા આકાશ જેટલું, તત્ત્વ થયું, પાંચેય તેમના તેમ હળી મળી ગયા પોતે અરધું અને બીજા સામે ચાર ભાગ, એ રીતે આ પૃથ્વી, જળ, તેજ વાયુ અને આકાશ રહેલાં છે તેની સૃષ્ટિયો થાય છે.

શરીરમાં પિતાના ત્રણ ભાગ સ્નાયુ, અસ્થિ, મજ્જાઃ માતાના ત્રણ ભાગ રોમ, લોહિત માંસ; આ પ્રમાણે ષાટ્કૌશિક શરીર કહેવાય છે.

જ્ઞાની જીવાત્મા પોતાના જ્ઞાનને લઈને જે ભગવાનની મૂર્તિમાં ઊતરી જાય અને મૂર્તિ પ્રમાણે જે જ્ઞાન સહિત જ્ઞાનીઓ આકાર, પિંડ, મૂર્તિમાન, ચૈતન્ય બ્રાહ્મી તનુ તે રૂપ થાય છે, તે મુક્તરૂપે મૂર્તિ માન ગણાય છે. જ્ઞાન જ્ઞાની એક જ તત્ત્વ છે. તે એક જ તત્વ ભગવાનની મૂર્તિને આકારે મૂર્તિસ્વરૂપે થઈને મુક્ત તરીકે ધામમાં રહે છે. તેમાં તમામ ઐશ્વર્ય ગુણ વિભૂતિયોં ચમત્કારો જ્ઞાન-વિજ્ઞાનો ભગવાન પોતે વિકસિત કરે છે.

વાજું અન તબલાં સાથે અવાજનો સ્વર લે છે. વાજાનો સ્વર કાયમી તેનો તે જ રહે છે. તેને ચઢાવવું પડતું નથી. તબલાને ચડાવવું પડે છે. વાજના સ્વર સાથે મેળવવું પડે છે. આ જીવાત્મા તે કાયમી સચ્ચિદાનંદ એવો ભગવાનનો એકરગો ભજન કરનારો ભક્ત છે. પણ દેહ તબલા જેવો છે. તેના સ્વર ચઢાવવો પડે તેવો છે માટે દેહ ઈન્દ્રિયોના તાનને આત્મા સાથે મેળવતા રહેવું. અને ભગવાન ભજાવતાં રહેવું નહીં તો ભગવાન ભજવામાં તથા સેવા વગેરમાં ઢીલ થઈ જાય.

સંત, સાંખ્યોગી ભક્ત્ ને એકાન્તક ભક્તને બ્રહ્મરૂપદૃષ્ટિ થઈ હોય છે, તેથી તેમને બધુંય બ્રહ્મરૂપ ભાસે છે. આ જીવાત્માએ તેના સમાન કે તેવા થવા શીખવું.

વેદાઓ બ્રહ્મરૂપ થવા મહાવાકયો કહ્યાં છે યજુર્વેદનું બ્રહ્મદારણ્યક ઉપનિષદ્માં તેમાં 'अहं ब्रह्मांऽस्मि' હું આત્મા તે બ્રહ્મસ્વરૂપ છું. પરબ્રહ્મનો ભક્ત છું. સામવેદના છંદોગ્ય ઉપનેષદમાં 'तत्त्वमति' તું શિષ્ય આત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપે છો. પરબ્રહ્મનો ભક્ત છો અર્થવેદના માંડુક્ય 'अयमात्मा ब्रह्म' આ ત્રીજો આત્મા પણ બ્રહ્મસ્વરૂપે છે. પરબ્રહ્મનો ભક્ત છે. ઋગ્વેદનું 'सर्व खल्विदं ब्रह्मं' આ સર્વ સંસારના આત્માઓ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે.

પરબ્રહ્મના ભક્તો છે. આ રીતે પોતે બ્રહ્મજ્ઞાની થયો થકો ભક્તિયે કરીને ભગવાનના ધામને પામે છે. બીજા પણ મહાવાક્યો તારવેલાં છે. ૫ 'પ્રજ્ઞાન બ્રહ્મ' (ઋગ્વેદ ઐતરેયોપાનિ વદમાં) પ્રજ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા તે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, ૬ પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠા પ્રજ્ઞાન બ્રહ્મ' પ્રજ્ઞા કાયમી છે તે બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મા છે, ૭ 'વિજ્ઞાનમાનન્દંબ્રહ્મ' વિજ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ છે આનંદવાળો બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. ૮ 'સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ' આ આત્મા સત્યજ્ઞાન અને બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. ૯ 'સ એવમેત્ર પુરુષો બ્રહ્મ' તે આ પુરુષ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, ૧૦ 'એકમેવાદ્વિતીયં બ્રહ્મ' એક જ પોતે બીજું કોઈ નહિ એવો આ આત્મા જ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે. ૧૧ સયશ્ચાર્ય પુરુષ યશ્ચાસાવાદિત્યે સ એકઃ તે જ બ્રહ્મપુરૂષ આ દેહધારી પુરૂષમાં છે તે જ સૂર્યમાં પણ છે, તે પરમ પુરૂષ એક જ છે. ૧૨ એષ ત અત્માન્તર્યામ્યમૃત' તે પરમ પુરૂ સ્વરૂપી પરમાત્મા તારા અંતર્યામી છે આ પ્રમાણે બાર મહાકાવ્યો એટલે આત્માને બ્રહ્મપણાનો ઉપદેશ દર્શાવનારાં વૈદિક ગૌરવતઃ ભરેલા વાક્યો છે.

ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડવૃત્તિ રાખનારાને ચિંતવ્યા પ્રમાણે સર્વ કામનાઓ ફળીભૂત થાય છે. સંત જેના ઉપર કૃપા કરે, તેનાં સર્વે પાપ બળી જાય છે.

જે સંતનો તથા સત્સંગનો ગુણ લ્યે છે તે પુણ્યના ઉદયને પામીને પરમપદ પામવાને લાયક થાય છે. જેમ જેમ સંત્ ને ભગવાનનો સત્સંગ કરતો જાય તેમ તેમ દિવ્ય થતો જાય છે અને બ્રહ્મલોકનો વતની થઈ જાય છે. ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તનો ગુણ ગ્રહણ કરતો જાય તેને દિવસે દિવસે ભગવાનની દયા થાતી જાય છે. અને તે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષ વૃત્તિને પામે છે. જે દેહઇન્દ્રિયોંની ક્રિયાઓ ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તની સેવાને વિષે રાખે તેના અનન્ત જન્મોના પાપ બળી જાય છે અને તે શુદ્ધ થઈને ભગવાનમાં અસાધારણ પ્રીતિ પામીને મોક્ષમાં જાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંતમાં અતિ હેત સહિત નિષ્ઠાવાળાને ભગવાન પોતાનું ધામ ઐશ્વર્ય અને પોતે એ બધુંય દેખાડે છે અને મોક્ષ આપે છે. ભગવાન વિના બીજે ક્યાયં પ્રીતિ ન રાખવી અને પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનીને એકાન્તિક ભક્ત થાવું. તત્ત્વજ્ઞાન, વિવેક અને ભક્તિ વડે ભગવાનના ધામમાં જવાય છે. આ દેહને કર્મ કરવા સારાં લાગે છે. તે બધાં કર્મો ભગવાન લેખે કરી લેવા, અને સંતને તો પોતાના જીવમાં ભગવાન સાથે જરૂર રાખવા શીખવું. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા ભક્તને દેહના કામકાજ પોતામાં ન માનવ ઉદાસ જેવું રહેવા શીખવું અને તાણ તો ભગવાન તથા સંતની ખૂબખૂબ રાખવી પેટ ભરીને સેવા કરી લેવી, જે સેવાના અમીના ઓડકાર આવ્યા કરે તેવીતેવી વધારે વધારે સેવા કરી લેવી. ગમે તેટલાં દુઃખ આવે તોપણ સંતની સેવામાંથી અને ભાગવત ધર્મમાંથી આડું અવળું ડોલવું નહીં. સાચો લાભ સંતનો સમાગમ મળ્યો તે જ છે. ભગવાનના દાસરૂપે વર્તીને એમ નક્કી કરી રાખવું જે મારું કલ્યાણ થઈ ચુક્યું છે.

હિમ્મતવાળા બઢિયા ભક્ત ઉપર ભગવાન જલ્દી રાજી થાય છે. પરમેશ્વર અને પરમેશ્વરના સંતને યોગે કરીને સારી સ્થિતિ થાય છે તથા ભગવાન અને સંતના શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધને ગ્રહણ કરીને શુદ્ધ થવાય છે. અને તેને ભગવાનની અખંડ સ્મૃતિ રહે છે. ભગવાનના ભક્તે સંતના સમાગમે કરીને એવું બળ મેળવવું જે કોઈપણ પ્રકારની ઉપાધિ વળગે નહીં. અને બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તાય. ભગવાનના એકાન્કિ ભક્તની સેવા સમાગમે કરીને એકાન્તિક થાવા શીખવું. આળસ તજીને પોતાના જીવાત્મામાં ભગવાન અને સંતને જોતા રહેવા. એવા દર્શન થાય તેને આત્માદર્શન ગણી અને સંતને જોતા રહેવા. એવા દર્શન થાય તેને આત્મદર્શન ગણી લેવું. સર્વ ક્રિયામાં ભગવાનને જોતા રહેવા, અને ભગવાનનું અતિશય મહાત્મય જાણવા માટે સંતનો સંગ નિરન્તર રાખવો. દેહના સગાસમ્બન્ધીને ભગવાનને સોંપી દેવા. દિવ્ય મોક્ષ આપે તેવા કરી રાખવા તો જરૂર અક્ષરધામમાં જવાય. હાલતાં, ચાલતાં, ખાતાં પીતાં સર્વ ક્રિયાને વિષે ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો, જેથી કાયમ મૂર્તિમા રહેવાય અને ધામમાં પણ સ્થિર રહેવાય કાયમ ભગવાનના ભજનારાને વાદળ જેવાં દુઃખમાંથી પણ ભગવાન ઉગારી લે છે. પોતાના ગમે તેવા ભૂંડા સ્વભાવ હોય તો પણ જો ભગવાન અને સંતને નિર્દોષ સમજવા લાગે તો તે સ્વબાવ ટપી જાય છે અને દિવ્ય થઈ જાય છે જેની બુદ્ધિ શાપિત હોય તેને પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંતમાં દોષ સુઝે, જેના પૂર્વના પુણ્ય તથા આશીર્વાદો જાજા હોય તેને ભગવાન અને સંતમાં દિવ્ય ભાવ આવે, તેથી પોતે પણ દિવ્ય મોક્ષમાં જાય. શુદ્ધ ભાવનાવાળા ભક્તના ઈન્દ્રિયોના વિષયના તમામ વેગ ભગવાનમાં તથા ભગવાનના ભક્તના સંગમાં વિરામ પામી જાય છે. અતિ હેત કરીને ભગવાન અને સંતમાં વૃત્તિયો જોડાઈ જાય તો સર્વે નિરોધ સમાધિ થઈ ગઈ જાણવી. પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંતમાં જેને પૂર્ણ કામપણું મનાણું તેના મોક્ષનાં સર્વે સાધન સધાઈ ગયા જાણવા. રસિક થઈને તમામ દેહ ઈન્દ્રિયો અંતકરણના રસ ભગવાનમાંથી અને સંતમાંથી મેળવવા શીખવું. જાગ્રત,સ્વપ્ન અને સુષમાં જેને ભગવાનમાં તથા સંતમાં જ રસ છે. તે અક્ષરધામનો મુક્ત છે. તેમાં કાંઈ સંશય નથી. ભગવાનનું મહાત્માહાત્મય સમજનારા અંતરમાં ભગવાન સદા સર્વ પ્રકારે નિવાસ કરીનેરહે છે તેવી સેવાથી ભગવાનની સેવાનુ ફળ થાય છે. અતિ સમર્થ થકા પણ જરણા કરનારા સંતમાં બધાયં તત્ત્વો ભગવાનનાં જ છે. તેવા સંતને દેહ. ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ ચૈતન્ય શક્તિયો, આત્મા વગેરેમાં પોતે શ્રી હરિ રહે છે. અને ભક્તોને બધી રીતે સુખ આપે છે. ભક્તજન એવા સંતને ઓળખીને ભગવાનનું સુખ લે તેને અક્ષરધામમાં જ ભગવાનનું સુખ છે તે સર્વે આંહી મળે છે. કારણકે તેવા સંતની સેવા કરનારા પરમાણું દિવ્ય થઈ જાય છે અને તે સેવક સંત સમાન સિદ્ધ સમર્થ થઈ જાય છે. માટે તેવા નિઃસંશય સેવા કરવાના પાત્ર થવા આઠે પહોર જેના હૃદયમાં સત્સંગનો

આનંદ વર્ત્યા કરે તે અતિશય મોટયપને પામીને ધામમાં જાય છે. દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, મંત્ર,ધ્યાન દીક્ષા, શાસ્ત્રએ બધાં જેને સંત દ્વાર મળ્યા તેને પોતાને દિવ્યપણું પ્રાપ્ત થયું સમજવું. અને બીજાને પણ દિવ્ય બનાવે તેવા સમર્થ સમજવા શીખવું. અતિ શુદ્ધ ભાવે કરીને પ્રસન્ન થયા જે ભગવાનના એકાન્તિક સાધુ તેના વરદાને કરીને જે રૂડી બુદ્ધિ થાય તેને ભગવાનની કૃપા જાણવી. તે સાથે રૂડા સાધુનો સંગ કરે તો તે સંસારને તરી જાય છે. સત્સંગે કરીને તમામ ઘાટ સંકલ્પ બંધ થઈ જાય છે, અને તે બીજાના પણ ઘાટસંકલ્પ મટાડી દે છે. અને પોતે સંત આંહી થકા ધામમાં છે અને ધામમાં થકા આંહી ભેગા છે અને ભગવાનની ઓળખાણને ઢાંકી રાખે છે તે પણ મોટી સાધુતા છે માટે તેવા સંત તો સાધુરૂપે ભગવાન છે એમ જાણવું જેણે તેનો સંગ કર્યો તે મોક્ષને પામી ગયા છે. તેને બીજું કાંઇસાધન કરવં પડે તેમ નથી આ વાત તે એમ જ છે એવા ભગવાન અને સંતની સેવા કરે છે તે ધામમાં જ સેવા કરે છે. એમ જાણવું ભગવાનના સંત તે સદા કલ્યાણકારી જ છે તેવા મોટા સંતની મોટયપ તે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સર્વોપરિ નિશ્ચયે કરીને જ છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંતને ઓળખનારા તો આ સમયમાં ઘણાં મુક્તો છે.

સ્થૂલ મૂર્તિનું ધ્યાન કરીને તેમાંથી ભગવાનનું દિવ્ય સ્વરૂપ તારવી લેવું. તેનું ધ્યાન કરવું. પછી તેમાંથી જે દિવ્ય એવા બોલતા ચાલતા ભગવાનને પ્રત્યક્ષ જોતા રહેવા, અને પછી સર્વભૂત પ્રાણિ માત્રમાં તે જ ભગવાન અન્વયપણે રહ્યા છે તેને જોતા રહેવા. આવો અભ્યાસ કરનારને દિવ્યપણું થઈ જાય છે અને પાંચભૂત વગેરે આછાં થઈને જીતાય જાય છે અને ભગવાન સર્વત્ર દિવ્યમૂર્તિ મુખ્ય થઈ જાય છે. ધીરે ધીરે આ લોક અને અક્ષરધામની એકતા થઈ જાય છે અને અક્ષરધામ જ સર્વત્ર ભગવાન તથા મુક્તો સહિત જ દેખાયા કરે છે. ત્યારે તમામ સમા ધયો સધાઈ રહી જાણવી અને તમામ ધામો પ્રાપ્ત થઈ રહ્યા જાણવા,અને તમામ અલૌકિકપણું વર્તવા લાગ્યું. જાણવું અસંખ્ય જીવોના કલ્યાણ કરવાનું સામર્થ્ય વસ્યું જાણવું અને ભગવાનના ગરકાવ સહેજે જ રહેવાય માટે આવો અભ્યાસ પણ કરવો જ.

ભગવાનના સંતોના તમામ તત્ત્વોમાં ભગવાનનાં તત્ત્વો જે વસે છે. માટે સંતરૂપી દિવ્યભૂમિમાંથી ભગવાનને ફલરૂપે પ્રાપ્ત કરી લેવા ભક્તજને પોતારૂપી આત્માને મુક્ત માનીને એતમાં ભગવાનને પધરાવીને અખંડ સેવા કર્યા કરવી. ભગવાન દઢ આશરા રાખનારા ઉપર અતિ રાજી થાય છે. સમજણથી હેતીત કે વેગથી આશરો તો ભગવાનને જ કરી લેવો. પરમેશ્વરના ભક્તને પરમેશ્વરમાં જ હેત અને વેગવાળી સમજણ દઢ કરવી. પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરતા બીજો કોઈ મોટો લાભ કે મોટો આનંદ નથી જે પોતાના કલ્યાણના અર્થે સંતસમાગમ કરીને ભગવાનમાં તન, મન, ધનથી ગરકાવ વર્તે છે તેણે સર્વે સાધન સાધી લીધા જાણવાં. શાંતિપૂર્વક નિર્માનીપણે

નિખાલસ થઈને અઢળક ઢળી જતો એવો ભક્ત ભગવાન અને સંતમાં અર્પણ થયો થકો વર્તે તે અહીં જ અક્ષરધામમાં ભગવાનને સુખે સુખીયો થઈ ગયો જાણવો.

ભગવાનના ભક્તને અક્ષરધામ તે પોતાનો દેશ છે. શ્રીહરિ તે પોતાના માવતર છે. મુક્તો તે પોતાના બાંધવો છે. તેમાં પ્રીતિ, શાંતિ, તૃપ્તિ, સંતોષ, સુખ વિરામ. આનંદ ઉત્સવ એ બધું કુટુંબ છે. તેમની સેવાભક્તિ તે કાયમી સત્કાર્ય છે. ત્યાં જવું આવવું તે યાત્રા છે તેમાં લીન ભાવે વર્તવું તે વિશ્રાન્તિરૂપી જાગ્રનિન્દ્રા છે. આવા ભક્ત માથે કાળ. કર્મ, માયા, વગેરેનો હુકમ નથી. ભગવાન ના દિવ્ય સાકારપણાની નિષ્ઠાવાળા સંતના ચરણોની રજમાં તો ભગવાન આળોટવા લાગે છે તથા તેવા સંતને ભગવાન સદા ઈચ્છે છે. તેવા સંતો ભગવાનની સમાન મૂર્તિ થઈને અક્ષરધામમાં બિરાજે છે. માટે તેના દર્શન તે ભગવાનના દર્શન તુલ્ય છે, તેવા સંતના દર્શન કરીને અનંત પતિત જીવના ઉદ્ધાર આપે છે.

દરરોજ ભગવાને પ્રાર્થના કરવી; 'હે મહારાજ ! મારી ભુલો ક્ષમા કરજો, અને સંતની સેવા કાયમ આપજો, અને સંતના ઉતારા મારા ઘેર કાયમ હોજો. અને સંત સાથે તમે ભગવાન કાયમ મારે ઘેર રહેજો, અને મારું ઘર તે અક્ષરધામ બનાવજો. અને અમને પોતાના કરી ગણજો અને અમારી નાની મોટી, સારીનરસી ટહેલચાકરી અંગીકાર કરજો અને ભૂલચૂક કે સ્વાર્થીપણું તે ગણકારશો નહીં તમારામાં અમોને ભેળવી લેજો અને તમારી પ્રસાદી જ જમાડજો. પીવરાવજો એ તમારો બ્રહ્મરસ પાજો અને તમો અમારામાં જ ત્રણે અવસ્થામાં અને ત્રણે શરીરમાં વસજો, અને તમારે સુખ સુખિયા કરજો, એમ ભગવાન તથા મોટાં સંતને પ્રાર્થના કરવી ગૃહસ્થે દેહે કરીને વ્યવહાર કરવો પણ અંતઃકરણે કરીને ત્યાંગી રહેવું અને યોગેશ્વર જેવું વર્તવું અને એવા ભગવાન જેવા સતની અનવૃત્તિમાં રહેવા માંડ્વું જેથી તમામ ખોટા ઘાટસંકલ્પ ટળી જાય અને ધામમાં રહેતા હોઈએ તેવું સુખિયું થઈ જવાય. ઘરમાં રહેતા ગૃહસ્થે પોતાનું તમામ પ્રગટ ભગવાનને સોંપી દીધું એટલે તે બધુંય નિર્ગુણ થઈને ધામમાં વસ્યું છે તેમાં કાંઈ સંશય નથી.

જેણે ભગવાન અને સંત રાખ્યા તેણે અક્ષરધામ પોતાને ઘરે વસાવ્યું જાણવું અને બધી સિદ્ધિઓ, સમૃદ્ધિઓ લક્ષ્મીઓ તથા વિભૂતિયો ત્યાં જ વસે છે તેમાં કાંઈ સંશય નથી જેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં સ્થિરતા થઈ ગઈ તે અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપે થયો થકો નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં વર્તે છે એમ જાણવું મને પ્રગટ ભગવાન અને તેના સંત મળ્યા તેથી બધુંય મલી ગયું. કોઈ ખામી નથી એમ બળ રાખવું અને ભગવાન તથા સંતના સુખે સુખિયા વર્તવું. અક્ષરધામમાં મુક્તો અનંતસ્વરૂપે ધારણ કરીને ભાતભાતની સેવા કરે છે તેમ અહીં સેવા કરવી અને રાજી કરી લેવા અને અખંડ સેવા માગવી અને તેઓનું

તમામ સુખ લેવું. આવા સુખિયા જે બ્રહ્મસ્વરૂપભક્તજન તેને જે સેવા કરવી તે જે વિધિ જાણવો. ભગવાન અને સંત વિનાનું બીજું સર્વે તે નિષેધ જાણવો. તમામ શાસ્ત્રો પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને પ્રત્યક્ષ સંતને રાજી કરવાનું બતાવે છે. ભગવાન અને સંતના ભક્ત ઉપર તમામ દેવતાઓ રાજી થાય છે. ભગવાન સંઘાથે ગોપીઓ કામબુદ્ધિએ પ્રીતિ કરીને માયાને તરી ગઈ અને ગુણાતીત થઈ અને નિર્ગુણ એવા ધામને પામી માટે તેવા નિર્ગુણ થવા શીખવું. ગમે તેવો પાપી જીવ હોય તે જો ભગવાનનો પ્રસંગ કરે તો પરમપવિત્ર થઈને પરમપદમને પામે છે. કેવલ ભગવાનની પ્રસંગ કરે તો પરમપવિત્ર થઈને પરમપદમને પામે છે. કેવલ ભગવાનની સેવા ઈચ્છવી. તેમાં બધુંય આવી ગયું,. સેવાને નિષ્કામ ભક્તિ જાણવી. નિષ્કામ ભક્તિ એટલે ભગવાનની મરજી મુજબ પરિચર્યા કરવી, તેવા ભક્તની સેવા ભગવાન અંગીકાર કરે છે અને પોતાની સેવામાં રાખે છે. ભગવાન બળાત્કારે કરીને તે ભક્તને પોતાના એશ્વર્ય સુખ આપે છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને તેના સંતની નિષ્કામ અસેવા કરવાં ઈચ્છતા ભક્તજનને અજ્ઞાન લોકો નિંદે છે તે ન ગણકારીને પણ સેવી લેવા. અહંમત્ત્વ તજીને ભગવાન ભજતા એવા સંતને અને પુરૂષોત્તમ ભગવાને કાંઈ છેટું રહેતું નથી. ભગવાન ધર્મનિષ્ઠા પ્રધાન રાખીને પણ કામઢા માણસે ભગવાન અને સંતની સર્વપ્રકારે સેવા કરી લેવી અને પરમભાગવત ભક્ત થઈને અક્ષરધામમાં જવું. ભાગવતધર્મનિષ્ઠા તથા બ્રહ્મસ્વરૂપ આત્મનિષ્ઠા. ભગવાનમાં વિરામરૂપ વૈરાગ્યનિષ્ઠા અને અતિપ્રીતિરૂપ મક્તિનિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરીને મુક્તતા મેળવી. જેથી પરમ ભાગવતપણુ સહેજે જ વર્તવા લાગે કાયમ બાહેર અને અંદર ભગવાનની મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું. સંતમાં ભગવાનની મૂર્તિ સાથે હળીમળીને દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ આત્મા વગેરેને સક્રિય એવા આનંદિત કરી રાખવા અને દિવ્યતા માનવી તો તેને માયામાત્ર ટળી જાય છે. પોતાના કલ્યાણને અર્થે સાવધાનપણે વર્તનારાને દિવ્ય સમજણવાલો જાણવો.

ભક્ત એવા આપણે ભગવાનની ભક્તિ અને સંતની સેવાના વારસદાર છીએ તે ભક્તિ અને સેવાવડે કરીને ભગવાન તથા સંતને રાજી કરી લેવા અને મોક્ષ મેળવવો તથા બીજાને પણ ભક્તિ અને સેવાનો વારસો આપવો તેથી તેનું પણ કલ્યાણ થાય. યુગ પ્રમાણે બધુંય ફરી જાય પણ ભગવાનની સ્મરણભક્તિ અને સત્પુરૂષની સેવા એ નહીં કરે કારણકે છેવટે તે બેમાંથી વધુ મળશે અને જીવોને બધુયં જોઈએ છીએ, તેથી તે બે સાધન તો કોઈના મટાડ્યા નહીં મટે, પણ વધારે વધશે, અને જાજે દાખડે જે સિદ્ધ થવાનું હશે તે થોડે દાખડે તે બે વડે સિદ્ધ થશે, અત્યારે પણ તે બે વડે જાજામાં જાજું સાધી લેવું. જાજામાં જાજું આંહી જ અક્ષરધામનું સુખ અને દેહ મળ્યા પછી તો અસંખ્યગણું સુખ તેતે બેથી જ છે. ભૂલ્યેચુક્યે પણ જે તે બે સાધનને વળગશે તેને અલૌકિક સુખ પરાણે આવશે.

બધુંય ઘરકુટુંબ ભગવાન અને સંતના સેવાભક્તિના વાતાવરણવાળું અને દિવ્ય સેવાવાળું હોય તો તેને અક્ષરધામ ઘરમાં જ છે, અને સંત તથા મુક્તો ભગવાન સાથે તેને ત્યાં કાયમ વસે છે. તેનું કુટુંબ બધુંય મુક્ત જ છે. જેની સર્વે ક્રિયા ભગવાન અને સંતોને રાજી કરવા માટે જ છે. માટે તે બધુંય ભગવાનનું સર્વસ્વ કુટુંબ છે.

જેવા પોતાને પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા તેની મૂર્તિ સામું અંતરમાં કે બાહેર જોઈ રહેવું એ અંતર્દૃષ્ટિ છે, તે વિના તો ગોલોકાદિ ભગવાનના ધામ સુધી દેખાય તો પણ તે અંતર્દૃષ્ટિ નહિ, ભગવાન અને સંતના જ સમ્બન્ધવાળા સુખમાં જ સાવધાન થઈને ભગવાન અને સંતના જ સમ્બન્ધવાળા સુખમાં જે સાવધાન થઈને વર્તે છે, તે જ તે ભક્તને જીવન છે અને તે જીવન તે તેની જાગ્રત અવસ્થા છે, તેવિનાની બીજી બધી અવસ્થાઓ તો તામસ ભરેલી અન્ધારિયાવાળી જાણવી. અને માયાવાળી જાણવી. પૂર્વે જેણે જેણે પોતાના માયિક દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને પદાર્થો વડે કરીને, ભગવાનને સેવ્યા છે તથા દિવ્યદર્શન કર્યા છે તેણે તેણે ભગવાનના સમ્બન્ધ વડે કરીને દેહ ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણને દિવ્ય બનાવેલાં છે અને પછી તેણે કરીને સેવ્યા છે. જો પોતાને ભગવાન ન મળે તો સંતની સેવા કરીને દિવ્ય થઈને સંતની કૃપા દ્વારા ભગવાનને મેળવીને પણ સેવવા. આવો શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળો જે થાય તેને કોઈને કોઈ અજાણ્યા સ્વરૂપમાં ભગવાન મળી જાય છે. દિવ્ય બનાવી દે છે. પછી દિવ્ય દેહ, અંતઃકરણ વડે જાણવામાં આવે છે જે મને ભગવાન તો મળી ગયા પણ ત્યારે મને મહિમાં ન સમજાણો અને ખબર ન પડી પણ હવે તો મને ભગવાન મળ્યાનું જરૂર નક્કી થયું. આમ તેના સાક્ષી એવા જ ભગવાન તે તેને સુઝાડે છે. આવું સુઝે ત્યારે ફરીથી ભગવાનને પ્રત્યક્ષ મળવાની તાણ થાય છે. અને ભગવાન તો અલમસ્ત સ્વતંત્ર છે. તે ધારે તો આવે અને ન ધારે તો ન આવે, પણ જો ભક્તની શ્રદ્ધા વધતી જાશે અને ભગવાન વિના ઝૂરવા લાગ્યો, તો જરૂર પાછા ફરીથી આવશે તેને આવવાને માટે આપણે વળગી રહેવું જોઈએ. હારી જાય કે નિરાશ થાય તો ધાર્યું ફરીથી ન ઉતરે કૃપાથી જે આવ્યા તે હવે તો ભક્તના ભાવથી આવવાના થયા છે. તે ભાવ ટકે તો આવે એમ કરતાં ન જ આવે તો અંતે પણ આવીને ધામમાં ભેગાને ભેગા રાખશે. છૂટા નહીં રાખે, આંહી જે ભક્ત જેવા હશે તેવા ભાવે તેવાને તેવા જ ધામમાં લઈને સુખ કરશે. એવા શ્રીહરિ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પ્રત્યક્ષ સ્વામીનારાયમ કૃપા કરીને જીવોના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વી ઉપર આવીને સર્વેને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે ત્યારે જે જીવ સંતતો સમાગમ કરીને સેવે છે અને મહિમા સમજે છે તેના દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણપૂર્વક કુટુંબ વગેરે પુરૂષોત્તમ સ્વરૂપ થઈ જાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો નિશ્રય પ્રત્યક્ષ ભગવાનને અને કાં તેના સંતવતે, થાય છે. અને દિવ્યદર્શન પણ પ્રત્યક્ષ વતે જ થાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન

મળે ત્યારે જ તેમાં સર્વરીતે ગરકાવ થઈ જવાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવામાં તેની મેળે જીવપ્રાણીમાત્ર તણાય તેનું પ્રગટપણું છે તેમનું ક્યારે દર્શન કરું ક્યારેસેવન કરું ક્યારે મળું ક્યારે તેની અલૌકિક દયા મેળવું ક્યારે તેની આરતી ઉતારું, ક્યારે તેને હૃદયમાં લઉં, ક્યારે તે મને મળે, એવા આકર્ષણ જેને થાય તેને વિના મળ્યે, વિનાભેટેય ભગવાન મળી ચુક્યા છે. કારણકે તેને ભગવાન વિના ક્ષણ પણ ચાલતું નથી. માટે તેની ભેળા જ ભગવાન છે. તેણે તેનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણમાં અને ચૈતન્યમાં તથા જીવમાં ઓતપ્રોત તરીકે ભગવાનનો વસવાટ કરી લીધો જ છે. કેવળ બાહેરથી પોતા જેવા થઈને મળવાની આશા છે તે જરૂર પૂરી કરશે ભગવાન અને મોટા સાધુનો ગુણ લેવા માંડે ત્યારથી આ જીવાત્મા બળને પામવા માડે છે અને સેવાભક્તિનું અંગ વૃદ્ધિ પામવા માંડે છે. સંતપોતાના કેફમાં કે ભગવાનના કેફમાં ગમે તે સ્થિતિમાં વર્તતા હોય તેને દિવ્ય તરીકે ગ્રહણ કરીને એકાન્તિક થવા શીખવું.

શંકર ભગવાનના મોટા ભક્ત અને ભગવાન જેવા નિર્ગુણ બ્રહ્મ છે તો તેના ચમત્કારો શસ્ત્રો વર્ણવે છે અને તેના ગુણો વગેરે પણ દિવ્ય નિર્ગુણ થકા સમગ્ર જગતમાં પુજાય છે અને તેનું મોક્ષ રૂપી ફળ ભક્તને આપે છે. માટે ભગવાનના સંબંધે રહીને માયિક બધુંય અમાયિક થઈ જાય છે. ભગવાનના સંબંધવાળા સંત પણ દિવ્યનિર્ગુણ છે તેથી તેના સંબંધ કરીને પણ માયિક વસ્તુ તે અમાયિક થઈ જાય છે અને પાવન થઈ જાય છે અને ધામમાં રહેવાને યોગ્ય થઈ જાય છે, આવી સમજણ રાખવી. જેવો આ જીવને પોતાના સંબંધીને વિષે દૃઢ પ્રસંગ છે, તેવોને તેવો જ પ્રસંગ જો ભગવાનના એકાન્તિક સાધુને વિષે થાય તો આ જીવને ભાગવતધર્મનું પોષણ થાય છે અને મોક્ષનુંદ્વાર ઉઘાડું થાય છે. કોઈ મોટા ભગવાનના ભક્તોનો દ્રોહ થઈ ગયો હોય તો આ જીવન નડે છે તેણે ઠરીન એની બુદ્ધિ મલિન રહે છે. તે જો મોટા પુરુષની સેવામાં ખબરદાર થઈને રહે તો એના પાપ બળીને ભસ્મ થઇ જાય છે અને પવિત્ર થઈ જાય છે. પોતાને અસંગી માનનારો જ્ઞાન બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે છે તથા ભગવાનના નિશ્ચયવાળો તથા ભગવાન વિના બીજી કામના રહિત છે અને એ ભક્તના હૃદયને વિષે પ્રકટ પ્રમાણ એવા જે અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તે પ્રસન્ન થઈને જ કાયમ નિવાસ કરીને રહે છે. ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મય જાણીને પોતે દેહે કરીને નમસ્કાર આદિ કરે તથા તેમની સેવાચાકરી કરે તો તમામ દુર્ગણ ટળી જાય છે અને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિયે કરીને ભગવાન તથા સંત તેને વશ થઈ જાય છે. સંતને ગમે તેટલી પૂજાપ્રતિષ્ઠા થતી હોય પણ બાળકની પેઠે માનરહિત વર્તે એવા સંત તે ભગવાન જેવા છે. એમ જાણીને સેવવા.

ભગવાનની ઉપાસનાના બળે કરીને સિદ્ધ થવાય. સર્વજ્ઞ થવાય, દેવતા થવાય અન્ય પ્રકારની મોટાઈ પમાય. અને પરમપદ પણ પમાય છે, ઈષ્ટદેવના બળ વિના

કોઈ સાધન સિદ્ધ થતાં નથી. ગોપિયું ના જેવી પ્રેમલક્ષણાભક્તિવાળાને તો સર્વે સાધન સંપૂર્ણ થઈ રાખવું. ગમે તેવો પાપી હોય તે અંત સમયમાં જો 'સ્વામિનારાયણ' નામનું ઉચ્ચારણ કરશે તો સર્વ પાપ છૂટીને બ્રહ્મમહોલને વિષે નિવાસ કરશે આવું માહાત્મય સમજવું; હેત તો જેમ દેહના સમ્બન્ધી સંગાથે છે તેવું ભગવાનને વિષે હેત કરવું માહાત્મયપૂર્વક હેત તો બીજી જ રીતનું છે. તે તો હેતનો સાગર ઉછળે તેવું છે. જેવું ભાઇ વગેરેમાં મનુષ્યને હેત છે, તેવું જો ભગવાન અને સંતમાં હોય તો ભૂંડા સ્વભાવ તત્કાળ ટળી જાય. અતિશય જે મોટા પુરૂષ હોય તેનો જ ઉપર રાજીપો થાય, તેનો ગમે તેવા મલિન સંસ્કાર હોય તો નાશ પામે, રાંક હોય તો રાજા થાય. ભૂંડા પારબ્ધ હોય તો રુડા થાય, તેને માથે ગમે તેવું વિઘ્ન આવનારું હોય તે મટી જાય તેવા મોટા સંતને રાજી કરવા નિષ્કપટપણે વર્તવું. સર્વ દોષ તજે, સંતનો ગુલામ થઈને ન રહે. નિર્માની થઈને રહે. દેહ કરીને નમતો રહે. સેવા કરે તો મોટા સંત રાજી થાય છે. રાજી કરવાની અનુવૃત્તિ આવડવી જોઈએ અલ્પસેવાથી પણ રાજી થઈ જાય છે. મોટા પુરૂષને જેમ જેમ ગુણ ગ્રહણ કરતો જાય તેમ તેમ એની ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતી જાય અને અતિ મોટા પુરૂષને નિષ્કામી નિર્લોભી અક્રોધી નિઃસ્વાદી નિર્માની નિઃસ્નેહી સમજનારો પોતે પણ સર્વ વિકારથી રહિત થઈ જાયછે અને જો તે પરમેશ્વરના દાસનો ગુલામ થઈને રહેવા માંડે તથા દાસનુદાસ થઈને રહવા માંડે તેના સર્વે વિકટ ટળી જાય છે એ તમામ શુભ ગુણ વૃદ્ધિ પામે છે.

જેને પ્રત્યક્ષ મળ્યા એવા ભગવાનના દઢ ભગવાનપણાનો નિશ્ચય હોય. તથા આ ભગવાન સર્વે ધામોના પતિ છે તથા સર્વેના કર્તા હર્તા છે અને સર્વેના અંતર્યામી છે. એમ અસાધારણ સમજણ હોય તેને અસાધારણ પ્રીતિનું બળ વર્તે અને તે બળ ઓળખાય છે. તે પણ તેવા અતિ સમર્થ સત્પુરૂષને સંગે કરીને બળ ઓળખીને તેવું થવાય છે માટે એવા એકાન્તિક થાવું તેવા એકાન્તિક ભાગવત ધર્મવાળા દિવ્ય સંતને યોગે કરીને એકાન્તિક દિવ્ય થવાય છે. માટે તેવા સંતને સેવતા જ રહેવા તેવા સંતને સાથે રાખીને ભગવાનનો દઢ આશરો રાખનારને અંત સમયમાં ધામ સુધી પહોંચવાડમાં કોઈ વિઘ્ન આવતું નથી તેને સિદ્ધિઓ નડતી નથી અને ભગવાન પોતે સાથે ચાલે છે. તેની ભક્તિરૂપી દોરીઓ કરીને ભગવાન બંધાય છે તે ભગવાન અને ભક્ત પરસ્પર એકબીજાને ભજે છે. માટે ભક્તજને ભગવાનને સર્વસ્વ અર્પણ કરીને ભગવાનના દાસ થઈને રહેવું એવા ભક્તના પ્રેમદોરથી બંધાએલા ભગવાન છૂટવા સમર્થ થતા નથી ભગવાન પોતાની કસણીમાં ભક્તને વધારે વધારે રાખતા જાય તેમ તેમ ભક્ત વધારે ભક્તિમાં ગરકાવ થાતો જાય છે. તેને ભગવાન અતિવશ થઈ જાય છે અને ધામમાં પોતાની સેવામાં રાખે છે. માટે આંહી સેવા કરીને ધામમાં રહેવા જવું તૈયાર થાવું.

ભગવાનના નિશ્ચયવાળા હેતાળ સંતમાં ભગવાન પોતે વસે છે, તેથી ભગવાનના તમામ ગુણ, ઐશ્વર્ય, ચમત્કારો, દિવ્યતા, સિદ્ધિઓ , ભગવાનપણું પણ તે સંતમાં અવતરે છે. માટે સર્વ રીત ભગવાનના સંબંધવાળા સંતમાં ભગવાનના તમામગુણ આવે છે. પછી ભગવાનની સમાન સર્વ પ્રકારે નિર્બન્ધ થઈને ચાહે તે કરવા સમર્થ થાય છે. તેનો ભક્ત પણ તે પ્રમાણે જ અતિસમર્થ થાય છે. તેવા ભક્ત થવા માટે દાદાખાચર જીવુબા, લાડુબા જેવા ભક્ત થાવું, પર્વતભાઈ જેવા ભક્ત થાવું, આત્મનિવેદી સર્વનિવેદી ભક્ત થાવું. ભગવાન અને સંતમાં જેને અવગુણ આવવા માંડ્યો તથા ભૂંડા ઘાટ થવા લાગ્યા તેને તેથી મોટી કાંઈ બીજી પડતી દશા નથી. તેના અભ્યુદયના દ્વાર બંધ થઈ ગયા જાણવા, માટે તેવા ન થવું પણ મારે તો આ પ્રત્યક્ષ પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન મળવાથી સર્વે પ્રાપ્તિ થઈ રહી છે તથા આંહી જ અક્ષરધામ છે, આંહી જ આ સંત સર્વે મહામુક્તો વિરાજે છે અને આંહી જ આ સર્વે મારું મુક્ત કુટુંબ વિરાજે છે, મારે ત્યાં ધામ ભગવાન અને મુક્ત કુટુંબ છે. અને હું મારા કુટુંબ સહિત તેમાં વસુ છું, મારે કાંઈ કરવું બાકી નથી એવા આનંદવાળાને છતે દેહ સર્વ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થઈ ચુકી જાણવી. એવા મોટા એ ભગવાન પોતાનું સામર્થ્ય, ઐશ્વર્ય, સમાવીને આપણા જેવા થઈને આપણી ભેગા આપણી રીતે વર્તે છે. એવી સમજણ જેને થઈ તેને કાલ કર્મ માયા કોઈ બંધન કરવા સમર્થ નથી. આવી રીતે તાત્વિકપણે ભગવાનને સમજવા શીખવું.

આ દેહધારી મચ્છર, મક્ષિકા, માંકડ ચાંચડ જૂ ટોલા વગેરેને ખસેડવા દાખડો કરે છે. તેટલો દાખડોજો વ્યસન અને દોષ તજવાનો કરે તો શુદ્ધ થતાં વાર ન લાગે તથા ઉદરપોષણ વાસ્તે જેટલું ભણતરકળાઓ વગેરે શીખે છે તેટલું જ જો મોક્ષ માટે શીખે તો આ ને આ જન્મે મોક્ષમાં જાય અને લોકના તિરસ્કાર તથા ભીડા જેટલા સહે છે તેટલો જ સાધુનો ભીડો સહન કરે તો સંત જેવો થઈને પરમપદને પામે, આ જીવ કર્મવશ થઈને દરિદ્રતાના કષ્ટને ભોગવે છે પણ જો ભગવાનને રાજી કરવા ત્યાગવૃત્તિથી વ્રતનિયમના સહજ કષ્ટને સહે તો ભગવાનના રાજીપાથી પરમપદનો અધિકારી થઈ જાય. વળી વિવાહ વગેરેમાં જેટલો ઉત્સાહ ધરાવે છે, તેટલો જો ભગવાન અને સંતની સેવામાં ઉત્સાહ રાખે તો દિવ્ય ભાવ પ્રગટ થઈ જાય અને મહાસુખમાં વસ્તે વેપારી વેપાર માટે દુકાનમાં દિનરાત ઘરાકની જેટલી વાટ જુએ છે, તેટલી વાટ ભગવાનની જુએ તો જરૂર ને જરૂર કોઈક દિવસે ભગવાન આવે યંત્રોના વાહનોવાળાઓ કમાણી માટે ટાઢય, તડકો, વરસાદ, ભૂખ, તરસ, ન ગણીને દિવસરાત દોડધામ કર્યા કરે છે તેથી અડધી પણ દોડધામ જો ભગવાન ખોળવા કરે તો સામે ચાલીને ભગવાન જરૂર આવે. પોતાના ગભરુ બાળકને સાચવવા માતા જેટલી જતન રાખે છે. તેટલી ઘરમાં પધરાવેલા ભગવાનની જતન રાખે તો મૂર્તિમાંથી પ્રગટ થઈને ભગવાન તેની સંભાળ

જરૂરને જરૂર લ્યે. આ જીવને જ્યાંથી પોતાનું મન ખડી જાય ત્યાંથી પાછો વળી જાય છે સંસારમાંથી મન ખેડવવું અને ભગવાનમાં તથા સંતમાં મન લગાડવું. ખડવા ન દેવું લોઢાનોગોળો તપાવ્યે જ અગ્નિ સાથે એકમેક થઈ જાય છે. આ દેહધારી સંતમાં જો એકમેક થઈ જાય તો સંતપણું આવી જાય અને સંતપણું આવ્યા પછી ભગવાનના રંગે રંગાઈ જાય તો તેને ભગવાન પોતાના જ ભેગો ભેળવી લ્યે, છૂટોછવાયો ન રખડવા દો, પોતાનો બધો કારભાર ભગવાન તેવા સેવકને સોંપી ઘો છે. સિદ્ધિઓ આપવાનું સંપત્તિ આપવાનું તથા મોક્ષ આપવાનું પણ સોંપી દે છે. રાજા પોતાના વિશ્વાસપાત્રને ખજાનચી, સેનાપતિ, પ્રધાન અને દિવાન બનાવે છે તેમ ભગવાન પોતાના વિશ્વાસ પાત્રને દિવ્ય સંપત્તિઓનો ખજાનચી તથા મુક્તભક્તોનો સેનાપતિ તથા પોતાના કામકાજમાં પ્રધાન તથા માયિક અને અમાયિક રાજ્ય ચલાવવામાં દિવાન કરી દે છે. ભગવાનના સંબંધવાળાએ ભગવાનને તમામ ગુણએશ્વર્યો આવ્યા પછી પણ કોબીમૂળાના શાકની પેઠે પોતાની વાસ્ય ન રાખી મેલવી.

ભક્તજને પોતાના સંતના અને ભગવાનના દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ સ્વભાવ વગેરેને સરખા ન ગણાય. શાસ્ત્ર દ્વારા ભગવાનના સર્વ પ્રકાર દિવ્ય કલ્યાણકારી સમજીએ પછી સંતના પણ દિવ્ય કલ્યાણકારી સમજવા, અને તેવાને સેવીને પોતાના પણ દિવ્ય કલ્યાણકારી કરી મૂકવા. ભગવાનના પરિપક્વ નિશ્રયવાળાને કોઈકદિવસ પ્રારબ્ધને યોગે કરીને કાંઈક વર્તવામાં ફેર પડી જાય તો પણ તેનું અકલ્યાણ ન થાય. અક્ષરાતીત પુરૂષોત્તમ ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે કૃપાઓ કરીને પૃથ્વીને વિષે મનુષ્ય જેવા જણાય છે, તેને જ સદા દિવ્ય મૂર્તિમાન જાણીને ઉપાસના ભક્તિ કરે છે તે તો એ ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે અને અનંત ઐશ્વર્યોને પામે છે અને બ્રહ્મરૂપ મુક્તપણે વર્તતા થકો શ્રીપુરુષોત્તમ નારાયણની સેવામાં વર્તે છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાનની મૂર્તિને પ્રતાપે તથા યોગે કરીને માયિક પદાર્થ માત્ર અમાયિક પ્રત્યક્ષ દિવ્ય થઈ જાય છે. ભગવાનના યોગમાં પોતાના તમામ પદાર્થોને મેલીને દિવ્ય અક્ષરધામનાં બનાવી લેવાં જેમાંથી લૌકિકપણું અને માયા ટળી જાય. સત્પુરૂષમાં દિવ્ય દેવતાબુદ્ધિ કરીને તેના કહ્યા પ્રમાણે વર્તવા માંડે તો તે સંતના તમામ ગુણ તેવા મુમુક્ષ સેવકમાં આવે છે, સત્ય પુરુષની એકેય ક્રિયા જેને નથી ગમતી તેવા જીવને સદ્‌ગુણો આવતા નથી તેથી મોટી ખોટમાં પડેલો જાણવો. પરમેશ્વર અને મોટા સમર્થ સત્પુરુષ જ્યાં ઈચ્છા થાય ત્યાં પ્રવેશ કરે છે અને દર્શન દે છે. તથા સેવા અંગીકાર કરે છે, માટે મહામુક્ત એવા દિવ્યસંત પોતાની મૂર્તિમાં પણ પ્રેમી ભક્તના પ્રેમને અનુસાર હાજર વર્તે છે, માટે પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને ચમત્કારી સંતની મૂર્તિને સર્વ પ્રકારે અદબ મર્યાદાથી સેવવી, ભગવાન સાથે સેવક તરીકે તે મૂર્તિમાં રહીને તેઓ બધુય જુએ છે જમે છે, પોઢે છે,

જાગે છે, જળ પીયે છે. હારતોરાના સુગંધ લ્યેછે. ઉત્સવ સમૈયાને દેખે છે તથા કરેલી સેવાને સ્વીકારે છે, માટે પતિવ્રતા સાધ્વી જેમ પતિની સેવા કરે છે તેમ ભક્તજને પતિવ્રતા ભક્તિથી પ્રત્યક્ષ ભગવાનને સેવી લેવા. અને ચમત્કારી સંતને પણ દાસની પેઠે સેવી લેવા, જે ભગવાન અને મોટા સત્પુરૂષ દિવ્ય દર્શન આપે છે. જાગ્રત તથા સ્વપ્નમાં તમામ સેવા સ્વીકારે છે, તથા જાગ્રત અને સ્વપ્નમાં તમામ મનોરથો પૂરે છે, તથા આજ્ઞાઉપદેશ આપે છે તથા જમે રમે છે તે ભગવાન અને સંતપુરુષ જરૂર પ્રત્યક્ષની માફક જ તેની છાપની, ચિત્રામણીની કે એવી આઠ પ્રકારની મૂર્તિઓમાં વસે જ છે માટે સમજણમાં અને સેવામાં કાંઈ કસર ન રાખવી. દેહ ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણને ભગવાનસ્વરૂપ કરી દેવા અને મુક્તિ સ્થિતિયે વર્તાવવા અને ભગવાન તથા મોટા પુરૂષની સેવામાં જોડી દેવાં. આવા સંત સ્વરૂપ જ થઈ જવું તે ઘણું દુર્લભ છે. પણ ખરા ખબરદારને છે માટે સુલભ કરતાં શીખવું.

આ લોકમાં જેકુસંગીના શબ્દો મા બાપ વગેરે છે. તેને ભગવાન અને સંતમાં વાપરીને દિવ્ય અક્ષરધામના પરાવાણી રૂપ કરી નાખવા અને વિજયી થવું. અંતરમાં વસેલા સંત અને બાહેરના સંતોને એક કરીને પોતે સંત થઈને સંતના મંડળમાં વસવુ. પોતાના કુટુંબને સંત સ્વરૂપ બનાવી દેવા અને બળિયા થાવું. આવા ભક્તની સહાયમાં ભગવાન તથા સંત રહે છે. તેવા થઈને બેફિકર્ય રહેવું કાંઈ ચિંતા ન રાખવી.. ભગવાનને એમને એમ અધિક ભજ્યા કરવા અને સંતનો સમાગમ અધિક અધિક રાખ્યા કરવો, અને એવા દિવ્ય સત્સંગ તે પોતાના પરમ મોક્ષને માટે કરતો જ રહેવો. લૌકીક ઈચ્છાઓને પડતી મેલીને અલૌકિક કરીને સંતોમાં ભળીને સેવી લેવા, પણ માયિકભાવ અને તૃષ્ણા તે ન કરવા આવો સત્સંગ તે જ તે જીવાત્માના પરમ કલ્યાણને અર્થે જ કરવો ભગવાનનું. સંતનું અને સત્સંગનું ખંડન તે મોટો અપરાધ છે, તે ન કરવો. ભગવાન તથા મુક્ત સંત કૃપાયે કરીને જીવોને કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીમાં પ્રગટ થાય ત્યારે જે જે તત્ત્વોને અંગીકાર કરે છે તથા ક્રિયાઓ કરે છે તે સર્વે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, તેના યોગમાં આવેલા કુટુંબ પરિવાર અને તેના તત્ત્વો પણ બ્રહ્મસ્વરૂપ થઈ જાય છે. તે મોક્ષ આપનારાં થાય છે. ભગવાન જે ઘરમાં વસે છે તે ગાર્ય માટીનાં ઘર તે પણ અક્ષરધામ સ્વરૂપ થાય છે, તથા પરિવાર, સેવક, ગાય, ભેંસ, વૃક્ષો, સામગ્રીઓ, અન્ન, વસ્ત્રો, વાહન વગેરે જે જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને મુક્ત સંત પુરૂષને માટે સેવામાં ઉપયોગી થાય છે. તે તે દિવ્ય સ્વરૂપ થાય છે અને ધામમાં પણ તે દિવ્ય સ્વરૂપ થઈને વસે છે અને ભગવાન તેવા સેવકમંડળને પોતા ભેળા ભેળવે છે. માટે પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાનના સેવક તે પૃથ્વી પર અક્ષરધામ સહિત શ્રીહરિમાં જ વસેલા છે એમ સમજવું આવી સમજણવાળા બળિયા ભક્તનું કાલ, કર્મ, માયા ભુંડું કરી શકતા નથી. અને

એવા ભગવાન તથા સંતમાં આવી સમજણ નિષ્ઠાના ફેરફારવાળા હશે તો તેવાનું ભગવાન રૂડું કરવાનું છે ઈચ્છે તોય પણ રૂડું થતું નથી ભગવાન જીવના કલ્યાણ માટે પ્રત્યક્ષ મનુષ્ય સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. ત્યારે મનુષ્યના જવી જ સર્વ ક્રિયા કરે છે તેને દેખીને ભગવાનનો ભક્ત હોય તો તે દિવ્ય લીલાચરિત્ર જાણે છે અને ગાય છે માટે, વિલાસ, રમૂજ, ભોજન, ખેલ, લીલા વગેરે સર્વે મનુષ્યના જેવા જ ચરિત્ર ભગવાન કરે છે. હારવું, જીતવું, ભય, શોક, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા, અહંમમત્વ પરિગ્રહ, ચેષ્ટા વગેરે માયિક જેવા જ ભગવાન પોતામાં દેખાડે છે તે જીવના કલ્યાણને અર્થે છે, તેને ભક્તજન દિવ્ય લીલાચરિત્ર તરીકે ગાઈને પરમપદને પામે છે જીવને સેવા કરવાનો યોગ આવે તે માટે મનુષ્ય જેવડા તેના જેવા જ થાય છે તે માટે ભગવાન મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ સ્વરૂપે જેવા જેવા ચરિત્ર કરે છે તો તે સર્વે ગાન કરવા યોગ્ય છે. પણ એમ ન સમજવું જે ભગવાન થઈને આમ શું કરતાં હશે માટે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સર્વે ચરિત્રમાં કલ્યાણકારીપણું જ સમજવું. ભગવાન તો રાજાસ્વરૂપે વિપ્રસ્વરૂપે સાધુસ્વરૂપે વ્યાસ સ્વરૂપે હોય જે તેઓના ચિન્હોથી શાસ્ત્રે વર્ણવ્યા હોય છે, તે વડે નિશ્ચય કરીને પ્રગટ પ્રમાણ મનુષ્યરૂપ ભગવાનમાં દિવ્યપણું જ સમજવું અને સંશય ન કરવો જે ''ભગવાન થઈને આવા મોટા થઈને આમ કેમ કરતા હશે'' કારણકે પોતે પ્રગટ પ્રમાણ અનાદિ શ્રીહરિકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ ભગવાન સંતરૂપે વ્યાસરૂપે સંતના મધ્યે જન્મ લઈને પૂર્ણ ઉપાસના પ્રવર્તાવવા માટે વિચરતા હોય છે તેના શરણાગતોની ઓળખાણ વાળાઓની પણ મનોકામના પૂર્ણકરવા તે તે સેવા સ્વીકારે છે માટે ભક્તજને દિવ્યપણુ સમજવું. ભગવાન અને સંત જરૂર પૃથ્વી ઉપર વિચરતા હોય છે. તેની જો એ જીવને ઓળખાણ થાય તો પરમ પદ ને પામી જાય. માટે અંધારામાં ન રહેવું, ઓળખી લેવા તેની ઓળખાણ અને દર્શન જે દિવસથી થવા લાગે તે દિવસથી મારું કલ્યાણ થઈ ચુક્યું છે. જે જીવ મારું દર્શન કરે તે વચન માને તેનું પણ કલ્યાણ થઈ જાય તો હું કૃતાર્થ થયો છું. એમ સમજવું. અને પોતે સમાધિમાં જાતો હોય તો પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને તેના સંતને પોતાથી અધિક માનવા, સેવવા અને રાજી કરવા. તે સંત સ્વરૂપમાં મારા પ્રત્યક્ષ ભગવાન જ વર્તે છે, એમ સમજવું સેવવામા નડતી લોકલાજ, આબરૂ, મોટાઈને માયાજાણીને ખસેડી મેલવી.

અતિ મોટા પુરૂષની ક્રિયાઓ કળ્યાઓ આવે નહિ તો પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ક્રિયાઓ તો ક્યાંથી કળ્યામાં આવે ? પણ બુદ્ધિમાન હોય તો આ ભગવાન જ છે એમ પ્રસંગે જાણી જાય. તેના જે અખૂટ બળ સામર્થ્ય તે ભગવાન સિવાય બીજામાં હોય નહિ, તેવા ભગવાનને ઓળખીને સેવનાર તરી જાય છે. તેવા મોટા પુરૂષમાં પણ જો નિર્દોષ બુદ્ધિ રાખે છે. તો તે સર્વ દોષ થકી રહિત થઈ જાય છે, અને દિવ્યપણાને પામી જાય

છે, કારણકે તેને પ્રત્યક્ષ મૂર્તિમાં અતિ દિવ્ય દઢ નિશ્ચય થયો અને લેશમાત્ર અન્તરાય રહ્યો નહીં તેથી તેમાં કોઈ વાતની કસર રહે નહીં. આપણે તો અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણના દાસ છીએ તે અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણના ચરણારવિન્દવિના બીજે ક્યાંઈ પ્રીતિ રાખવી નહિ એવા આ પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાન શ્રીહરિને આધીન રહીને નિરન્તર આનંદમાં રહેવું.

ભગવાનના ભક્તમાં જેને હેત હોય તેવો સંબંધી હોય કે બીજા કોઈ હોય તેનું સર્વેનું કલ્યાણ થાય છે. વળી જેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો આશરો હોય તેમાં ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણ આવે છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન કે સંતપુરુષનો મન, કર્મ, વચને કરીને સંગ કરનારને ભગવાનના કે સંતના સરખી ચમત્કારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રભુની સર્વ ક્રિયા કલ્યાણને અર્થે છે, તેમ સંતની પણ સર્વ ક્રિયા કલ્યાણને અર્થે છે તેવા સદ્‌ગુરૂ સંત કે ભગવાનને ઓળખે અને તન, મન, ધન ફનામકા કરી દે તેવા ભક્ત તે ધામમાં જ છે. એમ જાણવું ભગવાન તેની જરૂર રખેવાળ લે છે. ભગવાનને કે સંતને રાજી કરવા હોય તેણે તે કહે તેમ કરવું પણ પોતાનું ધાર્યું કરવું કરાવવું નહિ. ભગવાન ભલે પરાધીન દેખાય પણ તેને આધીન જ બધુંય છે. તેવા ભગવાનનો કોઈ એમ માનતા હોય જે તે તો નિર્બલ જેવા છે તો તે કહેનાર નિર્બલ થાય છે. ભગવાન તો બળવાળા જ છે. તેણે ભગવાનનો ઓળખ્યા નથી અને ભગવાનની મોટાઈ, કીર્તિ, વખાણ સાંભળીને જિંદગીભર દાઝ્યા જ કર્યો છે. માટે તે પાપે કરીને તેની અંતે માલ મિલકતમાં તૃષ્ણા વધે છે અને તે પોતાના અભિમાન વડે કરીને અસદ્‌ગતિ કે અધોગતિ તેમાં જ જાય છે. આ વાત એમ જ છે, પ્રત્યક્ષ સંતમંડળના દિલમાંથી જે એવો અભાવ લેનાર તે નીકળી ગયો છે. પછી ભલે તે ભભકો રાખતા હોય અને લોકહિતને દેખાડતા હોય તો પણ તે જીવતા નરકમાં જ છે અને મર્યા પછી પણ નરકમાં જ છે એમ જાણવું. એવા પ્રકારના ઘણા આડંબરી જીવો જગતને ભભકા દેખાળતા રહે છે. તે અસૂર સ્વભાવવાળા જ છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી એવા ભભકાવાળાના સમૂહો પણ ભભકાવાળા અને દોષદર્શિઓ તથા દ્વેષીઓ જ હોય છે, તેથી જાણવું જે તે કેવી વાણ્ય મેલે છે અને કેવું ઝેર રેડે છે. અને પોતાના સંગીને કેવા અભાવ ઘાલી દે છે, એવા નકલીને પણ ઓળખી રાખવા તેના સંગથી કુદષ્ટિ અને ઝેર જ વ્યાપે. અને અભાવ તથા અવગુણ લેવાની ટેવ પડી જાય, તેથી શરણે જવાનું અવળું ફળ મળે. ઉદ્ધરવાનું તો એક કોર રહી જાય, જ્યાં તરવાનું છે, ત્યાં જ ડુબવાનું પકડાવી દીધું અને ફુલણજી થઈને ડુબવાનું પકડી લીધું મોટા જોઈને મોહી જવાયું અને ડોળા જોઈને દબાઈ જવાયું અને આસીંગ મેલવાને લાયક થવાયું. અને આટાટોપ જોઈને ઘેરાઈ જવાયું અને ડોળમાં સારું મનાઈ જવાયું પછી મારા જેવો કોઈ નહિ આવા અભ્યાસમાં ઊતરી જવાયું અને આટાટોપીની છાયમાં 'અહો રૂપમ્, અહો ધ્વનિ' લાગી ગયું તેને ઉગરવાનો ઉપાય જે

ક્યાંથી લાવવો ? માટે ભગવાન શુદ્ધ બુદ્ધિ સુઝાડે તે રીતે અંદરના સાક્ષી કહે તે પ્રમાણે શાસ્ત્ર અને સંત દ્વારા સમજાય તેવું ઉત્તમ સ્વકલ્યાણ કરી લેવું કલ્યાણદાતા પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને પ્રત્યક્ષના સંતને સાચવી લેવા. વિવેકથી વિજય થાય છે. એકરંગા દાસભક્ત થાવું બહુરંગા વેષ ન કરવા. એકરંગા એટલે જીવન આખું એક જ રંગ તે પણ ચઢતો ને ચડતો રંગ. તે રંગ એક સર્વોપરી ઉપાસનનો એક સર્વ અવતારોના અવતારીપણાની સમજણનો, એક કાયમ નભી શકે તેવી ભજનસેવા ભક્તિનો એક નિઃસશય અનુવૃત્તિ પાળવાનો એક સર્વ ક્રિયાઓમાં દિવ્ય ભાવનાનો, એક મોક્ષમાં જ છીએ અને ધામમાં જે બેઠા છીએ એવા બળનો એક પોતાના ગુરુ સંપ્રદાય દિન ચર્યા વગેરેનો આવા સાત રંગ તો ચઢતા ને ચઢતા રાખવા. તેમાં ભજનસેવા ભક્તિ, દિનચર્યા વગેરે તો દરરોજ નિયમથી દસ માળા તો ફેરથી જ, સ્નાન કરીને પૂજા કરવી જ. દસ દંડવત્, દસ પ્રદક્ષિણાઓ કરવી જ. એક કે બે વચનામૃતો આદિ વાંચવા જ મંદિરે એક વાર કે બે વાર દર્શન જાવું જ, નામ ધર્માદો, રસોઈ યથાશક્તિ આપવા જ, પ્રત્યક્ષ ગુરૂસ્વરૂપ ભગવાનની સેવા તો કરવી જ. પોતાના કુટુંબને આત્મનિવેદી સેવક કરી રાખવું. તેવી સમજણ કથાવર્તા કર્યા કરવા જ. કાંઈ ન કરી શકે પણ જો એટલું જ જો સમજતો હોય કે ગુરૂસ્વરૂપ હરિને શરણે તરી જવાય તો તેને જરૂરને જરૂર ગુરૂમાં વસેલા શ્રીહરિ તારે છે. પધરાવેલી મૂર્તિઓમાં રહ્યા થકા તારે છે તો સંત એવા ગુરૂસ્વરૂપ મૂર્તિમાં રહ્યા થકા કેમ ન તારે ? જરૂર તારે. જે ભગવાનને શરણે વસ્યા છે તે તરવા માટે જ વસ્યા છે, માટે તે તરતાં તરતાં આશરે આવેલાને જરૂર તારશે, કારણકે ગુરૂદેવ સાચા તારનારા મોટા તરૈયા એવા ભગવાનને ગ્રહણ કર્યા છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન પ્રત્યક્ષ ગુરૂ તે તારે જ છે. પ્રત્યક્ષ ગુરૂ તે સાચા શરણાગતને તારે જ છે આ રીતે એક રંગા રહેવું. તેમાં પણ ભક્તિ, સેવા, ભજન, માળા, દંડવત્ વગેરે વધારતા જાવા. શ્રદ્ધા પ્રમાણે વધારવું પણ પાછા ન પડવું, આવા જે ભક્તો તેઓ સંસારી જીવોના તારનાર થઈ જાય છે, અને ભગવાનની સંપત્તિઓ તરીકે સ્વીકારાઈ જાય છે.

આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તે મારા આત્મામાં અખંડ બિરાજમાન છે અને તે મને આ પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે, તેમ સમજીને તેમા સર્વ પ્રકારે સ્નેહ ભક્તિ કરી લેવી. એવી પ્રીતિવાળા અનન્ય ભક્તની ખબર પોતે ભગવાન જ રખાવે છે. ભક્તને બધી ચિંત ામટી જાય છે. એવા ભક્તને સદા ભગવાન નવીનના નવીન જ લાગતા જાય છે, અને સ્નેહ પ્રીતિ વધતાં જ જાય છે. માટે એકધારા એ પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં અને તેના સંતમાં વરતવું. આવા ભક્તની ઉપર ભગવાનને નવીને ને નવીન હેત રહે છે. અને ભક્તને પણ ભગવાનમાં નવીન ને નવીને હેત રહે છે. અને ભક્તને પણ ભગવાનમાં નવીને ને નવીન આકર્ષણવાળું હેત રહે છે. વચન, મન, દેહ, સંપત્તિ કુટુંબ વગેરે એ સહિત

પ્રત્યક્ષ ભગવાનની મૂર્તિમાં વર્તનારાની ઉપર ભગવાનને તથા મોટા સંતને અધિક ને અધિક સ્નેહ વધતો જાય છે. અતિશય શ્રદ્ધા માહાત્મ્યે સહિત પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા સંતની સેવાચાકરી કરનાર ભક્તને જ પરમ ભાગવત્ ભક્ત કહેવાય છે. તે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા પ્રત્યક્ષ સંતમાં દર્શન, સેવન મનન, નિદિધ્યાસન, નિરન્તર ઉત્સાહ અને હેત ભર્યા કરનારને ચાલુ સાક્ષાત્કારના ફળરૂપ દિવ્ય અલૌકિક સાક્ષાત્કાર થાય છે.

પ્રત્યક્ષ ભગવાનના દર્શન, ભજન,સેવા એવા કરવાં કે ભૂલ્યા ભુલાય નહિ અને તે વિના બીજું ગમે નહિ. તેવી સ્થિતિ થાય ત્યારે જાણવું જે હવે મારું બ્રહ્મપણું સાચું. કારણકે પરબ્રહ્મના સંબંધ સિવાય બીજું કાંઈ ગમતું જ નથી. સંતના સમાગમ વડે આવું નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર થાય ત્યાં જે આવે તેમનું કલ્યાણ થાય છે. જેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં તથા સંતમાં અતિશ્રદ્ધા અને દઢ વિશ્વાસ તથા દિવ્ય ભૂતિ હોય તે છતે દહેજે બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે. આવા ભક્તમાં અક્ષરધામ અને પરબ્રહ્મ શ્રી હરિ પ્રત્યક્ષ વર્તે છે. આવા સંતનું દર્શન થયું ત્યારે એમ જાણવું જે મને સાક્ષાત્કાર ભગવાનનું દર્શન થયું આવી ભાવનાવાળાને ભગવાન જેવું સ્વતંત્ર સામર્થ્ય તે ભગવાનની કૃપા કરીને આવે છે ને એક ઘડી મૃત્યુ આડે હોય તે વખતે પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વિષે અતિશય વૃત્તિ જોડાઈ જાય તો ભગવાનના ધામમાં પહોંચી જાય છે.

પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંત જે વડે રાજી થાય તેનું નામ ભક્તિ તેનું નામ ધર્મ, તેનું જ નામ જ્ઞાન તેનું જ નામ વૈરાગ્ય. તેનું જ નામ વ્રત, તપ,નિયમ, યોગ, યજ્ઞ, દાન, પુણ્ય તે બધુંય તેના રાજી પાના સાધનમાં આવી ગયું માટે તેની રુચિ ઓળખીને અનુવૃત્તિ પાળીને રાજી કરી લેવા. તેનો રાજીપો તો અણધાર્યો છે લાખ વર્ષ તપ કર્યે રાજી ન થાય પણ હેતનો ચીંટોણિયો ગાલે ભર્યે રાજી થઈ જાય, રંગે રમાડોને રાજી થઈ જાય, આંખ્યે કાજળ આંજો અને રાજી થઈ જાય, સુગંધીવાળા ફુલ-હાર પહેરાવો અને રાજી થઈ જાય ઝીણી એવી સેવા ટેલ્ય, ચાકરીથી રાજી થઈ જાય. રાજી થાય તો વિના સાધને અક્ષરધામમાં લઈ જાય. આપણા દેહના સ્વભાવને તથા ઈન્દ્રિયોના વલણને તથા અંતઃકરણના વેગને શ્રીહરિમાં હોમવાં સર્વક્રિયા શ્રી હરિમાં હોમવી જમવું ત્યારે શ્રી હરિના મુખને આપણા મુખ સાથે એક કરીને મહારાજે મુખ ઉઘાડ્યું અને મે તેમાં કોળિયો મેલ્યો અને મહારાજે ગળે ઉતાર્યો એમ કરવું. તે મહારાજને જમાડ્યા કહેવાય. એ રીતે જળ પાવું. એમ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની મૂર્તિ ધારીને પોતામાં તેની ક્રિયા લેવી એવી રીતે ભગવાનનો સંબંધ તે દિવ્ય સંબંધ થઈ ગયો કહેવાય આમ ભગવાનને ભેગા રાખવા અને લાડ લડાવવા.

પરમેશ્વર ગમે તેવા ચરિત્ર કરે પણ શાસ્ત્રીથી બાહેર હોય જ નહિ. આવા વિષયવાળાનું જરૂર કલ્યાણ થાય છે. આ પ્રત્યક્ષ અને ભગવાન અને તેના સંત એવા

સમર્થ છે, જે તે ઈચ્છે તો જડ હોય તે ચેતન થઈ જાય અને ચેતન હોય તે જડ થઈ જાય. માયા પણ ધામરૂપ થઈ જાય અને અશુદ્ધિ તમામ વહી જાય. ભગવાનનો સંબધ એવો અલૌકિક છે આપણે પ્રૌઢા ભક્તિ કરવી. કેવલ ભગવાનનો જ ગમતામાં રહેવું. પોતાના સ્વાર્થની કાંઈપણ યુક્તિ આડી રાખવી નહિ. કેવલ ભગવાનને જ રાજી કરવા ઈચ્છવું. ભગવાન રાજી થાય તે રીતે જ પોતે રાજી રહેવું. પોતાની બરાબરીના ભક્ત ઉપર ઈર્ષ્યા. ક્રોધ કરવા જ નહિ. માન વગેરેનો ત્યાગ કરીને ભગવાનની સેવામાં સાવધાન રહેવું. ક્યારેય પણ મન, કર્મ, વચનાદિકાનાં આચરણમાં ભગવાન કુરાજી થાય તેવું થવા જ દેવું નહિ આવી તમામ રીતે ભગવાન વિના બીજું કંઈપણ ગમે જ નહિઆવા ઊંડા મૂળની પ્રીતિ વધારતી જ જાવી.

પોતાના અનન્ય દાસ ભક્તને માટે ભગવાન નિરન્તર પહેરો ભરે છે તે ભગવાન કૃપા કરીને ભક્તના માયારૂપી અંતરાય રાખીને ઢૂંકડાને ઢૂંકડા રાખે છે અને સેવામાં રસબસ કરી દે છે. સંતનો સમાગમ કરીને રસબસ થવાની રીત શીખવી તથા સમજણ શીખવી જે મોટા પુરૂષ જે જે સ્વભાવ રાખે છે. તે સર્વ જીવના કલ્યાણને અર્થે છે. મોટા પુરૂષ તો નિર્દોષ છે. એમ સમજીને રસબસ થવા શીખવું. ગુણાતીત સ્થિતિમાં વર્તવું. અને ભગવાનના રસમાં એકતાન ઝબોળાઈ જવું સર્વ પ્રકારે જીવના હિતને અર્થે પ્રવર્તેલા ભગવાન કૃપા કરીને જેમ પ્રવર્તાવે તેમ પ્રવર્તવું. આડા અવળું બધુંય સવળું જ ગણવું. જેમ પોતાના દેહને વાળે તેમ તેના થઈને વળવું, જેમ સેવે તેમ સેવાવું. પોતાને દેહને વાળે તેમ તેના થઈને વળવું. જેમ સેવે તેમ સેવાવવું. તો રસબસ થઈને દિવ્ય થવાય છે અને ભગવાનને આકારે થઈ જવાય છે, ત્યારે ભગવાન પોતે રખાવે તે મર્યાદા અને તજાવે તે અમર્યાદા પતિવ્રતાની પેઠે જાણવી.

તપ વડે કીર્તિક સ્વામી તથા ઋભુરાજાની પેઠે શરીરના લોહી સૂકવી નાખવા કરતાંય ભગવાનને અર્થે વાપરવાં ઉત્તમ છે. ભગવાન માટે વપરાય તેનું નામ દમન જાણવું. ભગવાનને સેવવા તે સધવાપણું અને ભગવાનને પડ્યા મેલવા તે વધવાપણું સમજી લેવું. ભગવાન ન ભજાણા તો નિર્વશ જાણી લેવું. અક્ષરધામમાં જવાણું તો વંશવિસ્તાર વાળાપણું અને અખંડસૌભાગ્યપણું જાણી લેવું, આ લોકમાં ભગવાનને વિષે અતિશય પ્રીતિવાળા જે ભક્ત તેની ભક્તિને આધીન થઈને તે ભક્તને સુખ દેવા માટે જેવી ભક્તની ઈચ્છા હોય તે પૂર્ણ કરવા ભગવાન તેવા સ્વરૂપને ધારણ કરે છે અને ભક્તના મનોરથ પૂરા કરે છે. ભક્તને લાડ લડાવે છે. પોતાની સામર્થી છીપાડીને પુત્રભાવે, સખા સખી ભાવે, મિત્રભાવે, સગાભાવે વર્તે છે. મર્યાદા આડ્યા ન કરે તે રીતે ભક્તના મનોરથો પૂરે છે. તે સાથે બીજા અસંખ્યનું પણ કલ્યાણ કર્યે જાય છે. માટે ભગવાન અર્થે સર્વસ્વ વાપરી લેવું. પ્રત્યક્ષ ભગવાને તો પોતાનો દેહ પણ પોતાના

ભક્તને અર્થે શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી રાખ્યો હોય છે તો ભક્તે પણ તેમજ કરી રાખવું, તેવા ભક્તનું જ બધુય ભગવાનને ગમે છે. ભક્ત વિના તો બ્રહ્મા, ઈન્દ્ર, વૈરાજ, ભૂમ્ય પુરૂષ,મહાવિષ્ણું જેવાનું પણ કાંઈ પદાર્થ ભગવાનને ગમતું નથી. આમ સમજવું.

આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન માયિક પદાર્થે કરીને વિકાર પામતા નથી એવી છે દૃઢનિષ્ઠા તે તેને આત્યાન્તિક કલ્યાણ કહેવાય તેણે કરીને સિદ્ધ દશા, પમાય અને જેટલું ભગવાન દેખે તેટલું દેખે તેવો સમર્થ થાય છે, મનુષ્ય જેવા ભગવાન ઈશ્વરો જેવા પણ વર્તે અને કંગાલ જેવા પણ વર્તે આવી સમજણવાલાને કાલ, કર્મ, અને માયા બંધન કરવા સમર્થ થતાં નથી. ભગવાનના સંબંધને પામ્યા એવા જ પશુપક્ષી વૃક્ષ, વેલી, સર્વે દેવતુલ્ય દિવ્ય જાણવાં આપણે તો એક જન્મ,બે જન્મ સુધી પણ ભગવાનને જ રાજી કરવા છે જીવનું કલ્યાણ તો ભગવાનને સર્વ કર્તાહર્તા જાણવામાં જ થઈ જાયછે. અને રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજીની પેઠે ભગવાનને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિયે કરીને ભજવા, ભગવાનના ગમતામાં જ રહેવું. ભગવાનનુ હેત ઊતરવા ન દેવું, તો ભક્ત અને ભગવાનને પરસ્પર એકબીજા વિના રહી શકાય નહીં, તેંમ ભગવાનમાં સમાઈ જવું એ જ કરવાનું છે.

આપણે અનાદિ એવા શ્રીકૃષ્ણનારાયણ એવા પરબ્રહ્મ જે આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેના ઉપાસક છીએ એવા આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને ગમે તેવી શુભ-અશુભ ક્રિયાને કરતાં દેખીને ભ્રમ થાય નહિં અને નિશ્ચય જાય નહિં, અને આ ભગવાન પોતે કહે જે હું ભગવાન નથી, તો પણ નિશ્ચય જાય નહિં, ભગવાનપણું, શાસ્ત્રીય ચિન્હો, ઐશ્વર્યો, ચમત્કારો, સત્યકામ, સત્યસંકલ્પ, અજિતપણું વગેરેથી નક્કિ જ છે. તે કોઈનું હઠાવ્યું હઠે જ નહિં. આ ભગવાનના જ સંસર્ગવાળા એમ કહે જે "આ ભગવાન નથી" તો પણ નિશ્ચયમાં ડગમગાટ ન કરે એવા ભક્તને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયજ્ઞાનવાળો જાણવો. તેને આ ભગવાન જરૂર પોતાના ધામમાં લઈ જાશે.

આ પ્રત્યક્ષ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પરબ્રહ્મ ભગવાન શુભ અશુભ સર્વ ક્રિયાઓને કરતાં થકા આકાશની પેઠે નિર્લેપ છે, એમના ઐશ્વર્યાનો પાર નથી. હાડમાંસમાં દૂધ ઉપજાવવું, અનેક સ્વરૂપે દર્શન દેવું, બ્રહ્મ સ્વરૂપ કરી મેલવા, ભકતની તમામ કામનાઓ પૂર્ણ કરવી, એવા અસંખ્યાત ઐશ્વર્યો છે, અનંત સૃષ્ટિઓના કારણોના કારણ છે, અનેક ધામોના ધામના સ્વામી છે. અનંત મુક્તોના પતિ છે. અનંત દેહીના સ્વામી છે. એમ સમજીને તે આ ભગવાનના ભક્તની પણ સેવાચાકરી કરે અને આનંદમાં મગ્ન રહે અને આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના ભક્તને મોક્ષ સિવાય પોતાનું કોઈ કામકાજ કરાવે નહિ તે આવો ભક્ત બીજાને પણ મૃત્યુનાં ભયથી મુક્ત કરે છે. આવા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના ખરા વિશ્વાસીને મૃત્યુનો ભય નથી. બ્રહ્મસ્વરૂપપણામાં વર્તતા એવા

બાલિયાને મૃત્યુનો ભય નથી. તથા પતિવ્રતાના બલવાળાને પતિના રાજીપાના બલથી મૃત્યુનો ભય નથી. મનુષ્ય સ્વરૂપે વર્તતા એવા આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને મૃત્યુના પણ સર્જનારા સમજે છે તેથી ભક્તને મૃત્યુનો ભય ટળી જાય છે.

જેને આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન ઓળખાણા તે ભગવાનને અર્થે અને તેના ભક્ત એવા સંતને અર્થે શું શું કરે ? લોકલાજને તજે, કુળ, કુટુંબને તજે, રાજ્યસુખને તજે, ધનને તજે, પરસ્પર સ્ત્રી-પુરુષ પણ એકબીજાને તજી દે અને ભગવાન જેમકહે તેમ કરે, તેનો કેફ વર્તે, અને ગમે તેવું લોકમાં તેને અવળું આવી પડે તો પણ તેને તે બધું સવળું જ છે એમ ગણે, અને તેને માટે અક્ષરધામમાં વાસ તે આંહીથી જ છે. જરૂર બ્રહ્મમહોલમાં પહોંચે આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તો સર્વે ગુરુઓના ગુરદેવ છે. અને સર્વે યોગીઓના યોગેશ્વર છે, તે તો એકાન્તિક ભક્તને દેખવામાં આવે છે. આવા એકાન્તના સેવકને આ ભગવાન આ આપણા જેવું આવું તે શું કરવા હશે ? એમ કૃતર્ક થાય જ નહિ. પણ એમ જ થાય જે મારા જેવા સકામ ભક્તના મનોરથ પૂરવા માટે મને ગમે તેવું જ વર્તે છે તે ઠીક કરે છે, મારે માટે જ આમ વર્તે છે, માટે મારું તો કામ થઈ ગયું. એમ દિવ્ય લીલા સમજે. આવા ભક્ત માયાને તર્યા કહેવાય અને જે ધનદોલતનો લોભી ભક્ત હોય. તે ભગવાન પાસે સ્વાર્થ સધાવવા જાય, અને ભગવાન તેનો સ્વાર્થ ન સાધે ત્યારે ઝાંખો પડી જાય, તો જાણવું તે ભક્ત નથી, કારણકે તેનો ધાર્યો લાભ આપે તો હેત રાખે અને ન આપે તો વિખૂટો પડી જાય તે તો સ્વાર્થી છે. જિંદગીભર ભગવાનને પોતાનું ગમતું કરાવે અને લૌકિક લાભમાં જ ભગવાનના દિવસો કઢાવે અને ભાડૂત સાથી જેવા ગણી ભૂતભવિષ્યની બધી ભગવાન પાસેથી જાણવાનો વેપાર કર્યે રાખે અને તેના સ્વાર્થમાં નવરા જ ન થવા દિયે, અને ઓણ વરસાદ કેવો થાશે ? ઓણ શું પાકશે ? ઓણ શું વાવવુ? ઓણ ભાવ કેવાક આવશે ? ઓણ કેમાં લાભ છે ? આવો જ ભગવાનનો ઉપયોગ કર્યા કરે. તેવા તો સાચા ભગવાનના ભક્ત નથી. પણ સ્વાર્થી વ્યાપારી છે એમ સમજવું જો ભગવાન એવાં કામ કર્યા જ કરે તો જીવપ્રાણીમાંત્રને પ્રારબ્ધને અનુસાર કર્મફળ ભોગવાં પડે છે તે સાવ ઊડી જાય પછી પોતાના પ્રારબ્ધને તો એકકોર જ મેલી દીધા અને ભગવાન વડે જ મોજ માણવા માંડ્યા, અને છે કેવલ સ્વાર્થી તે કેમ પાર્ય પડે ? ન જ ડે. માટે તેવા વેપારી ભક્તે ન થાવું. ભગવાનને સ્વતંત્રપણામાં આડખીલી ન કરવી. તેવાને તો ભગવાન પોતે સંભારતા પણ બંધ થઈ જાય છે. અને નડતરિયા રૂપે ગણી લ્યે છે, અને સાવ પડતો મેલી દે છે. પછી સામુંય જોતા નથી પછી તે જીવ પોતાના સ્વાર્થીપણાના દોષ કરીને માયામાંને માયામાં જ રખડે છે. આ વાત પણ

સમજવા જેવી છે. ભક્તને ગમે તેવો ભૂંડો દેશકાળ હોય તો પણ ભગવાનને હેરાન કરવા નહિ અને પોતે મુંઝાવું નહિ. ભગવાનને આવડે તેવું કોઈને આવડતું નથી. બારોબાર કામ કઢાવી નાંખવાની કળા વાપરે અને ભક્તની રક્ષા કરી લ્યે માટે આશરો મોટી વાત છે. શ્રીહરિ કહેતા જે અમે દત્તાત્રેય અવતારમાં સર્વમાંથી ગુણ જ લીધા કપિલ અવતારમાં આત્મા અનાત્માના વિવેકજ્ઞાનથી વર્ત્યા. શેષનારાયણના અવતારમાં યોગી તરીકે વર્ત્યા. શ્રીકૃષ્ણાવતરામાં વિધિનિષેધને ન ગણીને સર્વે ક્રિયાઓ કરી બુદ્ધ અવતારમાં ધર્મ કર્મને ન ગણકાર્યા. હંસ અવતારમાં જ્ઞાન જ કર્યું. વામનઅવતારમાં કૃપાપૂર્વક છેતરપિંડી પણ કરી. રામાવતરામાં દયાળુ પણ રહ્યા અને રાક્ષસો પણ માર્યા. સનકાદિકસ્વરૂપમાં સાધુતા જ રાખી. પરશુરામાવતારમાં ભયંકર કાપાકાપી કરી. નારદ અવતારમાં ભક્તિ પણ કરી અને ખટપટો પણ કરતા રહ્યા. પૃથુરાજા સ્વરૂપમાં સામ દાન, ભેદ,દંડ વાપર્યા. વ્યાસાવતારેમાં શાસ્ત્રો જ રચતા આવ્યા છીએ. આચાર્યરૂપે અવતારોમાં સંપ્રદાયો બાધતા આવ્યા છીએ અને આ વખતે અમારા અવતારીપણાની જ પરબ્રહ્મ વિદ્યા વાપરીએ છીએ, અને સંતોને અમારા સ્વરૂપે ગાઈએ છીએ અને તમામ શરણાગત જીવોના સેવા વડે જ સંત દ્વારા ઉદ્ધાર કરીએ છીએ, અને અધર્મી જીવનવાળા મોટામાં મોટા અસુરોને પણ શરણમાં લઈને રક્ષા કરીને પણ તેણે કરેલા ઉત્પાતોને શમાવી દઈએ છીએ, તેથી પૃથ્વીના તમામ જીવો અમોને વિશ્વંભર, શરણાગતરક્ષક, કરુણાસાગર ક્ષમા વારિધિ, મોક્ષદાતા, સાધુજનપ્રતિપાલ એવા અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ સ્વરૂપે વર્ણવે છે. અમો તો જેના તરફ દૃષ્ટિ દઈએ તેનો મોક્ષ જ છે. એમ જાણી લેવું. તેના કાલ, કર્મ, માયા, વાસના વગેરે હઠી જાય છે, અમારી એવી કૃપા છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ ભગવાને કહ્યું છે તે સમજવું, અને આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનું સ્વામિનારાયણ સ્વામિનારાયણ એમ રટણ કરવું અને મોટા સંતને પણ સાથે સંભારવા તેથી શાશ્વતી નિરાંત થઈ જાય છે. અમારાં દિવ્યે લીલાચરિત્ર ગાવાં સાંભળવા અને વર્ણવવા. તેથી મોટી શાંતિ મળશે એમ પોતે શ્રીહરિએ કહ્યું છે કે,જે સર્વમા અંતર્યામી છે, જે ધામોના ધામી છે જે અવતારી છે જે આનંદ આપનારા છે તેજ આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન છે એમ જાણનારને પૂર્ણજ્ઞાની કહેવાય.

પોતાના શરીર, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ વગેરે બહુ જ ચંચળ હોય તો તેને સદા ભગવાનમાં જોડી દેવાં અને સેવા કર્યા જ કરવી. તેણે કરીને ચંચળતા ટાળવી. મોટા સંતની સેવા કરીને આશીર્વાદ મેળવીને પણ ચંચળતા ટાળવી. દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ જેટલે વેગે દોડતા હોય તેટલે વેગે પડકારીને ભગવાનમાં લગાડતાં જ રહેવા, જેથી ભગવાન પોતે તેના વેગ ટળી જાય ત્યાં સુધી, તેને પોતામાં ખેંચી

લેશે, પછી તો ભગવાનનો વિયોગ થાય તો પ્રાણ જાવા જેવું થઈ જાય, ત્યારે ભગવાન તેને પોતાના બળે કરીને જીવાડે છે, અને પોતાના સ્વરૂપે બ્રહ્મસ્વરૂપ કરી મેલે છે. પછી ભક્ત બધાને વિઘ્નોથી ઉપરવટ વર્તે છે અને સિદ્ધ એવી દિવ્ય દશાને પામી જાય છે. અને પોતાને યોગે કરીને બીજાને પણ સિદ્ધ દિવ્ય દશા પમાડી દે છે. આ બધુંય સંત વતે પણ થાય છે. તેવા મોટા સંતને પોતાના આત્માને ઠેકાણે સાચવે અને ભગવાનને પોતાના આત્માના આત્મા કરીને રાખે તો પણ તે સિદ્ધ એવી દિવ્ય દશાને પામી જાય છે. આવા ભક્તને માયા પણ મુક્તાણી થઈને મદદ કરે છે માટે પોતાને જે આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે તેને વિષે જે પતિવ્રતાની ટેક રાખવી. ભગવાન મારામાં અને બીજામાં રહ્યા થકા જ સર્વે ક્રિયાના કરનારા છે, છતાં નિર્લેપ છે આવી નિર્વિકલ્પ સમજણ કાયમ રાખવી અને સંતને સેવવા. એવી સેવાવાળો તે અક્ષરધામને જ પામી રહ્યો છે. ભગવાનને ભૂલીને બીજે માલ મનાય તેને મોહિની નડી એમ જાણવું ભગવાનને ન ભૂલે તો તેને સર્વમાં શ્રીહરિ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અનુકુળ છે એમ જાણવું. એવા અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણને લઈને આપણે બધા આંહી પણ મુક્ત અને મુક્તાણી સ્વરૂપમાં છીએ. એમ દિવ્યભાવમાં વર્તવું અને ભગવાન વિના કાંઈ પણ નથી. એમ સમજી ભગવાનમાં તે તે સ્વરૂપમાં ગરકાવ રહેવુ. અને આ પ્રત્યક્ષનાં કથા કીર્તન, લીલાશ્રવણ વગેરે ઉત્સવ સહિત કરવાં. આમ સર્વમાં મને રાખે, દેખે સેવે તેને પૂરો આત્મદર્શી જાણવો કારણકે આવા ભક્ત તે આત્મા છે, આ અક્ષર છે અને આ અક્ષરાતીત શ્રીહરિ છે. તે જ આ પ્રત્યક્ષ મારે ત્યાં આવ્યા છે આવી રીતે સ્પષ્ટ દેખે છે. માટે તેને સર્વ મુદ્દો હાથ આવ્યો. જાણવો સર્વ પ્રકારનું માહાત્મય સમજાણું જાણવું એને કોઈ ક્રિયા બંધન કરશે નહિ તેને ક્યો એવો પદાર્થ છે જે ભગવાનમાંથી પાડે ? ભગવાનનો પાડ્યો પણ ન પડે. ભગવાનના સંતનો પાડ્યો પણ ન પડે. જેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનનું અને સંતનું માહાત્મય સમજાણું છે તેનો મોક્ષનો પાયો અચલ છે, તેની કામનાઓ ભગવાન પૂરે છે. સર્વે ધામો પોતાના અવતારો સંપત્તિયો, સામર્થ્યો વગેરે દેખાડે છે માટે ભક્તિવાળાઓએ ઉપર કહ્યાપ્રમાણે પરમ ભાગવત એકાન્તિક ભક્ત થાવું. ભગવાનને અખંડ રાખવા, ભગવાનના સંતને સંભારીને એકાન્તિક ભક્ત સતત રહેવા વધવાની પ્રાર્થના કરવી અને એવા મુક્તોમાં ભળવાની ઈચ્છા રાખવી. અને ભગવાન કહે તેમ કરવું તથા સેવીને ભગવાન અને મોટા સંતપુરુષનો રાજીપો મેળવવો તથા મુક્ત સ્થિતિએ વર્તવું, દેહ દશાએ ન વર્તવું, દિવ્ય દશાએ વર્તવું. સંપૂર્ણ સુખ ભગવાનમાં રહ્યું છે, અતિ સંબંધવાળાને સર્વ સુખ મળે છે. ભગવાનનો અતિશય સંબંધ રહે તેવો ઉપાય કરવો. ઝાઝી બુદ્ધિવાળાને આ વાત સમજાય છે અને ઉપાય ગોઠવે છે અને અતિ

સુખ લઈ લ્યે છે. આવી બુદ્ધિવાળો પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ મોક્ષને માટે લઈ લ્યે છે. માટે દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણને પ્રત્યક્ષ ભગવામાં જોડી દેવા અને ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ અલૌકિક સુખ લઈ લેવું. પોતાને ક્ષેત્રજ્ઞ ચેતન માનીને ભગવાનને વિષે હેતભક્તિ કરવી. ભગવાનના સુખ વિના બીજે ક્યાંઈ નથી. ભગવાનનાં મનુષ્યસ્વરૂપ અને અક્ષરધામના દિવ્યસ્વરૂપને એક જાણીને સેવનારને કોઈ જાતની કસર રહેતી નથી. કામ, સ્વાદ, સ્નેહ, હાવ-ભાવ, ચેષ્ટા, ક્રિયા વગેરે ભગવાનના અલૌકિક અને અજેય છે. તે બુદ્ધિમાનના જાણ્યામાં આવે છે. એવા ભગવાન અને તેના સંતની પ્રાપ્તિ કૃતાર્થપણું જ છે. માટે દાસપણે વર્તવું અને સર્વે અવતારોમાં જે જે ચમત્કારો છે તે આ પ્રત્યક્ષ મને મળ્યા એવા ભગવાનમાં છે. એમ જાણીને સેવવા. સંતના વચને કરીને માયિક દૃષ્ટિ ટાળવી ભગવાન મરજી આવે તેવા ભોગ ભોગવે છે અને ભક્તને પૂર્ણકામ કરે છે માટે પ્રગટ પ્રમાણ ભગવાનને સેવવા. આ તમામ વાર્તા પ્રગટ પ્રમાણ ભવનમાં સમજવી.

તમામ પદાર્થોમાંથી વૃત્તિ તોડીને પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં રાખવી. જે જે વિષયમાં મોહ ખેંચતો હોય તે તે વિષયને પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાંથી પ્રાપ્ત કરવા એવા પ્રયત્ન કરનારને સર્વ પ્રકારનો મોહ શાંત થઈ જાય છે. કારણકે ભગવાનના સ્વરૂપમાં અનન્તગણા સર્વ વિષયોના દિવ્ય સુખો રહ્યા છે તે મળે છે, તેથી ભક્તજન પૂર્ણ તૃપ્ત થઈ જાય છે. એવા પતિવ્રતાના અંગવાળો ભક્ત ભગવાનને અતિશય વ્હાલો છે. જેને ખપ હોય તેણે પતિવ્રતાને અંગે સેવા કરવી. ભગવાનના જ વિષયમાં સુખિયો થાય તો સિદ્ધ દશાને પામીને કૃતાર્થ થયો જાણવો. આવા ભક્તને ભગવાનના સુખનો અખૂટ સાગર મળે છે અને બીજાને પણઆપી શકે છે. સાચો રસિક ભક્ત રસિયા એવા ભગવાનની મોજ માણે છે. લૂખા લૂખાને મોજ મળતી નથી. લૂખો ભક્ત ભગવાનને ગમતો નથી. ગોપીયોએ રાધા, લક્ષ્મી જયા, પાર્વતી, સરસ્વતી, સાવિત્રી, પ્રભા, સંજ્ઞા, ગાયત્રીની પેઠે રસિક થઈને ભગવાનને સેવ્યા તે તરી ગયો. ભગવાન અને ભગવાનના ભક્ત તીર્થ છે તેના યાત્રાળું જરૂર તરી જાય છે. માટે પોતાના જીવાત્માને બ્રહ્મ સાથે એક્તા કરીને પરબ્રહ્મની સ્વામીસેવકભાવે ભક્તિ સેવા ઉપાસના, અનુવૃત્તિ બજાવવી.

જેને પ્રકટ ભગવાન મળ્યા હોય અને ઓળખાણ હોય તેણે તો ભગવાન રાજી હો તેમજ કરવું એ ઠીક છે. એમ કરતાં કરતાં મોટી પદવીને પમાય છે. ભગવાન તેવા સેવકને પોતાના રસબસ કરીને તૃપ્ત કરી લે છે પણ પોતે ભગવાન તો નિર્લેપ જ રહે છે. ભક્ત જો પતિવ્રતા થાય તો ભગવાન પત્નિવ્રતવાળા થાય જ. પતિવ્રતા પોતાના પતિને જ પક્ષ રાખે છે તેમ પત્નીવ્રતવાળા ભગવાન પતિવ્રતા ભક્તનો જ

પક્ષ રાખે છે. ભક્ત જો મોટા પુરૂષની આજ્ઞામાં વર્તવા લાગે તો પણ કલ્યાણ થાય છે. તો ભગવાનના પતિવ્રતવાળો જે થાય તેને શું શું ન મળે ? તે સર્વ વસ્તુના આનંદને મેળવે છે. આભલાનો સ્વભાવ છે, જે તેમાં સામે આવે તે દેખાય. તેમ ભગવાનનો સ્વભાવ છે. જે સામે આવે તે ભગવાનમાં દેખાય. ભગવાનના ગુણવાળો થાય. પરમેશ્વર કૃપા કરે અને અતિશય મોટા સંતની સેવા કરે તો સેવકમાં તમામ દિવ્યપણાના ગુણો આવે છે દેહ કરીને સેવવા તે સેવાયજ્ઞ, ઈન્દ્રિયો વડે કરીને અનુભવમાં લેવા તે વૃત્તિયજ્ઞ, અંતઃકરણ વડે અંદર ઉતારવા તે ધારણયક્ષ ચૈતન્યમાં જોવા તે ધ્યાનયજ્ઞ, જીવાત્મામાં પધરાવવા તે સમાધિયજ્ઞ કહેવાય. સર્વોપરી સમજવા તે જ્ઞાનયજ્ઞ કહેવાય. હેતથી જોડાવું તે યોગયજ્ઞ કહેવાય. આત્મનિવેદી થવું તે સમર્પણ યજ્ઞ કહેવાય. ભગવાન સાથે રમવું તે ઉત્વસયજ્ઞ કહેવાય. ભગવાનને ગમે તે કરવું તે તપયજ્ઞ, ભગવાન બાબત જ વર્ણવવું તે સ્વાધ્યાયયજ્ઞ કહેવાય, ભગવાન અને તેના સંતોને આપવું તે દાનયજ્ઞ કહેવાય. ભગવાન અને સંતો માટે ખમવું તે વ્રતયજ્ઞ કહેવાય. ભગવાન અને સંત માટે ખર્ચવું તે દ્રવ્યયજ્ઞ કહેવાય, ભગવાન , સંત અને સત્સંગના કેફમાં રહેવું તેને આધ્યાત્મિકયજ્ઞ કહેવાય. ભગવાનના પ્રસાદ જમવા, પીવા તે સોમયજ્ઞ કહેવાય. હાથી, ઘોડા, રથ, વિમાન વગેરે ભગવાન અને તેના સંત લેખે વાપરવા તે અશ્વમેધ યજ્ઞ કહેવાય. દૂજાણું દૂધ, દહીં, ઘી વગેરે ભગવાન અને સંત માટે વાપરવા તેને ગોમેધયજ્ઞ કહેવાય, પુત્રપરિવારને ભગવાન અને સંતની સેવામાં જોડવા તેને નરમેધયજ્ઞ કહેવાય. પોતાના કુટુંબના જીવનનો તાંતણો ભગવાન અને સંતમાં બાંધવો તેને સૌત્રામણીયજ્ઞ કહેવાય, ઉપજ કમાણી, લાભ તે ભગવાન અને સંત લેખે કરી રાખવાં તે કારીરીયજ્ઞ કહેવાય, જે કાંઈ કરવું તે ભગવાન અને સંત માટે જ કરવું તેને પ્રભુમાં હવનહોમ કહેવાય મોક્ષ મેળવવો તેને પરમપદયજ્ઞ કહેવાય. ભગવાનના સંબંધવાળી તમામ પ્રવૃત્તિઓને નિર્ગુણયજ્ઞ કહેવાય. પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રતિમા તમામ યજ્ઞો સમાઈ જાય છે અને તે જ પરમયજ્ઞ છે. પોતાના બ્રહ્મસ્વરૂપમાં પરબ્રહ્મ ભગવાન પ્રત્યક્ષ દેખાય તે સર્વ યજ્ઞનું ફળ છે.

દેશ-વિદેશ રહેલી પ્રિયા-પત્નીને જેમ પ્રિય પતિનું સ્વરૂપ જ ભાસ્યા કરે છે તેમ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને નિહાળ્યા કરવા, પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપનું બળ, મહારક્ષા કરે છે. તેવા બળવાળાને એકાન્તિક ભક્ત કહેવાય. તેવા બળવાળો આશરો કાયમ રાખવો. ભગવાનની સ્વરૂપનિષ્ઠા સર્વથી અધિક કરી રાખવી. ભગવત્સ્વરૂપનાં બળવાળાને પાકા સત્સંગી એકાન્તિક ભક્ત જાણવાં. ભગવાનમાં અતિશય પ્રીતિવાળાને કંઈકરવું બાકી રહેતું નથી. એકાન્તિક પ્રીતિમાં સર્વ સાધન

સમાઈ ગયા. આ વાત સારમાં સાર છે. પરબ્રહ્મ એવા આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તે પોતાની બ્રહ્મસ્વરૂપ જે અંતર્યામી શક્તિ તેણે કરીને સર્વમાં વ્યાપક છે. તેમા અંદર આના આ પ્રત્યક્ષ પરબ્રહ્મ રહ્યા છે તેના બંને સ્વરૂપમાં દૃઢ નિશ્ચયવાળાને અક્ષરધામનીા પ્રાપ્તિ જ છે. ભગવાન સર્વ રીતે ભોગ કરતાં થકા પણ અભોક્તા છે અને તેના સંત સર્વ સેવા ગ્રહણ કરતાં થકા પણ નિર્લેપ છે, એમ સમજીને નિર્લેપ, અકર્તા, અસંગી સમજીને તેના યોગ રાખવો. સર્વગુણે સંપૂર્ણ નિર્દોષ સર્વ સુખ નિધાન ભગવાનને લક્ષ્મીજી વર્યા તેમ આપણે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વર્યા છીએ આનું નામ વિવાહયજ્ઞ જાણવો. પ્રાકૃત ચરિત્રમાં પણ દિવ્યપણું જાણનાર સાચો ભક્ત કહેવાય, ગોપીઓની પેઠે આવા ભક્તને ભક્તિયજ્ઞ જાણવો. અનેક જન્મનાં સુકૃત જેને હોય તેને કદમ્બલીલા જેવા ચારિત્રોમાં તથા કુબજાવિહાર જવી લીલામાં દિવ્ય, નિર્ગુણ નિર્લેપ અને આકર્તાપણાની સમજણ ઉદય થાય છે એવા ચરિત્ર અને લીલામાં નિઃસંશય સેવાનો લાભ લ્યે એવી જ ભક્તિ તે જ પરમપદ છે. આવી રીતની ભક્તિ તે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય થકી અધિક છે. આવી ભક્તિવાળાને પ્રીતિમાં શું બાકી છે ? ભગવાન વયા ગયા પછી ધામમાં મળવાના છે, માટે હોય ત્યારે પણ પરમપદ માણી લેવું. લોકલાજ મેલીને ગોપીઓએ માયા આડી ન આવવા દીધી અને સેવી લીધા. મનુષ્યો જેટલી ક્રિયાઓ કરે છે તે બધી જો પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં કરે તો ભક્તિસ્વરૂપે થઈને મોક્ષને માટે થાય છે. તેમાં લોકલાજ રૂપી માયાની નડતર ન રાખવી. ભગવાનના ભક્તો જો સંતમાં નિષ્કપટપણે વર્તે તો તે પણ તરી જાય છે. ભગવાનનો ભક્ત જે જે ક્રિયા કરે છે. તે કેવલ ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તની સેવા અર્થે જ કરે છે, માટે હરિભક્તની સર્વે ક્રિયા ભક્તિરૂપ છે અને નિષ્કામ કર્મ જ છે. જેને પરમપદ પામવું હોય તેણે ભગવાન અને સંતમાં સર્વસમર્પણ યજ્ઞ કરવો, આ પુરૂષ પ્રયત્નરૂપી સાધન સર્વે સાધનોમાં મોટું સાધન છે. તમારે તો આટલું જ સમજવું. જે આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તે જ અક્ષરધામમાં બીજા ધામોમાં અને સર્વ સૃષ્ટિઓમાં છે. અંતર્યામી છે તે આંહી આપણી ભેગા આપણા જેવા થઈને રહ્યા છે, તે જ્યાં જ્યાં છે ત્યાં ત્યાં આપણે પણ છીએ અને તે આ ભગવાનની સાથે જ પરમધામ છે. તેમાં આ આપણે મુક્ત છીએ અને તેને વર્યા છીએ. તેના છીએ આપણે સર્વે ભગવાનને લઈને દિવ્યવર્તીએ છીએ, જેમાં અસંખ્ય જીવોનું કલ્યાણ સહેજે જ થઈ જાય છે. આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન જ્યાં બીરાજ્યાં તે જગ્યા પણ નિર્ગુણ છે. વસ્ત્ર, અલંકાર, વાહન, પરિચર્યા કરનારા સેવક. ખાનપાન નિર્ગુણ છે. આવા પ્રત્યક્ષ ભગવાનની રીતિ તો અલૌકિક છે. આમ સમજનાર ભક્ત સર્વ સાધનના અંતને પામ્યા છે. આ વાર્તા શાસ્ત્રમાં પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંત દ્વારા સમજાય તેને જ દૃઢ આશ્રય છે. આ વાત

જીવનદોરી છે. સર્વ વાતમાં આ વાતનું બીજ લાવવું. આ પ્રત્યક્ષ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્મ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન આપણાં ઈષ્ટદેવ છે. એસાથે જ છીએ તે પરમપદમાં જ છીએ. સ્વરૂપનિષ્ઠમાં પરિપૂર્ણપણું વર્તે છે. તેથી સર્વે સાધનની સમાપ્તિ થાય છે. પતિવ્રતા પતિનો ગુણ જ લ્યે છે. સર્વ ક્રિયાને સારી જ માને છે. રાસ રમવામાં ગોપીઓને બધી ચેષ્ટા સારી જ માની. તેમ જેને ભગવાન અને સંતનું તમામ કામકાજ સારું જ લાગે તેવા સ્થિતપ્રજ્ઞને બીજું કાંઈ સમજવાનું રહેતું નથી. કારણકે પોતાના ઈષ્ટદેવ જે આ પ્રત્યક્ષ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તેમાંથી કોઈ રીતે બુદ્ધિ ડગતી જ નથી અને અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણને વિષે નિર્ગુણ ભક્તિ મટતી જ નથી. તે સિદ્ધ ગતિમાં જ વર્તે છે.

શાસ્ત્રોમાં ભગવાનનાં ચરિત્ર કાં ભગવાનના સંતના ચરિત્રો છે. તેમનું માહાત્મય સમજનારને કલ્યાણના માર્ગમાં કાંઈએ સમજવું બાકી રહ્યું નહિ. આ વાત સમજ્યે જ છૂટકો છે. નારદ, સનકાદિક, શકજી, બ્રહ્મા, શિવજી પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને પ્રત્યક્ષ સંતને જ કલ્યાણના દાતા બનાવે છે અને તેનું જ માહાત્મય બતાવે છે. આવા દૃઢ નિશ્રયવાળાને સર્વે મુદ્દો હાથ આવ્યો. બ્રહ્મા, શિવ, બૃહસ્પતિ, પરાશર, આદિક સકામ એવા મોટામોટાઓ પણ પ્રત્યક્ષ, ભગવાન અને પ્રત્યક્ષ સંતના માહાત્મય સહિત નિશ્રયવાળા હોવાથી કલ્યાણના માર્ગમાં વિજયને પામ્યા તેમ પ્રત્યક્ષની ઓળખાણ કરીને આશ્રયવાળા કલ્યાણમાં વિજય જ પામે છે. સાધુ થકી કોઈ બીજી મોટી પદવી નથી. ભગવાનના પ્રતાપ જેવો જ સાધુનો પણ પ્રતાપ છે. ભગવાનને પ્રતાપે કરીને એ સાધુ અલૌકિક ઐશ્વર્ય સામર્થીને પામે છે. એવા સંતે ભગવાનની મૂર્તિસ્વરૂપી ચિંતામણિ હાથમાં રાખી છે માટે તેમના હાથમાં સર્વે વતાની સિદ્ધિ છે અને તેથી જ પ્રત્યક્ષ ભગવાન જેટલું જ પ્રત્યક્ષ સંતનું માહાત્મય છે. એવા સંત તે ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજા કોઈ પદાર્થમાં લોભાતા નથી. આવા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સંતની સેવા કર્યાનું જેને વ્યસન પડે તેને સંત વિના એક ક્ષણમાત્ર રહેવાય નહિ. એવા સંત આગળ કંગાલની સમાન પ્રિતીયે મુક્ત થકો દીન આધીન રહે. પોતામાં ભગવાનનાં જેવા ઐશ્વર્ય આવે તો પણ ટહેલચાકરી કરતો રહે, પિતરાઈ દાવો બાંધે નહિ. અને બરોબારિયાપણું કરે નહિ એવા ભક્ત ઉપર ભગવાન અતિશય પ્રસન્ન થાય છે. આવી પ્રસન્નતા મેળવવા ભગવાનના ભક્તે ભવગાન અને ભગવાનના ભક્તને ગમતું જ કરવુ. અંતરાય કરનારનો ત્યાગ કરવો. આત્મજ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ધર્મપણ જો અંતરાય કરતાં હોય તો તેને પણ પાછા પાડીને ભગવાનની સેવા ભક્તિનું જ મુખ્યપણું રાખવું તે જો સહાયરૂપ થતાં હોય તો જ ઠીક છે. સવળું લેનારા ઉપર ભગવાન અને સંતને અતિ હેત થાય

છે. ત્યાગ થોડો રહેશે પણ ઉપાસના સર્વોપરિ રહેશે તો અસંખ્ય જીવનાં કલ્યાણ થાશે. જો ભગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે ભગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું અને હું ભગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું. જેનું રૂડું થાય છે તે પણ ભગવાનના ભક્તની સેવામાંથી જ થાય છે, પ્રત્યક્ષ ભગવાનને રાજી કર્યાનો ઉપાય તો મન, કર્મ, વચને ભગવાનના ભક્તની સેવા કરવી એ જ છે જેને ભગવાનના ભક્તનો સંગ છે અને ભગવાનનો રાજીપો છે તે જો મૃત્યુલોકમાં છે તો પણ ભગવાનના ધામમાં જ છે, કેમ કે જે સંતની સેવા કરે છે અને ભગવાનના ગમતામાં છે અમારે તો ભગવાનનો રાજીપો થયા સારું જન્મોજન્મ ભગવાનના ભક્તની સેવા જ કરવી છે. આ વાર્તા સર્વેને જીવનદોરીરૂપ છે.

મારું રૂપ માયાથી મુક્ત અને પર એવું જે બ્રહ્મ છે તે છે. આવા મનન સહિત બ્રહ્મનો સંગ કરે તેને બ્રહ્મના ગુણ આવે છે અને માયાનો સમાધિ ટળી જાય છે. બ્રહ્મસ્વરૂપ થવાનું કારણ તથા ધામમાં જવાનું કારણ તો પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, ધ્યાન, કીર્તન, કથા, લીલાચરિત્ર, સ્મરણ, આદિક છે. એમ કરનારાનો જીવાત્મા ભગવાનના ધામને જરૂર પામે. જેને અનેક જન્મનાં સુકૃત ઉદય થયાં હોય તેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડવૃત્તિ રહે છે, જ્યારે બીજામાંથી હેત તૂટે છે અને ભગવાનમાં હેત થાય છે ત્યારે તેની ભગવાનમાં અખંડવૃત્તિ રહે છે, તેને કાંઈ કરવું રહ્યું નથી. તે તો કૃતાર્થ થયો છે. કારણ કે તેનો જીવ ભગવાનમાં બંધાયો છે તેથી તેનો ભગવાનમાં પ્રવેશ થાય છે ભગવાનના ભક્તની મને, વચને, દેહે કરીને જે સેવા બની આવે તેણે કરીને જેવું આ જીવનું રૂડું થાય છે અને સુખ થાય છે તેવું બીજે કોઈ સાધને કરીને થતું નથી. ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તની સેવાચાકરી મળે ત્યારે પોતાનું મોટું ભાગ્ય માનીને સેવાભક્તિએ કરીને જ કરવી. તે સેવા અને ભક્તિ તથા પ્રીતિ ગુણાતીત બ્રહ્મસ્વરૂપ થઈને કરવી, તેને બ્રહ્મસ્વરૂપ કહી છે. ભગવાન અને ભગવાનના ભક્ત રાજી થાય એવું કાર્ય કરે તો આને આ દેહે પરમપદ પામ્યા જેવું સુખ ભોગવે. તેનાં ભૂંડા કર્મ નાશ થઈ જાય અને પરમપદને પામે. ભગવાન અને ભગવાનના સંત જે જે પ્રકારે આપણી ઉપર રાજી થાય અને કૃપા કરે તેમજ આપણે વર્તવું. ભગવાન અને ભગવાનના સંતને રાજી કરીને અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય વગેરે પ્રકાશને પામ્યા છે. અને દેવલોક તથા મૃત્યુલોકમાં જે જે સુખિયા છે તેણે સર્વેએ ભગવાન અને ભગવાનના સંતને રાજી કર્યા છે, તેણે કરીને સુખિયા છે. માટે ભગવાન અને ભગવાનના સંત રાજી થાય એ જ ઉપાય કરવો. ભગવાન અને ભગવાનના સંતનો ગુણ ગ્રહણ કરવાથી ભગવાનના ધામમાં નિવાસ થાય છે. સાધુ જેમ વઢીને કહે તેમ તેમ ગુણ

લેવો. ભગવાનના સ્વરૂપનું જેને અખંડ ચિન્તવન થાય છે તે તો કૃતાર્થ થયો છે. તેને કાંઈ કરવું બાકી રહેતું નથી.

શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે 'આ દેહને મુકીશું પછી કોઈ રીતનો જન્મ થવાનું નિમિત્ત તો નથી. તો પણ અંતરમાં એમ વિચારીએ છીએ કે જે જન્મ ધર્યાનું કોઈક કારણ ઉત્પન્ન કરીને પણ સંતના મધ્યમાં જન્મ ધરાવો એમ જ ઇચ્છીએ છીએ' આવા પ્રત્યક્ષ ભગવાન ઓળખીને જેઓ આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપના દર્શન કરનારા છે અને ચિન્તન કરનારા છે તે કાળ, કર્મ, માયા આદિ સર્વેના બંધન થકી છૂટીને અભ્યપદને પામે છે, સત્યપુરુષની આજ્ઞામાં વર્તે છે તે જ આત્મસત્તા સ્વરૂપે વર્તે છે. ભગવાનના ખરેખરા સત્પુરુષ તો અલૌકિક દૃષ્ટિએ મુક્ત જ વર્ત્યા કરે છે. જેને ભગવાનના સંતને વિષે આત્મબુદ્ધિ છે તેને ગુણ જ આવે. ભગવાનના ભક્તને ભગવાનને વિષે પ્રીતિમાં વિઘ્ન કરે એવું કોઈ પદાર્થ વહાલું રાખવું નહિ. પરમેશ્વર વિના બીજું જે જે પદાર્થ અધિક જણાય તેનો અતિશય ત્યાગ કરવો તે ત્યાગ ખરો, પ્રત્યક્ષ એવા આ ભગવાનના લીલાચરિત્ર ચમત્કારના ગ્રંથ કરવા, વાંચવા, વંચાવવા એ સાચા ભક્તનું કર્તવ્ય છે. પ્રત્યક્ષ અને સંત એ બે જ કલ્યાણકારી છે. ભગવાનના સાધુ તો બ્રહ્માદિક દેવ થકી પણ અધિક છે. આ જીવને, ભગવાનના સંતની પ્રાપ્તિ થઈ તે ઉપરાંત બીજું કોઈ કલ્યાણ નથી. એ જ પરમ કલ્યાણ છે, અને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સંતની સેવા તો બહુ મોટા પુણ્યવાળાને મળે છે. માટે ભગવાનના સંત સાથે તો સ્ત્રી, પુત્ર, મા-બાપના હેત કરતાં વધારે હેત કરવું તેણે કરીને કૃતાર્થ થઈ જવાય છે. ભગવાનના ભક્તનો જે પક્ષ રાખે તેના પંચ મહાપાપ સર્વે મટી જાય છે. જેને ભગવાનનો અને ભગવાનના ભક્તનો પૂરો પક્ષ હોય તેને જ ભગવાનનો પૂરો ભક્ત કહેવાય. પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તને અર્થે કરી રાખે અને સત્સંગને અર્થે માથું દેવું હોય તો દે. જેમ પત્ની પતિનો પક્ષ રાખે, તેમ પક્ષ રાખે પોતાના ઇષ્ટદેવ આજ્ઞા આપે જે પરમહંસથી તો તત્કાળ પરમહંસ થઈ જાય. એક ઘડી કે અર્ધી ઘડી પણ જો ભજનમાં જોડાય તો સમગ્ર પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. જેને પોતાના કલ્યાણની ઇચ્છા ન હોય તેને પોતાનાં દેહ, ધન, ધામ, કુટુંબ, પરિવાર સર્વને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની સેવા જોડી દેવાં, અને ભગવાનની સેવામાં જે પદાર્થ કામ ન આવે તો તેનો ત્યાગ કરી દેવો એવો જે ભગવાનપરાયણ વર્તે તે ગૃહસ્થાશ્રમી હોય તો પણ ભગવાનના ધામમાં પરમમોક્ષને પામે છે. જેની પતિભાવે ભગવાનમાં વૃત્તિ જોડાણી છે તે ધામમાં જ વર્તે છે. ગમે તેવો પામર અને પતિત જીવ હોય તો પણ ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તને આશ્રિત થાય તો તે જીવ કૃતાર્થ થઈ

જાય છે. માટે જેને ભગવાનના ભક્તની સેવા પ્રાપ્ત થઈ હોય તેણે તો નિધડક રહેવું. જીવને બળ પામવાને અર્થે ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તની સેવા બરોબર બીજો કોઈ ઉપાય નથી. પ્રત્યક્ષ ભગવાન કે ભગવાનના સંતનું જ્યારે દર્શન થાય છે, ત્યારે સર્વે દુઃખનો નાશ થઈ જાય છે. ભગવાનના ભક્ત છે તે તો કેવલ બ્રહ્મની જ મૂર્તિયુ છે. ભગવાનના ભક્તની જે સેવા કરવી તે બરોબર કોઈ પુણ્ય નથી પોતાના જીવને બળવાન કરવા સારું ભગવાનના ભક્તને મન, કર્મ, વચને કરીને શુદ્ધ ભાવે સેવવા. આ પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પરબ્રહ્મ તે રસિક છે, ત્યાગી છે, જ્ઞાની છે, રાજાધિરાજ છે, કૃપાળુ છે, યોગી છે અને વજ્રયી છે, એવા ભગવાનનો અલ્પજીવ એમ જાણે જે મેં મોહમાં નાખ્યા પણ તે તો મોહથી નિર્લેપ છે. એવા ભગવાનના એક આશ્રયે કરીને જ કલ્યાણ છે. સાધનો તો ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે છે. મુક્તદશામાં, યોગદશામાં, સિદ્ધદશામાં, બ્રહ્મદશામાં પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનાં ગુણચરિત્ર ગાવાં અને પ્રત્યક્ષ ભગવાનને સેવવા એ જ કર્તવ્ય છે. મોક્ષમાં પણ એ જ ભગવાનને રમાડવા છે. ભગવાન લેખેના ભક્તને ભગવાન પોતા જેવો જ કરે છે. સ્વામિસેવકપણાનો નાતો ધામમાં છે તે આંહી પણ સિદ્ધ કરવો. જેટલો ભગવાનનો પ્રતાપ સમજે તેટલો તેવો દિવ્ય પોતે થાય છે.

પ્રત્યક્ષ ભગવાનના અવિચળ નિશ્ચયને નિર્વિકલ્પક સમાધિ જાણવી. નારદજી, શુકજી, સનકાદિક, દત્તાત્રેય, કપિલ, પૃથુ, ઋષભ, વામન, પરશુરામ, રામચંદ્રજી, મોહિની, શંભુ, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, સૂર્ય, લક્ષ્મીજી, રાધિકાજી, જયા, લલિતા, પાર્વતી, ગંગાબા, લાડકીબા, કુશવ, કુવરબાઈ, મોટાંબા, પ્રભા, સંજ્ઞા, સરસ્વતી, ભક્તિમાતા વગેરે આવી નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળાં જ જાણવાં. તેઓએ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ એવા આ પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિના સ્વરૂપના નિશ્ચયે કરીને નિર્વિકલ્પ સમાધિની સ્થિતિ રાખી છે તેમ તમારે રાખવી. આવી પ્રત્યક્ષની સમજણ તે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને રાજી કરવાનો ઉપાય છે. આવી સમજણવાળા ઉપર ભગવાન બહુ જ રાજી થાય છે.

જે ગોપીઓને રાસક્રિડામાં ન જવા દીધી, તે દેહ મૂકીને શ્રીકૃષ્ણનારાયણ પાસે ગઈ. આવી અસાધારણ ભક્તિ કરવી. આ ભક્તિ મોટા પુરુષની સેવાયે કરીને આવે છે. તેમની સેવા મન, વચન, કર્મ વડે કરવી. એવા સંતનો સંગ મન, કર્મ, વચન વડે કરવો. તે સંગમાં સર્વે કલ્યાણનાં સાધન આવી જાય છે. ભગવાન અને સંતને અર્થે પણ ખર્ચ કરીને સેવા કરે તે આને આ જન્મે ઉત્તમ ભક્ત થાય છે. જે જે ભગવાનના સંબંધને પામ્યા તે સર્વેનું કલ્યાણ થયું છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સંબંધને પામ્યા તે સર્વેનું કલ્યાણ થયું છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખતાં લીન

થાય તેજ યોગીને નિદ્રા કહી છે. એક ક્ષણમાત્ર ભગવાનના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ તે હજારો વર્ષો પર્યન્તના સુખ આપનારી છે. સાધુસ્વરૂપે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તો અહિંસાપરાયણ વર્તે અખંડિત બ્રહ્મચર્ય રાખે. શરણાગતને આત્મજ્ઞાન આપે દિવ્યતા પ્રગટાવે અને શરણાગતોને કૃપાયે કરીને તારે તેવા ભગવાનને ઓળખીને તથા તેવા સંતને ઓળખીને આશ્રય કરવો તે થકી જીવનું કલ્યાણ થાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાનના અવતારને મળેલા સંત સાથે અતિશય પ્રીતિ થાય એ જ આત્મદર્શનનું તથા પરમેશ્વરનું સાક્ષાત્ દર્શન થવાનું સાધન છે. મનુષ્ય સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના પ્રસંગવાળો બીજના ચંદ્રમાની પેઠે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. તેને મતે તો પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા તે દિવસથી મારું કલ્યાણ થઈ ચૂક્યું છે અને જે મારું દર્શન કરશે કે મારી વાત સાંભળશે તે જીવ પણ સર્વ પાપ થકી મુકાઈને પરમપદને પામશે એવું કૃતાર્થપણું નક્કી થાય છે. આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના યોગને પામીને વૃક્ષ પણ પરમપદનું અધિકારી થાય છે. ભગવાનની સાધુ સ્વરૂપ મૂર્તિનાં દર્શન કરનારાનાં ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તણાઈ જાય છે અને સમાધિ થઈ જાય છે. જે જે સમયમાં ભગવાનના અવતાર હોય તે તે સમયમાં ભગવાનની મૂર્તિમાં એવા ચમત્કાર જરૂર હોય છે તેથી ભગવાન ઓળખાય છે. દૂર શ્રવણ. દૂર દર્શન, દિવ્ય દર્શન જેવા વચનસિદ્ધ સત્યસંકલ્પ વગેરે ચમત્કાર જરૂર હોય છે, પ્રત્યક્ષ ભગવાન એક ઠેકાણે રહ્યા થકી અનેક ઠેકાણે દર્શન આપે છે. તેવી વ્યાપકતા છે. સત્પુરુષનો આશરો કરે તે અતિ પવિત્ર થઈને સમાધિમાં જાય છે. મોટા સત્યપુરુષ જેના ઉપર રાજી થાય તે જીવ દૈવી થઈ જાય છે. માટે જે રીતે ભગવાન અને ભગવાનના ભક્ત રાજી થાય તેમ કરવું. ભગવાન પોતે અલમસ્ત સ્વતંત્ર વર્તે છે. તે આ લોકના જીવને દેખવામાં આવે એવા આડંબરમાં ઊતરતા નથી. પોતાના ધાર્યા પ્રમાણે જ વર્તે છે. લોકોને ગમે તેમ લાગે, ભગવાન બેફિકર બેપરવા વર્તે છે. તેમના સંતનું વર્તન પણ ઘેલાના જેવું હોય. આ લોકમાં મળતું આવે તેવું ન હોય. તેને બંધન જ નથી, પણ ભગવાનના ભક્તને અર્થે પ્રવૃત્તિમાં જોડાવું તેવી ભક્તિ કરે છે. આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં તમામ અવતારો, ઈશ્વરી દેવો, આચાર્યો અને વ્યાસો સમાઈ ગયા છે એવો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખવો. આવા ભગવાનને જે જે પ્રકારે ભજશે તેને નિર્ગુણપણું થઈ જાશે. બધો મુદ્દો આમાં આવી ગયો. આ જીવને જ્યારે ભરતખંડમાં મનુષ્યદેહ આવે છે ત્યારે ભગવાનના અવતાર કાં ભગવાનના સાધુ એ જરૂર પૃથ્વી ઉપર વિચારતા હોય છે. તેની જો એ જીવને ઓળખાણ થાય અને ભગવાનનો પાર્ષદ થાય તો અતિસુખિયો થઈ જાય. આ ભગવાનની મૂર્તિમાં ધ્યાન કરનારને ઉત્તમ દિવ્ય સિદ્ધ દશા થાય છે. આવા ભક્ત ભગવાનની પેઠે

સ્વતંત્ર થકા દેહ ધરે છે. અને અદૃશ્ય થાય છે. વડની વડવાઈ જેટલા પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં વળગશે તેને અક્ષરધામનું જીવન મળશે.

જેને હેતનું અંગ હોય તેને પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના કે સંત વિના ઘડીયે ચાલે નહિં. સર્વે સાધનનું ફળ પ્રત્યક્ષ સત્સંગ છે. સત્સંગે કરીને ભગવાન અતિશય વશ થઈ જાય છે. સારા સંસ્કાર સત્પુરુષને યોગે કરીને જ થાય છે. એવા સત્પુરુષોની આ સભા તે અક્ષરધામની સભા છે. ગોલોક વૈકુંઠાદિકની સભા કરતાં અધિક છે. આવું અલૌકિક દિવ્યપણું સમજવું, પરોક્ષના કરતાં વધારે પ્રત્યક્ષ ગુરુસ્વરૂપ શ્રીહરિમાં પ્રતીતિવાળાને સર્વ અર્થ પ્રકાશે છે દેહ મૂકીને જે પામવા છે તે દેહ છતે જ મળ્યા છે. તેજ પરમપદ અને મોક્ષ છે. આ વાત અતિ ઝીણી છે. જેને પ્રત્યક્ષ સંત અને પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે, તેને દેહ છતે જ અક્ષરધામની પ્રાપ્તિ છે અને દિવ્ય ત્યાંની સેવા મળી ગઈ છે. માટે ફરીથી જન્મ ધરવો પડશે નહિ; ધામમાં જ છે, જૂનો ડગલો ઉતારવા પૂરતું જ કામ બાકી છે, આવી ઝીણવટ સમજવી, ભગવાન અને ભગવાનના ભક્ત તથા પોતાનું દિવ્ય મહાત્મ્ય સમજનારાને માયા ટળી ગઈ છે. બ્રહ્મમુક્ત થઈ જવાયું છે અને મુક્તમંડળમાં પ્રીતિવાળા થવાયું છે અને સર્વે ભગવાનના દયા આદિ ગુણવાળુ થવાયું છે અને તેને દિવ્ય વ્યવહાર જ છે. માયિક વ્યવહાર નથી, સંસારી દૃષ્ટિવાળા તો તેને બાધિતાનું વૃત્તિ ગણે છે, પણ મુક્ત તો તેને પરબ્રહ્માનુવૃત્તિ વર્ણવે છે, અને તે મુક્ત ભક્ત પોતે તો તેને બ્રહ્માસ્વરૂપાનુવૃત્તિ જાણે છે. અને લૌકિક દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તેને છે નહિ કિન્તુ બધાં દિવ્ય અક્ષરધામનાં છે, જેથી મુક્તોની જ ભાષાનાં વ્યવહાર કરે છે અને ત્યાંના જ શબ્દો આંહીની રીતમાં મેળવે છે. માટે માતા-પિતા, પુત્રપરિવાર, પત્ની, બાંધવ વગેરેના દિવ્ય અર્થો છે. આંહીના નાતજાત કુટુંબના રચેલા શબ્દો કે અર્થો નથી. વ્યવહાર અને ક્રિયાઓ, સ્થિતિઓ તે બધું ધામનું છે અને સમાધિનું તથા સ્વાલીલાનું સ્વતંત્ર છે એમ જાણવું. એમ જ છે એમાં કાંઈ ફેર નથી. આવી દિવ્ય સમજણ અને મહાત્મ્ય સહિત પરાભક્તિ તે શાશ્વત ફળવાળી જાણવી. તેવી પરાભક્તિ માટે મોટા સત્પુરુષની સેવા અને પ્રસંગથી જ ઉદય પામે છે. આવા નિષ્કામ દિવ્ય સમજણવાળા ભક્ત બહુ જ મોટામાં મોટા એવા દિવ્યસુખને અક્ષરધામમાં આના આ જ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની સમીપે પામે છે, તથા આના આ પ્રત્યક્ષ દિવ્યમૂર્તિ એવા ભગવાન તે ભક્તમાં આંહી અને ત્યાં સર્વે ઠેકાણે તે ભક્તમાં પોતાનું સર્વસ્વ અવતરણ કરીને વસે છે, તેથી ભગવાન જ કેમ જાણે હોય તેવા આનંદ, સુખ, ઐશ્વર્ય, દિવ્યતા, સિદ્ધિઓ ચમત્કારોવાળો થાય છે. આ કથા વંચાય છે તે પરવાણી અક્ષરધામની છે. તમો પણ મુક્ત છો.

જેને પોતાના જીવનું કલ્યાણ ઇચ્છવું તેને તો ભગવાન અને ભગવાનના સંતથી ઉપરાંત બીજુ કાંઈ જગતમાં સુખદાયી નથી. તેના જ પક્ષમાં વર્તે, તેમ રહેવામાં જીવાય કે મરી જવાય તો પણ આવો ભક્ત અક્ષરધામમાં અને આંહી પણ આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની સેવામાં જ છે અને કાયમ સેવામાં જ રહે છે તથા રહેશે તેને આ ભગવાન ભેળો જ રાખે છે. બીજે ક્યાંય રહેવા દેતા નથી. તેથી તેવો ભક્ત છતે દેહે જ ભગવાનના અક્ષરધામને પામી રહ્યો છે. મરીને ધામમાં જવું એમ નથી. જો બેપરવાઇ રહેવાય તો તે આ ભગવાન સાથે રહેવામાં નડે માટે બેપરવાઈપણું ન થવા દેવું સર્વ કાર્યસિદ્ધ થયા પછી તમામપણું મેળવ્યા પછી બેપરવાઈપણું તે મોટું વિઘ્ન છે. કારણ કે બેપરવાઈપણાનું નામ જ આશ્રયભંગ એટલે સંબંધહાનિ. તેથી કઈ પડતીમાં ઓરાશે તેની સીમા નથી, માટે સ્વામિવિવેકપણું છે તે જ સ્વામી સાથે રહેવાની કડી છે. દાસીપણું તે સ્વામીથી છૂટા પડવા જ ન દે. આ શાશ્વતિ સમજણ જાણવી. એકાન્તિક ભક્ત એવા સંતજન તે આવી સમજણમાં જ રહીને પોતે સ્થિર કરેલ રહેઠાણરૂપી જે અક્ષરધામ તેમાં પરબ્રહ્મ એવા સ્વામીને સેવે છે અને શતાવધાની તથા સહસ્ત્રાવધાનીની પેઠે અનન્ત પ્રકારના સર્વજ્ઞપણા વડે લૌકિક. અલૌકિક તમામ કારખાનાં ચલાવ્યે જાય છે, ધામમાં જેમ અસંખ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરીને સેવે છે તેમજ અક્ષરધામમાં, બીજા ધામોમાં, ઈશ્વરસૃષ્ટિઓમાં, જીવનસૃષ્ટિઓમાં યોગ્ય એવા અસંખ્ય મૂર્તિ સ્વરૂપે થઈને તે તેની રીત પ્રમાણે સુરત દઈને વર્ત્યા કરે છે. ક્યાંય ન્યુનતા કે ભૂલ દેખાતી નથી. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ભક્તોએ આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને તેના પ્રત્યક્ષ સંતની સર્વ પ્રકારની સેવામાં રહીને અતિશય સાવધાની રાખવી. તમામ પદાર્થો કે બહારના કે અંદરના જે જે ઉદ્‌ભવે તે ભગવાનની સેવામાં મેલી દેવા, નિર્ગુણ કરી દેવાં, પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં દઈ દેવાં, તે સાવધાનપણું સાચવવું. ભગવાન સંબંધવાળી માયા બ્રહ્માંડ મનુષ્ય વગેરે દિવ્ય અને શાશ્વત થઈ જાય છે એમ છપૈયા વગેરેનું શાશ્વતપણું જાણવું.

પોતાના દેહના જતન માટે જેટલી આત્મબુદ્ધિ તથા પ્રીતિ રહે છે તેટલી પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને ભગવાનના સંતમાં રહે તો નિર્વિકલ્પ સમાધિ કરતાં પણ વધારે શાંતિ સદાય વરતવા લાગે, અને એવો ભક્ત તે ભગવાન કે ભગવાન ભક્ત થકી ક્યારેય વિખૂટો થાય નહિ. જાનકીજીની સમજણ જેવી સમજણવાળા એવા ભક્તના સંગમાં રહેવું, અને ભગવાન તથા ભગવાનના સંતમાં અતિશય હેત રાખવું, અને ભગવાનને ગમતું હોય તેમ જ રહેવું. ભગવાનની ઇચ્છા તે જ આપણું પ્રારબ્ધ છે. માટે ભગવાનથી કાંઈ જુદું નથી એમ વરતવું, અનેક પ્રકારની સેવાચાકરી, દાસીપણું,

પતિવ્રતાપણું, વગેરે ભક્તિમાંથી જે રુચિ વડે ભગવાનમાં હેતથી જોડાવાય તે ભક્તિ કરીને ભગવાનને વશ કરી લેવા શીખવું. આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં દૃઢ વિશ્વાસે રહે તેની, જેમ માતા બાળકની રક્ષા કરે છે તેમ, હું રક્ષા કરું છું. જે આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તની પ્રીતિથી સેવા કરે, દેહ દાબે. ખાધા-પીધાની ખબર રાખે અને પોતા પાસે પોતાને મનગમતી વહાલી વસ્તુ હોય કે નવી આવે તે સંતને અર્પીને પછી પોતાના કામમાં વાપરે એવી રીતે મન, કર્મ, વચને કરીને જે વર્તે તેના અંતરમાં ભગવાન અને સંતનું માહાત્મ્ય પૂરેપૂરું હોવાથી તેનામાં ભગવાન અખંડ નિવાસ કરીને રહે છે અતિશય મોટા સત્પુરુષ તો જીવ પર દયાયે કરીને બાહ્ય રીતિયે વર્તતા હોય છે. તેઓ અસંખ્ય જીવોને મુક્ત કરી મેલે છે. ભક્તજને તો પોતાની રુચિ પડતા અંગની જ ભક્તિપ્રધાન રાખવી એ સિદ્ધાન્તિત વસ્તુ છે પતિવ્રતાને સ્વપતિમાં જ સર્વસ્વપણું છે, તેમ સ્વામિવ્રતવાળા ભક્તને સ્વસ્વામી એવા ભગવાનમાં જ પ્રીતિ ટેક અને સર્વસ્વપણું છે. તેથી પોતાના પ્રત્યક્ષ ઈષ્ટદેવ જે આ ભગવાન તે વિના તેના જે બીજા અવતારો હોય તે સંગાથે પણ પ્રીતિ થાય નહિ, કેવલ જે આ પ્રત્યક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેમાં જ પ્રીતિ રહે અને તેની મરજી પ્રમાણે વર્તે તેને ટેક કહેવાય. હનુમાનજીને રામચંદ્રજીમાં જ ટેક છે, તેવી ટેકભક્તિ આ પ્રત્યક્ષમાં રાખજ્યો. જડભરતે બ્રાહ્મણજન્મમાં જાણી જોઈને ભગવાનમાં જ સ્નેહ રહેવા ગાંડાઈ રાખી, તેમ આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં જ સ્નેહ રાખવા વર્તવું. સત્પુરુષનો સમાગમ કરતાં કરતાં દેહભાવ ટળીને પ્રત્યક્ષ ભગવદ્‌ભાવ વધવા લાગે છે અને ભાવનામય થઈ જાય છે. ખરા ભક્તજને તો ભગવાનમય થઈ જવું. ભગવાનના સંબંધવાળી ક્રિયા, સત્કર્મ, ધર્મ, વગેરે ભાગવતધર્મરૂપી ભક્તિ જ છે, તેજ આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો ઉપદેશ છે. આવા ભાગવતધર્મ વડે અક્ષરધામ પમાય છે. ભગવાનનો ભક્ત ગમે તેવા વાંકમાં આવે તો પણ ગુણ જ લેવો, કારણ કે તે અક્ષરધામનો અધિકારી છે, આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને ભજે છે, માટે નિર્ગુણ છે, અને અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણના અક્ષરધામમાં ભેળું જ રહેવું છે દેહ તો પુરુષનો કે સ્ત્રીનો, ગમે તે હોય, પણ દેહ મૂકીને ભગવાનના ધામમાં જ્યારે જાય છે ત્યારે જેવી ભગવાનની મરજીહોય તેવો મૂર્તિસ્વરૂપ થઈને તથા એ ભક્તને જેવી સેવાનો અવકાશ આવે તેવો ચૈતન્યસ્વરૂપે થઈને ભગવાનની સેવા કરે છે, માટે રુચિ પ્રમાણે સેવવા, ધામમાં પણ રુચિ પ્રમાણે સેવા છે તે સમજી રાખવું.

આ સેવાએ કરીને ભગવાન રાજી થાઓ એટલી ઈચ્છા તો રાખવી, તો પણ તેને નિષ્કામ ભક્તિ કહી છે. ભગવાનની પેઠે સેવા કરવા યોગ્ય એવા જે સંત તે માયાને દબાવીને ભગવાન સંબંધી ક્રિયાને જ કરે છે. તેમને મનુષ્ય જેવા કે દેવ જેવા ન જાણવા. માટે જેને કલ્યાણનો ખપ હોય એવા પુરુષે એવા સંતની તથા સ્ત્રીવર્ગે એવી

સાંખ્યયોગી સાધ્વીની સેવા કરવી. એવા સેવકને માયા બંધન કરતી નથી. ભગવાનમાં સર્વ વિષયનાં સુખ એક કાલે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં અને તેના સંતમાં જોડાવું, જેમ સંત કહે તેમ વરતવું, પોતાના મનનું ગમતું કરવું નહીં. ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ભક્તિ કરનારાને બ્રહ્મર્ષિ જાણવા સર્વ રીતે નિષ્કામ ભાવનાવાળા સંતને ભગવાન સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ છે, એવા સંતને વચને કરીને આ ભગવાનમાં જોડાવું. એવા સંતમાં જેને જેને હેત હોય તે સર્વેનું કલ્યાણ થાય છે; સાક્ષાત્ સંબંધે કરીને બધાં સુખ લેવાં શીખવાં, કેવલ વાર્તાએ કરીને પૂર્ણ સુખ નથી મળતાં, માટે સાક્ષાત્ સેવવા તો સુખિયા થવાય. નિષ્કામ ભક્ત ઉપર ભગવાનની બહુ પ્રસન્નતા થાય છે, જેને ભગવાન તથા સંત જીવન થઈ ગયા છે તેને તેનું સુખ મળે છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા મોટા સંત સાથે પૂર્ણ હેતથી વર્તે તેની મરજી પ્રમાણે વર્તે તે ભાગવતધર્મમાં જ વર્તે છે અને ભગવાનમાં અર્પણ થયેલ જ છે. માટે તેમ જ રહેવું. ભગવાનને રાજી કરવા જ બધું કરે તેને આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો અતિ રાજીપો તથા શાબાશી મળે છે. અક્ષરધામમાં વિરાજમાન એવા પ્રત્યક્ષ ભગવાન તમારી સર્વેની દૃષ્ટિગોચર સાક્ષાત્પણે વર્તે છે. બન્નેમાં લગાર પણ ભેદ નથી. બન્નેનાં સ્વરૂપ, અવસ્થા, ઊંચાઈ, પુષ્ટતા, રોમ, પરમાણુ એક જ છે. ગુણાતીત છે એમ દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા થવાય છે. તેને ભગવાન વિના બીજો કોઈ ઈશક રહેતો નથી. જેને મોટા સાધુ સંગાથે હેતુ થયુ હોય તેને તો આ લોકનું કોઈ પદાર્થ અંતઃકરણમાં ટકવા પામે નહિ, તો આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં હેતવાળાની તો શી વાત જ કહેવી ? જેમ ભગવાનનું ગમતુ હોય તે પ્રમાણે જ વર્તવું અને ભગવાનના ભક્તને રાજી કરવા. સંતના હૃદયમાં ભગવાન સાક્ષાત વિરાજે છે, તેની સેવાથી ભગવાનની સેવા કર્યા તુલ્ય ફળ થાય છે. પ્રત્યક્ષ ભગવાનને ઓળખવા તથા પ્રત્યક્ષ ભગવનના સાધુનો સંગ કરવો તે મોટામાં મોટું કલ્યાણનું સાધન છે. તે સાથે ઉપાસના સર્વોપરિપણાની રાખવી. તો આત્મ, બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ એ સર્વે પ્રત્યક્ષ દેખાવા લાગે છે અને પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા ધામના ભગવાનને એક સમજી રાખ્યા હોય તો તેનું બહુ જ રૂડું થાય અને જરૂર કલ્યાણ થાય છે. ભગવાનમાં પ્રીતિવાળા સાધુનો સંગ થજ્યો એય ભગવાન પાસે માંગવું. પરબ્રહ્મ આ શ્રીહરિને સર્વ કર્તાહર્તા સમજ્યા એમાં સર્વે સમર્પણ આવી જાય છે, કાંઈ બાકી રહેતું નથી. આવી વાત સિદ્ધ કરીને જીવાત્મામાં મૂર્તિમાન રાખવી અને જગ પ્રત્યક્ષ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણના રાયણ એવા પરબ્રહ્મને ભજવા.

મોક્ષ આપે તેવા પરમભાગવત ધર્મ પાળનારને સાચું નાણું તે તત્ત્વજ્ઞાન કરીને પણ સંત સાથે ભગવાન લેખે જ કરી રાખવું. આ પ્રાણી સંસારનો મૃગલો જો મોક્ષ ન સાધે તો પાછળ કાલરૂપી પારાધિ લાગ્યો છે અને આગળ સગાસંબંધી, રાજા,

પ્રજા વગેરે નારડા વાટ જુએ છે. તેમાંથી છૂટી શકવાનો નથી. આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય મળે તો પણ આ જીવ તૃપ્ત થયો નથી અને થવાનો નથી, માટે પરબ્રહ્મમાંથી સાચી તૃપ્તિ મેળવી લેવી. પોતાના તથા બીજાના જીવાત્માને મોક્ષદાનંરૂપી અભયદાન આપવું, અપાવવું, મોક્ષદાન તે મોટામાં મોટું, દિવ્યમાં દિવ્ય, શાશ્વતમાં શાશ્વત અને છેલ્લામાં છેલ્લું અખૂટ અને અસીમસુખ આનંદનું દાન છે. તેને આપનારા અને લેનારા બંને મહાસુખિયા થઈ જાય છે, ભગવાનમાં પ્રીતિવાળો, ભગવાનમાં તૃપ્તિવાળો, ભગવાનમાં સંતોષવાળો થાય તેને કાંઈ કરવું બાકી રહેતું નથી. રાગદ્વેષરહિત થઈને ભગવત્પરાયણ એવો શરણાગત જીવાત્મા ભગવાનની માહાત્મ્યજ્ઞાનવાળો થઈને ભગવાનમાં લગ્ન થયે સતે લગભગ ભગવત્પણાને પ્રાપ્ત થાય છે. આ દેહ અને તેના પૃથિવી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ તે ભગવાનનાં છે. આ ઇન્દ્રિયો અને તેના વિષયો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, ગ્રહણ, ગતિ, વાચા, સર્ગ, આનંદ તે પણ ભગવાનનાં છે. અંતઃકરણ અને તેની વૃત્તિઓ પણ ભગવાનનાં છે. ચૈતન્ય આત્મા અને તેનાં ગુણ, ધર્મ વગેરે ભગવાનમાં છે. આવો પરબ્રહ્મમાં પ્રવેશ પામેલો ભક્તજન સદા મુક્ત જ છે. એમ સમજવું. ખરો ભગવાનનો યોગી થાય તો આખા જગતને ભગવાનના યોગી બનાવીને સુખિયું કરી દે. ભગવાન જેનામાં વિશેષ રહ્યા છે તેવા ભક્તો તો જગતને તારનારા છે. આપણે ભગવાનને ગમી જોઈએ એવા થાઈએ તો ભગવાન હસતા હસતા આપણે ત્યાં આવે. ભગવાનમાં વર્તનારો ભક્ત જગત આખાને પવિત્ર કરી મેલે છે. સારી અવસ્થા, આચાર, વિદ્યા, ધન, રૂપ, વંશ, મોટાઈ, વગેરે જો ભક્તિ સાથે હોય તો બધાંય ભગવાનનો રાજીપો લેવામાં ઉપયોગી થઈ ગયા જાણવાં. જેને માયિક પદાર્થો, હર્ષશોક નથી ઉપજાવી શકતા તે મોક્ષમાં જ છે. સર્વ પ્રકારનાં કર્મો અને ફલોનો ભગવાનમાં અર્પનારને મોક્ષપદ પ્રાપ્ત જ છે. સર્વે સંકલ્પ વિરામ પામેલાને ભગવાનમાં જ સંતોષી સ્થિતિ થાય છે. ભગવાન મળે એટલે બીજા બધા રસ નીરસ થઈ જાય છે. ભગવાને ઓતપ્રોત કરીને જે થાય તે અધ્યાત્મ પ્રસાદ રૂપે થાય છે. અહંકાર અને મમકાર મટી ગયા એટલે શાશ્વતી શાંતિની હાજરી થઈ ચૂકી જાણવી. બ્રહ્મસ્થિતિવાળો પરબ્રહ્મપદમાં હિલોળા માણે છે. કામકાજ તો બધા અસંગી થઈને અણગમાપૂર્વક કરવા. ભગવાનને માટે કામકાજ કરનાર સંત જ છે અને મુક્ત જ છે. ભગવાનમાં આસક્તિવાળો ભગવાનને જ પામે, બીજાનો પણ મોક્ષ થાય તેવા નિર્ગુણ કર્મ તો બીજાને શિખવાડવા પણ કરતા રહેવા, પરમ ભાગવતધર્મમાં જ રહીને મરણ પ્રાપ્ત કરવું એ ઉત્તમ છે. મારું બધુંય દિવ્ય સમજનાર દિવ્ય થઈ જાય છે. મારા પરાયણ થઈને મારા આશરામાં જ્ઞાની એવો આત્મવેત્તા મારા જેવો પાવન થઈ જાય છે. મને જો

અકર્તા અભોક્તા જાણે તો તે પણ બંધનરહિત થાય છે. ગમે તે કાર્ય કરો પણ ફળસંકલ્પ ન રાખો તો સર્વ સમજણ મળી ચૂકી જાણવી. નિત્ય તૃપ્તિવાળો ફળકર્મ નથી ઈચ્છતો તેથી ગમે તે કરે તો પણ અકર્તા જ છે. પાપીમાં પાપી પોતાને ઓળખતો હોય પણ મારામાં ભળી જાય તો મારા સ્વરૂપે વખણાઈ જાય દુઃખનો સાગર જ્ઞાનસ્વરૂપી વહાણવડે તરાય છે અને ભવસાગર સંત વડે તરાય છે, અને માયામહાજાળ તો ભગવાનના ભજન વડે કપાય છે. જેને આત્માનું જ્ઞાન અને પરમાત્માનું વિજ્ઞાન બરાબર ઉદય પામ્યું તેને મોક્ષસ્થિતિની શાંતિ અનુભવાય છે. અને અંતઃકરણના રાગદ્વેષ મટ્યા એટલે સાધુતા આવવા માંડે છે. અને પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિ બંને ભાગવત્પરાયણ થઈ જાય છે અને આત્મામાં પરમાત્મા ભાસવા માંડે છે ત્યારે ભગવાનનો સાચો લેપ આત્મામાં લાગ્યો ગણાય અને બીજા બધા લેપ નિવૃત્ત થાય છે, ભગવાનપરાયણ ભગવાનમાં નિષ્ઠાવાળા, ભગવાનમાં આત્માવાળા, ભગવાનમાં ધ્યાન આદિક અભ્યાસવાળા સર્વજ્ઞ જેવા થઈને અક્ષરધામસ્વરૂપી મોક્ષપદમાં જાય છે. જે પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપી પુરુષોત્તમમાં જ સમથળ થઈ વર્તવા લાગ્યો. તેને સુષ્ટિ જીતાઈ ગઈ, બ્રહ્મસત્તા પ્રાપ્ત થઈ અને પરબ્રહ્મમાં જ સ્થિત થઈ છે, મોક્ષમાં કાંઈ બાકી નથી. બાહ્ય વિષયોને તજીને આત્મસુખે વર્તતો એવો બ્રહ્મરૂપ થયેલો યોગી જેવો ભક્ત અક્ષય સુખને પામે છે. જેને અન્તર્યામી એવા પરબ્રહ્મમાં સુખ, આરામ, પ્રકાશ અને આનંદ છે તે સહેજે જ યોગી થઈ ગયો છે તેની બ્રહ્મમુક્ત દશા છે જ, નવી મેળવવી પડતી નથી જેને સર્વત્ર પોતાના ઈષ્ટદેવ એવા પરમાત્માના દર્શનની વૃત્તિ થઈ ગઈ છે તેની માયા ટળી ગઈ અને બ્રહ્મસત્તાએ વર્તતા થકા પર બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કર્યા પછી જાણી લેવા. ભલે દેહધારી છે અને જ્ઞાનઈચ્છા પ્રયત્ન ક્રિયાવાળો છે પણ તેને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં જ રાખે છે. સવિકલ્પ સ્થિતિમાં જવા નથી દેતો એવો આત્મવેત્તા બ્રહ્મવેત્તા, સંયમી પરબ્રહ્મની મુક્તિવાળો સદા મુક્ત જ છે. સર્વેમાં રહેલા ભોગોને ગ્રહણ કરતા એવા મને પરમાત્માને જો વળગી રહે તો મારી મહાશાંતિને પામે છે. કાયમ પ્રથમ નેત્ર બંધ કરવા, વૃત્તિ રોકવી, માનસને મારામાં જોડવું અને જીવાત્માને મારામાં એક-મેક કરી મેલવો એવો જે થાય તે મારી શાશ્વતી શાંતિને પામે છે. કલ્યાણ માટે યોગ્ય થયો તે અક્ષરધામની ગતિને પામે છે. કદાચિત્ ભોગની ઈચ્છાવાળો હોય તો અનંત એવી દિવ્યસૃષ્ટિમાં ફરતો હરતો ભોગવતો થકો તૃપ્ત થઈને જરૂર ક્યારેક ને ક્યારેક પોતાના માનેલા આત્માઓ સહિત મારા ધામને પામે છે. મારામાં બધુંય પરોવાયેલું છે. હું સર્વથી પર છું. મારા સમાન કે પર કોઈ નથી. તેથી મારે શરણે આવ્યો તે મારા સિવાય બીજું જે કાંઈ તેને તરીને મારે ચરણે વસી જાય છે. એક જ મારી ભક્તિવાળો મને સંભારતો થકો આંહીથી ઊપડે છે ત્યારે મારે સ્વરૂપે થઈ જાય છે.

મને સંભારતા થકી જ મને પામી જાય છે. મારામાં ચિત્ત રાખીને મને જ સાંભરે છે તેને તો હું સુલભ છું. મારી પ્રાપ્તિરૂપ પરમસિદ્ધિને પામેલા સિદ્ધપુરુષો આવા વિકારવાળા આવાગમનને નથી પામતા. પ્રકૃતિ પુરુષ સુધી આવાગમનવાળા થાય છે પણ મને પામ્યા તેને આવાગમન રહેતું નથી. પરમ અક્ષરધામને પામીને પાછો આવાગમનને ન પામે પણ, સ્વતંત્ર થકો વિચરે તો ભગવાન તેને નિર્લેપરીતે વિચારવા દૃયે છે. હેતવાળી ભક્તિ વડે જ આ પ્રત્યક્ષ એવા તમારા ઈષ્ટદેવ અક્ષરાધિપતિ તે પ્રાપ્ત થયા છે, અને પ્રાપ્ત થાય છે. તમામ સુખભોગરૂપ ફલોને ઉલ્લંઘી ગયેલો ભક્ત પરમદિવ્ય એવા મારા સ્થાનને પામી જાય છે. ભલે આચારવિચાર વિનાનો હોય, પણ જો મને જ ભજે છે તો તે ઠીક જ કરે છે. માટે સંત જ છે. મુક્ત જ છે તે મારી મહાશાંતિને પામે છે પાપી એવા મલેચ્છ જેવા જીવો તે પણ મારા આશ્રય વડે સ્ત્રી, શુદ્રો વગેરે પરમગતિને પામી જાય છે. મારા સ્વરૂપને જ સર્વત્ર મારા અંશને જ સર્વત્ર દેખનારો ભક્ત તે મને જ દેખીને મને જ પામે છે. માટે દિવ્ય આંખ્યો વડે મને જોતા રહેવું. મારી અનન્ય હેતાળ ભક્તિ વડે મને ઓળખે, દેખે અને મારામાં પ્રવેશ કરે, મારા પરાયણ કામકાજવાળો ભક્ત સર્વમાં મને જોનારો મને જ પામે છે. અક્ષરધામમાં મને જ પરબ્રહ્મને દેખે તેના આત્મામાં હું દેખાઉં છું, તેથી તે મને જ પામે છે. મારામાં અંતઃકરણ અને ક્રિયાઓ અર્પણ કરનારને મારામાં જ વાસ આપું છું. જ્ઞાનથી ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે, ધ્યાનથી કર્મફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે, જે સર્વ કર્મ મારામાં અર્પીને મારામાં ધ્યાનપરાયણ થાય છે તેનો ઉદ્ધાર કરીને હું પ્રત્યક્ષ ભગવાન મારામાં જ વાસ કરી દઉં છું. પોતે એવું થવું કે પોતાને જોઈને જીવપ્રાણીપાત્ર રાજીરાજી થતા રહે, હર્ષ અને શોકની અસર ન થાય, જેને કાંઈ ન જોઈએ, કાંઈ નવો આરંભ ન કરે, શુભ-અશુભ બંને વાના તજે. માન-અપમાન, સુખ-દુઃખ, હર્ષ-શોકમાં લેવાય નહિ, કોઈ પણ પ્રકારનો સંગ લાગે નહિ, નિન્દાસ્તુતિની ઓળખાણ પણ રાખે નહિ, સદા સંતોષી રહે, ક્યાંય બંધન પામે નહિ એવો મારી ભક્તિવાળો મને અતિ વ્હાલમાં વ્હાલો છે. મારાં મોક્ષશાસ્ત્ર સાંભળીને પણ એમ જ વર્તવા લાગે તો જરૂર મૃત્યુને તરી જાય છે. હું પરમાત્મા સર્વેમાં છું એવા મને જ સર્વેમાં જોતો થકો અદબમર્યાદામાં રહે તે ખરો દેખતો જાણવો. પરબ્રહ્મ એવા અમારાથી આ સર્વ પ્રકટ થયું છે એમ જેની દૃષ્ટિ પહોંચી તે બ્રહ્મદૃષ્ટિવાળો થયો જાણવો. માયાને, આત્માઓને, ધામને, મુક્તોને અને મને ઓળખીને મોક્ષમાં વળે તે મને જ પામે જ છે. મને સર્વ કર્તાહર્તા જાણે. જડચેતનમાં મને જાણે તે મારા ભાવને પામી જાય છે. ત્રણ ગુણ અને તેના ધર્મોને ઓળખીને તેથી નિર્લેપ વર્તે તે અમૃતપદને ભોગવે છે. આત્મનિષ્ઠાવાળો, પ્રિયઅપ્રિય ભેદ તજનારો, સારું નરસું નહિ ગણનારો,

મિત્રશત્રુભાવરહિત એવો જે મારી જ ભક્તિવાળો ગુણાતીત સ્થિતિમાં તેં તે બ્રહ્મરૂપ થઈને મારા ધામમાં મને પામે છે. બધું ય તેજ મારે લઈને માટે તેવા તેજ વડે તેજસ્વી થયો તેને અક્ષરબ્રહ્મના તેજ સિવાય શાંતિ થતી નથી અને પરબ્રહ્મના તેજ સિવાય સ્થિતિ થતી નથી. ત્યાં જ પહોંચે છે, ભોગબુદ્ધિ, દ્વેષબુદ્ધિ અને પરિગ્રહની કંજુસાઈબુદ્ધિ તો એક જાતની ખાઈઓ છે. તેમાં ન પડવું. નિત્યતૃપ્તિ ભગવદ્‌ભાવના અને જરૂરતર હિતપણું તો ઉદયનાં શિખરો છે, તેમાં જઈને મોક્ષમાં પહોંચવું. દેહધારીએ કામકાજ તો કરવું પડે પણ ફળ મને અર્પે તો ત્યાગ થયો કહેવાય. એવો ત્યાગ સાચવનાર સત્કર્મવાળો ભક્ત તે મારી પ્રસન્નતા વડે મારા ધામને પામે છે. બધાને પ્રેરક એવા મને ઓળખે તો મને જ પામે, મારામાં દેહ, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ, ચૈતન્ય આત્માની શરણાગત લેનારને મોક્ષમાં કાંઈ બાકી રહેતું નથી. ભગવાને રચેલું અને આપેલું વાપરવું. પણ ભગવાનને આપીને વાપરવું અને નિર્લેપ રહેવું. ન આપેલ હોય તો તેને વાપરવાની ઇચ્છા પણ ન ધરાવવી. બ્રહ્મવિદ્યા વડે પરાવિદ્યામાં સમર્પિત થઈને પરબ્રહ્મમાં ઉપાસના સાથે પહોંચી ચૂકવું. નેત્રમાં જોનારા, કાનમાં સાંભળનારા, વાણીમાં બોલનારા, મનમાં મનન કરનારા, પ્રાણમાં જીવનરૂપ એવા ભગવાનને પોતાનામાં લઈને અમૃતપદમાં જાવું. જેને ભૂખતરસ મટી ગયાં તે મોક્ષમાં મોદપ્રમોદ માણે છે, આત્મામાં બેઠેલા મને ખોળે તો તેને હું ધામમાં લઈ જાઉં છું. હું ઝીણામાં ઝીણો છું. મોટામાં મોટો છું, સર્વત્ર મારી પ્રસન્નતા વડે મને જોવા શીખવો તો તેને મારું સ્વરૂપ કરીને તેમાં સદા વસુ છું. બાહેરવૃત્તિવાળા ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણને આત્માનો આત્મા એવો જે હું તે મારામાં ઉતારે તો મારા ધામમાં મને પામી જાય. જેવી ચીજો તેમાં તેવો થઈને રહું છું. તેમાં રહીને ભિક્ષુક આત્માની ભિક્ષા પૂરું છું. મને ભિક્ષાપૂર્વક સમજે તો તેને કોઈ બાબતમાં ભૂખ્યો ન રહેવા દઉં. હૃદયમાં ઊગતા મનોરથોને મેલી દે તો બ્રહ્મ સ્વરૂપ થઈને અમરપદના સુખને પામી જાય છે. અંતઃકરણના અનેક ભોગ માટેની ગ્રંથિઓ છે. તેને ભેદીને મને જ કર્તાહર્તા તરીકે રાખે તો અક્ષરધામમાં પહોંચાડી દઉં. કરોળિયો જાળ રચીને તેમાં વિચરે છે અને મોહ પામેલી માખી તેમાં બંધાય છે. તેમાં કરોળિયાનો જીવ કરોળિયાનું શરીર, તેની જાળ અને માખી એ ચાર તો છે જ, તેમ પરમેશ્વર જીવને ઠેકાણે રહ્યા થકા માયારૂપી કરોળિયામાંથી સંસારસૃષ્ટિ રૂપી જાળાને રચે છે તેમાં માખીરૂપે જીવાત્માઓ મોહ પામીને બંધાય છે. તેને સંત મળે તો સંસારની જાળમાંથી કાઢે માણસના શરીરમાં રોમ ઊગે છે; તે છે તો જડ, પણ ચેતનના સંબંધે કરીને ચેતન જેવાં શરીરમાં ચેતનની પેઠે વધે છે. તેમ પરમેશ્વરે પોતાના જડ એવા માયારૂપી શરીરને ચેતન જેવું બનાવીને તેમાંથી ચોવીસ તત્ત્વો તથા ચોરાસી લાખ ખણ્યો તથા બીજી સૃષ્ટિઓ ચેતન જેવી બનાવી છે. તેમાં ચેતનપણું ચલાવનારા પરમેશ્વરનો વાસ સર્વત્ર છે એમ જો સમજી

જવાય તો આ જીવાત્મા જે નાનો ચેતન અર્થાત્ જડ ભેગો જડ જેવો અજ્ઞાની થઈ ગયેલો પણ સાચો જ્ઞાતા ચેતન થઈને પરમપદને પામી જાય. આવી બ્રહ્મદૃષ્ટિ કરવી, કારણ કે આ જીવાત્મા પણ પોતાનું ધાર્યું કાંઈ કરી શકતો નથી. ઊંઘમાં જાવું અને જાગવું તે પણ પોતાના હાથમાં નથી તેથી જડ જેવો જ છે, પણ જ્ઞાનરૂપ છે. માટે ચૈતન્ય ભરેલો છે. તે પરમેશ્વરની ઉપાસના વડે સર્વજ્ઞ એવો ચેતન થઈ શકે, અને મોક્ષપદને પામે, અને જડજેવાપણું મટી જાય અને નિત્ય ચેતનપણું જે સાચું ચૈતન્ય તે કાયમી પરબ્રહ્મના સંબંધ વડે વર્તે. આવી પ્રાપ્તિ માટે પરબ્રહ્મની ઉપાસના ભક્તિ કર્યા જ કરવી. કાલી, કરાળી, વિકરાળી, લાલચોળ, ધૂમાડિયા તિખારાવાળી, વિશ્વભર્ખી. આ સાત જીભુ પડે અગ્નિ જગતને બાળીને ખાઈ જાય છે, તેથી બચવા માટે પરમેશ્વર ભજી લેવા. પરમેશ્વરની ઉપાસના વિના બીજાં સાધનોમાં પડિતપણાનો ઉપયોગ કરનારા અખતરડાયાઓ તો આંધળા પાછળ આંધળાની પેઠે ખાડામાં જ પડવાના જાણવા કેવલ કર્મો વડે બંધન છે. નિષ્કામ કર્મ વડે મોક્ષ છે. નિષ્કામ કર્મનું રૂપ સમજતા બ્રહ્મવેત્તા ગુરુનો સત્સંગ કરવો, અને સાચી સંતસ્થિતિ મેળવવી. નરનારી ગૃહસ્થે પણ સંત સ્થિતિએ વર્તીને મોક્ષ મેળવવો. આગળ-પાછળ, ઉપર-નીચે, અડખેપડખે, અંદર-બહાર બ્રહ્મ વ્યાપેલું જ છે. તેને જોવું તો માયિકભાવ ટળી જાય અને બ્રહ્મસ્વરૂપ થવાય પછી પરબ્રહ્મ પમાય, આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સંતની સ્થિતિએ વર્તવા લાગે તો સર્વે અર્થ સિદ્ધ થાય છે.

આ શરીરમાં જીવાત્મા અને તેના અંતર્યામી એવા બંને સખા રહ્યા જ છે. તેમાં અંતર્યામી ભગવાન સંકલ્પશક્તિ વડે જીવાત્માને જ્ઞાનક્રિયામાં પ્રેરે છે, તેથી કર્મ કરતો જીવાત્મા કર્મફળને પામે છે અને ભગવાન કર્મફળ પમાડે છે, દેખરેખ રાખે છે, મોહ તજીને જો તે અન્તર્યામી સેવવા માંડે તો સર્વદર્શી થઈને નિષ્કામ સ્થિતિમાં રહીને કર્મફલને તથા માયાને વળોટીને અંતર્યામીની સમાન સ્થિતિવાળો થઈ જાય છે. ત્યારે દિવ્ય ચળકતા સુંદરમૂર્તિ એવા ભગવાનના દર્શન કરતો થકો ભગવાનની વિશેષ નિવાસરૂપી મૂર્તિ થઈને પોતાને વરેલા એવા ભગવાનની સાથે તેના અક્ષરધામની સ્વરૂપી બ્રહ્મમહોલમાં નવીન દિવ્ય નામનિશાનીવાળો થઈને પતિવ્રત માટે ચાલ્યો જાય છે. ત્યાં પતિ એવા પરબ્રહ્મની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતો થકો નિરવધિક પરમ આનંદને સર્વ કામનાઓને મસ્તાની સાથે ભોગવે છે. આવા પરબ્રહ્મ ને સત્ય એવા આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને ઓળખનારા તે સંત કહેવાય. અને સર્વ રસરૂપી તે પરબ્રહ્મને રસ તરીકે ચૂસીચૂસીને આનંદિત અતિતૃપ્તિવાળો થાય છે. બ્રહ્મસૃષ્ટિ, અવતારસૃષ્ટિ, ઈશ્વરસૃષ્ટિ અને જીવનસૃષ્ટિના તમામ આનંદોને ભોગવતો એવો પતિવ્રતવાળો ભક્ત પોતાના પતિના બળે કરીને પતિ સિવાય બીજા કાળ,

કર્મ, માયા આદિકથી ડરતો નથી. એવો બળિયો બ્રહ્મસ્વરૂપ મહામુક્ત પુરુષોત્તમ સમાન સુખિયો થઈ જાય છે, એવા થયે છુટકો માનવો.

રુકમણીજી કાયમ શાંતિની સ્થિતિમાં મનમોહન એવા શ્રીકૃષ્ણનારાયણની સર્વે પ્રકારની સેવા પોતે જાતે જ કરતા તેવા આત્મનિવેદી થવું. આ સંસારમાં પહેલાં ગૂંચવણ અને પછી ઉકેલ એમ તમામ વ્યવહારમાં રહ્યું છે. તો માયાની ગૂંચવણ કાઢીને મોક્ષ માટે ઉકેલ લાવવો. પાપીમાં પાપી મનુષ્ય પણ પોતાના સ્વાર્થ માટે ગામના તમામ માણસો સાથે મેળ રાખે છે. તેમાં કોઈ સાત્ત્વિક પુણ્યશાળી ભક્ત સાથે પણ મેળ હોવાથી સારાને સંગે પરોપકારનું કામ પણ થઈ જાય, તેથી પુણ્યનું બીજબળ થાય, તેથી શુભ ક્રિયામાં પ્રવર્તે, તેથી શ્રદ્ધા શાંતિ સુખિયો થાય, અને અંધારું ઓછું થાય, પ્રકાશ જણાય. હૃદયમાં શુભ વિચારો આવે, વધારે સારા કાર્યો કરે, સત્સંગ વધારે થાય, બુદ્ધિ નિર્મલ થાય તેમાં કલ્યાણ ભાસે, અને સંત-સમાગમ તથા ભગવાનની ભક્તિ વધે. મોક્ષમાં પણ જાય, આ પ્રમાણે પાપી પણ ક્રમે કરીને મુક્ત થાય છે. પુરુષપણા કે સ્ત્રીપણાની ભાવના ભૂલીને નિર્મલ સચ્ચિદાનંદ આત્માસ્વરૂપ બ્રહ્મની ભાવના કરવી. એવા બ્રહ્મમાં પરબ્રહ્મને પધારવા અને સંત-સમાગમ કરવો. આ આખું જગત ધૂળનું છે. ધૂળમાં બધુંય નીપજે છે. તેમાંથી જોઈએ એવી સારી ચીજો સર્વે ગ્રહણ કરી લ્યે છે. તો સારામાં સારી ચીજ સત અને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની મૂર્તિ છે. તે ગ્રહણ કરી રાખવા ટાઢ્ય ખૂબ લાગે ત્યારે અગ્નિ પાસે જાય, દુઃખી બહુ થાય ત્યારે દુઃખહર્તા એવા ભગવાન પાસે જાય. જો પહેલેથી જ જાય તો દુઃખ જ ન આવે. બધા જીવ પ્રાણીમાત્ર ઓથમાં નભે છે. જો ભગવાનનો ઓથ મુખ્ય રાખે તો તેને કોઈ વિઘ્ન ન નડે. તેમ કોઈ પરાભવ ન કરી શકે. બહુ મુંઝાય ત્યારે અગ્નિમાં પડે કાં પાણીમાં પડે, કાં ગળે ટૂંપો ખાય, પણ મૂંઝવણ ટાળનારા એવા ભગવાનમાં ન પડે. જો ભગવાનમાં પડી જાય તો ભગવાન ઊગારી લ્યે, કારણ કે શરણાગત તારણહાર ભગવાન છે. દુકાનદાર ઘરાક માટે વાટ જોતા હોય છે, તેટલી ભગવાનની વાટ જુએ તો ભગવાન જરૂર આવે, માણસો મે'ની વાટ જુએ તેટલી વાટ ભગવાનની જુએ તો મે' પણ આવે અને ભગવાન પણ આવે યજ્ઞ થાય ત્યાં માણસો અગ્નિમાં નાળિયેર, ઘી વગેરે અતિહેતથી અને શ્રદ્ધાથી હોમવા જાય છે. તેવી શ્રદ્ધા અને હેત જો રોજ રોજ ભગવાનની મૂર્તિમાં અને સંતમાં રાખે તો આને આ જન્મે જરૂર પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળે. જીવ હરેરીને પાછો પડે ત્યારે બેસે. પણ પ્રથમથી જ પાછી વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ રાખે તો સહેજે માયા જીતાય અને ભગવાનમાં વળગાય પછી મોક્ષમાં જવાય. બધા સુખની પાછળ દોડતા ફરે છે, પણ સુખ દેનારાની પાછળ નથી

દોડતા, એટલી ખામી ગણાય. સુખ દેનારા પાછળ ફરતા રહે તો તે અઢળક સુખ આપે. આનંદ જોઈતો હોય તો આનંદ દેનારાને સંઘરવા શીખવું. જેટલું બીજું બીજું જોવાનું તાન હોય તેટલું જ તાન ભગવાન અને સંતની નાની મૂર્તિને સાથે રાખીને જોવાનું રાખવું. જેટલો વિષય તરફ ઢાળો છે તેટલો જ ઢાળો ભગવાન અને સંત તરફ રાખવો.

સમગ્ર પૃથ્વીમાં અન્નક્ષેત્રવાળા જાનશ્રુતિ નામના રાજાની કીર્તિ સાંભળીને દેવતાઓ હંસસ્વરૂપે જોવા આવ્યા અને પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા કે જાનશ્રુતિનું પુણ્ય તો અંતે નાશવંત છે, પણ આ ગાડાખેડૂ રૈકવની પરમેશ્વરની ઉપાસનારૂપી કમાણી અને બ્રહ્મસ્વરૂપ વર્તન તે શાશ્વત છે, તેથી જાનશ્રુતિ કરતાં રૈકવ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે, મોક્ષપદને પામશે અને જાનશ્રુતિ તો સ્વર્ગો ભોગવીને પણ આવાગમનમાં રહેશે. માટે ભગવાન મેળવવા એ ઉત્તમોત્તમ છે, આ દેહધારી જીવાત્મા, શરણાગતિ લ્યે, ત્યાગી થાય, બ્રાહ્મરૂપ વર્તે, દેવોને, ઋષિઓને, પિતૃઓને ભક્તિ કરાવે અને આગળ જતાં ઈશ્વરોને મોટાંઓને પણ પરબ્રહ્મનો સંબંધ ધરાવતા થકા મુક્તોમાં ભળીને અક્ષરધામમાં શ્રી પુરુષોત્તમનારાયણ પાસે પહોંચે તે દિવ્ય અર્ચિમાર્ગ સમજવો. ભગવાન અને સંતને પડ્યા મેલીને એકલો પુણ્યોપાર્જનરૂપ કર્મમાર્ગ તે અનેક ચઢિયાતાં સ્વર્ગને ભોગવીને પાછા મધ્યમ અને ઉત્તમ આવાગમનમાં ફરે તે ધૂમ્રમાર્ગ જાણવો, અને પાપકર્મો વડે યમપુર તથા કનિષ્ઠ ગન્દા જન્મમાં જ ફર્યા કરે, અસદ્ગતિમાં, મલિન પ્રેતોમાં સડાના કીડા વગેરેમાં ફરે તે નારકીમાર્ગ જાણવો અને કેવલ જગત્ કલ્યાણાર્થ પરબ્રહ્મની રીતે વિચરતા એવા બ્રહ્મ પુરુષોનો માર્ગ તે કર્મફળરહિત એવાથી કેવલ બ્રહ્મમાર્ગ જાણવો. આપણે નારકીમાર્ગનાં જીવોને ધૂમ્રમાર્ગમાં ખેંચવા અને ધૂમ્રમાર્ગના જીવોને અર્ચિમાર્ગમાં ખેંચવા અને અર્ચિમાર્ગના આત્માઓને બ્રહ્મમાર્ગમાં પહોંચાડવા. એટલા માટે આ પ્રત્યક્ષ પરબ્રહ્મ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણનું આલોકમાં પ્રકટપણું છે, તે અપનાવીને આ પ્રત્યક્ષને સેવવા.

આ જીવાત્મા સૂવે છે ત્યારે અંતર્યામી એવા સાચા સાક્ષીના ખોળામાં પડ્યો હોય છે. સાક્ષી આની રક્ષા કરે છે, એ પ્રમાણે જાગ્રતમાં પણ જો સાક્ષીના ખોળામાં વર્તે તો બ્રહ્મસ્વરૂપ થઈ જાય છે. તે પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં સર્વત્ર રીતે વર્તવું તો સાક્ષીમાં વર્તાણું, જાણવું. એમ કરે તો બ્રહ્મમુક્ત જાણવો. ભગવાનમય આહાર લેવો, ભગવાનમય સાત્ત્વિક થવું. ભગવાનમય ચૈતન્ય રાખવું, ભગવાનમય આત્મા કરવો, ભગવાનમય સાક્ષી જોવા અને ભગવાનમય થઈને પરબ્રહ્મમાં આરપાર ગતિવાળા થવું, પરબ્રહ્મને પતિ તરીકે વરીને આ ભક્ત જ્યારે આગળ વધે છે ત્યારે તેના સંકલ્પ પ્રમાણે પિતૃલોક અને માતૃલોક બહેનોનાં લોક,

સખિયોનાં લોક, પત્નીઓનાં લોક, દાસદાસી, ગંધપુષ્પ, અન્નપાન, ગીતવાદિત્ર આદિક જે જે સંકલ્પ થતા જાય તે તે પ્રમાણે તેઓ હાજરી આપતા જાય, તેને અંગીકાર કરીને તેનાં કલ્યાણ કરતા કરતા અક્ષરધામમાં તેને સર્વેને સાથે લઈને જાય અને પરબ્રહ્મને અનેક કામના પ્રમાણે સેવે, તે પરમપુરુષ એવા પુરુષોત્તમ અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણને સાથે લઈને ધામમાં જમતાં, પીતાં, ક્રીડા કરતાં, રમતાં, મુક્ત સ્વરૂપ મૂર્તિઓ યાન-વાહન-વિમાન વગેરે વડે ગરકાવ રહે છે.

યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિએ પોતાની મૈત્રેયી અને ગાર્ગી નામની બન્ને પત્નીઓને કહ્યું, 'મારે મોક્ષ માટે ભગવાન જ ભજવા તમારાથી છૂટું થવું છે માટે તમોને સમૃદ્ધિના ભાગલા કરી દઉં.' ત્યારે પત્નીઓએ કહ્યું, 'અમારે માયાનાં બંધનવાળી સમૃદ્ધિ લઈને શું ફાયદો થવાનો છે ? કાંઈ નહિ માટે અમોને પણ મોક્ષ થાય તેવું આપો ! ત્યારે ઋષિએ કહ્યું – 'આપણે પરસ્પર પ્રિય થાઈએ છીએ તે અંદર આત્મામાં પરમાત્મા રહ્યા છે તે વડે પ્રિય છીએ. તે બંને જો નીકળી જાય તો શબમાં પ્રિયતા નથી.' માટે જ્યાં જ્યાં પ્રિયપણું છે ત્યાં ત્યાં આત્મા અને પરમાત્મા છે, તે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, શ્રોત્રત્વક, ચક્ષુ, રસના, ઘ્રાણ, પગ, હાથ, નીચલાં બંને ઈન્દ્રિયો, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર, સત્ત્વ, રજ, તમ, ચૈતન્ય, આત્મા-આ સર્વેમાં એ પ્રિય એવા પરમાત્મા રહ્યા છે. તે બધુંય કર્તાહર્તા, દેખતા, ખાતાપીતા, વિહરતા, ફરતાં, ભોગવતાં ઉંઘતા, જાગતા, ધ્યાન રાખતા, સાફસૂફ બનાવતા, સાચવતા, પ્રેરતા, નિવૃત્ત કરતા અને બધી યાત્રાને પાર પાડતા એવા એ જ પરમાત્મા છે. ઝીણામાં ઝીણાં, મોટામાં મોટા, દેખાય નહિ પણ ક્યારેક દેખાય, હૃદયમાં તો ઝાંખા દેખાય, હા, ના, વગેરેની સલાહ આપ્યા કરે એવા છે, માટે તેના તરફ વધારે ધ્યાન દઈને વળગો તો પૂર્ણ રીતે દેખાશે, પછી મોક્ષસ્થિતિ થાશે, શાશ્વત આનંદ મળશે. તેના હુકમમાં સૃષ્ટિઓ, અજવાળાઓ, વિભૂતિઓ, સાગરો, સ્વર્ગો, ભૂમિકાઓ, જડચેતનો, નિયમસર વર્તે છે અને મહાકાલ, ઋતુઓ, યુગો પણ બરાબર તેની આજ્ઞાથી જ કામ કરે છે. તમો અમો બધા તેની હાજરીથી જ જીવતાં છીએ. આમ સમજો.

સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં પુણ્યપાપના બળને અનુસારે સંકલ્પ વિકલ્પરૂપીજ્ઞાન નામના તત્ત્વમાંથી માનસવૃત્તિ પ્રમાણે બધી ચીજો દૃશ્યપણામાં દાખલ થાય છે. તેને મન દેખે છે, માટે સ્વપ્નસૃષ્ટિ બધી માનસ પ્રત્યક્ષ માયલી હોય છે. તેમાં સંસ્કારો પણ થાય અને સ્મરણો પણ થાય અને સ્મરણો પણ થાય તેનો વિરોધ નથી, સર્જનહાર ભગવાન જાણવા. ભગવાન જે અંતર્યામી શ્રીહરિ તેના સંકલ્પ અને શક્તિથી પ્રેરાયેલા એવા આત્માના જ્ઞાનભાગો સંસ્કારજન્ય સ્મરણો તે રૂપરૂપાંતરને પકડે છે અને આત્મા

ભોગવે છે તેને જેવું સાચું માનીને આત્મા જેટલો વળગે છે તેટલો જ સાથોસાથ અંતર્યામી એવા સાક્ષી સ્વરૂપ આત્મનિવાસી શ્રીહરિને વળગે તો સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ પણ નિર્ગુણભાવવાળી થઈ જાય છે. પછી તુર્યા અવસ્થામાં પોતે દિવ્ય દૃષ્ટિવાળો થઈને દિવ્ય સત્ય સ્વરૂપ સુંદરમૂર્તિ એવા ભગવાનને દેખે છે. આનંદ માણે છે, માટે આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને સાક્ષી સ્વરૂપ ભગવાન અને ધામમાં જે ભગવાન તે એક જ છે. એના જાગ્રતમાં, સ્વપ્નમાં સુષુપ્તિમાં, તુર્યામાં સેવા, લાભ, આનંદ વગેરે લેવા. આવો આત્મનિવેદી એકાન્તિક ભક્ત તે તુર્યાતીત એવા અક્ષરાતીતને સુખે સુખિયો રહે છે તથા બીજાને પણ પોતાના સંગ વડે તેવા જ સુખિયા બનાવી દે છે. આવા ભક્ત તો છતે દેહે અક્ષરધામમાં જ છે. મરીને જવું એવું અઘરું નથી, કારણ કે બ્રહ્મસ્વરૂપ દશામા જ વર્તે છે અને પરબ્રહ્મને પામેલ છે, પરબ્રહ્મને ભોગવતો થકો અમૃત પદના આનંદને પૂર્ણ રીતે માણે છે, જેમ પતિ-પત્ની એક જ કાર્યમાં એક જ ઇચ્છાવાળા પ્રવર્તે છે તેમાં સુખિયા જ થાય છે, તેમ સ્વામી અને સેવક, ભગવાન અને ભક્ત પણ પરસ્પર એક જ ભાવમાં આનંદિત અને સુખવાળાં જ હોય છે. ભગવાન પોતે જ સાધ્યસાધનરૂપે આપણે મેળવીએ તો બધાં પ્રારબ્ધ સમાપ્ત થઈ જાય છે. તમો પ્રભુ પોતે જ મારા તમામ ઉપાયરૂપે છો એમ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જ વળગી પડવું. સમયની વાટ જોયે અધૂરું રહી જાય માટે આ ક્ષણે, આ ટાણે ભગવાનને વળગી પડવું. તીર્થો વગેરે જડ કરતાં ચેતન એવા સંતના દર્શન, સ્પર્શ, સેવા વગેરે કાયમ કરતા રહેવા, જેથી ખોટમાં ન રહેવાય. સંત તો ભગવાનનું કામ કરે છે, જીવાત્માનાં બંધનો તોડી નાખે છે, દિવ્ય બનાવીને ધામનાં સુખ આપે છે અને ભગવાન પાસે પહોંચાડી દે છે.

જ્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈને અંતર્યામી એવા સાક્ષીમાં અર્પણ થઈને રહે ત્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં જઈને બ્રહ્મલોકને પામ્યાનું સુખ ભોગવે છે. માયાના તમામ પદાર્થોમાં તૃષ્ણારહિત થાય તેને વશીકાર નામનો વૈરાગ્ય વર્તે. પછી ગુણોની સૃષ્ટિનો તૃષ્ણાહીન એવો થકો ગુણ વૈતૃષ્ણ્ય સ્થિતિમાં આત્મા પરમાત્માનો જોનારો થાય છે. તીવ્ર શ્રદ્ધાળુને જલદી ભગવાન મળે, ભગવાનના ધ્યાનમાં ખૂબ ખૂબ જ ઊતરવું, તેથી આત્મા પરમાત્મા મળે અને પ્રસન્નતા વર્તે, મોટા સત્પુરુષના ચિત્તમાં ચિત્ત મેળવે તો જલ્દી સિદ્ધ થાય છે તેમાં સત્ય ભરેલી જ પ્રજ્ઞા પ્રવર્તે છે. અજ્ઞાન ટળે છે, અને આત્મા મોક્ષ સ્થિતિનો થાય છે, અને (૧) સર્વ જાણવાનું જાણી લીધું, (૨) તજવાની માયા તજી દીધી (૩) ચૈતન્યવિજ્ઞાનનો ઉદય થઈ ચૂક્યો, (૪) તત્ત્વોનો વિવેક શાશ્વત વર્તવા લાગ્યો, (૫) ચિદશના યત્નનું ફળ મેળવાઈ ગયું. (૬) આત્યન્તિક પ્રલય થઈ ચૂક્યો, (૭)

બ્રહ્મસ્વરૂપે પરબ્રહ્મમાં પહોંચી ગયો - આવી સાત ભૂમિકાઓની સ્થિતિઓ તે આત્માના મોક્ષની સ્થિતિઓ એટલે મહાશાંતિઓ, જ્ઞાનના શાશ્વત ઉદયો થઈને વર્તે છે. આ જીવકથાવાર્તામાં ભગવાનનો અભ્યાસ રાખે છે, તો તેને ઈષ્ટદેવ એવા ભગવાનનો વધારે વધારે યોગ સંપ્રયોગ થતો જાય છે અને સમાધિમાં વર્તવા લાગે છે. નરનારી ભગવાનને સંભાર્યા જ કરે તો આ સ્થિતિ જાણવી. હઠ યોગીજન બ્રહ્મરન્ધ્રમાં જઈને સિદ્ધ પુરુષોનાં દર્શન કરે છે. નર-નારી, ભક્તિવાળા કર્મયોગીજનો આવા સાધુનાં દર્શન કરે તે સિદ્ધોનાં દર્શન કરતાં વધારે છે અને આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનાં દર્શનસેવન કરે તો સિદ્ધોના સિદ્ધ સિદ્ધેશ્વર એવા પ્રભુ પામવા હતા તે પમાઈ ગયા, સર્વ સાધનોનો ઈતિ આવી ગયો એમ જાણવું. આવા ભક્તને તો દેવો, ઈશ્વરો વગેરે પોતાને ઘેર લઈ જવા આમંત્રણ આપે છે, પણ તેમાં બંધાવું નહીં. પોતાને આશ્ચર્ય માનવું નહીં, અને મોક્ષની પૂર્ણ સ્થિતિમાં વર્તવું. આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અને પ્રત્યક્ષ સંતના સંગના કેફમાં જ વર્તવું, જેથી આનો વિયોગ ન થાય અને બીજે ક્યાંય ગુંચવાઈ ન જવાય. ભગવાનની ઈચ્છાથી ભલે તમો અનેક સ્વરૂપે વર્તો પણ બીજા માટે નહિ ભગવાન માટે જ વર્તો.

આ સંસાર આંધળો અને લંગડો ભેગા થઈને ચાલ્યા તેવો છે. માયા જડ છે. તે આંધળી છે પણ પગવાળી છે, આત્મા ચેતન છે, તે લંગડો છે પણ જ્ઞાનસ્વરૂપી આંખોવાળો દેખતો છે. માયા આંધળી પગવાળી લંગડા દેખતાને ખભે બેસાર્યો અને લંગડો દેખતો બતાવતો જાય તે પ્રમાણે આંધળી પગવાળી આગળ આગળ ચાલતી જાય. સૃષ્ટિ સરજતી જાય, તે પ્રમાણે દેહાદિક જડ કર્મના પગવાળા છે તેમાં લંગડો આત્મા દેખતો જ્ઞાનવાળો છે. તે બે મળીને સંસારના માર્ગે ચાલ્યા જાય છે. માયા અને આત્મા બંને સંસારના કેડાનો પાર લેવા ચાલ્યા. પત્ની અને પતિ સંસારના પાર માટે ચાલ્યા, માયા પત્ની પોતાના ભોગને ઈચ્છે છે. આત્મા પતિ ભોગ પછી છૂટો થવા ઈચ્છે છે. બંને લાંબે કાળે પૂર્ણકામ થઈ ગયાં ત્યારે વિવેકથી છૂટા પડી ગયાં, અને આંધળી લય પામી ગઈ. દેખતો પરમાત્મા તરફ વળ્યો, તેથી ખાટી ગયો. વાછડાને માટે આંચળમાંથી દૂધ સરવા માંડે છે, તેમ આત્માને ભોગ દેવા માયા વિકારો ઉપજાવવા માંડે છે. તૃપ્તિ થયા બાદ છૂટો પાડી દે છે, ત્યારે મોક્ષમાં વળે છે. નર્તકી નાચ દેખાડીને નાટકમંડપમાંથી નિવૃત્તિ પામી જાય છે, તેમ માયા જગતને નાચ દેખાડીને નિવૃત્તિ પામી જાય છે. જો આત્મા વિવેકથી જોઈ લ્યે તો પછી ઓઝલવાળીના જેવી માયા ફરીથી મોઢું દેખાડતી નથી. સર્વરીતે નિવૃત્તિ પામી જાય છે, અને આત્મા પરમાત્મામાં ખેંચાઈ જાય છે. માયા પોતે જ બંધનવાળીએ જીવને બંધનમાં રાખ્યો હતો. માયાએ છૂટાછેડા લીધા એટલે જીવ

નવરો થયો, જેથી મોક્ષભાગી થયો. પત્ની, પતિ બંને નકામાં થયાં પછી ઉદાસપણાને પામીને અતિશય વિયોગી થયાં અને પરલોકને માર્ગે વયાં ગયાં, તે અક્ષરધામનું સુખ પામી ગયાં, આ રીતે પણ સમજીને નિર્લેપ રહેવું તથા ધામમાં જાવું. આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ અને તેના ઉપાસક એવા નિર્ગુણ બ્રહ્મસ્થિતિના દિવ્ય મહામુક્ત સંતને સેવીને માયાનો લય કરીને અક્ષરધામમાં અમારી પાસે પહોંચી જાવું. આ પ્રત્યક્ષ સેવા બધાં યોગ, બધાં વેદાન્ત, બધાં આનંદ મળી ગયા એમ સમજવું. તમોને મળ્યા એવા આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનમાં તમામ બીજા અવતારો, તેમના ચમત્કારો, તેમના ભક્તોની ભક્તિઓ વગેરે આવી ગયા એમ સમજીને આ પ્રત્યક્ષને ભજી લેવા.

આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનારાયણની જ્ઞાનપ્રભાશક્તિ તે સર્વેમાં જાણવી અને સર્વ સૃષ્ટિના પ્રલયના અંત સુધી ક્રિયાની પારવતી એવી સંકલ્પશક્તિ તે આરપાર વ્યાપીને સર્વેમાં રહેલી જાણવી, અને ભક્તોમાં દિવ્ય પરાવાણી તે સરસ્વતી જાણવી. અને ભગવાનની સર્વોપરી સત્તા તે જયા જાણવી, અને ભગવાનની સર્વે દિવ્ય લીલા તે લલિતાશક્તિ જાણવી, અને માણકી વાહન તે ભગવાનની ધારણશક્તિ તે જાણવી, અને બંસી તે ભગવાનની પ્રેમશક્તિ રાધા જાણવી, અને સંપત્તિ તે લક્ષ્મીશક્તિ જાણવી, અને સુદર્શન તે ચમત્કારી માળાના રૂપમાં જાણવું અને ભગવાનનો વેશ, આભૂષણો, આયુધો, ચમત્કારો, ઐશ્વર્યો, ચિન્હો વગેરે અસંખ્ય મુક્તો જાણવા. અને ધર્મ તે ભગવાનના ક્રિયાવર્તન જાણવાં, અને ભક્તિ તે ભગવાનમાં સ્નેહહેત જાણવું, અને શાસ્ત્ર તે ભગવાનની આજ્ઞા જાણવી, અને ભજન તે ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપને તમોને વહાલું લાગે તેવા નામથી કરવું. સર્વે નામોના નામી ભગવાન જ છે. માણસો ચોરે ચૌટે ગપ્પામાં મગજ ખર્ચ્યા કરે તેટલું જો ભગવાનમાં ખર્ચે તો ભગવાન જરૂર સંભાળ લ્યે. જેના તેના સામા જોઈને દિવસ કાઢતા હોય છે, તેટલું જો ભગવાનની મૂર્તિ સામું જોઈને દિવસ સાર્થક કરે તો પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળે. જીવને વિષયમાં ઢાળ છે અને તૃષ્ણા છે, તેથી વિષયોનો અભ્યાસ અને વિષયોનું આલોચન થયા જ કરે છે, તેટલું જ જો ભગવાનનું આલોચન કરે તો કલ્યાણ જરૂર થાય. એકલી શ્રવણભક્તિ માટે વાટ જોયા જ કરે પણ તેટલી તકમાં ભગવાનને હૃદયમાં જોયા કરે તો ભગવાનની કૃપાયે કરીને સમાધિ સિદ્ધિ પણ થઈ જાય. જેટલો આ જીવ વિનાશી પદાર્થો માટે મહેનતમા પડે છે તેટલો જ જો અવિનાશી મોક્ષ મેળવવા પ્રયત્ન કરે તો આ જન્મે જ મોક્ષમાં જાય જગતનાં જીવોના તિરસ્કાર જેટલા સહે છે અને મનમાં મનમાં ઓસવાય છે, તેટલું અંતઃકરણમાં જો ભગવાનનું સ્મરણ કરે તો મુક્ત સ્થિતિ થઈ

જાય. નરનારીઓને સુખના સ્વાર્થ માટે જેટલું સુખના સાધનમાં ધ્યાન ગયા કરે છે તેને બદલે ભગવાનમાં પણ તેવું જ ધ્યાન રાખ્યા કરે તો પણ નિર્ગુણ સ્થિતિને પામી જાય. અથવા અમથા તરંગો થાય અને નિરર્થક બકવાસ કર્યા કરે તેને બદલે મૌન સાચવીને જોઈતું બોલે. બાકી ભગવાનનું ભજન કર્યા કરે તો તેને આને આ જન્મે પરમ કલ્યાણ મળે જ, આ સમજીને વિવેકમાં વર્તે તો મોક્ષની સીમમાં પહોંચ્યો જાણવો. ઘરનું કામકાજ, સીમનું કામકાજ, બાળબચ્ચાનું કામકાજ, ઢોરઢાંખરનું કામકાજ, પોતાનું કામકાજ જો ભગવાનના સ્મરણ સાથોસાથ કર્યા કરે તો તે કામ કરનારા કે નારી નિર્લેપ જ છે અને ભગવાનને બોલાવવા માટે ભજન કરવાનું જ બાકી રહે તે જો ભજન પણ કરે તો તે પોતાની મેળે ભગવાન આવે અને તેડી જાય. આવી કૃપા આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનની છે તો તેની કિંમત અનંતગણી છે. લાભ લેવા માટે તો કમાણી જબરી છે પણ નરકચોરાશીની અરરેટી નથી વીતી માટે ભૂલી જાય છે. મરણ પર્યન્ત ભગવાન ભજતા જ રહેવા.

અંતઃકરણમાં રાળરાળ થઈને ભક્તિ કર્યા કરવી, જેથી ભક્ત દેખાશે ત્યાં સંત આવશે અને ત્યાં ભગવાન પધારશે. સંતસમાગમમાં ભગવાન મુખ્ય વર્તે છે અને મળી પણ જાય છે. સંતના સમાગમથી મારાં લીલાચરિત્ર, ચમત્કારો જાણવા મળે અને હેત વધવા માંડે તેથી ખરી ભક્તિ ઉપજે. ભગવાનના સંતના સમાગમનું તો ક્ષણમાત્રનું ફળ પણ આખા સ્વર્ગ સ્વરૂપી ફળથી વધારે છે. સંતોના નામસ્મરણથી ઘરખોરડાં પાવન થઈ જાય છે તો તેમનાં દર્શન, સ્પર્શ, સેવા, પગ દાબવા, ચરણજળ પીવા વગેરેમાં શું શું ન થાય ? તીર્થ તથા મૂર્તિઓ કરતાં સંત વહેલેરા વહેલેરા સમાગમીને પાવન કરી દે છે. જળમાં ડૂબતાને વહાણ તારે તેમ ભવસાગરમાં ડૂબતાને સંત તારે છે, અને અભયપદમાં મોકલી દે છે. સંત સાચી મોક્ષની આંખો આપીને દેવોથી પણ વધારે પરોપકર કરે છે, માટે સંતને મારા આત્મા માનું છે. અને મારે સ્વરૂપે માનું છે. ભગવાનનાં સંતના સમાગમમાં રહેતા દેહધારીઓ પોતાના પુત્ર મિત્ર, સ્ત્રી, કુટુંબથી પણ વધારે ભગવાનને સંભારવા ભજવાનો લાભ લ્યે છે. એવા સંતોના ચરણરજથી ન્હાવું અને ચરણજળ પીવું તેથી તમામ અનર્થો ઊડી જાય છે. મચ્છરના ભયથી બંગલો ન મેલી દેવાય તેમ સંસારના આવરણોથી ભગવાનને ન મેલી દેવા બ્રાહ્મણ, વર્ણથી, જન્મથી, સંસ્કારથી ઉત્તમ છે જ, પણ જો બ્રહ્મનો જાણકાર થાય તો તો શું બાકી રહે ? પણ જો બ્રહ્મને સાવ ભૂલી જાય તોતો તેના કરતાં બ્રહ્મભક્ત એવા ભક્તિવાળો દાસવર્ણ કે તેથી પણ નાનો વર્ણ તે ભક્તિવડે ઉત્તમ ગણાય જાય છે. કારણકે તે બીજાને પણ ભક્તિ વડે પાવન કરે છે. જ્યારે ભગવાનથી વિમુખ એવો ઉત્તમ વર્ણ તે બીજાને પાવન નથી

કરી શકતો તેવો ઉત્તમ વર્ણ તો કેવલ ઘરગૃહસ્થીરૂપી આંધળા કૂવામાં પડેલા છે. એમ જાણવું. મધુરમાં મધુર કલ્પલત્તાથી વધારે ઉત્તમ ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરાવે એવું અમથા અમથા પણ લીધેલું ભગવાનનું શ્રીકૃષ્ણનારાયણ એવું નામ તે જરૂર તારે છે. એવા નામ લેનારાને ઓચિંતા વિચરતા સંતો મળે છે અને ભગવાન ભેટાવે છે અને શ્રી સ્વામિનારાયણનું ભજન કરી ડંકો દઈ ધામમાં જાય છે.

માતાઓ તે જ સાચી માતાઓ છે જે પોતાનો પુત્ર કલ્યાણકારક બોધ આપે. બેટા ! તું શરીરમાં રહેલો આત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપ છો. અજ્ઞાન તો ખોટું વળગ્યું છે. સાચું તો જ્ઞાન છે. માટે માયા તજ અને શોકમોહ કરીશ નહિ. નામ તો ઘડીબેઘડી વ્યવહાર માટે પાડવું પડે છે. આ દેહ પણ નક્કી તારું નથી પણ સાચવવું પડે છે, તેમાં બંધાઈશ નહિ. ત્રણ ગુણના વેગ પોતામાં ન માનવા. શરીરની હાનિપુષ્ટિ થાય છે. તે આત્મા તો ભજન વડે પૃષ્ટિ પામીશ. આ દેહ તો ડગલો છે તે ઉતારીને બ્રહ્મધામનો મોક્ષ મેળવવો. માયાનો સંગ તો બિલકુલ તજી જ દેવો ન તજી શકાય તો સાથોસાથ સંતનો સંગ કરતો જ જાવો. સંતનો સંગ છે તે મોટું ઔષધ છે. સંસારરોગને ટાળે અને ભગવાન મેળવાવે. સંકલ્પ ન થવા દેવા પરાણે થતા હોય તો તે સાથે ભગવાનના સંકલ્પો કરતાં જાવ તેથી બીજા સંકલ્પો અટકી જાય. ભગવાનની આરાધના કરનારને ભગવાન ભાસવા માંડે છે. દરરોજ આરાધના સ્તુતિ પ્રાર્થના કરવી.

સંત સમાગમ વડે જીવાત્મામાં સુખ અને આનંદનો કેફ વર્તવા લાગે તો બધાં સ્વર્ગો ગયાં સમજવા, સંતપુરૂષના રાજીપા વડે સ્વર્ગ અને મોક્ષ બન્ને મળે છે. તે જો સારો યોગ તો રાજીપો લઈ લેવો, માવતરની સેવા સંતની સેવા ગુરૂની સેવા, પતિની સેવા, ભગવાનની સેવાભક્તિ આ પાંચ મોટા યજ્ઞો છે આ સેવા કરનારને સ્વર્ગના સુખ તે આંહી જ છે અને મોક્ષના સુખ પણ તૈયારીમાં જ હાજર રહે છે. જીવનો સ્વભાવ કીડીના જેવો અવળો હોય છે. આંગળી અડાડે એટલે કીડી અવળી ભાગે, તેમ જીવને સંત સવળે માર્ગે દોરે ત્યારે અવળો ચાલે તે જો પોતાનું હિત સમજે તો લાભ લઈ લ્યે. મંકોડો કડ્યેથી ત્રુટી જાય તોય બટકું મેલે નહિ. જીવ ઢરડો ત્રુટી જાય તોય માયા મેલે નહિ. સમજીને મેલે તો મેલાપ સર્પે દેડકો પકડ્યો, દેડકાને મોઢે માખ આવી તેને ખાવા દેડકે મોઢું પહોંળું કર્યું. પણ પોતાને કાલના મોઢામાં છે તે નથી જોતા. જીવ મરવાની અણીએ પણ માયાનાં જંજાળને નથી તજતો કેતકીનાં ફુલ ડોળાં પાણીમાં નાંખવાથી ડોળ કપાઈ જાય. તેમ સંતનો ઉપદેશ હૃદયમાં બેસવાથી માયાના ડોળ કપાઈ જાય. સ્વચ્છ ધોળા વસ્ત્રમાં જેવો રંગ ચઢાવવો હોય તેવો ચઢે. સ્વચ્છ હૃદયવાળામાં જેવો સંસ્કાર પાડવો હોય તેવો પડે. માટે આત્યન્તિક કલ્યાણના સંસ્કાર પાડ્યા તે કાયમ ટકે મોરનાં પીછડાં બધી રીતે

રૂપાળાં આંખવાળા પણ દેખવાની ખામી. તેથી સીમમાં કાઢી નાખે અને પડ્યા રહે શરીરધારી બધી રીતે રૂપાળો આંખવાળો પણ મોક્ષમાર્ગને દેખવાની ખામી, તેથી માયાની સીમમાં કાઢી, નાંખ્યો થકો માયામાં જ પડ્યો રહે છે. પીછડાની સાવરણી કચરો ભેગો કરે. માયાનો જીવ પાપ ભેગાં કરે, મયૂરપીછ મુકુટમાં કામ આવી જાય તો તેનો મોરલો પણ મોક્ષને પામી જાય. મનુષ્યદેહ પ્રત્યક્ષ ભગવાન કે સંત લેખે કામ આવી જાય તો તેનો જીવાત્મા જરૂર મોક્ષને પામી જાય. મનુષ્યદેહ પ્રત્યક્ષ ભગવાન કે સંત લેખે કામ આવી જાય તો તેનો જીવાત્મા જરૂર મોક્ષને પામી જાય. દેહધારીને ગલઢું થાવું નથી ગમતું. પણ કાળ પરાણે ગલઢો કરી દે છે, જો સમજીને ગલઢો થાય તો કાળથી ઉપરવટ વયો જાય, માટે સમજીને મોક્ષ સાધી લેવો.

નરસા દેશ, સમય, સંગ ઉદ્યમ વગેરેના બળથી જીવાત્મા અનેક પ્રકારના દોષ, ભૂલ, પાપ, અપરાધ કરતો હોય છે. તે જો જરાક જરાક સ્તુતિ કરતો રહે. તો તે તે દોષોને ટાળવામાં ખપી જાય. આ કમાણી માટે બમણા. ચારગણા વધારે વધારે ભગવાન ભજવા તો તે વધારાની કમાણી મોક્ષમાં લઈ જવા કામ આવે પગ ધોઈને કાદવામાં બોળે, પાછો ધોવે પાછો કાદવમાં બોળ, એમ કર્યા જ કરે તો પીવા માટે તો બાકી જ રહી જાય માટે વધારે વધારે પાણી મેળવવું અને કાદવથી આઘુ રહેવું માયામય સંસાર તે સકકાદવ જ છે. તેથી આઘું રહેવું અને સંતસેવારૂપી અમૃતજળ પીતાં રહેવા. તો ભગવાનની પ્રાપ્તિરૂપી મોટી તૃપ્તિ થાય. આ પોતાનું કામ સમજણપૂર્વક કરી લેવું. સટ્ટાનો વ્યાપર ખેલવા માંડે તો તેનું સમૂળું જાય માટે સાચા નફાનો વ્યાપાર ખેલવો. સટ્ટાનો વ્યાપાર એટલે જગતની કોર ઝંપલાવવું. નફાનો વ્યાપાર એટલે સંત અને ભગવાનની કોર ઝંપલાવવું તેમાં જીવાત્માને બ્રહ્મસ્વરૂપ થવાનો તથા શાશ્વત આનંદની કમાણીનો લાભ જ મળે. ચાર ફેરા ફરીને પત્ની પતિ એકબીજાને અર્પણ થઈ જાય છે. તેમાં ચાર પ્રદક્ષિણા કરીને ભગવાનમાં દરરોજ અર્પણ થયા કરવું પરવશ થઈને રાજા વગેરે કહે તેમ કરવું પડે છે, તો સ્વતંત્ર શાંતિથી સંત કહે તેમ કરવા માંડવુ. તેથી કાયમની પરતંત્રતા મટી જાશે અને ભગવાન જેવા ઐશ્વર્ય આવવા માંડશે દરેક દેહધારી પોતાને રાજા જોવા જ ગણે છે. જો ભગવાનને ભજવા માંડે તો ભગવાનની કૃપાથી થોડાં જ સમયમાં સાંચો રાજા જ થઈ જાય બધાનું એશિયાળાપણું મટી જાય લાલચુ લોભી અને તપસ્વી એ વધારે વધારે દુઃખ સહન કરે છે. પણ ભક્તિવાળો થઈને ભગવાનનો લાલચુ, લોભી અને તપસ્વી થઈ જાય તો શાશ્વત સુખનો ખજાનચી બની જાય જાણી જોઈને ખરાબામાં વાસ કરે તેને ચોકખાઈ ક્યાંથી રહે ? જાણી જોઈને માયામાં ખાબકે તેને શુદ્ધતા ક્યાંથી જળવાય ? પણ શુદ્ધ પાવન એવા આ પ્રત્યક્ષ

ભગવાન અને સંતમાં જો વસે તો બ્રહ્માંડોનું પણ પાવન કરે એવો પાવનોને પણ પાવન થઈ જાય. સ્મશાનમાં મિત્રને બાળવા જાય ત્યારે ઘડીક બેચેની થઈ જાય. ત્યારથી જો ભગવાન ભજવા માંડે તો માયાની બેચેની મટી જાય અને ઉદ્વરી જાય. ઉપકારને બદલે અપકાર મળે ત્યારે વૈરાગ્ય થઈ જાય, ત્યારથી જો ભગવાનમાં વિરામ લેવા માંડે તો ભગવાન બધો બદલો વાળીને અનંત સુખનિધિ આપે. તારોડિયો ખરે તેનું અજવાળું જોઈને રાજી થાય પણ પોતાનું શું થશે તેનો વિચાર કરી લ્યે તો તો જરૂર ભજવા જ માંડે માટે વિચારીને ખૂબ ખૂબ ભજવા.

આ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને ઉદ્ભિજ્જ એવા વનસ્પતિ તમામ લીલી સૃષ્ટિ રસદાર, સુગંધદાર બનાવી અને સ્વેદજ, જરાયૂજ, અંડજ એવી સૃષ્ટિ દુર્ગંધવાળી બનાવી. તે વૈરાગ્યવાસ્તે બનાવી છે, માટે તેમાં નિર્બન્ધન રહેવું અને ભગવાન ભજી લેવા. જો વૃક્ષ, વેલી, તૃણ, આદિ દુર્ગન્ધીવાળા બનાવ્યા હોત તો જીવોને શું ગમત ? માટે તે પણ શ્રીહરિની દયા જાણવી કન્યાનું સગપણ થયા પછી પોતાની વૃત્તિ પતિમાં પહોંચી જાય છે અને ત્યાં તેને પોતાનું ઘર મનાય છે, કારણકે બધા સૌભાગ્ય પતિને લઈને છે, તેમ જીવને શરણાગતિ લઈને ભગવાનને ત્યાં સર્વપ્રકારે વૃત્તિ તથા ઘર તથા સૌભાગ્ય મનાવા લાગે તો ભગવાન ઉદ્ધારી લે છે, પણ સાથી રહેવા જેવી કે ટૂંકી નોકરી જેવી વૃત્તિ રાખે તો પાછો ફેરો માથે રહે છે. ગાયું, ભેસું, બકરાં, ઊંટિયા, અશ્વ, હાથી વૃષભ વગેરે વાહન તરીકે ધણીની લગામ પ્રમાણે વર્તવામાં બરાબર ધ્યાન રાખે છે તેમ ભગવાનની લગામમાં સુરતા રાખે તો જન્મમરણ ઊતરી જાય. જડચેતન તમામ સૃષ્ટિ પરમેશ્વરના નિયમમાં પસાર થતી જાય છે તેમ આ જીવ પોતાનું ધાર્યું મેલીને પરમેશ્વરના નિયમમાં પસાર થઈ જાય તો અક્ષરધામમાં જરૂર જાય. ભગવાને તો બધુંય તૈયાર કરીને આપ્યું છે. તેમાં જીવ બેઠો બેઠો રાજ્ય કરે છે. એટલો મહિમા ભગવાનનો સમજે અને ભગવાનને કરવેરો ભરે તો જમપુરીમાં ન જાવું પડે, તે કરવેરો દેહ વડે, ઈન્દ્રિયો વડે, અંતઃકરણ વડે, ભક્તિભાવ વડે, સમય વડે ઉદ્યમકમાણી વડે, ધનદોલત વડે, સગાકુટુંબ વડે અને આત્મા વડે જાણવો. પોતાનો નિર્વાહ કરતાં વધારો બધો પ્રભુનો એમ કરવેરો ભરતો રહેવો. પોતાના નિર્વાહમાં પણ પ્રભુનો ભાગ જ છે. એમ નિર્ગુણ કરવેરો સમજણથી માનવો જંગલમાં રહેતા એકલા જંગલી માણસને પણ એટલું તો ભાન હોય છે કે હું કોઈકના રાજ્યમાં છું જ, તેમ જીવે પણ ભગવાનના રાજ્યમાં છું એવું અનુસંધાન વધારે પૂરતું રાખવું જેથી બીજાના રાજ્યમાં અવરાવા ન જાવું, કાલ, માયા, કર્મ, વગેરેના રાજ્ય તે છે. તો પરમાત્માના જ રાજ્ય, પણ જીવ જો ભગવાનનું રાજ્ય ભૂલી જાય તો બીજાઓ બળ વાપરી બેસે અને હેરાન કરે માટે ગલપટ્ટો, કમ્મરપટ્ટો ભગવાનનો તો રાખવો

જ તે શું ? તો કંઠી, માળા, તિલક, ચાલ્લો વગેરે અને નામ પણ તેનું જ ભજવું.

અજ્ઞાનથી બીજે વળગાથ છે પણ સમજણથી સંતમાં વળગાય તો સંસારના વળગાડ ટળી જાય. જેને જેને અજ્ઞાનમાં સુખરૂપે માન્યા છે તે તે જ્ઞાનદશામાં દુઃખરૂપ જ જણાય છે. સંસ્કારના સંગે સાવ તજી દેવો પણ નતજી શકાય તો ભેગો ભેગો સંતનો સંગ કરતો જાવો. કામના સાવ તજી દેવી પણ જો તે ન તજી શકાય તો ભગવાનમાં મોક્ષની અને સંતમાં નિર્ગુણપણાની કામના કરતાં જવી જેમાં સારી ભાવના થાય તે શુભમાં ગણાય. જેમાં નરસી ભાવના થાય તે અશુભમાં કલ્પાય માટે ભાવના સારી હોય તો સારૂં ઉપાર્જન મળે તેણે કરીને સદ્‌ગતિમાં જવાય. સજીયો જેમ કેશને કાપે છે, ચર્મને નથી કાપતો કારણકે કારીગરના હાથમાં છે તેમ આ આત્મા મોક્ષ માટે કારીગર થાય તો જ્ઞાનરૂપી સજિયા વડે માયાનાં બંધનોને કાપી નાખે અને મોક્ષરૂપી બખતરને સાચવી લ્યે. કલમ પોતાની અણી પ્રમાણે જ અક્ષરો ચીતરે છે. જીવાત્મા પોતાના કર્મ પ્રમાણે જ શરીરોને પ્રાપ્ત કરે છે. શ્યાહી ખલાસ થાય તો તો અક્ષર ચિતરાતા બંધ થાય. કર્મ ખલાસ થાય તો શરીર ચિતરાતા બંધ થાય. મંદિર, સંત કેકથા ન ગમતા હોય તો તમે પોતે મંદિર. સંત કે કથા જેવા પવિત્ર થઈને પણ પોતામાંથી મેળવવાનું કરો. પોતે થઈ શકો નહિ અને મંદિરો વગેરેને મેલી દ્યો તો બેય કોરથી લટકાય તેમ ન કરવું. બન્ને કરવું પણ એક તો જરૂર કરવું વ્યાપાર અને લાભ માટે કેવા દુઃખ વેઠીને દુર દેશાન્તર જાય છે. તેવા દુઃખ વેઠીને ગુરુ એવા સત્પુરુષનાં દર્શને જાય તો બ્રહ્મયજ્ઞ (વિષ્ણુયોગ) ફળ મળે. ડગલે ડગલે અશ્વમેઘ યજ્ઞનાં ફળ, બ્રહ્મવેત્તા, સંતને દર્શને જવામાં થાય છે. કારણકે મોક્ષરૂપી બક્ષીસ સંત પાસેથી મળે છે, આ બક્ષીસ તો અસંખ્ય અશ્વમેઘો કરતાં અધિક અશ્વમેઘોનું ફળ સ્વર્ગ અંતવાળું છે. મોક્ષરૂપી ફળ અનંત છે. માટે સમજણથી બ્રહ્મવેત્તાના દર્શન જવું.

કમાનારો શું કમાય ? જ્યાં કાલે, આજે નહિ પછી અને જાય એવા શબ્દોએ ઘર ઘાલ્યુ હોય. કમાનારો તો તે કમાય. જ્યાં આજ જ હમણાં જ, ચાલો શબ્દોએ સ્થિરતા કરી હોય. માટે માયાના ફંદામાં ન આવવા તો કાલ, પછી જાવ, એવા બનાઓ ગુણરૂપ છે, પણ મોક્ષના કામમાં તો એવા બાનાઓ દોષરૂર જ છે માટે મોક્ષમાં ગુણરૂપ એવા આજ જ હણમાં જ ચાલો એવી પરાવાણી સહિત ઉત્સાહ રાખવો. સમુદાયના કામમાં બીજાની વાટ જોવી પણ મોક્ષના કામમાં બીજાની વાટ ન જોવી. જેટલું આવડે તેટલું આદરી જ દેવું. બીજાનો સત્સંગ થાય ત્યારે આદરેલમાં વધારો કરવો અને ઉત્તમ મોક્ષમાર્ગે ચાલવું. જે ઘરનું કામકાજ પુરૂ ન કરે તો તે પરનું શું કરશે ? માટે ઘરનું એટલે આત્માનું અને પરનું એટલે મોક્ષનું તથા પરમાત્માનું

કામકાજ તે ભગવાન અને સંતની પ્રસન્નતા તે તો સાધી જ લેવી. વાડવાળે છૂટ આપી હોય તો નીકનો સાંઠો લેવો. દેશકાળાદિ કે સારી નવરાશરૂપી છૂટ આપી હોય તો ભગવાન અને સંતનો રાજીપો તે નીકનો સાંઠો ગણીને લઈ લેવો. ગણેશજીનાં બે દિકરા શુભ અને લાભ. ભગવાન અને સંતનો શુભ આશ્રય કરવો તથા મોક્ષનો લાભ મેળવવો, તેમાં વિઘ્નો ન નડે, તે સિવાયના શુભ અને લાભ પણ વિઘ્નોના ભાઈઓ જ છે, તે સાથે જ હોય, માટે સાચો પ્રયત્ન આત્યન્તિક શુભ અને લાભ માટે કરવો. વેચનારો ત્રાજવે બીજી ચીજને તોલે અને ગજથી માપે પણ પોતાને કાળે તોળી રહ્યો છે તથા માપી રહ્યો છે તેનું અનસુંધાન ન રાખે જો આવું અનુસંધાન રાખે તો ભગવાન ભજી જ લેવાય. સર્વે સુખિયા થવા કામધંધા કરે છે, આત્યન્તિક સુખિયા થવા માટે સત્સંગભજનભક્તિરૂપી કામધંધો પણ કરતો જાવો તાજું પાણી પાયેલી રીંગણીને હિમ ન લાગે. તાજા સત્સંગ રેડેલા હરિભક્તને કાળની ચોટ ન લાગે. આંબલણવું પીધેલ વ્યક્તિને લૂ ન લાગે તેમ બ્રહ્મરસ પીધેલાને ત્રિવિધિ તાપ ન લાગે સંત પાસેથી બ્રહ્મરસ પીતો રહેવો. મનુષ્યોને ધન, દોલત, મિલક્ત, જમીન, રોકડ, વગેરેમાં અતિ મમતા બંધાયેલી હોવાથી તેને ઓછી કરવા દાનધર્મ સોંપ્યો છે. તેથી મમતા ઓછી થાય અને પરોપકાર તથા ભગવાન લેખે વપરાય તે નિમિત્તે પણ સદ્‌ગતિએ જાય. દેવોને કેવલ ભોગવિલાસ જ પ્રધાન હોવાથી તેમને દમન એટલે ઈન્દ્રિયનિગ્રહ સોંપ્યો છે. તે જો નિગ્રહ પાળે તો જરૂર સદ્‌ગતિનો આપનાર ભક્તિવાળો ઉત્તમ જન્મ મળે અને મોક્ષગતિ મેળવે. દાનવોને ક્રુરતા વધારે જેથી હિંસા કર્યા કરે તેથી તેમને દયા સોંપી છે જેથી કાંઈક પાછા વળે અને સદ્‌ગતિનો માર્ગ દેખે તો રૂડું થાય આવા દાનદમન અને દયા જો મનુષ્યો ભગવાન લેખે કરવા માંડે તો જરૂર મોક્ષમાં જાય. આમ અનુસંધાન રાખવું.

હજામત કરાવવા બેસે ત્યારે રાજાપ્રજાને જેમ માથું. ફેરવાવે તેમ ફેરવું તેટલું જો ભગવાન અને સંત પ્રતિ વિનયથી ફેરવે તો તો મોક્ષમાં જ પહોંચી જવાય. અતિશય ગઢપણ અને રોગમાં તમામ સહન કરવું પડે તેટલું જો ભગવાનને રાજી કરવા સહન કરે તો શુદ્ધ થઈ જવાય અને મોક્ષમાં જવાય. સ્વાર્થ માટે ઊંઘ, નાણાં, આરામ વગેરે ફનામકા કરી દે છે. તે જો ભગવાન અને સંત અર્થે સમજીને કરે તો મોક્ષમાં જરૂર જાય. ગંદા શરીરની સેવામાં પરાણે રહેવું પડે છે, તેટલી જ ભગવાન અને સંતની સેવામાં હાજરી રાખે તો અંતકાલે ભગવાન અને સંત તેડવા આવે. બધું ખોટું ખોટું છે એમ અભ્યાસ કરતાં એક દિવસ ખોટું થઈ જશે તો બ્રહ્મસ્થિતિ મળી જશે આ વાત એમ જ છે. દરરોજ ખોટું ન હોય પણ જેદી અણગમો થાય અને ન જ જોઈએ તે દી ખોટું થઈ જાય તો ધામમાં ચાલ્યું જવાય.

બધું સાચું માનનારાને પણ કોઈક દિવસ તો ખોટું કરવું જ પડશે. આખી જિંદગી ઝેરની જ છે, તેને સાકર માની બેઠા છે જો ભગવાનના સંબંધમાં આવી જાય, સાચી સાકરનો લાભ લઈ જાય અને આ જીવ ખાટી જાય. નાક કાન કપાવવા સારા ન લાગે પણ વિધાવવા તો સારા લાગે, કેમ જે બધાયને તે ગમ્યું. તેમાં ઘરેણાં પહેરવાનો આનંદ માન્યો. તેમ વિષય નાશ કરવા તો સારા ન લાગે, પણ વિષયોને ભગવાન વડે વિંધવા જો સારા લાગી જાય તો દિવ્ય ચમત્કારનાં ઘરેણાં પહેરાઈ જાય અને જો સાચી શોભા મેળવાય માટે સહેતાં સહેતાં પોતાના દેહ, ગેહ, ધન, ધામ, સંપત્તિમાં ભગવાન અને સંતરૂપી ઘરેણાં પહેરી લેવા. એક કરોડનો ખર્ચ કરે તોય ભગવાન રાજી ન થાય અને એક હાવભાવથી રાજી કરી લે. આ પણું ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. મોટા સમ્રાટ કરોડોગણી ધામધૂમથી પણ ભગવાનને રાજી ન કરી શકે અને કુબ્જા જેવા ભક્ત ગાલે મીઠો ચીંટિયો ભરીને ભગવાનને રાજી કરી લે અને જો મોક્ષ સુધી લ્યે માટે જે વડે ભગવાન રાજી થઈ જાય તે અમૂલ્ય ચીજ જાણવી. અને જે વડે રાજી ન થાય તે નકામી ચીજ જાણવી. છપ્પન ભોગવડે રાજી ન થાય પણ તાંદુલ વડે રાજી થઈ જાય રાવણે આખો કૈલાસ ધુણાવ્યો તોય શંકર રાજી ન થયા અને ડરીને પાર્વતીજી શંકરના ખોળામાં પેસી ગયા અને શંકર તરત જ રાજી રાજી થઈ ગયા. છેવટની ગલઢી અવસ્થામાં જ્યારે બધાય નકામા ગણે ત્યારે વરસ, બે વરસ જેટલું જીવે તેટલું રાત દિવસ ભગવાન ભજવા માંડે તો આખી જિંદગીનું સાટું વળી જાય અને છેડો સુધીર જાય.

૧-દેહાદિક જડ અને ચેતનામાં બે જુદાં તત્ત્વ છે. એમ સમજવું તે સાંખ્યજ્ઞાન ૨-પછી ચેતનમાં અંતર્યામી ભગવાન રહ્યાં છે. તેની ઉપાસના કરવી, એ યોગજ્ઞાન ૩- પછી ચેતનાત્મા હું બ્રહ્મ છું અને અંતર્યામી તે પરબ્રહ્મ છે એમ સમજવું તે વેદાન્તજ્ઞાન. ૪-પછી તે બન્ને એકબીજાને દેખે છે માટે સાકાર એવા પરબ્રહ્મ સમજવા તે પંચરાત્રસાસ્ત્રજ્ઞાન, ૫-પછી હું પરબ્રહ્મ સાકાર પરમાત્માની ભક્તિ કરૂં એવું દાસપણાનું જ્ઞાન તે ભક્તિશાસ્ત્રજ્ઞાન, ૬-પછી તે પરબ્રહ્મ પોતે જ આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન અહીં છે તેને એક મૂર્તિ સમજી સેવવા એ અપરોક્ષ સાક્ષાત્કારજ્ઞાન એટલે પ્રત્યક્ષગુરુશાસ્ત્રજ્ઞાન આવી રીતે છ શાસ્ત્રો કરીને સમજે તેને પૂર્ણજ્ઞાની જાણવો. તમામ સંપ્રદાયોના શરણાગતોને આ છ જ્ઞાનની જરૂર પડે છે જ. તે દ્વારા ઉદ્ધાર થાય છે. પ્રત્યક્ષ ગુરુસ્વરૂપ હરિ દ્વારા સંપ્રદાય પરંપરાઓમાં શરણાગતિ પામેલાઓનો જરૂર ઉદ્ધાર થાય છે. તેથી સર્વસિદ્ધિ ગુરુ દ્વારા જ છે. તેમાં દિવ્ય ભાવનાથી છીએ જ્ઞાન કલ્પતરુની પેઠે મૂર્તિમાનપણાને પામે છે. માટે છઠ્ઠા શાસ્ત્ર પ્રમાણે જરૂર તન, મન, ધન,ગુણ, સંપત્તિભાવ, ક્રિયા. આચાર, વિચાર, અર્પણ, હેત વગેરે વડે

ટાણે ટાણે સેવી લેવા. રાજી કરી લેવા, તેની સેવા તે ધર્મ, તેનો રાજીપો તે ભાગવતધર્મ, તેમાં સર્વસ્વ અર્પણ તે દિવ્યધામમાં ગતિ, તેમાં પરોવાઈ જાવું તે ભગવાન સામે નિવાસ. પછી તન્મય થઈ જવાય છે, કાંઈ બાકી ન રહે એવી બ્રહ્માસ્થિતિ મુક્તસ્થિતિ, આંહી જ વર્તવા લાગે છે. આ પણ કરવા જેવું છે.

જીવાત્માઓ અણુસુક્ષ્મ સરખા જ છે જે શરીરી થઈને સંપત્તિ માટે પ્રયત્ન કરે તે સંપત્તિવાળો ધનદોલત, બંગલાબંગલી રાજ્યવાળો થાય, જ્ઞાન મેળવવાની સંપત્તિ માટે પ્રયત્ન કરે તો બૃહસ્પતિ સમાન થાય. આધ્યાત્મમિક યોગ વગેરે કરે તો દિવ્ય મુક્ત થાય તે બધાને દેહ છતાં તો આહાર, નિંદ્રા, ભય, મૈથુન, ધર્મ વગેરે સમાન જ હોય છે. પણ મિલકતવાળો મલકાય. જ્ઞાની કેફમાં વર્તે અને યોગી મસ્તાનીમાં વર્તે, પરમેશ્વરને રાખે તો તે બધાનો વિરામ મોક્ષમાં થાય.તે વિના તો તે બધાને ખાવું પીવું ઊઘવું. મળમૂત્ર તજવા, વગેરે છોડતાં નથી માટે ઉત્તમ કમામી કરી લેવી તેનું નામ ભગવાનની આરાધના ઉપાસના ભક્તિ સેવા વગેરે. અને તે સંતના સહારામાં રહીને કરવા તો વિશે, ફળીભૂત થાય.

અનાદિકાળનું અજ્ઞાન સ્વરૂપ કારણ શરીર બીજને ઠેકાણે છે તેને લઈને વાસનારૂપી લિંગ શરીર અંકુર કાંટારૂપે થાય છે. અંકુરસ્વરૂપ વાસનામાં બે પાંદડાંરૂપી રાગ અને દ્વૈષ પ્રગટે છે એવા બે પાંદડાંરૂપ રાગદ્વેષમાંથી સારીનરસી પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિરૂપી ગાઠો ગ્રંથિયો પ્રગટે છે. તે ગ્રંથિયોમાંથી પુણ્યપાપરૂપી કાતળિયું જામે છે. તેમાંથી અહં મમતાવાળો જે જન્મે તેરૂપી સરીયો નીકળે છે. તેમાંથી સુખદુઃખરૂપી દાણાફળ જામે છે તેનો ભોગ અને સાક્ષાત્કાર થયા જ કરે છે. આવો આ બીજથી આરંભીને ભોગ સુધીનો આખો સંસાર ચક્રાવતશકે ચાલુ જ રહે છે. તેને ટાળવા આત્માપરમાત્માના જ્ઞાનવિજ્ઞાન વિવેકરૂપી બીજ કારણ શરીરને મેળવવું. તેનાથી ઉપાસના ભાવના અંકુર થાય તે વડે સ્નેહ, વૈરાગ્ય બે પાંદડા થાય. તેથી આકર્ષણ અને નિષ્કામ સેવારૂપી ગ્રંથિયો થાય તે વડે કૃપા અને પ્રસન્નતારૂપી કાતળીઓ થાય તેથી સેવકપણું અને પરમભાગવતપણું તે રૂપી સરીયો પ્રગટે, ત્યારપછી ડૂંડું જે ગુણાષ્ટક અવિર્ભાવ તથા બ્રહ્માનંદ વધે, અને પરમેશ્વરના સાક્ષાત્કાર સર્વ કામનાનું અશન, ભોજન અને મહાતૃપ્તિ મળે. માટે આ રીતે સાધનમાં ખબરદાર થવું જે અનંતકાળ સુધી શાશ્વત રહે. સારાં ફળ લેવા જતા નીચે કૂતરા (ખડના) ન ચોંટી જાય તે ધ્યાન રાખવું. આંબાને ખાખડી ચોંટી રહે તો પાકે અને મીઠી તાય. મૂલ્ય વધે. અને તે રસમાં ઘીસાકર ભળે. પણ જો ખાખડી જુદી પડી જાય તો મીઠું ભળે અને ખવાઈ જાય, પણ હલકી રહે, ખાટી રહે, બહુમુલ્ય ન થાય માટે મોટાપુરૂષને ચોંટી રહેવું તો મુક્તપણાની મીઠાશ આવે. લીમ્બડાની લીમ્બોળી પણ લીમ્બડાને ચોંટી રહે

તો તે અંતે મીઠી થાય છે જે ગુરુસ્વરૂપી સંતને વળગશે તો જરૂર મીઠાશ આવશે, આ જગતમાં સર્વે સારું ઈચ્છે છે સારું સારું વાપરે છે, સારું સારું લ્યે છે, સારું સારું સંઘરે છે તો મોક્ષ માટે જ સારું સારું હોય તે ઈચ્છવું તે જ વાપરવું. તેવું જ લેવું અને તેવું જ સંઘરવું, તેથી ખાટી જવાશે.

પાણીમાં કમળનું પુષ્પ નાળામાં અને નાળ નીચે જમીનમાં ચોંટ્યું હોય ત્યારે સૂર્ય સૂકવી ન શકે. જાળ સોડવી ન શકે. વાયુ ઉડાડી ન શકે. અગ્નિ બાળી ન શકે. પૃથ્વીનો અને નાળનો સંબધ મેલી દે તો જળ સોડવે સૂર્ય સૂકવે, અગ્નિ બાળે, વાયુ ઉડાડે, તેમ આ જીવાત્મા ભગવાન સ્વરૂપી પૃથ્વીમાં તથા સંત સ્વરૂપી નાળમાં ચોંટ્યા રહે તો તેને કાળરૂપી સૂર્ય, જળરૂપી માયા, તેજરૂપી કર્મ, વાયુરૂપી વિષયો અસર, પરાભવ ન કરી શકે. માટે ભગવાનને અને સંતને મેલવા નહીં. બધાને પાનખર ઋતુ આવે જ છે તે પહેલાં ભગવાનમાં અને સંતમાં ગલગલિયાં માણી લેવાં. કુળ નિંધલવાની વાટ ન જોવી. સત્સંગરૂપી ભોજન પાનવડે તૃપ્તિ કરી લેવી. ઉદર બગાડ્યા પછી પરાધીપણામાં એટલે કલિકાળના દોષો અને રોગો વડે પરાભવની દશામાં પેટ ભરીને જીવી શકાશે નહિ. સારી સ્થિતિમાં બધુંય સારૂં કરી લેવું. ભગવાન પૃથ્વી છે, સંત જળ છે, શરણાગતિ બીજ છે. સત્સંગ અંકુર છે. સેવાચાકરી પાદડાં છે, હેત છે તે દિવ્યગ્રંથિયું છે, અનુવૃત્તિ પાળવી તે કાતળિયું છે આનંદ લેવો થે મીઠો રસ છે. નવધા ભક્તિ તે સરીયો છે, રાજીપો, તે પુષ્પો છે, મોક્ષ મળવો તે ફળ છે. માટે તે બધા સાચવવા શીખવું, ભગવાન્ ને સંતમાં પ્રવેશ થાય તેની માયા ટળી જાય સંસાર ઉતરી જાય, કર્મફળ ઊડી જાય અને ધામના વારસદાર થાય મોક્ષરૂપી સ્વાર્થ સાધવો, બીજા સ્વાર્થો પડ્યા મેલવા પરણ્યે પડવા મેલવા પડે તે કરતા પ્રથમ જ સમજણથી પડ્યા મેલવા સમજણ સંત પાસેથી લેવી. જે કાંઈ ક્રિયા કરોકરાવો તેમાં ભગવાન રાખવા.

આવાગામન તે જન્મમરણ, દેવલોક, પૃથ્વીલોક વગેરેમાં જવું કનિષ્ઠમુક્તિ તે વૈરાટ વગેરે ઈશ્વરોમાં જવું. મધ્યમમુક્તિ વૈકુંઠ. કૈલાસ વગેરેમાં જવું. ઉત્તમમુક્તિ તે બ્રહ્મલોકમાં જવું અને ભગવાનના તમામ આનંદો સેવા વડે ભોગવવા.

ભગવાનનો ભક્ત ધામમાં જવા તૈયાર થાય છે. ત્યારે તેની ભક્તિ અને ઉપાસના પ્રમાણે મુક્તોને શ્રીહરિ તેડવા આવે છે. તેઓ અક્ષરધામમાં સમાન કિશોર દિવ્યસ્વરૂપે છે પણ આંહી આવે ત્યારે ભક્તને ઓળખાણ થવા જેમાં હેત હોય એવા સદ્‌ગુરૂ વગેરે સ્વરૂપે દેખાય છે. એક મુક્ત વિમાનરૂપે થાય છે. બીજા મુક્તો તેના કળશ રૂપે થાય છે. અમુક મુક્તો તેના તોરણારૂપે થાય છે. હાર,

ચંદ્રવા માફા, છત્રો, ચામરો, ચાખડિયો વેષ આભૂષણો, કોમળ બિછાનાઓ, ગાદીઓ તકિયાઓ, ખુરશિયો, પંખાઓ ધ્વજો, વાંજિત્રો, પાત્રો, કલ્પતરુઓ, વેલિયા, ફળ, વૃક્ષો, આસ્તરણો, સ્તબકો આસનો, પલંગો, દર્પણો, મણિઓ, હીરાઓ ઉદ્યાનબગીચાઓ, સેવકવર્ગો, રાજાધિરાજના તમામ ચિન્હો, સાધનો, સેનાઓ બીજા વિમાનો, ઉપકરણો, અસંખ્ય દિવ્ય વસ્તુઓ વગેરે અનંત મુક્તો અક્ષર ધામના મુક્તો શ્રીહરિ સાથે તેવા તેવા વેષાન્તરે થઈને ભગવાનની પ્રસન્નતા અને આજ્ઞામાં રહ્યા થકા પધારે છે. તમામ કિશોર અને તરૂણતા ભરેલા ભગવાન સમા રૂપાળા ભરપૂર મૂર્તિઓ સમાન શોભવાલાઓ દિવ્ય તેજોના ઝળકળાઓ સાથે દર્શન આપે છે. ધામમાં જવા તૈયાર થયેલા ભક્તનાં પ્રતિ અતિ હેત જણાવે છે. અતિ સ્વાગતઆદર જણાવે છે અંતે પ્રસન્નતા વર્ષાવે છે. અતિરાજીપા વડે સેવક, ચાલો ધામમાં એમ કહે છે તે ભગવાન અને મુક્તોની વાણી મીઠી મધુર, શીતળ, સુખ ભરેલી. આકર્ષણ કરતી આનંદના ફુવ્વારા વરસાવતી, સારા તાનોના ઝરમરો ઝરાવતી સર્વ પ્રકારનાં મીઠાં સુખો આપતી, આંતરિક અહલાદને ધનભાવ પમાડતી એવી છે. તેમના શબ્દો મીઠા, મધુરા, સન્માન, ભરેલા,આદરવાળા, કોમળ, આનંદતત્ત્વને સ્વસ્વરૂપમાં દર્શાવતા, સર્વ વિષયોનાં દિવ્યસુખ ભરેલા છે. તેમના સ્પર્શો અડનારાં ભક્તને થીઠાં, આકર્ષણ કરનારા. સુંવાળા, લીસા, ચમક ભરેલાં કમકમાટી લાવનારા, સ્નિગ્ધતાના ભંડાર સ્વરૂપ પુલકિત ભાવ રોમ ઊભાં થઈ જાય તેવાં સુખ આપનારા આનંદના ઉત્તેજનવાળા, વિયોગને નહિ અપનાવનારા એવા ચિરાકાંક્ષા ઉપજાવનારા હોય છે. તેમના રૂપો સૌમ્ય. સૌદર્ય, મંદ હાસ્ય, ચળકાટ, સુઘટ્ટતા, સુજોબન તરુણપણાના ભરેલા. અંશેઅશમાં ઠીકો-ઠીક ભરાવદાર. અંગોઅંગમાં ઉજળાઈ, રકતતા ગુલાબરંગપણું સુરકતધવલપણું; પ્રભાપ્રસરતાપણું, જ્યાં જેટલું જોઈએ તેવું કૃષ્ણ, પીળાશ, ચિત્રપણું, ખીલતા રંગ, ભાતભાતની આછી પાતળી આકરી છાયા. ઝાંયવાળું રૂપ, ચઢતી કળાવાળું રૂપ એવાં તો એ મુક્તોનાં રૂપ હોય છે. આ રૂપ હોય છે આ રૂપને જોવામાં નેત્ર મટકું ન ભરે અને વૃત્તિ થાકે નહિ અને આકર્ષણની શાંતિ છે એવા રૂપવાળા મુકતો હોય છે.તેમના મકુટમણિઓ કુંડળ, કલ્ગી, હીરાઓ, સુવર્ણના ચળકાટ. હાર આભૂષણો વિંટીઓ, કડાંઓ, કંદોરાઓ, વેષ, અલંકારો તેમના દ્રવ્યપદાર્થો સુપુષ્પહાર માળાઓ, કંઠીઓ, કૌસ્તુભો ચિંતામણિઓ અતિ અતિ રૂપ ભરેલાં હોય છે. અંગે અંગેમાં એક એકની ભૂલી જવાય તેવી અંગોભરપૂર મૂર્તિઓ શોભતી હોય છે. તેમના સ્વરૂપોમાં અનેક રીતે મિષ્ટ રસો ભરેલા છે. મીઠા રસો જેવાં જેવાં ફુલો અને દુગ્ધ, દહીં, ઘૃત, માખન, શેલડી. સાકર ખાંડ, મધ, મીઠાં શરબતો અનેક પ્રકારનાં પક્વરસો જેવા રસો તેમની મૂર્તિઓમાં ભરેલા છે. ભગવાનમાં જેટલાં રસો છે, તેટલા રસો

મુક્તોમાં છે. તેમા તમામ રસો રસ લેનારાને અનુભવાય છે. रसं द्वेवाऽयं लब्ध्वाऽऽनन्दी भાબતિ ભગવાન રસમૂર્તિ છે. તેવા રસ વડે મુક્તો આનંદ ભર્યા રહે છે, સુગંધસૌરભ મુક્તોમાં ભર્યા છે, ચારેકોર સુગંધની લહેર્યો પ્રસરતી હોય છે, તેમની મૂર્તિઓ અનેક મીઠી સુવાસોથી લહેર્યો પ્રસરતી હોય છે. તેમની મૂર્તિઓ અનેક મીઠી સુવાસાઓથી ભરેલી છે. તેમની મૂર્તિમાં સર્વાંગો સુસાર એવા આમોદોને ઉપજાવનારા છે. એવા મનોહર મુક્તોનાં દર્શન કરવા ઈશ્વરો, દેવો, ઋષિઓ, પિતૃઓ વગેરે જેમાં જેમનાં સ્થાનો અને સ્વર્ગો વગેરે તે તે માર્ગોને બન્ને તરફ અકડાઠઠ ઊભા રહીને વાટ જુએ છે, જ્યારે મુક્તો નીકળે ત્યારે તેમને પૂજે વધાવે છે દર્શન કરે છે, સ્વાગત ધામધૂમ કરે છે અને રાજી કરે છે. આ બધુંય જોતો થકો આ ભક્ત જીવાત્મા વિમાનમાં બેસીને હાથીએ બેસીને અક્ષરધામમાં જાય છે. તે અક્ષરધામમાં પહોંચતા જ તેને બ્રહ્મધરામાં સ્નાન કરતાં જ જ્ઞાનની મૂર્તિ જ પ્રગટે છે, આત્મા પોતે છે. આત્મા પોતે જ્ઞાતા અને ચારેકોર મૂર્તિમાન જ્ઞાનતત્ત્વનું પોતાનું તાદ્દાત્મય એવું સ્વરૂપ જે ધર્મભૂત પ્રસરતું જ્ઞાન સ્વરૂપી શરીર તે ઘટ્ટ ભાવને પામતું થકું તરત જ શ્રી પુરૂષોત્તમનારાયણની મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરીને મૂર્તિસ્વરૂપે થઈને સારૂપ્યભાવમાં, અર્વિભૂત સ્વરૂપ થઈને શ્રીહરિ સમાન રૂપાળી મૂર્તિ મુક્ત મંડળોમાં વસે છે. તે જનારા મુક્તને આંહીની પ્રતિભામાં આવતા એવા મુક્તોનાં સ્વરૂપો તે શ્રીહરિ ઓળખાવે છે અને તુરન્ત તે દિવ્ય પ્રતિભામાંથી આખા અક્ષરધામને તેના મુક્તોને અને શ્રી પુરષોત્તમને તથા પોતાને દેખે એવો અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર કાયમીને માટે નિત્ય સાક્ષાત્કાર અર્વિભાવ પામે છે અને સર્વજ્ઞ થાય છે તે મુક્તને શ્રીરિ પોતાની ઉપાસના ભાવના પ્રમાણે દર્શન આપે છે. શ્રીજી પોતે આનંદઘન ઘાટો ઘાટો આનંદ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપસત્ એવા પિંડસાકાર નિત્યાદિવ્યસાકાર સુરૂપાળા રમણીય મૂર્તિ છે. તે પોતે એકજ સચ્ચિદાનંદ તત્ત્વ છે, તે સાકારના રસના નાળિએરની પેઠે એક જ રસમય છે. તેમાં ગુણો અનંત છે, અનંતશ્વર્યો અનંત સમર્થ્યો, અનંત વિભૂષણો છે, અનંતસારા વેષો, અનંત પૂજાની સામગ્રીઓ તે બધા મુક્તો જ છે. છડી છત્ર, ચાંખડી, મોજડી, સિંહાસન, માણેક, હીરામોતી, માળાઓ, હાર, પુષ્પો, બગીચાઓ, વૃક્ષો, વેલીઓ, વાહનો સાજસમાજ, વાજિંત્રો જે કાંઈ અણુથી લઈને મહાન સુધી તે તમામ મુક્તો, મુક્તો અને મુક્તો જ છે. આ મુક્તો પ્રકાશ વધી જવાથી પ્રકાશઘનભાવને અપનાવે છે. અને શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનની અનંતરૂપે સેવા કરે છે. કોઈ સુગંધરૂપે કોઈ રસરૂપે, કોઈ સાધનરૂપે, કોઈ શોભામય પદાર્થોરૂપે એમ અક્ષરધામમાં જે કાંઈ ભાસે છે. કરોડો ચીજો ભાસે છે, તે તમામ મુક્તો જ છે. અક્ષરધામના પ્રકાશ સ્વરૂપી ચૈતન્યના ઘરોમાં અનંત મુક્તો અનંત શક્તિઓ, અનંત સ્વરૂપો ધારી ધારીને ભગવાનને ભજે છે, સેવે છે. રાજી કરે છે, આનંદ માણે છે. ભગવાન પણ પોતાની ઈચ્છા વડે તેઓને તેવા સ્વરૂપોપણે સન્મત થાય છે. જે અને

સેવાઓ અંગીકાર કરે છે. આ લોકમાંથી જ્યારે ભક્તિમાતા કે એવો કોઈ ભગવાનનાં ધામમાં દિવ્યરૂપે પધારે ત્યારે તેમના સન્માન પૂરતા ત્યાંના મુક્તો શ્રીહરિના આજ્ઞા લઈને દાસીઓ, સખીઓ, કિશોરીઓ, મુક્તાનીઆરૂપે થઈને તેમના સ્વાગત કરે છે અને પાછા કિશોર મુક્તોમાં મૂળ વેષસ્વરૂપમાં ફેરવાઈ જાય છે. આ રીતે રાધિકા, લક્ષ્મીજી વગેરે શક્તિઓ જ્યાં, લલિતા વગેરે મુક્તો પણ કવચિત કદાચિત તેવા પ્રસંગ માટે જ ભગવદિચ્છાથી યથેષ્ટ સ્વરૂપે ધારીને સેવે છે. કાયમ માટે મુક્તાનીઓ છે. પાર્ષદાનીઓ અનંતકોટિ મંડલો નથી તેમ ભગવાન મોહિનીસ્વરૂપે કે શ્રીજીબાજીસ્વરૂપે ધામમાં થતાં નથી. તેવી રીતે વર્તતા નથી. તેમ તેવી મંડળીની તેમને કાયમ માટે જરૂરત જ નથી. ઉપનિષદો છે. બ્રહ્મલોકમાં એવી મુક્તાની મંડળોની સ્થિતિ કે વિભાગને કહેતા વર્ણવતા નથી. વળી અક્ષરધામના પ્રકાશસ્વરૂપ, અખંડિત અસીમ જે લોક દિવ્યલોક છે તે હોવાથી બીજ કોઈ વિભૂતિ જમીનની ત્યાં જરૂરત નથી. શ્રીહરિને તથા મુક્તોને તેવી જમીનના દેહ દેવા પડતા નથી અને તેવા દેહ ત્યાં તૈયાર કરવાની આવશ્યકતા રહેતી જ નથી. તેવી મુક્તોના અવકાશ માટે જ યથેષ્ટ સ્વરૂપ ફેરવવા પૂરતું જ ભગવાનનું ગમતું છે. આવા મુક્તોને-નિત્યપ્રત્યક્ષજ્ઞાન અનેક પ્રકારના થાય છે. શ્રી સ્વામિનારાયમ ભગવાને સ્વમુખે વર્ણવેલ છે જે-

ધામમાં-આંહીની ઉપાસના પ્રમાણે સાક્ષાત્કાર થાય તે, પ્રથમના બારમમાં ભગવાનનું ધામ વર્ણવીને પછી-એવું જે ભગવાનનું ધામ તેને ભગવાનના ભક્ત છે તે સમાધિને વિષે દેખે છે અને દેહ મુકાયા પછી એ તેજોમય જે ભગવાનનું ધામ તેને પામે છે. પ્રથમના વીશમામાં કહ્યું છે જે જે ભગવાનના પ્રતાપને વિચારીને અંતર્દષ્ટિ કરે છે તે તો પોતાના સ્વરૂપને અતિશય ઉજ્જવલને પ્રકાશમાન જુએ છે અને તે પ્રકાશના મધ્યે પ્રત્યક્ષ એવા જ પુરૂષોત્તમ ભગવાન તેની મૂર્તિને જુએ છે. એકવીશમામાં લખ્યું જે-અક્ષરના બે સ્વરૂપ છે, એક તો નિરાકાર, એકરસ,ચૈતન્ય છે તેને ચિદાકાશ કહિયે, બ્રહ્મમહોલ કહિયે અને એ અક્ષર બીજે રૂપે કરીને શ્રી પુરુષોત્તમનારાયણની સેવામાં રહે છે અને એ અક્ષરધામને પામ્યો જે ભક્ત તે પણ અક્ષરના સ્વધર્મને પામે છે અને ભગવાનની અખંડ સેવામાં રહે છે અને એ અક્ષરધામને વિષે અનાદિ શ્રીકૃષ્ણપુરુષોત્તમનારાયણ તે સદા વિરાજમાન છે અને તે અક્ષરધામને વિષે અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા એવા અનંતકોટિ મુક્તો રહ્યા છે, તે સર્વે પુરુષોત્તમના દાસભાવે વર્તે છે. અને પુરૂષોત્તમનારાયણ તે સર્વેના સ્વામી છે અને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે માટે આપણા સત્સંગી સર્વેનો તો એમ જ નિશ્રય કરવો જે આપણે પણ એ અક્ષર સ્વરૂપ જે મુક્તો તેમની પંકિતમાં ભળવું છે અને અક્ષરધામમાં જઈને અખંડ ભગવાનની સેવામાં હજૂર

રહેવું છે. પ્રથમના ત્રેવીશમામાં લખ્યું જે ત્રણ અવસ્થા અને ત્રણ દેહથી પર તથા ચૈતન્યરૂપ એવા પોતાના સ્વરૂપને માને અને તે પોતાના સ્વરૂપને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને ધારીને ભગવાનનું ભજન કરે, પછી ત્રણ અવસ્થાથી અને ત્રણ શરીરથી પર જે પોતાનું સ્વરૂપ તેને અતિશય પ્રકાશમાન ભાળે, અને તે પ્રકાશને વિષે ભગવાનની મૂર્તિ જેવી પ્રગટ પ્રમાણ છે, તેવી અતિશય પ્રકાશેયુક્તભાસે, પ્રથમના ચોવીસમામાં લખ્યું છે જે અને એવી સ્થિતિ થાય છે તે એકરસચૈતન્ય ભાસે છે, અને તેને વિષે એક ભગવાનની મૂર્તિ જ રહે છે, અને ક્યારેક તો પ્રકાશમાં ભગવાનની મૂર્તિ પણ દેખાય નહિ એકલો પ્રકાશ જ દેખાય છે અને ક્યારેક તો પ્રકાશ પણ દેખાય અને ભગવાનની મૂર્તિ પણ દેખાય. વળી પ્રથમના છવ્વીશમાં કહ્યું છે જે પછી એવા શૂન્યને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને જોતાં જોતાં પ્રકાશ થઈ આવે છે અને તે પ્રકાશમાં ભગવાનની મૂર્તિ દેખાય છે. પ્રથમના ચાલીસમામાં કહ્યું છે જે- અક્ષરબ્રહ્મનાં સાધર્મ્યપણાને પામીને કેવલ ભગવાનની મૂર્તિને વિષે જે નિમગ્ન રહેતો હોય તેને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળા કહીએ, પ્રથમના તેતાળીશમામાં કહ્યું છે જે-ભગવાનનો ભક્ત કેવલ ભગવાનની સેવાને જ ઈચ્છે છે.' પ્રથમના એકાવનમાં લખ્યું છે જે - માટે એ પુરુષની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો એ મહા માયા નથી એકલો એ મહાપુરૂષ જ છે અને એ મહાપુરુષ, પુરૂષોત્તમ ભગવાનનું ધામ જે અક્ષર તેના એકદેશમાંથી ઉપજે છે માટે એ અક્ષરની દૃષ્ટિ કરીને જોઈએ તો એ મહાપુરુષાદિક સર્વ નથી, એક અક્ષર જ છે, અને તે અક્ષર થકી પર અક્ષરાતીત જે પુરૂષોત્તમ ભગવાન તે છે, માટે એ સર્વના કારણ એવા જ પુરૂષોત્તમ ભગવાન વિના બીજું કોઈ ભાસે જ નહિ' પ્રથમના ચોસઠમામાં કહ્યું છે જે 'જ્યારે બ્રહ્મ અને તેથી પર જે પરબ્રહ્મ તેનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે - અને જ્યારે સમાધિ થાય છે અને તેમાં બ્રહ્મનું દર્શન થાય છે. - બ્રહ્મભાવને પામેલા એવા પોતાના આત્મ વડે પ્રેમપૂર્વક આદરસહિત શ્રી પુરૂષોત્તમનારાયણની સેવામાં વર્તે છે.' પ્રથમના તોંતેરમામાં કહ્યુયં છે જે 'એમ વિચારે જે હું, આત્મા છું, સચ્ચિદાનંદ છું' તથા સારંગપુરના ત્રીજામાં કહ્યું છે જે 'જેવું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસ ન કરાય તેવો જ ઈદ દેખાય આવે તેને સાક્ષાત્કાર કહેવાય, આત્માનો તથા ભગવાનનો પણ જેવા શ્રવણ મનન, નિદિધ્યાસ કર્યા હોય તેવા સાક્ષાત્કાર થાય છે, માટે ભગવાનનું દર્શન કરીને તથા વાતો સાંભળીને જો તેનું મનન અને નિદિધ્યાસન નિરંતર કર્યા કરે તો તેનો સાક્ષાત્કાર થાય' સારંગપુરના સોળમામાં કહ્યું છે જે - ભક્તજનના હૃદયનને વિષે ભગવાનની ઈચ્છાયે કરીને જણાતું જે અક્ષરબ્રહ્મભાવ તેજ તેને વિષે સાક્ષાત્ એવા જે શ્રીકૃષ્ણભગવાનનું તેનું દર્શન થાય છે' સારંગપુરના સત્તરમાં કહ્યું છે જે 'ભજનના કરનારા જીવમાં ખદ્યોત જેટલો

પ્રકાશ હતો પછી જેમ જેમ ભજન કરતાં કરતાં આવરણ ટળતું ગયું તેમ તેમ પ્રકાશ વૃદ્ધિ પામ્યો અને સુખ પણ વૃદ્ધિ પામ્યું. એવા ખદ્યોતથી લઈને મહાતેજ પર્યન્ત મુક્તના ભેદ છે, જેમ જેમ અધિક સ્થિતિને પામતા ગયા તેમ તેમ મુક્તપણામાં વિશેષપણું આવતું ગયું. તેમ માયારૂપી આવરણ ટળીને જેમ જેમ ભગવાનને ઢુકડું થવાય છે. તેમ તેમ ભગવાનની અતિ અપાર મોટયપ જણાતી જાય છે. અને ભગવાનને વિષે દાસપણું અતિદૃઢ થાતું જાય છે,' કારિયાણીના સાતમામાં કહ્યું છે જે -આત્યાન્તિક કલ્યાણ કોને કહિયે ? તો પ્રકૃતિના કાર્યોસહિત પ્રકૃતિ તે પુરૂષમાં લીન થઈ જાયછે અને પ્રકૃતિપુરુષ પણ અક્ષરધામના તેજમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે અને પછી એકલું સચ્ચિદાનંદ ચિહ્ન તેજ જ રહે છે તે તેજને વિષે દિવ્યમૂર્તિ એવા પુરૂષોત્તમ ભગવાન અખંડ બિરાજમાન રહે છે તે જ પોતે દિવ્યમૂર્તિ થકા જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યાકૃતિઓ કરીને પૃથ્વીમાં સર્વ જનને નયનગોચર થકા વિચરે છે એ એક જ સ્વરૂપે છે. વિકાર પામતા નથી.એવી પ્રત્યક્ષ પુરૂષોત્તમમાં જે દૃઢ નિષ્ઠા તેને આત્યન્તિક કલ્યાણ હિયે આવી સિદ્ધદશાવાળાને, 'પિંડબ્રહ્માંડનો તથા પ્રકૃતિપુરૂષનો પ્રલય થયા પછી અક્ષરધામને વિષે જે ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ બિરાજમાન રહે છે. તે મૂર્તિને સ્થાવર જંગમ સર્વે આકારને વિષે જ્યાં દૃષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં સાક્ષાત્કાર દેખે અને એ મૂર્તિ વિના બીજું અણુમાત્ર પણ ભાસે નહિં એ સિદ્ધદશાનું લક્ષણ છે.' લોયાના ચઉદમામાં કહ્યું છે જે અને આવી રીતે તો અમારે ઉપાસના છે, જે સર્વેથી પર એક તેજનો મોટો સમૂહ છે તે ઊર્ધ્વ ચારેકોર છે, જે સર્વેથી પર એક તેજનો મોટો સમૂહ છે. તે ઉર્ધ્વ ચારેકોર પ્રમાણ રહિત છે. અનંત છે તેના મધ્યભાગમાં એક મોટું સિંહાસન છે તે ઉપર દિવ્યમૂર્તિ એવા શ્રીનારાયણ પુરૂષોત્તમ ભગવાન બિરાજમાન છે. તે સિંહાસનને ચારેકોર અનંતકોટિ મુક્તો બેઠા થકા તે નારાયણનાં દર્શન કરે છે. એવા મુક્તો સહિત શ્રીનારાયણ તેને અમે નિરન્તર દેખિયે છીએ અને તે તેજનો સમૂહ તો નિરન્તર દેખાય છે પણ ભગવાનની મૂર્તિના દર્શને કરીને જ અતિશય સુખ થાય છે.' લોયાના પંદરમામાં કહ્યું છે જે 'સામાન્યપણે અને વિશેષપણે આત્માનું દર્શન થાય છે. જે અક્ષિવિદ્યા છે. તેને નેત્રદ્વારા જીવનું દર્શન થાય છે અને તેને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને પણે દેખે છે - કાચના પૂતળામાં તેજ ભર્યું હોય તો તેવો મૂર્તિમાન તેજસ્વી સ્વરૂપે જીવ દેખાય છે. પણ જ્યારે નિરાવરણ દૃષ્ટિ આત્માકારો થાય ત્યારે જેવો આત્મા છે. તેવો જણાય છે જેની નિરાવરણ દૃષ્ટિ થાય છે તેને ઈન્દ્રિયોના ગોલક,ઈન્દ્રિયો દેવતા અને જે અંતઃકરણ તેના ભેદે કરીને જણાતા જે જીવના પ્રકશના ભેદ તે દૃષ્ટિમાં નથી આવતા, અને જેવો જીવ છે તેવો યથાર્થ જણાય છે. તે સર્વમાં રહ્યો તો મૂર્તિમાન છું તે ઈન્દ્રિયોમાં, મનમાં, અંતઃકરણમાં અને જીવમાં રહ્યો છું. જીવ પુરુષ

અને અક્ષરમાં પુરૂષોત્તમરૂપે રહ્યો છું જેને એ ભગવાન કૃપા કરે તેને વડે જ દિવ્યસ્વરૂપસત્ એવો દિવ્યદેહ પ્રગટે છે, ત્યારે તે સર્વદર્શી થાય છે અને- આ હું છું આ મુક્તપુરૂષ છે. આ અક્ષર છે અને આ વિલક્ષણ એવા પુરૂષોત્તમ છે. એવી રીતે સર્વેને પૃથકપણે દેખે છે તેના પ્રકાશોને પણ પૃથક દેખે છે માટે એ ભગવાન સૂઝે એ સ્વરૂપે કરીને રહ્યા છે પણ પોતે જ રહ્યા છે' મધ્યના આઠમામાં કહ્યું છે- એવી રીતે હોમતાં હોમતાં જેમ યજ્ઞ કરનારાને ભગવાન દર્શન આપે છે. તેમજ એ યોગયજ્ઞના કરનારાનાં અંતરને વિષે પોતાનું સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તેને વિષે પરબ્રહ્મ જે શ્રીપુરૂષોત્તમ તે પ્રકટ થઈ આવે છે. પોતાનું સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તેમાં પરબ્રહ્મ ભગવાન સાક્ષાત દેખાય છે. આવા પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિ તે પરમપદ છે.' મધ્યના તેરમામાં કહ્યું છે જે અને તે હૃદયાકાશને વિષે અતિશય તેજ દેખાય છે. તે એકલું તેજ વ્યાપી રહ્યું છે. તેજને વિષે એક ભગવાનની મૂર્તિ દેખાય છે. તે અતિ પ્રકાશમય છે અને તે મૂર્તિ ઘનશ્યામ છે. અતિ તેજે કરીને શ્વેત જણાય છે, તે મૂર્તિ દ્વિભુજ છે. તે મૂર્તિને બે ચરણ છે, તે મૂર્તિ અતિ મનોહર છે, અતિ સૌમ્ય છે, અને મનુષ્યના જેવી આકૃતિ છે અને કિશોર છે તે એ મૂર્તિ ક્યારેક તો ઊભી બેઠી, હરતી, ફરતી દેખાય છે અને તે મૂર્તિને ચારેકોર મુક્તોના મંડલો, ભરાઈને બેઠા છે તે સર્વે મુક્તો એક નજરે તે ભગવાનની મૂર્તિ સામુ જોઈ રહ્યા છે તે મૂર્તિને અમે પ્રકટપ્રમાણ હમણાં પણ દેખિએ છીઅ અને અનાદિકાળથી દેખતા આવીએ છીએ, અને આ ત્યાં બેઠા થકા જ બોલિયે છીએ. તમો સર્વે પણ ત્યાં જ બેઠા છો એમ હું જાણુ છું અને તે સ્વરૂપને તો તમે પણ દેખો છો અને એ જ એકરસ તેજ છે તેને આત્મા બ્રહ્મ અને અક્ષરધામ કહીયે એ પ્રકાશને વિષે જ ભગવાનની મૂર્તિ છે તેને આત્માનું તત્ત્વ તથા પરબ્રહ્મ પુરૂષોત્તમ કહીએ તેજ આ ભગવાન મનુષ્ય જેવા જણાય છે, પણ મનુષ્ય જેવા નથી તે તો અક્ષરધામના પતિ છે. એ મૂર્તિના ધ્યાનના કરનારાને એ મૂર્તિ તેજોમય એવો અક્ષરધામને વિષે કૈવલ્યસ્વરૂપે ભાસે છે અને ધ્યાન કરનારો જીવ માયાને તરીને પરમપદને પામે છે. આવા ભગવાનના સ્વરૂપને દૃઢ કરીને સમજ્યા પછી કલ્યાણમાં કાંઈ વિઘ્ન થાતું નથી. સર્વ અવતાર શ્રીપુરુષોત્તમના સ્વરૂપમાંથી પ્રગટ થાય છે અને પાછા પુરૂષોત્તમના સ્વરૂપમમાં લીન થાય છે. આવી ભગવત્-સ્વરૂપ સમ્બન્ધી જે વાર્તા તે તો શાસ્ત્રમાથી પણ પોતાની મેળે સમજાય નહિ અને સદ્ગ્રંથોમાં આવી વાર્તા તો હોય પણ જ્યારે સત્પુરૂષ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેમના મુખ થકી જ આ વાત સમજવામાં આવે છે. પણ પોતાના બુદ્ધિબળ કરીને સદ્ગ્રંથોમાંથી સમજાતી નથી અને જે તેજને વિષે મૂર્તિ છે તે જ આ પ્રત્યક્ષ મહારાજ છે એમ જાણજ્યો અક્ષર સ્વરૂપ જે તેજ તેને વિષે જે મૂર્તિ છે તેને મહારાજ દેખે છે' એમ પણ જાણજો, તો તમારે મારે વિષે

હેત રહેશે અને તમારું પરમકલ્યાણ થાશે. સર્વે વાતોમાં આ વાર્તાનું બીજ લાવજો, દેહ તજીને ભાગવતી તનુએ કરીને પણ આ જ વાર્તા કરવી છે, જે તે તેજને વિષે મૂર્તિ છે તે જ આ શ્રીજી મહારાજ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે' મધ્યના એકત્રીશમમાં કહ્યું છે જે - 'આ જીવ એમ સમજે છે જે-મારું સ્વરૂપ તો માયાથી મુક્ત અને પર એવું જે બ્રહ્મ તે છે, એવું મનન કરતો સતો બ્રહ્મનો સંગ કરે તો બ્રહ્મનો ગુણ જીવમાં આવે અને પોતાના પ્રકાશક જે બ્રહ્મ તેનો મનન દ્વારા સંગ કરે ત્યારે સુષુપ્તિરુષી માયાનો સમ્બન્ધ ટળી જાય. ઉપાસના વડે તો વૈરાજપુરુષ પણ બ્રહ્મસ્વરૂપ થાય છે. ભગવાનના અવતારોની ઉપાસન કરે તો પણ બ્રહ્મસ્વરૂપ થાય'. મધ્યના બાસઠમામાં કહ્યું છે જે-એ જીવને વાસના-લિંગ-દેહનો નાશ થાય છે અને આત્માનો વિચાર જ્યારે જીવ સંઘાથે ભળે છે, ત્યારે જીવના હૃદયને વિષે પ્રકાશ થાય છે અને પોતાના આત્માનું બ્રહ્મરૂપે દર્શન થાય છે અને તે બ્રહ્મને વિષે પરબ્રહ્મ જે નારાયણ તેનું દર્શન થાય છે, અને દર્શનના કરનારાને એમ અનુભવ થાય છે જે -હું આત્મા છું અને મારે વિષે પરમાત્મા અખંડ રહ્યા છે' મધ્યના છાસઠમામાં કહ્યું છે જે ત્રણ અવસ્થાએથી પર એવો જે પોતાનો જીવાત્મા તેનું બ્રહ્મરૂપે સાક્ષાત્કાર દર્શન થાય છે' અને દેહ મૂકે ત્યારે એવા ભક્તને ભગવાન પોતા જેવો જ કરે છે, પોતાના અનન્ય ભક્ત હોય તે સર્વેનો ભગવાન એવી પ્રાપ્તિ કરાવે છે. ભગવાનના ભક્ત કાલ કર્મ માયાથી રહિત થાય છે અને અખંડ ભગવાનની સેવામાં રહે છે. એવી દેહ મેલ્યા કેડયે પ્રાપ્તિ થાય છે. મધ્યના સડસઠમામાં કહ્યું છે 'જે ભગવાનને ભક્તે જેવા ભગવાનને જાણ્યા હોય જે આટલી સામર્થિયે યુક્ત છે, આટલી શોભાયે યુક્ત છે, આવા સુખસ્વરૂપ છે એવી રીતે જેટલો ભગવાનનો મહિમા જાણ્યો છે તથા જેવા પ્રતાપે યુક્ત જાણ્યા છે તે ભક્તના દેહ મૂકીને ધામમાં જાય ત્યારે સ્વરૂપ તથા સામર્થ્ય વગેરે એ ભક્તના પણ તેવા જ થાય છે. એ ભક્ત એમ જાણે છે જે મે જેટલો પ્રતાપ જાણ્યો હતો અને સુંદરપણું જાણ્યું હતું તેટલું ઐશ્વર્ય અને તેટલું સુન્દરપણું તો મને પણ ભગવાને આપ્યું છે તો પણ ભગવાનનું ઐશ્વર્ય અને ભગવાનનું સુન્દરપણું તે તો અતિશય અપાર દેખાય છે. તે ભગવાનને ભજીએ અનંતકોટી વૈષ્ણવ ભગવાન સરખા થયા છે જે જે ભગવાનના ભક્ત બ્રહ્મસ્વરૂપ થયા છે તો પણ ભગવાનના દૃઢદાસ થઈને ભગવાનનું ભજન કરે છે. એવી રીતે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનના સામર્થ્યપણાને પામે છે તો પણ સ્વામિસેવકપણું રહે છે. વરતાલના બીજામાં કહ્યું છે જે 'પંચરાત્રશાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કર્યા છે જે અનાદિ શ્રીકૃષ્ણપુરૂષોત્તમનારાયણ ભગવાન છે તે પોતાના અક્ષરધામને વિષે સદા દિવ્યાસાકાર મૂર્તિમાન રહ્યા છે' વરતાલના ચોથામાં કહ્યું છે જે 'નખશિખાપર્વના સમગ્ર મૂર્તિનું ભેળું જ ચિંતવન કરે તે મૂર્તિને

નાસાગ્રે ભૃકુટિમાં હૃદયમાં, સાક્ષિમાં તથા કેવલ ચૈતન્યમાં જોવે તો યોગકળા કહેવાય વરતાલના આઠમામાં કહ્યું છે જે - પાંચ ભૂતનું પ્રધાનપણું મટીને વૃત્તિનિર્ગુણ થાય ત્યારે અતિશય પ્રકાશે યુક્ત જણાય અને ભગવાના સ્વરૂપને આકારે થાય છે, ત્રણ દેહથી પોતાનું સ્વરૂપ ન્યારું જાણીને કેવલ આત્મા સ્વરૂપ થઈને પરમેશ્વરના સ્વરૂપને વિષે વૃત્તિ રાખવી. એમ રાખતાં રાખતાં ભગવાનના સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય એ ધ્યાન કરનારા યોગીને નિંદ્રા કહી છે' વરતાલના અગ્યિારમામાં કહ્યું છે જે 'સત્પુરૂષને વિષે દૃઢપ્રીતિ એ જ આત્મદર્શનનું સાધન છે, અને સત્પુરૂષનો મહિમા જાણ્યાનું પણ એ જ સાધન છે અને પરમેશ્વરનું સાક્ષાત્ દર્શન થવાનું પણ એ જ સાધન છે. જે જે સમયમાં ભગવાનના અવતાર હોય તો તે સમયમાં ભગવાનની મૂર્તિને વિષે એવા ચમત્કાર જરૂર હોય તે જે શ્રદ્ધાએ કરીને દર્શન કરે તેના ઈંદ્રિયો સર્વે ભગવાન સામા તણાઈ જાય અને તત્કાળ સમાધિ થાય, તેવા ભગવાન અક્ષરધામમાં રહ્યાં થકાં જે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોમાં ભાસે છે' 'વરતાલના અઢારમામાં કહ્યું છે જે-અક્ષરધામમાં અનાદિ શ્રીકૃષ્ણનારાયણ રહ્યાં છે તે દ્વિભુજ છે અને કરોડો સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન છે તથા શ્યામસુંદર છે, અનંત મુક્તો અને પાર્ષદોએ સેવ્યા છે એવા રાજાધિરાજપણે બિરાજમાન છે, તેમને દિવ્ય ગુણવાળા અને નિર્ગુણ કહેવાય. તેમને શુદ્ધ સત્ત્વાત્મક જે કહે તેને ભાગવતનું પૂર્વાપર જ્ઞાન જ નથી. ગોપીઓ કામના વડે પણ નિર્ગુણ થઈ ગઈ, તો તે આ પ્રગટપ્રમાણ એવા શ્રીકૃષ્ણનારાયણને શુદ્ધ સત્ત્વાત્મક ન જ કહેવાય. તે આ ભક્તિધર્મના પુત્ર તમારાં ઈષ્ટદેવ ગુરુરૂપ અમે છીએ' વરતાલના વીસમામાં કહ્યું જે -નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય અને આત્મદર્શન થાય. અંત્યના ત્રીજામાં કહ્યું છે જે- સર્વે ઉપાવિનો નાશ થઈ જાય છે અને કેવલ બ્રહ્મસત્તામાત્ર રહે છે. સર્વ માયિક ઉપાધિ થકી ચૈતન્ય જુદો થઈ જાય છે અને કેવલ સત્તામાત્ર રહે છે જ્ઞાન વૈરાગ્યે કરીને સર્વ માયિક ઉપાધિ નિવૃત્તિ પામે છે ત્યાર એ જીવાત્મા ચે તે કેવલ બ્રહ્મસત્તામાત્ર રહે છે,. સર્વ માયિક ઉપાધિનો સંગ ટળી જાય અને પોતાનો જીવાત્મા બ્રહ્મ સ્વરૂપ થાય છે અંત્યના નવમામાં કહ્યું જે - 'પાણિયારી કુવાના કાંઠા ઉપર પગ મૂક્યો હોય ત્યાં પાણી સીચે ત્યાં વૃત્તિયો રાખે છે. અસવાર પેગડામાં લગામમાં વાડ્ય ખાડા પથ્થર ટેકરામાં પણ વૃત્તિયો રાખે છે, તેમ બહુ પ્રકારની વૃત્તિઓ વડે આ સર્વ સાધુઓ છે તે અંતર સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખીને ભગવાનની સેવામાં પણ રહે છે અને દેહની ક્રિયા પણ કરે છે અને પોતાની સ્થિતિમાંથી ડગતા નથી. આ વાતની અતિશય સાવધાની રાખવી. (ધામમાં મુક્તો પણ એ પ્રમાણે જે દર્શન સાક્ષાત્કાર સેવા વગેરે કરે છે) અન્ત્યના બાવીશમામાં કહ્યું છે જે - ભજનનો કરનારો જે જીવાત્મા તે પુરૂષ પણ નથી અને સ્ત્રી પણ નથી. એ તો સત્તા માત્ર ચૈતન્ય છે

તે દેહ મૂકીને ભગવાનના ધામમાં જાય છે ત્યારે જેવી ભગવાનની મરજી હોય તેવો તેનો આકાર દિવ્ય સ્વરૂપ મૂર્તિ પ્રગટે છે, એ ભક્તને જેવો સેવાનો અવકાશ આવે તેવો સ્વરૂપ મૂર્તિ થઈને ભગવાનની સેવા કરે છે' અન્ત્યના ચોવીશમામાં કહ્યું છે જે - ભગવાનનો ભક્ત અક્ષરધામમાં ભગવાનની સેવામાં રહે છે' જે-ભગવાનનો ભક્ત અક્ષરધામમાં ભગવાનની સેવામાં રહે છે' અન્ત્યના એકત્રીશમામાં કહ્યું છે જે કરોડો કરોડ ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિના જેવો તેજનો સમૂહ છે તે સમુદ્ર જેવો જણાય છે એવું બ્રહ્મસ્વરૂપ તેજોમય ભગવાનનું ધામ છે તેને વિષે પુરષોત્તમ ભગવાનની આકૃતિ સ્વરૂપ મૂર્તિ રહી છે. તેમાં ભગવાન અવતાર સ્વરૂપે આવે છે એ ભગવાન ક્ષર-અક્ષરથી પર સર્વ કારણના કારણ અક્ષર સ્વરૂપના અનંતકોટિ મુક્તોએ સેવેલાં છે. ચરણારવિન્દો જેના, એવા એ ભગવાન તમારી દૃષ્ટિ આગળ વર્તે છે, માટે ધામમાં રહી જે મૂર્તિ અને આ મૂર્તિમાં અતિશય સાદશ્યપણું છે તેવી પ્રત્યક્ષ ભગવાનની મૂર્તિ અને ધામની મૂર્તિ તે બેમાં લગીર પણ ફેર ન જણાય, તે મૂર્તિ અને આ મૂર્તિના સ્વરૂપ સૌંદર્ય, અવસ્થા, ઊંચાઈ, પુષ્ટતા બરાબર જણાય છે તેમાં અને આમાં એક રોમનો પણ ફેર ન જણાય. અતિશય એકપણું જણાય તે મૂર્તિ અને આ મૂર્તિને એક જ છે તેનું ધ્યાન કરતાં કરતાં નેત્ર આગળ તથા કીકીમાં તથા કંઠથી નીચે તથા હૃદયમાં તથા બુદ્ધિમાં તથા જીવમાં તે મૂર્તિ દેખાય છે. તથા જીવથી પર જે કોટિ કોટિ સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિના તેજના સમૂહમાં એ મૂર્તિ જણાય છે, તથા ગુણાતીત એવા અક્ષરધામને વિષે એ મૂર્તિ છે જે તેજ આ પ્રગટપ્રમાણ પ્રત્યક્ષ છે. આવી સ્વરૂપનિરૂપ વાર્તા કહી છે' અન્ત્યના બત્રીશમામાં કહ્યું છે જે-જે ભગવાન તે તેજોમય એવું ને પોતાનું અક્ષરધામ તેને વિષે સદા સાકરમૂર્તિ થકા બિરાજમાન છે. સર્વનાકારણ છે સર્વના નિયન્તા છે, સર્વના અંતર્યામી છે. અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોના રાજાધિરાજ છે અને અલૌકિક દિવ્ય સુખમય મૂર્તિ છે અને માયા ગુણોથી રહિત છે. અન્ત્યના તેત્રીશમામાં કહ્યું છે જે આ દેહથી નોખો જે આત્મા તે હું છું અને હું પ્રકાશમાન સત્તારૂપ છું અને તે મારા સ્વરૂપને વિષે પ્રત્યક્ષ ભગવાન અખંડ બિરાજમાન છે.' અન્ત્યના પાત્રીશમામાં કહ્યું છે જે છ લક્ષણયુક્ત સંતમાં ભગવાન સદા વાસ કરીને રહે છે. એક તો અક્ષરધામમાં જે સાકાર છે, તે જ આ સાકાર પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ભગવાન છે, બીજું નિષ્કપટ ભક્તિ વડે પ્રસન્નતા મળે છે. ત્રીજું કુસ્વભાવ તજીને પણ ભક્તો મધ્યે નિવાસ કરવો. ચોથું ભક્તોને ઉત્તમ ઉત્તમ પદાર્થ આપવા પાંચમું કોઈની પરીક્ષા ન કરવી અને સરલ સ્વભાવે રહેવું. છઠ્ઠું-કુસંગમાં અરૂચિ. આવા છ લક્ષણવાળા સાધુના હૃદયમાં સાક્ષાત ભગવાન બિરાજમાન છે. આવા સાધુની સેવા કરે તો ભગવાનની સેવા કર્યા તુલ્ય ફળ થાય છે' અન્ત્યના છત્રીશમામાં કહ્યું છે જે 'બ્રહ્મજ્યોતિમાં રહેલા સાકર એવા

ભગવાનનો આશ્રય કરવો તેમની ભક્તિ ભાગવતધર્મ સહિત કરવી તેવી ભક્તિવાલા સંતનો સમાગમ કરવો. તેમની ઉપાસના વડે આત્મા સ્વરૂપી બ્રહ્મનાં દર્શન થાય છે' અન્ત્યના સાડત્રીશમાના કહ્યું છે જે-ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કહીએ છીએ જે ભગવાન દિવ્યમૂર્તિ આકારે છે. ભગવાન જેવા તે એક ભગવાન જ છે. ભગવાનના સ્વરૂપમાં કાલ અસમર્થ છે. ધામમાં રહેલા મુક્તો પણ ભગવાન જેવે જે આકારે છે. ભગવાન પોતે સ્વામી દિવ્યમૂર્તિ છે. ભગવાનનું ધ્યાન કરનારા નિર્ગુણ દિવ્ય થાય છે. ભગવાન એક ઠેકાણે છે, તેમજ અંતર્યામી સર્વ ઠેકાણે છે અને સર્વેનું જીવન છે. એક દેશમાં રહ્યાં થકા સર્વત્ર સર્વ ઈન્દ્રિયોના કર્તા છે. જીવ સ્વરૂપથી ભિન્ન વિલક્ષણ એવા તે ભગવાન છે તે જ ભગવાન મનુષ્યાકારે થયા છે' અન્ત્યના આડત્રીશમામાં કહ્યું છે જે-ધામમાં મુક્તોના સ્વરૂપાકારો તથા મૂર્તિ એવા ભગવત્સ્વરૂપાકાર દિવ્ય છે. સપ્રકાશ છે, દ્વિભુજ છે. સચ્ચિદાનંદ છે. દિવ્ય મુક્ત પુરૂષોએ સેવ્યા છે. મુક્તોને આનંદ દેનાર છે. તે જ આ ભગવાન તમારાં નેત્રના ગોચર છે. તમારા ઈષ્ટદેવ છે. તમારી સેવાનો અંગીકાર કરે છે. આંહી આ મૂર્તિમાં અને અક્ષરધામમાં જે મૂર્તિ તે બન્ને સ્વરૂપમાં ભદે નથી. અક્ષરાદિકના નિયન્તા સર્વેશ્વરોના ઈશ્વર, સર્વ કારણના કારણ, સર્વોપરી, સર્વે અવતારોના અવતારી તમારા સર્વેના ઉપાસના કરવા યોગ્ય તે આ પ્રત્યક્ષ પ્રગટપ્રમાણ ભગવાન છે' અન્ત્યના ઓગણચાળીસમામાં કહ્યું છે જે-આત્મનિષ્ઠાનું બળ રાખવું તે આત્મ સ્વરૂપ દેહથી પૃથક છું. દુર્ગણ જાતનાતથી રહિત છું. તેજસ્વી જ્ઞાતા અમર એવો આત્મા છું અને ભગવાન અનંતબ્રહ્માંડોના રાજાધિરાજ છે. અપ્રાકૃત દિવ્યસુખના સાગર (રાશિ) છે. સુષુપ્તિમાં પણ જીવોને મહાવિરામ પમાડીને આનંદ દેનાર છે. દેવો ઈશ્વરો વગેરે જેના ચરણની રજને માથે ચઢાવે છે. વિચિત્ર સૃષ્ટિનું ચતુરપણું તેમનામાં છે. બીજ નિર્માણ કરીને તેમાં તેનો વંશ તેવો જ ઉપજાવવાની કળાઓ તે તેમાં જ છે. આવી આ પ્રગટપ્રમાણ ભગવાનમાં સમજણવાળો તે સાચો સત્સંગી છે.

સાચા સત્સંગીને ભગવાન દિવ્ય મનુષ્યદેહે વર્તાત હોય તે તુરત જ ઓળખાઈ જાય છે. ભગવાનને ઓળખવા માટે ધ્યાન દેવું. તેમના મુખારવિન્દ ઉપર પ્રભા ચળકાટ કરતી હોય છે. જોનારની નેત્ર વૃત્તિ ખેંચાયા જ કરે. દર્શનની તૃપ્તિ થાય નહિ. અંતકરણમાં હેતના ફુવ્વારા ઉછળે, મૂર્તિ રૂપાળી નિર્મળ ભાસે. મૂર્તિની મીઠાશ દૂધ કરતાં પણ વધારે જણાય અને ઉજજવલતા ભાસે શ્વાસમાં કમળથી પણ વધારે સુગંધ ફોરે દેખનારની વૃત્તિ શીતળતા અનુભવે. ભગવાનની સૌમ્ય મીઠી હેતભરેલી દૃષ્ટિ જેના તરફ જાય ત્યાં તેને અતિ આનંદિતપણું ભાસે. સુખ, શાંતિ ભાસે, અને આકર્ષણ થાય દર્શનની તૃપ્તિ જ ન થાય. મૂર્તિના રમણીયપણામાં કાંઇ

ખામી ન દેખાય. હાથ પગના તળાં કમળ જેવા ઉજળાં હોય. ગૌર કાન્તિઓ ભરેલા નખમણિ હોય, ભગવાન ચાલતા હોય ત્યારે તેમને માટે જયકારના ધ્વનિઓ આકાશમાં થતા જતા હોય, આકાશમાં દેવો છત્રધારી રહ્યા હોય તેવું ભાસે, ફુલહાર પહેરાવતા હોય, ચામરો ઢોળાતા જણાય પંખાના પવનો નખાતા જણાય. તેમનું બિરાજવાનું આસન દિવ્ય ઉજ્જવલ દેદીપ્યમાન જણાય. અન્ધકારનાશક અજવાળું તેમની મૂર્તિમાં ભાસે તેમનામાં દિવ્યશક્તિઓ ભરેલી જણાય દિવ્ય ધ્વજો આગળ અને ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ભાસે. સોનાના થાળામાં ભોજન જમતા હોય તેમ ભાસે. દેવકલ્પતરું છાયાં કરતું હોય તેમ જણાય. તેમનું પ્રભામંડલ ગગનમાં ઝાંખી કરાવતું જણાય. તેમના નિવાસમાં મર્યાદાદેવતા સ્વાભાવિકપણે વસેલી જણાય. તેમની સુમૂર્ત પૂજા કાયમ થયા કરતી હોય તેમ જણાય. તેમની પુષ્પમાળા ચંદનો સુગંધો, અર્પણ થતા કાયમ દેખાય, તેમનું દૈવીપણું માનવસમાજને સુખ આપતું જણાય. તેમની મૂર્તિમાં સર્વે ભુવનોની સૃષ્ટિઓ વિરામ અનુભવે. તેમનામાં નિરવધે જ્ઞાન હોય, તેમનામાં સરસ્વતીઓ અને લક્ષ્મીઓ સુમૂર્તરૂપે વસતા હોય, સર્વ દિશાઓમાંથી સરસ્વતીઓ, લક્ષ્મીઓ, કળાઓ અને દેવતાઓ આવતા હોય તેવું ભાસે, તેમના તરફ આકર્ષાએલી મેદિની ખાડા ટેકરાસહિત સમતલવાળી થાય, શીત ઉષ્ણઋતુઓ તેમના તરફ સુખદાયી જ વર્તે મંદ સુગંધ શીતળ વાયુઓ સેવામાં વર્તતા હોય છે. અશુચિ પદાર્થો દૂર ખસી જાય છે. અગ્નિદેવ પ્રકાશ, પ્રભા, અજવાળું અને ઉષ્ણતા વડે યથાપેક્ષા સેવતો હોય છે, ઝીણી ઝરમર જળવૃષ્ટિ ભગવાનને સેવતી હોય છે. ધૂળ શાંતિ જાળવે છે. દૈવી પુષ્પોની વૃષ્ટિઓ ગગનદેવીઓ દ્વારાથતી હોય છે. અક્ષત,લાજા વગેરે વડે ભગવાન વધાવતા હોય છે. અરુચિકર ગંધ રસ, વર્ણ, સ્પર્શ વગેરે ખસી જાય છે. પ્રિયકર સુગંદ રસ, સ્પર્શે! ઉપસ્થિતિ થતાં જણાય છે. શણગારમાં સજ્જ એવા દેવતાઓ ભગવાનને ગમવા માટે સુશણગારમાં સન્માન જાળવતા હોય છે એક દૃષ્ટિ વારંવાર દર્શન કરી અમૃતથી વિશેષ મધુરપાન કરતા હોય છે ભગવાનની વાણી અતિ મીઠી, રસભરેલી, શુદ્ધ અર્થવાળી હિત કરનારી અને રસદાર, ચોકખી, કોમળ તમામને સંભળાય તથા ગ્રહણ થાય તેવી હોય છે. તેમનું વ્યાખ્યાન તમામને પ્રિય થઈ પડે છે. શુદ્ધ સંસ્કારીવાણી વડે દેવતાઓ, બૃહસ્પતિઓ વિદ્યાપતિઓ પણ ગળી જાય છે. મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, પ્રાણી પણ ભગવાનની મધુર વાણી સાંભળીને અર્થ સમજતા હોય તેમ મગ્ન થઈ કેફમાં આવી જાય છે નાના બાળક પણ જે વાણીને ખૂબ જ ચોખ્ખા અર્થ ભરેલી, ભાવ ભરેલી સમજીને રાજી થાય છે. મોતીના દાણાની પેઠે વાણીના શબ્દો ગગનને તથા શ્રોતાઓને ઠંડક, શાંતિ આપે છે. ભગવાનની ભાષા સાંભળીને વૈર શમી જાય છે. ભગવાનને દેખતા જ મતાન્તરીઓ

ભગવાનમાં નમ્ર થઈ જાય છે અને નિરભિમાની થઈ ભગવાનની પ્રસાદી ગ્રહણ કરે છે તથા શરણાગતિ લ્યે છે. ભગવાન સામે કોઈપણ વાદી પોતાના વાદને વળગી રહેતો નથી. અસમર્થ થઈ જાય છે. અને ભગવાનમાં રહેલા સત્યને સ્વીકારી લ્યે છે. ભગવાનના નિત્યપ્રત્યક્ષસાક્ષાત્કારને પોતાના અનુભવમાં લેતો થકો ગળી જાય છે. જ્યાં ભગવાન હોય ત્યાં અકસ્માતો થતા નથી રોગના પ્રભાવ વર્તતા નથી રાજા અને રાજ્યસત્તાઓનો ઉપદ્રવ હોતો નથી. ભગવાન હોય ત્યાં સત્યયુગ વર્તે છે. ભગવાન વિચરે ત્યાં દુષ્કાળ મટી સુકાળ થાય છે. વૃષ્ટિઓ જરૂરત પ્રમાણે વરસે છે. આવેલા ભય ખસી જાય છે. ભગવાનની મીઠી ભાષા દૂર દૂર સંભાળય છે તેવી ગતિવાળી હોય છે. માનભરેલી હોય છે. ગંભીરતાવાળી હોય છે. વાણીમાં ઘણાં રહસ્યો ભરેલા હોય છે. સર્વજ્ઞપણાનાં વર્ણનો અસીમ અર્થના સાગરો ભરેલા હોય છે. જે વ્યાખ્યાનો ઉપર ચાલે તેના અનંત એવા પ્રવચનોના અંતોમાં વિરામ આવે છે. ભગવાનની વાણીમાં પ્રતિધ્વનિઓ મીઠાશ ભરેલા ઉપજતા હોય છે. ભગવાનનાં પ્રયત્નો શ્રોતાઓને ઘૃત અને મધસાકર જેવા મીઠાં લાગે છે તથા સ્નિગ્ધપણું સ્નેહહેતવાળાપણું ઉપજાવે છે. શ્રોતાઓ તલ્લીન થઈ જાય છે. સાંભળનારાઓને થાક લાગતો નથી અને સાંભળવાની ઈચ્છા શાંત થતી નથી. લાંબો સમય પણ પારખવામાં આવતો નથી. ભગવાનના વચનો સાર્થક ઊંડા તત્ત્વોવાળાં. અર્થવિશાળતાવાળા અને લંબાણ વિનાના હોય છે, તથા વિરોધ કે બાધક અસિદ્ધિ વિનાના હોય છે. વ્યાખ્યાનોમાં નિરર્થક સાકર્ય હોતું જ નથી. શ્રોતાઓના સશયો ટળી જાય તેવી કુદરીત વાણી હોય છે. મહાબૃહસ્પતિઓને પણ ભગવાનની વાણીમાં દોષ ન જણાય એવા દિવ્ય વચનો હોય છે. ભગવાનની મૂર્તિરૂપ સૌંદર્ય, ચેષ્ટા, વચન, હાસ્ય, દર્શન, સ્પર્શ, સેવા વગેરે મનને એકાગ્ર અને નિરોધ કરનારાં છે. દૂર દૂરથી દર્શનાર્થે આવનારને થાક લાગતો નથી તેમ ખર્ચનો શોક થતો નથી. સર્વસ્વ અર્પણ માટે ઝઝુમી રહે છે એવા તો ભગવાનનાં આકર્ષણો હોય છે. ભગવાનના જન્મજયંતિઓના ઉત્સવોમાં ભગવાન, પ્રત્યક્ષ દેખાય તેમ હાજર ન હોય તો પણ પ્રત્યક્ષ હોય તેવા આનંદ, ઉત્સાહ, ઉત્સવ, કિલ્લોલ, કીર્તન, ગાયન, વાજિંત્રનાદ જયકારનાદ રાસક્રીડા, પ્રસાદગ્રહણ, આરતીકરણ, ભાવના, પૂજન વગેરે થતાં જ હોય છે.પ્રત્યક્ષપણું અદૃશ્યરૂપે રહીને જણાવે છે ઘણું જ વિલક્ષણપણું, નિર્લેપપણું સ્વતંત્રપણું, ભગવાનમાં હોય છે. ભક્તને રાજી કરવા તન્મય થઈ જાય છે. અભક્તને દર્શન પણ આપવામાં રુચિ રાખતા નથી. વાતચીતે આડીઅવળી વાતો કરીને વખત ગાળતા નથી. જ્ઞાનસાગર હોવ છતાં મૌન પણ રાખતા હોય છે. તે જાણતા થકા અજાણ્યા રહે છે. પદાર્થોના વર્ણનમાં સમજાય તેવો સાર કહે જેવા ગ્રાહક તેવાં તત્વો વિસ્તારીને કહે. સંસાર

તજાવવા અને બ્રહ્મસુખે સુખિયા કરવા વલણ રાખે. નિઃસાર વાતને ધ્યાનમાં લ્યે નહિ. વૈખરીવાણીવાળા સાથે મેળ કરે જ નહિ. કથાઓ સ્પષ્ટ કહે તે નાના બાળકો પણ સહેલાઈથી સમજી શકે. પ્રશ્નની જિજ્ઞાસાઓ તેની મેળે શાંતિ લેતી જાય અને સમાધાનો થતા જાય એવી અંતર્યામી શક્તિ વાપરતા હોય છે. સ્વપ્રશંસા પોતાને ગમતી જ નથી. પોતાના મહોત્સવોમાં પોતે હાજરી આપવામાં રૂચિ રાખતા નથી. ભગવાને આ લોકનો કોઈપણ વળગતો નથી. હાજારો માણસોના ખેંચાણથી પોતે અળગા જ રહે છે. આ લોકના જીવોને પોતાના ઘેરાવામાં પ્રીતિ હોય છે તેવી ભગવાનને સ્વઘેરાવામાં પ્રીતિ હોતી જ નથી. પાપ ટાળે છે અને પાપીને શુદ્ધ કરે છે. ભગવાનપણુ હોવા છતાં અયોગ્ય મંડળોમાં તે જણાવતા નથી. જેવું ધારેલ કાર્ય હોય તેટલું કરીને લીલા સમાપ્ત કરે છે. તેમને જમાવટની ટેવ હોતી નથી. કલેશ ઝઘડામાં રુચિ નથી અંતઃ શત્રુઓના ટાળવામાં ખબરદાર રહે છે અને બ્રાહ્મ એવા દેત્યો વગેરેને ખસેડવામાં ક્યારેક ઐશ્વર્ય વાપરે છે. કોઈના ગુપ્ત રહસ્યોને પ્રકાશમાં મેલતા નથી. કોઈની ખુશામત કરતા નથી. ભક્તને તો સંભારવા માટે યથા યોગ્ય વર્તી લ્યે છે, આત્માઓનાં શ્રેય માટે વિશેષ યત્ન કરતા હોય છે. કલ્યાણકારી શાસ્ત્રો પોતાને હાથે જ લખતા હોયછે. તેમાં પોતાના સાક્ષાત્ અને પરોક્ષ વૃત્તાન્તો જીવોને મૂર્તિ સ્ફુરણના અવલમ્બન માટે વર્ણવતા હોય છે. ભાગવતધર્મને વિશેષ મહત્ત્વ આપતા હોય છે અનર્થ થાય તેવું કરતા નથી તેમ તેવું કરાવતા નથી સારું ગ્રહણ કરે છે નરસુ તમામ મેલી દે છે. શુદ્ધ સંસ્કારી, નિરભિમાની જીવન ગાળે છે. અનેક પ્રકારના દુઃખો ઉપાધિઓ અપમાનો, કલંકો, તિરસ્કારો, અનાદરો અવગણનાઓ, અસુવિધાઓ અને ઉત્પાતોને સહન કરતાં જ હોય છે. વિશ્વભર તરીકે વર્તતા હોય છે. પૃથ્વીસમાન ક્ષમાવાળા હોય છે જળ જેવા શીતળ હોય છે, તેજ જેવા પ્રકાશ આપનારા હોય છે.વાયુ જેવા જીવનપ્રાણ હોય છે. સ્વામી તરીકે જ સેવક પ્રતિ ભાવનાવાળા હોય છે. સાધારણમાં પ્રાણી બાળક, વૃદ્ધિ, ગરીબ, અબૂઝ, અયોગ્ય વગેરેને પણ ગમ્ય પ્રાપ્ય અને સેવનીય શીલવાળા ભગવાન હોય છે. તેમને કોઈ પ્રતિ તિરસ્કાર વૃત્તિ હોતી નથી. તેમને સર્વેના સુખમાં મોદપ્રમોદ વર્ત છે. દુઃખ ટાળવા દયા વર્તે છે. પુણ્ય કાર્યોમાં સહમત હોય છે અને અવન્તિઓમાં ઉદાસીનતા હોય છે. ભગવાન સારું જ દેખે છે. નરસું દેખતા નથી કોઈને હલકા ગણતા નથી. તમામ તેમના બાળકો છે.તેથી તમામમાં ભગવાનને વાત્સલ્યભાવના હોય છે. કોઈના સ્વભાવો ઉપર ઝઝુમી પડતા નથી. અને ક્ષતિ ન થવા અનસુંધાન રાખે છે. પોતે પ્રભુ હોવા છતાં હું પ્રભુ છું. એમ કહેતા નથી. અસંખ્ય શરણાગતોને મનોરથ પૂરવા છતાં મે કર્યું એમ કહેતા નથી. તેમ કોઈ જાતનો લાગો લેતા નથી. તેમ પોતાની સત્તા જમાવતા નથી. વ્હાલા

શિષ્યોને પણ સ્વાભિમાની સ્વાર્થી કે એવા બીજા અંશોમાં દેખે તો તેમ તિરસ્કારતા નથી, તેને વિશેષ તેમાં એરાતા પણ નથી. ભગવાનમાં એવું ચતુરપણું હોય છે. ભક્ત થઈને સ્વાર્થ સાધવા દોડે તેનો સ્વાર્થે સાધી દે, પણ મતલબીને તો તજી દે છે. સત્સંગ કરનાર અચરજ પામી જાય એવા નિર્ભય ભગવાન હોય છે. લોકમર્યાદાને બરાબર સાચવે છે. ભક્તની અવગણના થવા દેતા નથી. પ્રભુની વાણીમાં ચમત્કાર ચેષ્ટા વગેરેમાં રીતભાતમાં પણ માનવો અને દેવતાઓ અચંબો પામી જાય છે. આશ્ચર્ય ગરકાવ થઈ જાય છે. શરણાગતના માનસિક સમાધાનો પ્રભુ સાન્નિધ્યમાં તેની મેળે થતાં જાય તેવાં વ્યાખ્યાન ચેષ્ટા, વલણ, બોલી, વગેરે કરે છે. રાજાઓ ઈન્દ્રાદિકો પણ ઉપાધિ મેલીને ભગવાનની વાત સાંભળવા બેસી જાય અને ભગવાનની સવારીમાં હાજર થઈ જાય ભગવાનમાં ભ્રમ, પ્રમાદ, મિથ્યાજ્ઞાન, મૃષાજ્ઞાન, અપ્રમા હોતા નથી તેમનું જ્ઞાન નિત્યપ્રત્યક્ષ જ છે. એક જ ક્ષણમાં તમામ સૃષ્ટિઓને હથેળીમાં દેખતા હોય છે. ઉપદેશ દેવામાં ભગવાન થાકતા નથી. ભગવાન સાચું જ્ઞાન છે. વસ્તુનું વિપરતઃ કે મિથ્યાજ્ઞાન રૂપદોષ તેમનામાં નથી. તેમનામાં કોઈ જાતનું અજાણપણું નથી. ચરઅચર તમામના સ્વરૂપોને યથાર્થ જાણે છે. અને જુએ છે તેમને પોતાના ગુણોના ગર્વ જે મદ તે નથી પોતે સર્વગુણસંપન્ન છે છતાં તેનો મદ નથી. ગર્વ ન કરવો એ જ પરિપૂર્ણતાપણું છે. ભગવાન વિનય ગુણવાળા છે તોયે પોતે ક્યાંય હલકા થતા નથી. ભગવાન દયાના સાગર ક્ષમાના સાગર છે. તેમાં ક્રોધ નથી. ભગવાનમાં માયા કપટ નથી. બહુજ સરલ અને સાચા હોય છે. ભગવાનમાં લોભ, તૃષ્ણા નથી તે તો બધાને બધું આપનાર છે. મહાસ્મૃદ્ધિઓનો પણ ત્યાગ કરે છે અને મહાસંતોષી સંત તરીકે રહે છે. ભગવાનમાં આનંદ રતિપ્રીતિ મનોજ્ઞતા, કાયમ હોય છે. તેમને રાગ, કષાય તમન્ના હોતા નથી. ભગવાન સમભાવવાળા હોવાથી કોઈ પ્રસંગે પણ દુઃખી થતા નથી. તેમના પ્રસન્નતા જ રહેલી છે. તેથી સર્વેનું કલ્યાણ કરે છે. ભગવાને નિંદ્ર તંદ્રા નથી તેવો ભાર પોતામાં ભરતા નથી, માટે નિરન્તર જાગૃત જ વર્તે છે ભારે ભોજન વડે આલસ પેદા થાય, તેવો દુર્ગણ ભગવાનમાં નથી. સદાય આળરહિત જ હોય છે. ભગવાનને શોક કે ચિંતા નથી. ત્રણ કાળના જાણકાર છે તેથી શું થશે એવું આશ્ચર્ય કે અફસોસ નથી પોતે સત્ય જ બોલે છે, તેને ખોટું બોલવાનો દોષ હોતો જ નથી તેમ બોલ્યા ફરવા પડે તેમ નથી. ભગવાનનું બધુંય છે. તેને ત્યાં બધુંય છે. તેને કોઈની ચીજ છાની લઈ લેવી પડે તેમ નથી. અને તૃષ્ણા નથી, જેથી કોઈની ચીજ લઈ લેવા ધારે ભગવાનથી મોટા કે સમાન કોઈ નથી. જેથી તેમને બીજાના ગુણ દેખીને ઈર્ષ્યા, મત્સર, અસૂયા, સ્પર્ધા દોષ ઉપજતાં જ નથી ભગવાન પાખંડીને દેખીને પાખંડ ટળાવે છે.

પણ ઈર્ષ્યા કરતા નથી. ભગવાનને આધીન કાળ, માયા વગેરે છે. તેથી તેને કોઈનો ભય નથી, રાજાનો, દેવનો દૈત્યનો રાક્ષસનો, લુંટનો મરણનો, અકસ્માતનો, જીવિકાનો, વિયોગનો, મૃત્યુનો અપમાનનો ભય તેને નથી. સર્વેના સ્વામી છે તેથી તેમની બીક નથી. ભગવાન કોઈપણ જીવની હિંસા કરતા નથી. લીલી ભાજી પત્ર પણ તોડતા નથી. ભગવાનને સર્વ પોતાનું હોવાથી પારકાપણાને અંગે નિંદા અને તિરસ્કાર નથી. પોતાપણાને અંગે પ્રશંસા પક્ષપાત પણ નથી. પૂજક અને નિન્દકને યથા કર્મફળ મળે તેવા નિયમના પોતે નિરીક્ષક છે. ભગવાન માયિક ક્રીડાના ત્યાગી છે. ભગવાન માયિક ખેલને ચાહતા નથી. ભગવાન ઠેકડી મશ્કરી કરતા નથી. ભગવાન સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ દીવા વગેરને પ્રકાશ દેનારા છે. પૃથ્વી, જળ તેજ વાયુ વગેરેને શક્તિઓ આપનારા છે. માટે તેને આધીન થતાં નથી તે બધું ભગવાનને આધીન વર્તે છે. ભગવાનમાં સર્વજ્ઞતા, મહત્તા, યશવત્તા, વૈરાગ્યતા મુક્તા, નિર્લોભિતા સુંદરતા વીર્યવતા પ્રભવત્તા, મોક્ષપ્રદાત્તા, શ્રીમંતત્તા ધર્મવત્તા, ઐશ્વર્યચમત્કારવત્તા, સર્વોપરિતા સર્વ નિયામકતા સર્વતેજસ્વતા વગેરે ઐશ્વર્યો છે. ભગવાન ભવભ્રમણાના નાશક છે. ભગવાન સર્વ વિદ્યાના ખજાના છે તથા સુચારિત્ર્યશીલ ધર્મવાન છે તથા અક્ષરધામના ભાગવત ધર્મોના પ્રાથમિક સ્થાપન કરનારા છે. ભગવાન સાધુ બ્રહ્મચારી પાર્ષદ, સાંખ્યયોગી અને આચાર્યના સ્થાપનારા તીર્થવિધાતા છે. ભગવાન અનાદિકાળથી સર્વજ્ઞ હોવાથી ગુરૂઉપદેશ વિના પણ પોતે અનંત પ્રકારના સ્વતંત્ર ઉપદેશ આપે છે. સ્વપ્રકાશ અને સ્વપ્રત્યદર્શી તથા સ્વભાગવતધર્મમાં દીક્ષિત જ હોય છે. ઉત્તમ પુરૂષોના ગુણ. લક્ષણ, ચિન્હ, સ્વરૂપ શક્તિ, સામર્થ્ય, ચમત્કાર, બળ શ્રી, સંપત્તિ, દિવ્યતા પ્રકાશ, પ્રત્યક્ષદર્શિત્વ વગેરે હોવાને લીધે મુક્ત અને અક્ષરપુરૂષથી પણ ઉત્તમ એવા પુરૂષોત્તમ ગણાય છે. ભગવાન સંસારી પાંખડીયોને ક્ષોભિત કરે છે અને નીડર રહે છે. ભગવાન કમલની પેઠે નિર્લેપ રહે છે અને દોષ અડવા દેતા નથી તથા સુરૂપસુગન્ધિવાલા યશસ્વી હોય છે. ભગવાન માયિક લશ્કરોમાં આગળ વધતા થકા વિજય મેળવનારા હોય છે. ભગવાન તમામ પ્રાણીઓમાં અંતર્યામીરહ્યા થકા સત્યના બતાવનારા નિશ્રય સંપત્તિવાળા છે. ગુણ પમાડવા તથા સંચવાવવામાં સમર્થ ભગવાન યોગક્ષેમકર કહેવાય છે. ઉપદેશ, આશ્રય, કૃપા, સત્સંગ વડે ભગવાન તમામનું હિત કરનારા છે. અજ્ઞાની જીવોનાં અંધકારો કાઢવામાં જ્ઞાનપ્રકાશ આપનારા સત્યઅસત્ય ધર્મ, અધર્મ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન રાગવિરાગ વગેરે દર્શાવનારા ભગવાન તે સાચા મહાદીપકરૂપ છે. અનાદિ સમયથી પ્રકાશ ભરેલા છે, તેથી પ્રકટ થાય ત્યાંથી જ સૂર્યની પેઠે સાચા જ્ઞાનપ્રકાશક આત્મદર્શક ભગવાન જ છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધારું ટાળી જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ આપનારા ભગવાન છે. સંસારરૂપી અટવિમાં ભટકતા પ્રાણીને મોક્ષમાર્ગે

લઈ જનાર ભગવાન છે. અધોગતિ, મધ્યગતિ, દેવગતિ અનને ઈશગતિના ત્રાસમાં જતા પ્રાણીને શરણ આપનારા મોક્ષ દેનારા ભગવાન છે. પ્રાણીને માવાતારક સદ્‌બોધદાતા ભગવાન છે. પતિત જીવોના ઉદ્ધારનારા ભગવાન છે. જીવ ઈશ્વર, માયા બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મના યથાર્થ સ્વરૂપો સમજાવનારા ભગવાન છે. જીવસૃષ્ટિ, ઈશ્વરસૃષ્ટિ, બ્રહ્મસૃષ્ટિ તથા અક્ષરબ્રહ્મના નિયન્તા ભગવાન છે. ધર્મજ્ઞાન વૈરાગ્યભક્તિના વિમાનમાં બેસનારને ધામ સુધી પહોંચાડનારા ભગવાન છે નિત્યસર્વજ્ઞપણું, નિત્યપ્રત્યક્ષદર્શીપણું આપનારા ભગવાન છે. માયના કુહક જેને નથી અને બ્રહ્મલોકમાં વસનારા એવા મુક્તજનો તેના પતિ ભગવાન છે ભગવાન માયાને જીતીને શરણાગતોને પણ માયા જીતવાનું બતાવે છે. ભગવાન દુસ્તર સંસાર સાગરમાંથી શરણાગતોને તારે છે. ભગવાન દુરસ્ત સંસાર સાગરમાંથી શરણાગતોને તારે છે. ભગવાનનેરાગદ્વેષાદિક નથી અને સ્વશરણાગતોને પણ રાગ દ્વેષ છોડાવે છે. અક્ષરબ્રહમને મુક્તોને, અવતારોને ઈશ્વરોને, માયાને, જીવોને તથા સૃષ્ટિઓને ભગવાનનું હથેળીમાં જ જેમ તેમ દેખે છે.

શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવદ્‌વૃત્તાન્તમ્

ઉત્તર-કોસલ દેશમાં અયોધ્યા પાસે ઉત્તર દિશામાં છપૈયા ગામે સંવત ૧૮૩૭ના ચૈત્ર શુકલ ૯ નવમીની રાત્રિ દસ વાગ્યેથી શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો અવિર્ભાવ ધર્માત્મ જ ભક્તિનંદન સ્વરૂપે થયો છે. જન્મથી છઠ્ઠે દિવસે શ્રી ઘનશ્યામ મહારાજે કૃત્યાઓ વગેરે બાળગ્રહનો પરાભવ કર્યો. ત્રણ માસ અને અગિયાર દિવસે માંકડેય મુનિએ ભગવાનનું બાલસ્વરૂપમાં નામ પાડ્યું. ૧ હરિ, ૨ કૃષ્ણ ૩ હરિકૃષ્ણ, ૪ નીલકંઠ, ૫ ઘનશ્યામ એવા નામો દર્શાવ્યા. પાંચ માસે શ્રી ઘનશ્યામ મહારાજને પૃથ્વી ઉપર બેસાર્યા છઠ્ઠે માસે અબેટિયા કરાવ્યો, જમવા શિખવાડ્યા, સાતમે માસે કાન વિંધવાનો સંસ્કાર કરાવ્યો. ત્રણ વર્ષે બાળકેશ ઉતરાવ્યા સંવત ૧૮૩૯માં માયાવી કાલીદત્ત અસુરનો પરાભવ કર્યો. સંવત ૧૮૪૦માં ચોથે વર્ષે અયોધ્યામાં પધાર્યા. પાંચમે વર્ષે ૧૮૪૨માં ભણવા બેસાર્યા, ૮ મે વર્ષે જનોઈ આપી. પછી શ્રીધર્મ ભક્તિનું સ્વધામગમન થયું વર્ષ ૧૧ માસ ૩ દિવસ ૧ સરવાર દેશમા રહ્યાં. સંવત ૧૮૪૯નાં અષાઢ શુદ ૧૦ના રોજ અયોધ્યાથી વનમાં વિચરવા નીકળ્યા તે વખતે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીનો વેષ હતો. સરયૂની પશ્ચિમ દિશામાં થઈને લક્ષ્મણઝુલાનાં પર્વતમાં ચાલ્યા ત્યાં ગંગાજીએ ભગવાનના ચરણ ધોયા તે વખતે મૂર્તિમાન ગંગાને ચરણમાં રહેવા ગઢપુરના ઘેલા નદીમાં વસવા આશિષ આપીને હિમાચલમાં પધાર્યા. મૂર્તિમાન હિમાચલને દર્શન

દઈને મુક્તનાથમાં પધારીને પુલહાશ્રમમાં મૂર્તિમાન સૂર્યને દર્શન આપ્યાં. ત્યાંથી દક્ષિણ ભાગના વનમાં ગોપાળયોગીને અષ્ટાંગ યોગમાં દર્શન આપી તેનો મોક્ષ કર્યો. બાર માસ રોકાણાં. ત્યાંથી ઉત્તરદિશામાં આદિવારાહ તીર્થમાં પધાર્યા. ત્યાંથી બંગાળમાં સીરપુરના સિદ્ધવલ્લભરાજાને દર્શન આપ્યાં. ચાર માસ રોકાણા આસામમાં કામરૂપ જિલ્લાના બ્રહ્મપુત્રોને કાંઠે પર્વત ઉપર બિરાજેલા કામાક્ષીદેવીને દર્શન આપીને મહાકાળીના ઉપાસકને પોતાનો પ્રતાપ દેખાડીને શિષ્ય બનાવ્યો. તથા બાલવાકૂડ પધાર્યા. ત્યાંથી નવલખા પર્વતમાં નવ લાખ સિદ્ધોને નવ લાખ રૂપે દર્શન દઈને ભેટીને તેમનો મોક્ષ કર્યો. ત્યાંથી ચાલીને ગંગાસાગર સંગમમાં પધારીને કપિલજીને પોતાના દર્શન આપ્યાં. એક માસ રોકાણા ત્યાંથી જગન્નાથપુરી પધાર્યા ચાર માસ રોકામા ઘણાં અસુરોનો સંહાર થયો. ત્યાંથી દક્ષિણમાં આદિકર્મ થઈને વનમાં ચાલતા માનસપુર પધાર્યા ત્યાંના સત્રધર્મા રાજાને આશ્રિત કરીને આગળ ચાલ્યા શ્રોવેકટાદ્રિ પધાર્યા, ત્યાંથી શિવકાંચી, વિષ્ણુકાંચી તથા શ્રીરંગક્ષેત્ર પધાર્યા, બે માસ રહ્યા ત્યાંથી સેતુબંધ પધાર્યા ત્યાંથી રામેશ્વર પધાર્યા. બે માસ રહ્યા ત્યાંથી સુંદરરાજ વિષ્ણુ પધાર્યા. ત્યાંથી ઘોરવનમાં પાંચ દિવસ ચાલ્યા. છઠ્ઠે દિવસે શિવજીએ સાથળો આપ્યો.. તે જમ્યા ત્યાંથી ભૂતપુરીમાં શ્રીરામાનુચાર્યની ભૂમિમાં પધાર્યા ત્યાંથી કન્યાકુમારી, પદ્મતાભ અને જનાર્દન પધાર્યા., ત્યાંથી આદિશિવ પધાર્યા ત્યાંથી મળિયાચાલ પર્વતમાં ચાલીને સાક્ષિગોપાળ પધાર્યા. ત્યાં પાંચ દિવસ રોકાણા. ત્યાંથી પંઢરપુરમાં વિઠ્ઠલનાથને દર્શન આપીને બે માસ રોકાણા. ત્યાંથી દંડકારણ્યમાં પધાર્યા., ત્ર્યંબકેશ્વર જઈને નાસિક પધાર્યા, ત્યાંથી ચાલ્યા તે તાપીને ઊતરીને નર્મદા ઊતરીને, તથા મહી નદી ઊતરીને બુધેજ થઈને, સાબરમતી ઊતરીને, સૌરાષ્ટ્રમાં ભીમનાથ મહાદેવ પધાર્યા ત્યાંથી ગોપનાથે થઈને વડગામ થઈને, કોવાયા થઈને, ગાંગડાના વડ હેઠે બેસીને, વાવ્યનું પાણી પીધું, ત્યાંથી સામતેજ પધાર્યા, ત્યાંથી સીમર પધાર્યા ત્યાંથી ઉનામાં કોસરિયાની વાવ્યે બિરાજ્યાં. ત્યાંથી ગુપ્તપ્રયાગ પધાર્યા. દોઢ માસ રહ્યાં. ત્યાં નૃસિંહાનન્દ બ્રહ્મચારીની પ્રાર્થનાથી પાણી રહેવાનું વરદાન આપીને સંવત ૧૮૫૫માં ડોળાસે પધાર્યા ત્યાંથી લોઢવા પધાર્યા. ત્રણ માસ રહ્યા લખુ ડોસીને દર્શન દઈને ૧૮૫૬માં પ્રાચીપીપળે પધાર્યા ત્રિવેણીમાં નાહીને ભલકાતળાવડી પધાર્યા ત્યાંથી માળીયે પધાર્યા. ત્યાંથી જૂનાગઢ પધાર્યા દામોદરકુંડનાહ્યા, રાધા ડેરીમાં ત્રણ રાત્રિ રહ્યા ત્યાંથી ગિરનાર ચઢ્યા, ત્યાંથી પાછા નીચે આવ્યા, ગોધાવાવે આવ્યા, ત્યાંથી હાટકેશ્વર આવ્યા ત્યાંથી વંથળી પધાર્યા. સૂરજ કુંડે ન્હાયા રાત રહ્યા ત્યાંથી પીપળાણે નરસિંહ મહેતાને ત્યાં જમ્યા ત્યાંથી મઢડે જેઠા ભક્તને ત્યાં પધાર્યા ત્યાંથી માંગરોળ બંદર પધાર્યા આંહી સુધીમાં ૭ વર્ષ ૧ માસ અને ૧૧ દિવસો વિચરણમાં વીત્યા સંવત ૧૮૫૬ના

શ્રાવણવદી ૬ને દિવસે સવારે લોજપુર પધાર્યા સુખાનંદ સ્વામી દ્વારા વાવ ઉપર વાર્તાલાપ થયા પછી શ્રીરામાનંદ સ્વામીના આશ્રમમાં મુક્તાનંદ સ્વામીને મળ્યા ૧૮૫૬ શ્રાવણ ૮ ઉત્સવ લોજમાં કર્યો. ભાદરવા સુદી ૧ રામાન્દ સ્વામીને ભુજ પત્ર લખ્યો. જળઝીલણી તથા વામનદ્વાદશી લોજમાં કરી દશરાનો સમૈયો લોજમાં કર્યો. અન્નકૂટ સં. ૧૮૫૭ લોજમાં કર્યો. તુલસી વિવાહ કાર્તિક સુદ ૧૧ લોજમાં કર્યો. સંક્રાંતિ લોજમાં કરી વસંત પંચમી લોજમાં કરી મહામાસમાં મીંઢીઆવળ અને મરચા જમતા હતા માઘ વદી ૧૪ શિવરાત્રી લોજમાં કરી ફાગણ સુદ ૧૫ હુતાશની ફુલદોળ લોજમાં કર્યા ચૈત્ર સુદ ૯, ૧૦ લોજમાં કર્યા. વૈશાખ સુદ ૧૪ નૃસિંહ જયંતિ લોજમાં કરી જેઠ સુધ ૧૧ ભીમ એકાદશી લોજમાં કરી લોજમાં માસ દસ અને દિવસ છ રહીને પીપળાણે ગયા જેઠ વદી ૧૨ને દિવસે પીપળાણામાં નરસિંહ મહેતાને ઘેર શ્રીરામાનંદ સ્વામીને મળ્યા અષાઢ સુદ ૧૧ પીપંળાણામાં કરી શ્રાવણ વદી ૮ પીપળાણામાં કરી. ભાદરવા સુદ ૧૧નો ઉત્સવ ઓઝત્ત કર્યો દિવાળી પીંપળાણામાં કરી.

સં. ૧૮૫૮ અન્નકુટ ઉત્સવ પીપળાણમાં કર્યો. કાર્તિક સુદ ૧૧ દીક્ષા લીધી. સહજાનંદ સ્વામી તથા નારાયણમુનિ નામ રાખ્યાં નરસિંહ મહેતાને ઘેર સાડા ચાર માસ રહ્યા. ત્યાંથી મેધપુર સોની જીવરાજ તતા નારણને ત્યાં પધાર્યા. પોષ સુદમાં મકર સંક્રાતિ પાતલભાઈ દરબારને ત્યાં ભાડેરમાં કરી. મહાસુદમાં ધોરાજી પધાર્યા. ક્ષત્રિય લાધાજીને ત્યાં વસંતપંચમીનો ઉત્સવ કર્યો. મહા વદી ૧૪ શિવરાત્રિ જાળિયામાં ઠા. હીરાભાઈને ત્યાં કરી ફાગણ સુદ ૧૫ માણાવદરમાં હુતાશનીનો ઉત્સવ મયારામ ભટ્ટને ત્યાં કર્યો. પઠાણને સમાધિ કરાવી. પઠાણે મોટા નીચે બેઠા છે. નાના ઊંચે બેઠા છે એમ જોયું રામાનંદ સ્વામીએ કહ્યું. 'હિન્દુમાં એવો ધારો છે' આ પ્રથમ ચમત્કાર જાહેર થયો. ચૈત્ર સુદ ૯નો ઉત્સવ પંચાળે ઝીણાભાઈને ત્યાં કર્યો. ચૈત્ર સુદ ૧૫નો સમૈયો લોજમાં શેઠ ભીમજી તથા જેઠા ભક્તને ઘેર કર્યો. ચૈત્ર વદમાં શ્રી હરિને પરસેવો લાવવા આવળના પાટા બાંધી સેક કરાવ્યો. વૈશાખ સુદમાં ફરીથી મીઢીઆવળ ખાતા, વૈશાખ સુદ ૧૪નો સમૈયો માંગરોળમાં ગોરધનભાઈને ત્યાં કર્યો વૈશાખ વદમાં ફરીથી લવીંગિયા મરચાં ખાધાં, ભીમ એકાદશી જેઠ સુદ ૧૧ માંગરોળમાં કરી અષાઢ સુદ ૧૧ માંગરોળ કરી શ્રાવણ સુદમાં કાળવાણી પધાર્યા, ત્યાં શ્રાવણ વદ આઠમ શેઠ ઘેલા તથા જેઠાને ઘેર કરી. ભાદરવા સુદ ૧૧ અગત્રાઈમાં ભીમભાઈ તથા પરબતભાઈને ત્યાં કરી ભાદરવા વદમાં મઢડે જેઠાભાઈને ત્યાં પધાર્યા. આસો સુદમાં પીપલાણે નરસિંહ મહેતાને ઘેર પધાર્યા. આસો સુદ ૧૦ વિજયાદશમીનો ઉત્સવ જૂનાગઢમાં રામજી મહેતાને ત્યાં કર્યો. ત્યાં દામોદર કુંડમાં

નાહ્યા તથા ગિરનાર પધાર્યા આસો વદમાં સાંકળીમાં ઠા. ભગવાનભાઈને ઘેર પધાર્યા ત્યાંથી જેતપુર પધારી આશો વદી દીપોત્સવી જેતપુરમાં કરી.

૧૮૫૯માં કાર્તિક સુદ ૧ અન્નકૂટ જેતપુરમાં ઉન્નડારાજાને ત્યાં કર્યો કાર્તિક સુદ ૧૧ શ્રીહરિને રામાનંદ સ્વામીએ ગાદી પટ્ટાભિષેક કર્યો. શ્રીહરિએ બે વરદાનો માંગ્યાં. ત્યાં એક માસ રહ્યા ભાદરના ખળખળિયાના મોટા ધરામાં સ્નાન કરવા જતા હતા, ઉન્નડ રાજાને શેષશાથી દર્શન દીધા. માંગશર સુદ ૧૧ ફંરોણી પધાર્યા ત્યાં ભક્ત સોની ગોવા તથા વેલા તથા કાનાને ત્યાં ૧૨ના વિપ્રભોજન કરાવ્યાં. માગસર સુદ ૧૩ને દિવસે રામાનંદ સ્વામી સ્વધામ પધાર્યા. આવી રીતે શ્રી હરિ શ્રી રામાનંદ સ્વામી સાથે વર્ષ ૧ માસ ૫ દિવસ ૬ ભેગા વિચર્યા માગસર વદમાં ધોરાજી થઈ માણાવદરમાં પધાર્યા. પોષ સુદમાં મુક્તાનંદ સ્વામીને ભુજ મોકલ્યા અને રઘુનાથદાસ અમદાવાદ ગયા. પોષ સુદ સંક્રાન્તિ પીપલાણામાં નરસિંહ મહેતાને ઘેર કરી પોષ વદમાં લોજ પધાર્યા. વ્યાપકાનન્દ સ્વામી વગેરને સમાધિ કરાવી માઘ સુદમાં ગામ બહારની વાવનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો. વિપ્રો જમાડ્યા. મહા સુદ ૫ વસંતપંચમી શીરાપુરીનું સદાવ્રત ચાલું કર્યું. મહા વદી ૧૪ શિવરાત્રિ ત્યાં કરીને ૨૪ સ્થળે સદાવ્રતો ચાલુ કરાવ્યાં, ફાગણ સુદમાં લવીંગિયા મરચાનો ગોળો જમાતા. ફાગણ ૧૫ ફુલદોળ ઉત્સવ કર્યો. ફાગણ વદમાં દેવીવાળા મગનિરામબાવાને દીક્ષા આપી. જટા પડાવી વડ હેઠે તથા આંબલિયામાં રોકાણા ચૈત્ર સુદ ૯ રામનવમી કરી બધાને તેના ઈષ્ટદેવોના દર્શન સમાધિમાં કરાવ્યા. ચૈત્ર વદમાં સ્વતંત્ર સમાધિમાં ધામમાં જાય અને આવે એવા સ્વતંત્ર કર્યા. વૈશાખ શુદ ૧૪ માંગરોળમાં કરી. વૈશાખવદમાં મેઘજીને તાતા તેલમાં હાથ દાઝયા અને સમાધિમાં રૂંધાણો તેને ઉગાર્યો જેઠ સુદ ૧૧ સમુદ્રમાં ન્હાયા અષાઢ સુદ ૧૧થી સમાધિનું પ્રકરણ વધારે ચલાવ્યું. શ્રાવણ વદ ૮ માંગરોળમાં કરી દિવ્ય દર્શન આપ્યા. આઠ માસ રોકાણ ભાદરવા સુદ ૧૧ મઢડામાં જેઠાભાઈને ત્યાં કરી. ભાદરવા વદમાં ભુજથી મુક્તાનંદ સ્વામી આવ્યા. સમાધિ બાબતનો ઠપકો શ્રીહરિને દીધો, ત્યાંથી કાળવાણી પધાર્યા. રામાનંદ સ્વામીએ મુક્તાનંદ સ્વામીને દર્શન દઈ પરચો આપ્યો અને ઠપકો દઈને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય કરાવ્યો આશો સુદમાં મુક્તાનંદ સ્વામીને સમાધિ કરાવવાનું ઐશ્વર્ય આપ્યું. આસો સુદ ૧૦ કાળવાણીમાં કરી. આશો વદમાં પધાર્યા દીવાળી અગત્રાઈમાં કરી.

સંવત ૧૮૬૦માં અગત્રાઈમાં અન્નકુટ કર્યો તથા પ્રબોધિની એકાદશી કરીને તથા ધોળીએ આંબે સમાધિએ કરાવી સંતોને ગુજરાતમાં મોકલ્યા. કાર્તિક વદમાં આખા પધાર્યા, તથા માગસર સુદ પછી ભજનમાં બેસનારને સમાધિ થાય એવું

પ્રકરણ ચલાવ્યું. માગસર વદમાં જેતપુર, બંધિયા, સરધાર પધાર્યા. મકરકાંતિએ તળાવમાં માછલાને સમાધિ કરાવી. પછી ગુજરાતમાં પધાર્યા ત્યાં ડાકોરમાં સાધુને માર્યા એમ અમદાવાદમાં સાંભળ્યું. મહા સુદ ૫ અમદાવાદમાં રામાનંદ સ્વામીવાલા મંદિરમાં ઊતરીને વસંતપંચમી કરી. રઘુનાથદાસ વિમુખ થયો તેણે મંદિર રાખ્યુ. મહારાજ જેતલપુર પધાર્યા. મહાવદમાં ત્યાં ઉપદ્રવ જોઈને શ્રીહરિ રાજકોટ આવી કચ્છ પધાર્યા. ફાગણ સુદ ૧૫ કચ્છમાં કરી. ચૈત્ર સુદ ૯ રામાનંદ સ્વામીનો શોક શાંત કર્યો. ચૈત્ર વદમાં સૌરાષ્ટ્રમાં ભાદરે તથા મોડે પધાર્યા. વૈશાખ ૧૪ મોડે કરી જેઠ સુદી ૧૧ ધોરાજી કરી. અષાઢ સુદ ૧૧ ફરેણીમાં કરી શ્રાવણ વદી ૮ જન્માષ્ટમી માણાવદરમાં કરી. ધરામાં સમાધિ કરાવી. સમાધિનિષ્ઠોની હથેળીમાં દેવતા મેલ્યો. ન દાઝયા જળઝીલણી પીપળાણામાં કરી અને ઓઝત્તમાં જળ ઝીલ્યા આસો સુદ ૧૦ દશેરોનો ઉત્સવ ભાડેરમાં પ્રતાપસિંહ દરબારને ત્યાં કર્યો. ૪ માસ રોકાણા આસો વદી દીવાળી માણવદરમાં કરી.

૧૮૬૧માં ગંગાજળિયામાં માણાવદરમાં નાહ્યા. અન્નકુટ કર્યો, અને સોરઠમાં વિચર્યા. પોષ સુદમાં બંધિયા ગામે મુળુભાઈને ત્યાં પધાર્યા પછી માંગરોળમાં સાધુને માર માર્યા તે ખબર સાંભળ્યા અને ઉદાસ થયા, અને સદાવ્રત બંધ કરાવીને ત્યાંના સાધુને ગુજરાત મોકલ્યા. મહા સુદી વસંતપંચમી ભાડેરમાં કરી, મહા વદી શિવરાત્રિ જૂનાગઢમાં કરી, દામોદરકુંડમાં ન્હાયા જમલમેરને ઐશ્વર્યે જણાવ્યું. ફાગણ સુદ હુતાશિની ભુજમાં ગંગારામ મલ્લને ઘેર કરી ફાગણવદમાં ફરેણી થઈને ગોંડલ પધાર્યા, ત્યાંથી જેતપુર પધાર્યા, કોટડા થઈ બોટાદ કરિયાણી પધાર્યા ચૈત્ર રામનવમી જેતલપુરમાં કરી પાછા આવીને શ્રાવણ વદી ૮ સરધારમાં કરી. ૪ માસ રોકાણા ભાદરવે કપિલાછઠ આશોમાં દસહરા, દીવાળી તથા અન્નકુટ સરધાર કર્યા.

૧૮૬૨ અન્નકુટ સરધારમાં કર્યો કાર્તિક સુદ નાનો અન્નકોટિ કારિયાણીમાં માંચાભક્તને ત્યાં કર્યો પોષ સુદ ૧૫ અગત્રાઈથી અશ્વે બેસીને પીપળાણે જતાં અશ્વમાં અસુરે પ્રવેશ કર્યો તેથી અશ્વેથી પડી ગયા ડોળીમાં પીપળાણે પધાર્યા. મહાસુદી વસંતપંચમી ભાદરામાં ફાગણ સુદી હુતાશિની ગઢડામાં કરી. શ્રાવણ વદી જન્માષ્ટમી સરધારમાં કરી.

૧૮૬૩ મહા વદમાં શિવરાત્રી સિદ્ધપુર કરી ફાગણ ૧૫નો ઉત્સવ જેતલપુરમાં કર્યો તથા ફુલદોળ ઉત્સવ કર્યો. ફાગણ વદીમાં ઉમરેઠમાં મૂંગા બ્રાહ્મણને મોઢે વેદ બોલાવ્યા. અડાળજની વાવે પધારી લેખ વાચ્યો, ન્હાયા, જળ પીધાં, વાવ કરાવનારને વરદાન આપ્યું-કલ્યાણ થાય તે કુશળકુંવરી તરીકે જન્મયા. ચૈત્રનવમીના સમૈયો સરધાર

કર્યો. ચૈત્રી પૂનમનો સમૈયો જૂનાગઢમાં કર્યો. ત્યાં નવાબને ત્યં નિત્યાનંદ સ્વામી સાથે નરસિંહ પંડ્યાને ચર્ચા થઈ. તેમાં પંડ્યાજીને ત્યાં ચૈત્ર વદમાં મેઘપુરમાં વિષ્ણુયાગનો ઠરાવ કરી ઓઝત કાંઠે હવન કરાવ્યો. વિપ્ર. નારણજીના મુખે વેદ બોલાવ્યા. ગામમાં કરશનજી ભાટ પાસે કુરાન બોલાવ્યુ. જેઠ સુદ ૧૧ મેઘપુરમાં કરી. અષાઢ સુદીમાં સાધુ રાધાકૃષ્ણદાસ વાડે ગએલ, ત્યાં શેરડી, ચોરી એ બાબત મહારાજ પાસે કેશિયાએ કહી તેથી શેરડીમાંથી નીપજે તે ન ખાવું એવું પ્રકરણ ચલાવ્યું. અળસી ઘાંચીનો ખંભે બેસી મહારાજ પાણીમાં વિચરતા, નદીમાં રમત દશેરા કરી, છ માસ બ્રાહ્મણોને મેઘપુરની ચોરાશીમાં જમાડ્યા આશો વદી દીવાળી કરી.

૧૮૬૪માં ભાદરામાં અન્નકુટ કર્યો.પંડિતને શ્લોકે રતના ભક્તને સમાધિ થઈ. ભુજના જમાદારને સમાધિ થઈ. વશરામ સુતારના સંકલ્પે કરીને કીડિયો ચર્તુભુજ થઈને ભુમાપુરષના લોકમાં ગઈ. એક માસ રહ્યા. કારતક વદમાં બે પત્ર લખ્યા. ૧ જેતલપુર ગોવિંદ સ્વામી તથા નાનાભાઈ ઉપર લખ્યું યજ્ઞસામગ્રી ભેગી કરજો. ૨ પત્ર લખ્યો સુરાખાચાર તથા વીરદાસ પટેલ વગેરે ૨૨ જણા પરમહંસ થઈને ભુજ આવજો. માગશર સુદમાં રણમાં લાલજી ભક્તને પરચો દીધો. તેને આધોઈમાં સાધુ કરીને નિષ્કૃળાનંદ સ્વામી નામ પડ્યું. માગશરવદીમાં ભુજથી સાધુને જેતલપુર યજ્ઞ માટે મોકલ્યા. ફાગણ ૧૫ ઉત્સવ મલ્લ ગંગારામભાઈને તથા હીરજી સુતારને ત્યાં કર્યો. વિસલનગર વગેરે સ્થળે જે પત્ર લખ્યા, તેઓ જેતલપુર જઈ ભાઈ રામદાસજી પાસેથી પરમહંસ થઈ ભુજ આવ્યા. ત્યાં સંતદાસજી આવ્યા ફાગણવદમાં માંડવી પધાર્યા, મહારાજે બ્રહ્માનંદ સ્વામીને કહ્યું 'કહો તો લાડવા ખવરાવીએ અને કહો તો માર ખવરાવીયે' બાહેર સભા કરી. અને બ્રહ્માનંદ સ્વામીને રેતના ઢગલા ઉપર બેસાર્યા. ખયો ખત્રી ત્યાં આવ્યો, તેણે પ્રશ્ન પૂછ્યા મહારાજે ઉત્તર કર્યા, કાગળ લખ્યા ચૈત્રીનો સમૈયો જૂનાગઢ કરવો છે, ચૈત્ર સુદ ૧૧ ધોરાજી કરી લાલવડ નીચે ઝરીયાનની વસ્ત્રે શ્રીહરિની પૂજા કરી સુદ ૧૨ બ્રાહ્મણો જમાડ્યા ચૈત્ર સુદ ૧૩ જૂનાગઢ પધાર્યા વાજતે ગાજતે કાકડી જમતા શ્રીહરિએ નવાબને ખુદાનો નિશ્ચય કરાવ્યો. દિવાનખાને ઊતર્યા દામોદરે ન્હાયા, હાટકેશ્વરના બ્રાહ્મણને ખોબો રૂપિયા આપ્યા દિવાનજીને સત્ર આપ્યું. સાત દિવસ રોકાણા સોરઠમાં ફરવા પધાર્યા. શ્રાવણ વદ ૮ ભાડેરમાં પ્રતાપસિંહ રાજાને ત્યા કરી ભાદરવા સુદ ૧૧ પીપળાણામાં નરસિંહ મહેતાને ત્યાં કરી ઓઝતમાં નાહ્યા આથમણી બાજુ વડલે હિંડોળે હિંચક્યા ભાદરવાસુદી ૧૨ બ્રાહ્મણો જમાડ્યા અને ચાલ્યા ત્યારે મૂળજી ભક્તને કહ્યું તારે કરવું હોય તે કરી લેજે સૂર્ય રુધિરનો ભર્યો ઉગ્યો છે. ચાલતા મેઘપુર પધાર્યા. અસુરોનો ઉપદ્રવ થયો મૂળજી બાવાને માર્યો,

મૂળજીને અસુરે માર્યો મહારાજ ઉદાસ થઈ એ ભાડેર પધાર્યા. આસો સુદી ૧૦ દશહરા બંધિયામાં મુળુભાઈને ત્યાં કરી પછી સરધાર જઈ કાઠી અસવારોને ઘેર મોકલ્યા અને પોતે રાજકોટ પધાર્યા દીવાળી ભાદરામાં કરી.

૧૮૬૫માં અન્નકુટ ભાદરામાં કર્યો. માગસરમાં જેતલપુરમાં ગોવિંદ સ્વામીએ મહારાજ વિના યજ્ઞ કરાવ્યો. ફાગણ ૧૫ હુતાશની ભૂજમાં કરી. ફાગણ વદમાં તેરામાં મુક્તાનંદ સ્વામીને કહ્યું. અમો જતા રહીએતો તમો શું કરો ? ત્યારે ઉત્તર આપ્યો 'સોરઠમાં ભિક્ષા માગી, આવરદા પૂરી કરું ? નિર્વિકલ્પાન્દ કહે હું તો દેહ પાડી નાખું. ચૈત્ર સુદ ૯ સમૈયો માણાવદરમાં કર્યો. ચૈત્ર વદમાં પંચાળે ઝીણાભાઈને ત્યાં માંદા થયા. ઝીણાભાઈ પરબતભાઈ વગેરેની પ્રાર્થનાથી દહીંવડા જમ્યા પછી ગઢડા જઈને ગૂઢ સંકલ્પો જણાવ્યા-સંતોને ભણાવવા. શાસ્ત્ર કારવવા. મંદિર કરાવવા, આચાર્ય કરવા જેઠ સુદ ૧૧ પંચાળે કરી. ચાર માસ રહ્યા. જેઠ ૧૫નું ગ્રહણ કર્યું. મધરીયે ઘૂને ન્હાયા શ્રાવણ કૃષ્ણાષ્ટમી કારિયાણીમાં કરી તળાવ ગળાવ્યું. વિષ્ણુયાગ કરાવ્યો. જળઝીલણી ભા. શું. ૧૧ કૂડમાં ન્હાયા. દશેરા તથા દિવાળી ત્યાં કર્યા.

૧૮૬૬માં કારિયાણીમાં અન્નકૂટ કર્યો. પોષ સુદ ૮ મકરસંક્રાતિથી જેતલપુરમાં યજ્ઞનું કામ ચાલુ કર્યું. પોષ સુદ ૧૦ યજ્ઞ પૂર્ણાહુતિ કરી ૧૮ દિવસનો યજ્ઞ કર્યો. ઘી ખૂટ્યું. સોટી અડાડીને પરચો પૂર્યો મહા સુદ ૧ અમદાવાદ સુબાએ બોલાવ્યા જાતીનું પૂછ્યું. ત્યાંથી કચ્છ પધાર્યા. ફા. શું ૧૫ હુતાશની સારંગપુર જીવા ખાચરને ત્યાં કરી ફાગણ વદી ૧ સારંગપુરની સીમમાં (યમ) જમદૂત ને પેસે એવો વર આપ્યો વૈસાખ સુદી ૧૩-અમદાવાદમાં સંતોને દુષ્ટો દુઃખ દીધું તે વાત કાંકરીયા તળાવે સાંભળી, તેથી શ્રીહરિ ઉદાસ થઈ મહિમાની વાત કરી. વૈશાખ વદી ૧૩ ખોખરા, મહેમદાવાદ કજિયો થયો. ચારને માર્યા મહારાજ કચ્છ પધાર્યા ભૂજમાં દામોદરને ભાણજીને વેષ બદલાવીને મર્મનો ભરેલો કાગળ લઈને અમદાવાદ ખરાબદાસની જગ્યાએ મોકલ્યા. કૃષ્ણાષ્ટમી. જળઝીલણી દીવાળી ભૂજમાં કરી.

૧૮૬૭ અન્નકૂટ ભુજમાં કર્યો. પોષ સુદ ૨થી ૬ભાણથી વિષ્ણુયાગ ચાલુ કર્યો. ૧૫ સમાપ્તિ કરી જોબન પગીને પરચો આપ્યો. સ્વરૂપનાનંદ સ્વામીને ખબર આપ્યા. જે પાકશાળામાં ઘી ખૂટ્યું સ્વામી કહે. 'લાજ લક્ષ્મીકી જાયગી હમકુ ક્યા હૈ ? પોષ વદમાં ઝીઝરમાં મઢડાવાળા જેઠાભક્તને પોસાક આપ્યો. ફાગણસુદી ૧૫ ભુજમાં કરી, જગજીવને સુંદરજીને બિરાજતા મહારાજને પકડવા સૈન્ય મોકલ્યું. મહારાજ ગંગારામ મલ્લને ઘેર ચાલ્યા ગયા મહારાજને સાથળમાં ગુમડું થયું હતું. ચૈત્ર સુદી ૯નો સમૈયો માણાવદરમાં કર્યો છે ચૈત્ર સુદ ૧૫ જૂનાગઢમાં ઝીણાભાઈને

ત્યાં ઊતર્યા. જમ્યા, અને ઝીણાભાઈએ કહ્યું. નક્લંક અવતાર મેઘલી રાણીને પરણશે વૈશાખ સુદી ૧૪ પીપળાણામાં નરસિંહ મહેતાને ત્યાં કરી. જેઠ વદી ૧૧ પંચાળામાં કરી. નિઃસ્વાદી વર્તમાનનું પ્રકરણ ફરીથી ચલાવ્યું. મન માગે તે ખાવું નહિ. સાબળીમાં પુલે ન્હાયા અષાડ સુદી અગિયારસ આખામાં કરી ભેંસનું દૂધ પીધું અને બોલ્યા, 'આ દૂધ સાકર નાંખી હોય તેવું મીઠું છે' વડે હિંડોળે હીંચક્યા અગત્રાઈમાં શ્રાવણ વદી ૮ કરીને રંગ ગુલાલ ઉડાડ્યા. ધોળિયે આંબે ન્હાવા પધાર્યા પરબતભાઈને ત્યાં જમ્યાં એકધારે ઘી પીરસ્યું. તેથી પરબતભાઈ ખુશી થઈને કુદવા માંડ્યા. કાઠિયો આશ્ચર્ય પામ્યા ભાદરવા સુદી ૧૧ સમૈયો જૂનાગઢમાં કર્યો. કાલવામાં ન્હાવા પધાર્યા અને પ્રાણાયામ કરીને બેસી ગયા. ત્યારે નાજાં જોગિયાએ જગાડ્યા. ઝીણાભાઈના દરબારમાં પધાર્યા અને પાંચ દિવસો રોકાણા, ત્યાંથી બળીયાવટ થઈને કોટડે પધાર્યા ત્યાંથી ગોરવિયાળી જઈને જમ્યા શીરોપુરી ખીચડિયું જમાડી પછી બોલ્યા, નિઃસ્વાદી વર્તમાન ચૂક્યા ને ? આશો સુદી ૧૦ દશહરાનો ઉત્સવ ગઢડામાં કર્યો.

સંવત ૧૮૬૮માં પોષ સુદમાં જેતલપુરમાં મકરસંક્રાતિ કરી.મહેલમાં ઊતર્યા. આશોપાલવ હેઠે તેજનો ગોળો દેખાણો તેના ત્રણ ભાગ થયા. વિમાન બોરસડીના ઝાડ ઉપર સ્થિર થયું. પછી અદશ્ય થઈ ગયા માઘ સુદી ૫ થી યજ્ઞ માટે સામાન ભેગો કરાવ્યો અમદાવાદનો સૂબો મહારાજને પકડવા આવ્યો યજ્ઞની ના પાડી. શ્રી હરિએ કહ્યું. હાથી હશે તેને બાંધવાની ગોઠવણી પણ હશે' એમ કહીને સામાન ડભાણ મોકલાવ્યો. ત્યાં મોટો યજ્ઞ કર્યો. ફાગણ સુદી ૧૫ હુતાશની કરીયાણાં કરી. જેઠ સુદ ૧૧ ગંગારામ મલ્લાને ત્યાં ભુજમાં કરી, અને સાધુમાં ઘુમટાનું પ્રકરણ ચલાવ્યું. જેઠ વદમાં જગજીવન મહેતાએ ઉપાધી કરી. તેથી તે જ મરણને પામ્યો અને ગોળા જમાડ્યા પછી બોલ્યો જે. અમોને નથી મળતું માટે ગોળા જમાડીયે એમ નથી, પર્વતના શિખર ઉપર પણ લાડું જમાડું એવો છું. અષાઢ સુદી ૧૧ પંચાળે કરી શ્રાવણ વદી ૮ કરિયાણામાં કરી ત્યાં સંતદાસજી આવ્યા. મળ્યા આશો વદી દીવાળી સારંગપુરમાં જીવા ખાચરને ત્યાં કરી.

સંવત ૧૮૬૯માં અન્નકુટ સારંગપુરમાં કર્યા ત્યાંથી વઉઠે પધાર્યા મહાદેવના દર્શન કરી સેવકને પોષોક આપ્યો. મહા સુદી ૫ વસંતપંચમી નાગડકામાં સુરા ખાચરને ત્યાં કરી. સ્વરૂપાનંદ સ્વામીને કલ્યાણની વાત કરી. મહા વદમાં પ્રાગજી પુરાણી પાસે કથા કરાવી. શિવરાત્રિ કરી ફાગણ ૧૫ હુતાશની સારંગપુરમાં જીવા ખાચરને ત્યાં કરી ત્યાં સીમમાં મરે તેનું પણ કલ્યાણ થાય' એમ કહ્યું ફાગણવદમાં સોરઠમાં વિચર્યા. ચૈત્ર સુદી ૯ બંધીયે મુળુભાઈને ત્યાં કરી. ચૈત્રી પુનમે જૂનાગઢમાં પધાર્યા. ચૈત્ર વદમાં

રહીને ઝીણાભાઈને ત્યાં દાણા લેવરાવ્યા અને કહ્યું જે ૬૯ ઓગણોતેરો કાળ પડશે. વૈશાખમાં મૂળી જઈને ત્યાંના મંદિર માટે જગ્યા જોઈ. અષાઢમાં ગઢડે છાના રહયા. સંતોને સુરત મોકલ્યા, પોત કેશ વધાર્યા, રોજકા વડતાલ છાના વિચર્યા.

સંવત ૧૮૭૦માં વસંતપંચમી ગઢડામાં કરી હુતાશની ગઢડામાં કરી આશો વદી ૦)) દીવાળી જાળિયામાં કરી એક માસ રોકાયા માંદગી ગ્રહણ કરી. તરવાર સમણી અને બોલ્યા આ તરવાર મોટા મોટાના ગઢ પાડી નાખે છે તથા કુસંગીના લોહી પીયે છે, ભગુજી તથા નાજા જોગિયા સેવામાં હતા. ચીભડાં તથા આંબલી જમ્યા. ૧૦૦ એક્સો બેડા પાણીમાં ન્હાયા નદીમાં પાણી પહોંચાડ્યું ત્યાં મુક્તાનંદ સ્વામી વગેરેને કહ્યું. 'અમો ધામો જોવા ગયા. માંદા નોહતા થયા' ફાગણ સુદી ૧૫ હુતાશની વડતાલમાં કરી. જોબનપગીની મેડીએ રહ્યા, રંગે રમ્યા. બ્રહ્મમહોલની વાતો કરી ક્રિયા સાધ્ય અને કૃપાસાધ્યની વાતો કહી શ્રાવણ વદ ૮ જન્માષ્ટમી કરજીસણમાં કરી ભાદરવા સુદી ૧૧ જળઝીલણી અમદાવાદમાં કરી સાબરમતી પુલની હેઠવાસ ન્હાયા. ભાદરવા વદમાં ભૂમાનંદ સ્વામી ગઢડે માંદા થયા. સંતો પાસેથી આયુષ્ય અપાવ્યું. આશો વદ દીવાળી વડતાલ કરી.

સંવત ૧૮૭૧માં ફાગણ સુદી ૧૫ ફુલદોળ ગઢડામાં કર્યો. નિત્યાનંદ સ્વામીએ મહારાજના હાથમાંથી કડા કાઢી લીધા. શ્રાવણ વદ ૮ વડતાલમાં કરી આંબલી નીચે સંતોની નાસિકાએ અત્તર ચોપડ્યું તથા બોલ્યા, રહેશે તમારા મુખનું પાણી ભાદરવા સુદમાં જોબન પગીની મેડીયે છાના રહ્યા આસો વદી ૦)) દીવાળી ગઢડામાં કરી.

સંવત ૧૮૭૨માં અન્નકુટ ગઢડામાં કર્યો વસંતપંચમી ધર્મપુરમાં કરી. હાથીએ બિરાજ્યા. મુકુટ ધારણ કર્યો. અનિર્દેશના પત્રનો અર્થ કુશળકુવરબાઈને કહ્યો. ચરણારવિન્દો પાડી આપ્યાં. ૧૫ દિવસો રોકાણા પછી વાસદે પધાર્યા. ફાગણ સુદી ૧૫ વડતાલમાં હોજ બંધાવી ઉત્સવ કર્યો. શ્રાવણ વદી ૮ ગઢડે કરી. આસો વદ દીવાળી વડતાલ કરી.

સંવત ૧૮૭૩માં અન્નકૂટ વડતાલ કર્યો. ફાગણ સુદ ૧૫ હુતાશની વડતાલ કરી પાકા હોજ બંધાવ્યા, રંગ રમ્યા આંબલે બાર બારણાનો હીંડોળા બાંધ્યો હીંડોળે પધાર્યા. મુકુટ ધાર્યો, ચારે દિશાઓમાં દર્શન દીધા. છડી વગેરે વડે ફેંકાતા હાર ગ્રહણ કર્યા. જેઠસુદી ૧૧ જેતલપુરમાં કરી, મહોલમાં ઊતર્યા. આસોપાલવ નીચે ઉત્સવ કર્યો. તળાવકાઠે વડલે હીંડોળે હીંચક્યા આશો વદી ૦)) દીવાળી ગઢડે કરી.

સંવત ૧૮૭૪ના અન્નકુટ ગઢડે કર્યો,માગસર સુદી ૧૧ વેદાન્તાચાર્યોને વડતાલમાં હરાવ્યો. ફાગણ સુદી ૧૫ હુતાશનીનો ઉત્સવ ગઢડે કર્યો. વડોદરાના

દીવાનજી વિઠોબાનો પરાજય કર્યો. જેઠ સુદી ૧૧ ગઢડામાં કરી આસો વદી ૦)) દીવાળી અમદાવાદમાં કરી.

સંવત ૧૮૭૫માં અન્નકુટ અમદાવાદમાં કર્યો. વસંતપંચમી ગઢડે કરી ત્યાં સાધુઓને ટાટામ્બર પહેરાવ્યાં અને મળ્યાં. ફાગણ ૧૫ બોટાદમાં કરી, ગંગારામ તથા જેઠીમલ રમ્યા. સાધુઓને વરથળ મોકલ્યા અને કહ્યું અમારી પેઠે, મુક્તાનંદ સ્વામીની પૂજા કરવી ફાગણ વદમાં અમદાવાદમાં સાહેબ તેડાવ્યા. નવાવાસમાં ઊતર્યા ત્યાં વિલાયતની હાથી ઉપરના રક્ષણની વાત કહી દેખાડી. આસો સુદમાં ગઢડામાં ભૂકંપ થયો મહારાજે ધૂન કરાવી દીવાળી આદરજ કરી.

સંવત ૧૮૭૬માં આદરજમાં ઉત્સવ કર્યો. દેવદીવાળી જેતલપુરમાં કરી. બ્રાહ્મણનું ભૂત કાઢ્યું. (બ્રહ્મરાક્ષસ) ભૂત બોલ્યું જે બાઈઓમાં ધર્મ નબળા હોય તેમાં રહું 'મહારાજે ના પડી બોરસડીના ઝાડ હેઠે બ્રહ્મરાક્ષસને બદ્રિકાશ્રમમાં મોકલ્યો. માધ સુદ ૫ વસંતપંચમી ગઢડામાં કરી ભૂમાનંદ સ્વામીને અમદાવાદમાં મંદિર માટે જમીન લેવા મોકલ્યા. ફાગણ સુદ ૧૫ મછીયાવ બાપુભાઈને ત્યાં સમૈયો કર્યો. ફુલબાઈને વરદાન આપ્યું.આજથી સાધુ પંક્તિમાં જમવું મહારાજે બંધ રાખ્યું. ફાગણ વદમાં મલ્લગંગારામ તથા જેઠીને પોષાક આપ્યો. શ્રાવણ વદી ૮ ગઢડામાં કરી ભાદરવામાં માંદા થયા અને શેરડી ચુસી આશો વદ તથા અન્નકુટ વિશાળરૂપમાં ગઢડે કર્યો.

૧૮૭૭માં મોટો અન્નકુટ કરાવ્યો વાસુદેવ નારાયણને ઓરડે અન્નકુટ પૂર્યો. પોતે મોટા થાળમાં જમ્યા. ભક્તિમાતાએ દર્શન દીધા. વાસુદેવ નારાયણને ઓરડે બાઈઓએ દેખ્યા. કાર્તિક સુદ ૧૧ ગઢડામાં કરી દાદા ખાચરને સાહેબની સવારીમા મોકલ્યા અને ચારણનું ધરણું આવ્યું. હુતાશની ગઢડે કરી રામનવમી ગઢડે કરી વૈશાખ સુદી ૧૨ શ્રીહરિએ મંદવાડ જણાવ્યો. જેઠ સુદથી સાધુઓને ચાર માસ રોક્યા. જન્માષ્ટમી કરી, દીપોત્સવ કર્યો, દીવાળી ગઢડે કરી.

૧૮૭૮ કાર્તિક અન્નકુટ ગઢડે કર્યો. ફાગણ સુદી ૩ અમદાવાદ પધાર્યા. નરનારાયણદેવ પધરાવીને આરતી ઉતારી ઊંચો તથા આઠ દિશાઓમાં તીરે ફેકી અને રાયનો ઢગલો થાય તેટલા જીવોને મોક્ષ કરાવવો છે. એમ બોલ્યા ત્યાંથી ગણેશ ધોળકાની રાણુમાં રાત રહ્યા અને જેતલપુરમાં પધાર્યા ત્યાં માંદા થયા. હુતાશની ગઢડે કરી. શ્રાવણ જન્માષ્ટમી સારંગપુર કરી. આસો સુદ ૧૦ દશહરા કારિયાણીમાં કરી. દીવાળી કારિયાણીમાં કરી.

૧૮૭૯માં અન્નકુટ વસ્તાખાચરને ઘેર કારિયાણીમાં કર્યો. છપ્પર પલંગ ઉપર દીપમાળા નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ પુરી. તે વચ્ચે બિરાજ્યા. મુક્તાનંદ સ્વામીએ આરતી ઉતારી દીવનાબાઈએ પોશાક પહોરાવ્યો. તે સાથે ચામર, છાત્ર, પાદુકા વગેરે પણ હતા. માંગરોળવાળા શેઠ ગોવરધનને મીઠાનો અને સાકરનો ગાંગડો ખવરાવી નિઃસ્વાદી દેખાડ્યા. કાર્તિક સુદ ૧૧ તાપતા હતા ત્યારે રામદાસજી વૈદ્યે નાડી જોઈ હતી. જૂના મંદિરને પગથીએ બેઠેલી ચકલીને સમાધિ કરાવીને શ્રી હરિ બોલ્યા. અમારે સમાધિ કરાવવામાં વાર ન લાગે પણ જ્ઞાન દેવામાં વાર લાગે' સાંજે કૂવા કાંઠે સભામાં કેફે કરીને ઐશ્વર્યો કહેવા માંડ્યા પોષ સુદીમાં રામપ્રતાપભાઈ તથા ઈચ્છારામભાઈ આવ્યા. બે માસ રહ્યા. મકરસંક્રાતિ લોયામાં કરી વસંતપંચમી લોયામાં કરી સુરા ખાચરના દરબારમાં ઘણા ઘીનો વઘાર મેલાવીને ઘણાં મણ રીંગણાનું શાક કરી પોતે તમામને જમાડ્યા. મહા વદી ૧૪ શિવરાત્રી લોયામાં કરી. ફાગણ સુદીમાં પંચોળે પધાર્યા. પુનમ ફુલદોળ કર્યા. રંગે રમાડ્યા. સાબળીમાં ન્હાયા. ઝીણાભાઈને વસ્ત્રો આપ્યાં. રાત્રે રાસ રમાડ્યા. સંતોને લાકડાનાં પત્તર આપ્યાં. તે પત્તર સંઘાડિયા આણંદજીભાઈ માંગરોળવાલાં લાવ્યા હતા. સંતોને બનાતની ટોપિયું પહેરાવી, અને ગુણાતીતાન્દ સ્વામીને પોતાના હાથે તિલક કરાવીને કહ્યું જે આવા પાતળા તિલક કરવા રાત્રે આસોપાલવ નીચે કમાન ધારણ કરી અને રામપ્રતાપભાઈને ભગવાનપણાનો નિશ્રય કરાવ્યો. દોઢ માસ રોકાણા ચૈત્ર ૯નો ઉત્સવ પંચાળે કર્યો. માંદગી હતી તે નષ્ટ કરી. વૈશાખ સુદ ૫ ભૂજમાં નરનારાયણ પધરાવીને આરતી કરી અષાઢ સુદમાં ગઢડેથી ભૂમાનંદ સ્વામીને વડતાલ મંદિર કરવા મોકલ્યા જન્માષ્ટમી ગઢડે કરી. જળ ઝીલણી ગઢડે કરી. દશહરા તથા દીવાળી ગઢડે કર્યા.

૧૮૮૦માં અન્નકુટ ગઢડે કર્યો. કાર્તિક સુદમાં સુંદરીયાણે તથા કમિયાળે પધાર્યા. સીમમાં જતા મુક્તાનંદ સ્વામી ઘોડેથી પડ્યા, હાથ ભાંગ્યો, શ્રીહરિ કાળ ઉપર ખીજાણા કાળ વૈદ્યરૂપે આવીને પાટો બાંધી ગયો હાથ સાજો થઈ ગયો. મુક્તાનંદ સ્વામી કમીપાળે રહ્યા શ્રીહરિ વડતાલ પધાર્યા કા.શુ. ૧૧ શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ પધરાવ્યા પોતાની તથા ધર્મભક્તિની મૂર્તિઓ પધરાવી. આરતી ઉતારી અને બોલ્યા જે સેવક હોય તે ડાબે પડખે હોય માગસર સુદમાં ધર્મકુલ કારિયાણી આવ્યું, તે સાથે ગઢડે પધાર્યા, માગસર વદમાં સચ્ચિદાનંદ સ્વામી સાથે ધર્મકુલ દ્વારકાગયું. શ્રી હરિએ માઘ સુદ૫ ગઢડામાં કરી. મહાવદમાં દ્વારકાની યાત્રા કરી. ધર્મકુલ આવ્યું. હુતાશની વડતાલમાં કરી. ગોમતી તળાવ ખોદાવ્યું. ત્યાં દ્વારાકના તીર્થો સ્થાપ્યાં. રામનવમી વડતાલમાં કરી ચંદનની છાપું લીધી ચંદનની છાપું લેવાની આજ્ઞા કરી સંતોને હાથે રસોઈ કરીને ભગવાનને જમાડવાની

આજ્ઞા કરી. સંતોને મીઠા વિના મોળું જમવા આજ્ઞા કરી મહારાજ ગઢડે પધાર્યા. અષાઢ કાળ પડ્યો દાદા ખાચરે મહારાજને સંતોને રોકવા કહ્યું અને રોક્યા શ્રાવણ અષ્ટમી ગઢડે કરી આશો વદી દીવાળી વડતાલ કરી.

૧૮૮૧માં અન્નકુટ વડતાલમાં કર્યો. કાર્તિક ૧૧ વડતાલ ગોમતી કાંઠે કરી. માગસર સુદમાં સુરત પધાર્યા. અરદેશરજીને પાધ આપી નવ દિવસ રોકાયા. માગસર વદમાં નર્મદા નદીમાં સુરતની બરફી અને સુતરફેણી કાદિયોને જમાડ્યા પોતે સાથવો મીઠું જમ્યા પોષ વદમાં દાદા ખાચરને પરણાવવા ગઢડે આવી ભાટવદર પધાર્યા. નેરામાં પાણી બતાવ્યું. ઘીને ચમત્કારે તમામને જમાડ્યા ત્યાં વાડામાં વાળ ઉતરાવ્યા. ત્યાંથી બારપટોળી પધાર્યા. ગઢડે પધાર્યા, વસંતપંચમી કરી. ફાગણ ૧૫ ફુલદોળ અમદાવાદમાં કર્યો. રામનવમી વડતાલે કરી. સીતારામભાઈને જનોઈ દીધી. જન્માષ્ટમી ગઢડે કરી દીવાળી વડતાલ કરી.

૧૮૮૨માં અન્નકુટ વડતાલ કર્યો પ્રબોધિની વડતાલ કરી વસંતપંચમી સુંદરિયાણા વનાશેઠને ત્યાં કરી રંગ રમ્યા. વડતાલે માઘ સુદે 'શિક્ષાપત્રી' મહા વદમાં ધોળકે જઈ મંદિર માટે જગ્યા જોઈ અમદાવાદ પધાર્યા. ફાગણ પૂનમ અમદાવાદ કરી. ચૈત્ર સુદ ૯ ઉત્સવ વડતાલ કર્યો પોતે ગઢડે પધાર્યા. અયોધ્યાપ્રસાદજી તથા રઘુવીરજીને છપૈયેથી ગઢડે બોલાવ્યા. ઝીણાભાઈએ જૂનાગઢ બોલાવ્યા. મંદિર કરવા વરદાન આપ્યું. ઝીણાભાઈએ દેહ મૂક્યો. નારાણધરે ન્હાયા. આબલી નીચે કપડાં બદલ્યા. શહેરમાં પધાર્યા. નવાબે દાણમાફી આપી દેવરામે કોલપ્રમાણે દેહ મેલ્યો. વૈશાખ સુદમાં આચાર્યો ગઢડે પધાર્યા. જન્માષ્ટમીના ગઢડે કરી. માંડવધારે લડાઈમાં અસુરોનો પરાજય કર્યો આશો સુદ ૧૦ દશહરા વડતાલમાં કરી ખીજડીપૂજન કર્યું. દીવાલી વડતાલ કરી.

૧૮૮૩માં અન્નકુટ વડતાલ કર્યો પ્રબોધિની અગિયારસ વડતાલ કરી કારતક વદમાં સયાજી રાવે બોલાવ્યા. વડોદરા પધાર્યા. ત્રણ દિવસ રહી વડતાલ પધાર્યા. માગસર સુદમાં ગઢડે પધાર્યા. શિવરાત્રિ ગઢડે કરી વસંતપંચમી ગઢડે કરી હુતાશની કારિયાણી વસ્તા ખાચરને ત્યાં કરી ચૈત્ર રામનવમી વડતાલ કરી, વૈશાખ વદી ધોલરે જગ્યા જોઈને પૂંજાજીને મંદિર બાંધવા આજ્ઞા કરી જન્માષ્ટમી ગઢડા કરી આસો દીવાળી કરમણમાં કરી.

૧૮૮૪માં અન્નકુટ કરમણમાં કર્યો. ત્યાંથી અમદાવાદ પધાર્યા, આનંદ સ્વામીએ પૂજામાં સાધુને ખેસ આપ્યાં. કાર્તિક સુદ ૧૧ વડતાલ કરી. પછા ગઢડા પધાર્યા. માઘ સુદમાં જૂનાગઢ પધાર્યા. મહાવદી ૧૪ શિવરાત્રિયે મંદિરથી ઉગમણીકોર

વેદીમાં હોમહવન કરાવી રણછોડજી રાધારમણદેવ તથા શિવજી પધરાવ્યા. સાત દિવસ રહ્યા. ગિરનાર ચઢીને આવેલા સાધુઓને પત્રમાં શિખરૂ ચઢે તેટલા લાડુ પીરસી જમાડ્યા ત્યાંથી જમનાવડ પધાર્યા. ત્યાંથી ફાગણ સુદી ૧૫ ફુલોદોળોત્સવ ગઢડા જઈને કર્યો. સંતોને રંગે રમ્યાની બંધી કરી. ચૈત્ર સુદી ૯ ઉત્સવ વરતાલે કર્યો. ચૈત્ર વદીમાં ધોળકે પધાર્યા મૂર્તિઓ પધરાવી અષાઢ શુકલમાં ૧૧ ગઢડામાં કરી અને મોટા મંદિરનો પાયો નાંખ્યો. જન્માષ્ટમી ગઢડામાં કરી. આસો સુદ ૧૫ ગોપીનાથજી પધરાવ્યા ત્યાંથી અમદાવાદ પધાર્યા. પ્રતીવાદીઓનો પરાજય કર્યો. ત્યાંથી અસલાલી પધાર્યા. ઉગમણી બાજુ બે પડખે બન્ન પાટ ઉપર બે આચાર્યોને બેસાર્યા સંતોની વ્હેંચણી કરી. પછી જેતલપુર પધાર્યા, ત્યાંથી વડતાલ પધાર્યા. દીવાળી ઉત્સવ વડતાલ કર્યો. ત્યાં દેશવિભાગ કર્યો.

૧૮૮૫માં અન્નકુટ વડતાલ કર્યો. પ્રબોધિની ૧૧ વડતાલ કરી કાર્તિકવદમાં ઘોલેરે પધાર્યા. માગસર સુદીમાં કારિયાણી પધાર્યા. ત્યાંથી ભાવનગર પધાર્યા. પાછા ગઢડે પધાર્યા. વસંતપંચમી ગઢડા કરી. ફુલ દોળ હુતાશની ગઢડા કર્યા. ચૈત્રનવમી વડતાલ સમૈયો કર્યો, બીજે દિવસે સંતોને જમાડતા જમાડતા પંક્તિમાં બેસી ગયા હતા. શ્રાવણ જન્માષ્ટમી ગઢડા કરી દીવાળી ગઢડે કરી.

૧૮૮૬માં અન્નકુટ ગઢડા કર્યો. પ્રબોધિની ૧૧ વડતાલ કરી પોષ સુદી ૨ મંદવાડ જણાવ્યો વસંતપંચમી ગઢડે કરી. ફાગણ સુદ ૨ રાજકોટ પધાર્યા સુદ ૩ સાહેબને મુલાકાત આપી. ફાગણ સુદ ૧૫ ગઢડા કરી રામનવમી ગઢડા કરી. જેઠ સુદ ૧૦ મંગળવારે મધ્યાન્હે દેહ તજી સ્વધામ પધાર્યા સરવાળો

વર્ષ	માસ	દિન	
૧૧	૩	૧	છપૈયા અયોધ્યામાં રહ્યા
૭	૧	૧૧	વનમાં તીર્થમાં વિચાર્યા
૩૦	૯	૧૯	સત્સંગમાં ફર્યા
.....			
૪૯	૨	૧	પૃથ્વી ઉપર રહ્યા
૦૦	૯	૦	માતમાં પ્રવેશી રહ્યા-ગર્ભમાં

(ઈતિ શ્રી સ્વામિનારાયણ પરમાત્માનું પૃથ્વી ઉપર સ્થિતિ વૃતાન્ત)

(પ્રાચીન લેખો ઉપરથી)

શ્રીજી મહારાજે આપણને મોક્ષ આપવા તથા ધામમાં લઈ જવા પોતાના અક્ષરધામ પાર્ષદો સર્વ ઐશ્વર્ય સહિત આલોકમાં પધારવાનું પ્રથમના ૧૩ તથા ૭૧ વચનામૃતમાં સ્વરૂપસહિત કહ્યું છે તથા ગઢપુર મધ્યના ૬૨માં દાસપણું , પ્રીતિ અને સમજણ એ ત્રણ અંગની વાર્તા ખામી ભાગી નાંખવા કરી છે તથા મધ્યના ૬૬માં અષ્ટાંયોગની સિદ્ધિનું માન ન આવવા દેવા વાર્તા કરી છે. તથા મધ્યના ૫૬માં ભૂંડા દેશકાળે પણ ભગવાનમાં પ્રીતિમાં તથા પોતાની બુદ્ધિમાં ફેર ન પડવા કાચો પાયો ન રહેવા માટે વાર્તા કરી છે તથા છેલ્લાના ૨૪માં પણ ભૂંડા દેશાકાલિદ યોગમાં પણ મોટા મોટા સારા અંગવાળાને પણ રંગ ન બદલવા વાર્તા કરી છે. છેલ્લાંના ૩૩માં મોટાને માન, ધન, સ્ત્રી આદિકના યોગે પણ દઢ ઉત્તમ સ્થિતિ ન બદલવા વાર્તા કરી છે. મધ્યના ૬૬માં પણ પોતાના ઈષ્ટદેવ કહેલા ચાર સાધનો દ્વારા પણ અનન્યભાવને ન બદલવા વાર્તા કરી છે. કારિયાણીના ૧૦માં જીવનું અતિ સારું થવા વાર્તા કરી છે. તથા મધ્યના ૬૬માં જીવના સ્વરૂપની ઝાંખીમાટે રૂડી વાર્તા કરી છે. તથા છેલ્લાના ૨૧માં સોનાના દોરાની વાર્તા એકરગું રહેવા કરી છે.મધ્યના ૬૬માં સાક્ષાત્‌ભગવાન અને સંતની પ્રાપ્તિવાળાને ઉત્તમ પ્રાપ્તિ સમજવાની વાર્ર્તા કરી છે. સારંગપુરના ૧૧ માં તથા છેલ્લાના ૩૧માં તથા મધ્યના ૧૧માં ભગવાનના અક્ષરધામની નક્કી પ્રાપ્તિ વિશેષ વાર્તા કરી છે. આત્મજ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાન અને પરબ્રહ્મજ્ઞાનમાં એવે એવે ઉપદેશ કરીને દઢપણું બતાવ્યું, તેમાં ન્યૂનત્તમવાળાને બ્રહ્મલોકસ્થિતિ ન થાય. માટે શબ્દોની હાર્યોના સમન્વય કરીને સ્થિતિ ઓળખીને સમજણ, વર્તન, ઉપાસના, શુધ્ધ શ્રેષ્ઠ કરીને ખબરદાર થઈને બ્રહ્મરૂપ થઈને, પરપુરષોત્તમનું શાશ્વત સુખ મેળવતા જ રહેવું તે તે નિર્દિષ્ટ વચનામૃતોમાં સૂચિત ખામીઓ રહેવા દેવી નહિ, જેથી બ્રહ્મપણું ઓળખાય, બ્રહ્મરૂપ થવાય અને પરબ્રહ્મ એવા શ્રીહરિની સેવામાં અક્ષરધામમાં રહેવાય. ભગવાન અને સંત જેણે રાખ્યા તેઓ મુક્ત છે અને અક્ષરધામમાં જ વસે છે. સર્વશ્રેષ્ઠ એવા અક્ષરબ્રહ્મધામમાં વસીએ છીએ અને શ્રીપુરુષોત્તમ નારાયણનો આનંદ ભોગવીએ છીએ. એવે કેફે દિવ્યસ્થિતિએ વર્તવું, શ્રીહરિર્જયતું ॥

ઈતિશ્રી

(અ.નિ)શ્રી શાસ્ત્રીજી શ્રીકૃષ્ણવલ્લભાચાર્યજી

શ્રી સ્વામિનારાયણ મંદિર, બાલમુકુંદ ભુવન

જૂનાગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

॥ ओं श्रीहरिः शरणं मम ॥

श्रीवैष्णवविद्वत्सार्वभौम, दार्शनिकपंचानन, षड्दर्शनाचार्य, न्यायवैषेशिकशास्त्री, नव्यन्यायाचार्य, सांख्ययोगतीर्थ, वेदान्ततीर्थ, मीमांसातीर्थ, साहित्यमनीषी, दार्शनिकमार्तण्ड, तार्किकवाचस्पति, भारतभूषण, महामहोपाध्याय, आचार्यवर्य, भारतमगुजरातराज्य बहुसम्मानित, उत्तरप्रदेशभारतराज्य विशेष सम्मानित भाष्यादि ५५ ग्रन्थरचयिता विश्वविख्यात प्रकांण्ड पण्डित-

डॉक्टर श्रीकृष्णवल्लभाचार्यजीमहाराज-

M.A; Ph.D; D.Phil; D.Lit;

विरचित-न्यायतर्कसांख्ययोग-वेदान्त-मीमांसा-साहित्य जादि फिलोसोफी ज्ञान

विज्ञानके तत्वविवेक संभृत मौलिक, भाष्य, टीका ग्रन्थो-

ठे. जवाहर रोड, स्वामिनारायण मन्दिर, भंडारके मेडे पर,

मु. जुनागढ, सौराष्ट्र, भारत. **India.**

- न्यायशास्त्र ग्रन्थो -

१	न्यायसिद्धान्तमुक्तावलीनी किरणावली टीका	संस्कृत
२	तर्कसंग्रहनी दीपिकानी किरणावली	संस्कृत
३	न्यायबोधिनी-षदकृत्यनी टिप्पणी	संस्कृत
४	तत्त्वप्रभावली, नवीन गहन श्वैतायनीय विशिष्ट न्यायशास्त्र	संस्कृत
५	सामान्यनिरुक्ति गादाधरीना क्रीडपत्रो शास्त्रार्थ	संस्कृत
६	ख्यातिविमर्शः ३३ त्रयस्त्रिंशत् थी अधिक ख्यातिओ	संस्कृत
७	प्रमात्वविमर्शः प्रमात्व अप्रमात्व विशद विचार	संस्कृत
८	साकारत्व विशर्शः ''सर्वं साकारम्'' एवो सूक्ष्म विचार	संस्कृत
९	साक्षात्कारसूत्राणि ''सर्वं साक्षात्'' एवो सटिक विचार	संस्कृत

- मीमांसाशास्त्रना ग्रन्थो -

१०	मीमांसाना अर्थसंग्रहनी किरणावली	संस्कृत
११	मीमांसामां अंगत्व आदिना परिष्कार	संस्कृत

– सांख्यशास्त्रना ग्रन्थो –

१२	सांख्यकारिका ग्रन्थनुं भाष्य		संस्कृत
१३	सांख्यतत्त्वकौमुदीनी किरणावली		संस्कृत
१४	सांख्यकारिकाना गौडपादभाष्यनी किरणटीका		संस्कृत

– योगशास्त्रना ग्रन्थो –

१५	योगसूत्रशास्त्रनुं भाष्य		संस्कृत
१६	योगसूत्रभोजवृत्तिनी किरणटीका		संस्कृत

– वेदान्तना ग्रन्थो –

१७	श्रुतितात्पर्य निर्णय	मूलग्रन्थ	संस्कृत
१८	चित्सुखीटिप्पनी	गहने सरलता	संस्कृत

– दर्शनशास्त्रोनां ग्रन्थो –

१९	दर्शनतत्त्वसार	दर्शनशास्त्रोनां मतो	संस्कृत
२०	विविधा विप्रतिपत्तियो	वादिप्रतिवादिओना तत्वज्ञानो	संस्कृत
२१	वेदस्तुति	सरल अर्थमां	संस्कृत-गुजराति
२२	तत्त्वमुताकलाप	पंचसरोनी विशाल किरणावली	संस्कृत

– काव्य ग्रन्थो –

२३	कविकाव्यगौरवम्	काव्यतत्त्वविचार	संस्कृत
२४	हितोपदेशे मित्रलाभनी	किरणावली	संस्कृत-हिन्दी
२५	जातिविमर्श	जातिपरिवर्तनादिविचार	संस्कृत
२६	अखिलभूमण्डलीय साम्प्रदायिकमुक्तिव्यवस्था ग्रन्थ- मूलसंस्कृतश्लोकमय, तथा गुजराती भाषान्तर		संस्कृत-गुजराती

- आध्यात्मिक ग्रन्थो -

२७	श्री गुणातीतब्रह्मोपनिषत्		संस्कृत
२८	भक्तिरससरित	अनेक भक्तिरसो	संस्कृत
२९	पंचतत्त्वनिर्णय	जीव ईश माया ब्रह्म परब्रह्म विचार	संस्कृत

- धर्मशास्त्र ग्रन्थो -

३०	श्वेतायनस्मृति	चालु समयनुं धर्मशास्त्र	संस्कृत पद्य-गुजराती
३१	जनक सुलभा संवाद	आध्यात्मिकज्ञानसम्वाद	संस्कृत पद्य-गुजराती

- महामहा इतिहास-काव्य -

३२	श्वेतायनसंहिता (श्रीलक्ष्मीनारायणसंहिता) १,२६००, एक लाख छव्वीस हजार श्लोकोमां ब्रह्म, - सृष्टि, इतिहास		संस्कृत पद्य
३३	श्रीगुणातीतोपदेश	पांच प्रकराण	संस्कृत पद्य-हिन्दी
३४	श्रीगोपालनन्दोपदेश	त्रण प्रकरण	संस्कृत पद्य-हिन्दी
३५	श्रीस्वामिनारायणदर्शनशाख, कल्याणीवृत्तिसहित सप्तमदर्शन, सूत्र अने टौंका...		संस्कृत पद्य-संस्कृत
३६	श्रीस्वामिनारायणवेदान्तसार	पघार्थ निर्णय	संस्कृत पद्य-संस्कृत
३७	विशिष्टाद्वैतमां पण विशिष्टाब्रह्माऽद्वैतत्वविचार		संस्कृत पद्य-संस्कृत
३८	श्रीहरिवाक्यसुघासिन्धु मूल २६२ तरंगोनुं अहारसायनभाष्य लगभग ५०००, हजार पेजोमां महासागरभाष्य		संस्कृत पद्य-संस्कृत संस्कृत पद्य-संस्कृत
३९	सुघासिन्धुसारसन्दोहन	ग्रन्थाधारे तत्त्वपदार्था	संस्कृत पद्य-संस्कृत
४०	वचनामृतप्रामाण्यहेतव	२६२ स्तवकामा हेतुओ	संस्कृत पद्य-संस्कृत
४१	सुघासिन्धुसूत्राणि,	२२९१ संख्यामं सूत्रो	संस्कृत पद्य-संस्कृत
४२	ओंहरिस्वरूपनिर्णयनुं सत्संगभाष्य, परब्रह्म-मानवरूपमां एकता, तमाम उपासकोने उपयोगी		संस्कृत पद्य-संस्कृत संस्कृत पद्य-संस्कृत

४३	सत्संगिजीवन १८००० श्लोक, पांच प्रकरणोनी सराबोधिनी		संस्कृत पद्य-संस्कृत
	पारायणी संक्षिप्त संस्कृत टीका		संस्कृत पद्य-संस्कृत
४४	शिक्षापत्री २१२ श्लोकोनी किरणावली		संस्कृत-गुजराती
४५	अवतार अवतारी पणामां पुराणादिवचनो		संस्कृत
४६	भगवतो भगवतोनां हनुमान् आदिनां स्तोत्राणि		संस्कृत
४७	श्रीहरिवचनामृतानि	भाषान्तर	हिन्दी
४८	शिक्षापत्री	भाषान्तर	हिन्दी
४९	विद्वानों कृत अभिनन्दनानि, महाग्रन्थ		संस्कृत, अंग्रेजी, हिन्दी, गुजराती
५०	भक्तोंकी अभ्यर्थनाएँ		हिन्दी-गुजराती
५१	प्रभुजीके वृत्तान्त	जीवनी	हिन्दी-गुजराती
५२	प्रत्यक्षमहिमा-पीयूष		गुजराती
५३	शरणागतिस्पष्टार्थ	आश्रयबल	गुजराती
५४	प्रकीर्णक-माहात्म्य उपदेश... आदि....		गुजराती
५५	विद्वानो द्वारा समर्पित....	अभिनन्दन ग्रन्थ-गुजराती- हिन्दी- संस्कृत- अंग्रेजीमां	